

КВАРТАЛИ

№1. 2012

АЛЬМАНАХ

Харківської
обласної
організації
Національної
спілки
письменників
України

Редакційна колегія:

Віктор БОЙКО, Володимир БРЮГГЕН, Олександра КОВАЛЬОВА,
Ростислав МЕЛЬНИКІВ (відповідальний секретар),
Ольга ТАРАНЕНКО, Сергій ШЕЛКОВИЙ.

Коректура: Антоніна ТИМЧЕНКО

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

Ірина МИРОНЕНКО	5
Ніна ВІНОГРАДОВА	10
Олег КОЦАРЕВ	15
Оксана МАРДУС	21
Сергей ШЕЛКОВИЙ	25
Микола ВОЗІЯНОВ	32
Василь СТАРУН	33
Михаїл КРАСИКОВ	37
Володимир СТАЛЬНИЙ	38
Юлія МАКСИМЕЙКО	42
Ніна ЛЕБЕДЕНКО	45
Анна АГАДЖАНОВА	47
Андрей БАРАБАШ	51

ПРОЗА

Віктор ПОЛЯНЕЦЬКИЙ	
Дев'ятка	53
Ситро	58
Сашко УШКАЛОВ	
Баграхоміомахач	64
Володимир БАЦУНОВ	
Шодня крім понеділка	68
Скоріше, листи	70
Віктор БОЙКО	
Оборона	78
Чапля кольору очерету	
наступної весни	80
Рефлексія	86
Умів би я по-вашому	88
Ірина ГЛЕБОВА	
Кошечка	94
Юлія ДОЛЖАНСЬКА	
Запах свободи	113
Аліна БОРЩОВА	
Город зі щастям	129
Смайлик від тюльпанового хлопця	135
Електричка	138
Льонька	141
Запах	144
Календарики	147
Ломбард	149

Ганна ТКАЧЕНКО

Грузинка і босяк	153
Оленчина доля	163
Бабусина таємниця	172

Іван МАСЛОВ

Агеевы пчелы	182
На юг	184
Розово цвел репейник	196
Гимн суконному платку	200
Родина	206
Святое	208

ДРАМАТУРГІЯ

Леонід ТОМА

Жінки самотнього поета (Драматична хроніка однієї ночі)	213
--	-----

ПЕРЕКЛАДИ

Дана ПІНЧЕВСЬКА

Десять перекладів	
Євгенія Ріц (з російської)	244
Михаїл Айзенберг (з російської)	245
Сергій Шестаков (з російської)	246
Євгеній Рейн (з російської)	247
Ася Аністратенко (з російської)	248
Данііл Файзов (з російської)	250
Анна Глазова (з російської)	251
Галина Ілюхіна (з російської)	251
Станіслав Львовський (з російської)	252
Пйотр Маур (з польської)	254

Александр МЕДЯНИК

Миклош Радноти (с венгерского)	257
Шеймас Хини (с английского)	259
Чеслав Милош (с польского)	261
Богдан-Игорь Антоныч (с украинского)	263

КРИТИКА ТА ЕСЕЇСТИКА

Юрій БАРАБАШ. «Я мушу на Гоголі зупинитись надовше...».	
Гоголівський дискурс як осереддя концепції «чотирьох (трьох) літератур»	
Михайла Драгоманова	266
Ігор МИХАЙЛИН. Автобіографічний роман в афоризмах	277

ДО ЧИТАЧІВ

Цим виданням ми прагнемо відродити давню слобідську традицію, без якої годі уявити історію української літератури останніх кількох століть. Згадати бодай альманахи, укладені харківськими романтиками та їхніми послідовниками, а чи — діячами «червоного ренесансу» в столиці на Лопані, коли 1924 року вперше з'явилися «Квартали» за участю Миколи Хвильового, Володимира Сосюри та Майка Йогансена.

Водночас хочемо уникнути певної претензійності, адже маємо справу з напрочуд делікатним матеріалом — художнім словом на стадії свого вивершення й досягання. Власне, те, що ми Вам пропонуватимемо в цьому та наступних числах, — це своєрідний слобідський зріз літератури, а точніше — тих літературних явищ, що так чи так перебувають у силовому полі Харкова.

Звичайно, цей зріз не всеохопний і не вичерпний, але, поза тим, яскравість та неординарність авторських художніх світів — чудовий привід перегорнути наступну сторінку, та й загалом стати нашим постійним читачем.

Наш альманах гостинно відкриває свої сторінки як для досвідчених, так і зовсім юних авторів, як професійних письменників, так і початківців. Вимога єдина до всіх — висока якість представленого матеріалу. Саме за це боровся

свого часу й Микола Хвильовий, подаючи особистий приклад ревного ставлення до художнього тексту.

Сподіваємось на увагу широких читацьких кіл, а також на те, що слобожани словом і ділом підтримають нову літературну трибуну, потріба в якій давно назріла. Хай незліченні харківські квартали відчують свою присутність у виданні, яке носить їхнє славне ім'я.

Редколегія

Поезія

Ірина
МИРОНЕНКО

Із циклу «ОСІНЬ. ОВІДІЙ»

I

*«Альпи не проростуть
темним афонським листям»*

Десь обвалились чортові мости,
і ніби вмер призвідець переходів
не через Альпи — а страхи народів,
яким не знати легше, щоб брести
під безіменні пагорби й хрести —
один на два мільйони. Чи в городі,
де вже й троянди куш забув цвісти
над тим, хто не підріс у тій господі.
Афонське листя, вкладене в листи...
Хто б написав при цій лихій погоді
про колообіг глупства у природі
й бажань прожити мовчки, без мети.
І доки день наслиниться на сході,
на персональних пенсіях кати
звертання вимагатимуть «Добродій!»

II

*«Хай я запізно хапаюсь за щит,
коли вже завдали мені рани»*

Порубали калину. Померла сусідка.
На ялину поплівсь і замерз виноград.
Я ходжу цим двором у небажаних свідках,
не даю хоч нікому, спасибі, порад.

На старому щиті постиралися знаки.
Серед мотлоху знайдеш уламок меча.
У соломі зарились коти і собаки —
ті, хто першими зміни в мені помічав
і тулився до місць, що найбільше боліли,
коли раптом щастило лягти на траву.
Ніби пригорща маку, розсипались сили,
але я ще надумаю і живу.
Бо інакше навіщо нанизую кроки
і пригадую навіть весільні пісні,
несходимі моря, молодильні мороки
і калиновий пагін при чорному пні.

* * *

Біла веранда, квітник, перламутрові лілії.
Поряд чеченський кабак «Імператор», горбатий комбайн.
Перед грозою птахи нарізають спіралі і лінії,
ніби їм двадцять разів проспівалося «Лаша тумбай».
Іграшки з гарбузеняток, обізваних «ханьками».
Фенічки з бісеру. «Феня» місцевих красунь.
Місто, поділене поміж Джохарами й Ваньками,
ще пам'ятає округлості бортей і клунь.
«Дівкою в зелені» зветься тут квітка розпатлана,
ніжно-блакитна, мов дим над селом Гавриші.
Те, що накреслив Господь на небесному ватмані,
нікому вже прочитати — хитання в душі.
День розлітається, наче Британська імперія,
на самостійність хвилин прохолоди й тепла.
Треба вже їхати, та озирнуся на двері я —
жінка стоїть, як вишник на Петра і Павла.

Із циклу «ГОДУВАЛЬНИЦІ ЛЕБЕДІВ»*I*

Послухай месо і за мене,
а я за тебе — цвіркуна.
Між листям з вилиском зеленим
он жовте — застережний знак.
Мовляв, од літа половина
уже відкраяна в туман.
І лілій клумбова родина
підказує про Ватикан
своім лимонно-білим цвітом.
Уже викопують часник.
Що *ми* простили — поле жита.
Що *нам* — не стане й черевик.

II

Лебеді знову шипіли і їли з руки.
Бгало коромисло бронзові плечі бамберки.
Гід бубонів про колони, пілони та еркер.
Птаство приручене справно ковтало шматки.
Сита залежність не знає кордонів і мов,
не поділяє на лебедів чи депутатів.
І слобожани, і бамбри — бобри при загаті —
стежать, щоб дощ грошовитий їх не обійшов.
Не підпливеш, ризикуючи, — інші ковтнуть,
ключ золотий зачерпнуть у відро студениці.
Дзвоном стоять на бамберці крохмальні спідниці.
Може, свобода шкідлива, як вилита ртуть?

III

Ігри плебеїв на пляжі.
Кольчуги і строї слов'ян.
Звички шкідливі княжі
живучі, неначе бур'ян —
як будяки і щирія,
як слобідські лопухи.
Джинсова князь-дівице,

маєш магічний хист.
 Ниткою пояса-крайки,
 і квіткою в русій косі
 нижеться образ хазяйки
 відбитих хіба що в росі
 замку, залоги і мосту.
 Хто ж бачить крізь каламуть?!
 Душу високого зросту
 плебеї першу зітнуть.

**Із циклу
 «СІМ ГРИВЕНЬ ЗА ВІРШ ПРО ЛЮБОВ»***

I

Одногривневий князю, можна з вами поговорити?
 Я не з Вашого двору, а все-таки — гарного граду.
 Ордени і купюри та знуджені дереворити
 прикрашаються вами.
 Вепрятину до винограду
 хто ж несе на столи, де меди — золоті і червоні?
 Я дивлюся на Вас — Вам від того ні зимно, ні жарко.
 Що Вас більше цікавить — кордони, держави і коні?
 Може, лики іконні? Та я — не келійна малярка.
 В мене тільки слова, за які розрахуються Вами,
 на купюрі мальованім. Гроші і влада, і віра
 можуть скластися в дулю. Але не сніпнися й бровами —
 стій і слухай метро, як виття недобитого звіра.

II

Може, зиркне спідлоба, а може, подивиться скоса.
 Ритуали, традиції — то успадкований гніт.
 Ви полюєте, князю, і птаха якась гачконоса
 (гачкодзьоба, пробачте) для Вас прориває zenit,
 щоб потрапити потім на гроші а чи монументи.
 Ваша бранка, сокольничим вбрана, цікавить юрбу.
 В неї голос і тіло слугують для Вас адсорбентом.
 Слово ще не існує, а жінка вбирає журбу.

* Реальний гонорар видавництва «Фоліо» за публікацію в антології.

Ця дорога вкорочена, бо листопадно-остання.
Хижий сокіл сніжинки уже вибирає з крила.
Сніг засипле країну — сокольницю для полювання,
буде в неї рости між лопатками княжа стріла.

* * *

І буде шуба шубальова,
і навіть качка золота.
І — керамічною — корова,
і магнетичними — вуста.
А потім — пам'ятника палець,
натертий радісно людьми,
які ще вірять: цей бувалець
їх порятує від зими
у власних душах і стосунках.
Ворона. Білка. Мокрий сад.
У перехожих, як з малюнка, —
невтішні лиця байгушат.
Ти заспіваєш — я заплачу,
і хмари шубою сповзуть
на площу харківську, ледачу —
страшну хіба що у грозу.

Нина
ВИНОГРАДОВА

* * *

Вспомнишь эту жизнь, как отпуск, через много лет,
нежный, мгновенный и бесполезный,
осыпался графит, нет денег на билет
в тряском трансукраинском экспрессе.
Да что экспрессе! Взмах крыла,
ком в горле. Кома. И не успеешь
вспомнить, как пальцем вензель плела
на запотевшем стекле галереи.

* * *

Не бывает — навсегда.
Лучше. Горше. Гуще.
Полюбила, отстрадав
полсрока, слово туловище.
Потеплей иных фонем,
потолще галицизмов.
Тщетно. Глух Орфей и нем.
Лиризма токовище.
Оловянное литье.
Налитые лядвии.
Мягких тканей громадье
фланелевое, ватное.
Пусть враг все круша
бесноваться станет.
В туловище душа —
будто сыр в сметане.

* * *

Питательный, насыщенный раствор.
Вскипают птицы, собираясь в стаю.
Густеет воздух — хоть повесь топор.
И непрозрачная душа грозит растаять.

Стремглав смывается растрепанный ландшафт.
Подсолнечнику выбивают зубы.
Обугленные головы выносят на базар.
Слипаются горячие сосуды.

Сливовых сумерек кессонная болезнь
запущена, как все, что требует усилья.
Слиянье обстоятельств: нынче, здесь.
Плывущий селезень своей добавил сини.

* * *

Жена Пикассо. Семьдесят седьмая.
Семьдесят семь годов тому назад.
Вот тюбик охры золотистой давит.
Хохочет в треугольные глаза.

Поди спроси у этой пенной розы,
у лилии пылающей спроси,
какие он заказывал ей позы,
как требовал и красоты и сил,
понятных лишь быкам и минотаврам.
Трава галлюциогенная, кровяща...
И нет числа холстам, романам, травмам,
простоволосым, темнооким, хищным,
Зубастой графики трепещущий пергамент
по локоть мастеру. Вол продавил листы.
Шар лысой головы, нагретый камень.
И нежность странная, похожая на стыд.

* * *

Посапывая в темную овчину,
утомился миллионный город.
кромешных кажанов бесшумное бесчинство
тяжелое, расплавленное олово
полета, прописи, и род черновика
не брезгующей тарой Мнемозине,
застенчивые тени по дворам,
омела (омелá?) и гнезд корзины
полны осколками предметного стекла.
Рассматривая темноту,
здесь крестная жила
(икра из синеньких!)
А там болело горло.
Расстрелы на рассвете.
Темный Борман.
Чернеет шоколад.
Больное горло.
И плиточный завод.
Просветы ржавчины —
и кружевная ветхость,
круженье водостоков.
Спит восток.

* * *

Вернулся я на родину,
на болевой порог
завышенный. Сороками
очерченный чертог.
Глумливы птицы радости.
Расстегнуты, распахнуты
и душегрей усталости,
и песенник, где пахнут
сушеных груш и вишен
скрипичные ключи,
и поезда подвижные,
где каждый нерв стучит.
И в колера сорочьи

окрашены столбы,
шлагбаумы и прочие
превратности судьбы.

* * *

Ясноглазый июнь.
Вместо ночи — рисунок линейный.
Только вспомни, вздохни —
миллионы зверюшек Линнея
оживятся, займутся едой и любовью.
Все стремится.
Все сходится у изголовья.

* * *

Без безумств и фанатизма —
не ропщи — копа
супеси собачьей жизни
нашей, городской. Трамвай —
рамка, тарантас, ковчежец,
травма памяти недетской —
разгоняй по рельсам сердце
от Коцарской до Одесской,
в трансе, звоне и сиянье
электрической дуги —
самосеянное знание,
неявленные стихи.
Тихие тропы.
Психотропные
практики и технологии,
Прицепы рефлексов
на склонах пологих.
Мерно колышется красный ящик —
дыханием тварей согретые ясли.
Термос любви. Остановка конечная.
Город растет и твердеет, как печень.

* * *

Рубят деревья. Птицы летят.
Вот пролетела пуля галчонка.
Сердце летит, хочет назад.
Глупое сердце — горячая пчелка.
Рубят деревья архивы и файлы,
тополя факел, флаги и флешки.
Бианки, и Паустовский, и Пришвин —
в них убегают каштаны, орешник,
черных акаций колючки и мушки,
поползни, сони, другие зверушки.

Трупы деревьев. Амурские волны
Плещутся в трубах, волнуют валторны.
Щепок ущербы. Пустошей дрожь.
И деревянный готов макинтош.

* * *

Коричневый космос. Наркотик дивана —
зыбкая зыбка росянки,
мохнатая мордочка марихуаны.
Не спится. Наискосок
ляг ты, наг,
ляг поперек —
так ночи тебя ухватить сподручней.
Спи всухомятку, твердый комок,
сгусточек крови,
звезда падучая.

Олег
КОЦАРЕВ

ГІТАРА НЕ БОЇТЬСЯ ДОЩУ

Наче не минало цих десяти років,
я його знову побачив
біля того вокзалу, де
поїзди кінчають набік
мешканцями Донбасу.

Я не вітався, а дивився збоку,
з-під синьої футболки приміського розкладу.

Він великий і радісний,
спритний ведмідь,
заходить до привокзальних кафешок,
підсіда до лигарів за столи
і за сорок гривень
під гітару
веселить і засмучує їх піснями.

Тільки одного не любить —
коли замовляють Висоцького,
каже: «Його тільки п'яниці слухають!»,
посміхається зубів грізною фалангою,
выводить такого замовника
із кафе
та важкою рукою
відправляє в багно за кіосками.

Один Бог відає,
чого він так не терпить Висоцького,
один Бог це все бачить,
свідків нема,
ну, ще я, але ж я не рахуюсь.

Він поправляє на спині гітару
й рушає у бік розслаблених верб,
на них падає щасливий весняний дощ,
та гітара дощу не боїться.

* * *

Поправ волосся,
Як ти вмієш,
І покажи мені
Щось зі свого щоденника,
Що ти вела
Шість років тому.

Ні. Якось надто
Зворушливо
Ці літери в їдаються у ґрунт.

Хтось ждатиме
Від тебе слова,
А ти мені писатимеш
Про
Ці нерішучі вулиці й горби,
Повільні бджоли,
Трутні закохані та
Трудні дні,
Ці довгі береги, розділені
Водою,
Островами
І рибальськими гачками.

Ми перетнемося
В одній з кімнат,
Поправ волосся ще раз,
Я виходжу, й на мені
Подзенькують десь
Два гачки рибальські.

Я не розумію,
Де.

* * *

концерт цей
як річка в плавнях
можна вибрати на свій смак рукав
течія
антитечія
а можна спинити човна
вилізти на чорно-жовто-зелену корягу
посеред води
й стояти навшпиньках
концерт цей як річка
чи
бах
чичичи
сарайський фонтан
це просто світло так блищить з духових
що він
іще раз подумає
«ні насправді вона добра і ніжна»
й дасть їй ще один шанс
вокаліст тре долоні
у мікрофон
ходіть частіше на концерти

МІЛІЦІОНЕРКА ОСІНЬ

осінь прийшла холодна і вітряна,
навіть не зняла плаща,
зате без дощу,
з яким зазвичай шльондрили.
на майданчику перед Оперою
всі когось ждуть,
а між ними дівчина ходить
і до всіх має діло.
ні, вона не збирає на остограмитись
та не питає, чи не ви — Андрій
із сайту знайомств,
ні, вона міліціонерка й шукає понять,
які взяли б участь у слідчому експерименті

над затриманими дітьми,
що малювали графіті.
небо за щокою сірою
водить сонцем, немов язиком,
та ніхто, ох ніхто
не хоче понятим бути,
не слухає чавунний високий голос дівчини,
не бачить її струнких ніг,
посаджених так широко,
що під нею
цілий генерал би
пролізти зміг
під час атестації,
усі відвертаються чи ідуть геть,
а в думках їх шиплять ті самі три слова,
о, нарешті,
знайшлася чемна бабуся,
чесно слухає слідчі дії
над малолітніми правопорушниками,
одна біда —
не розуміє,
що таке графіті.

БАЖАННЯ

коли снігу немає
його функції за просто виконають
машини швидкої допомоги
кутасті сніжки
вони вилітають одна за одною
з воріт психіатричної клініки
а в кабіні годинник спинився на 11:11
щоб кожен міг
загадати бажання

ШВЕЙЦАРІЯ

старшокурсниця може подумати
що я розглядаю її розлоге декольте з думками поганими
але це не так
я розглядаю його з хвилюванням іноземного туриста
ось у передгір'ях грудей
родимка просить уваги повільного цнотливого цілунку
а он трохи вище
через хвилювання
з'явилася пляма червона у формі Швейцарії
і срібний ланцюжок
швидкісною залізницею розрізає її півколом
старшокурсниця підводиться й стрімко йде назустріч
у декольте починається землетрус
я дуже хвилююсь
за долю Швейцарії

БЕЗ КОВБАСИ

сьогодні свято
кожен проводить його по-своєму
сніжинкам
долітати до землі облом
а наш кіт
пішов до проституток
ті йому ковбасу пропонували
а він відмовлявся
не за тим — каже — я прийшов

ГОЛУБИ ВСТАНОВЛЮЮТЬ ДЕМОКРАТІЮ

шахи приміського вокзалу —
в них чорним протистоять не білі, а сірі.
на пероні спинається електричка,
двері відчиняються — і
фронт пальт, звук рук, жуки пиріжків
викочуються,
люди йдуть, а попереду йде запах —

невидимий геній місця,
цей згорблений фронт,
приміський штрафзагін,
ці чорні та сірі клітинки життя
й тяжкі бодуни візків,
солідарність — липкий труп ще
цьогорічного листя, прогнилий, безмовний, усміхнений.

аж раптом всю цю безпросвітну ідилію
з неба накриє ескадрон голубів,
дивіться, як вони з-під моста вирвуться
і на добрячій швидкості
бомбардувати почнуть
людську шахівницю сіро-чорну
білим своїм лайном,
лайно як дощ перед грибами,
лайно як гриби після дощу,
паніка! паніка!
голубина флотилія
руйнує похмурий світ людей на пероні,
рятуйтеся хто куди —
голуби встановлюють демократію.
першими врятовуються бабусі з візками,
колії промайнуть і легко вистрибнуть
на ту високу другу платформу,
хтось заховається під прилавком кас,
хтось упаде,
хтось добіжить
із плескотом крил у вухах.
— це нагадує фільм «Птахи», — каже Микола
— от уже, — думаю, — все йому фільми нагадує,
і я підняв руку
та всі-всі лушпайки насіння,
зібрані в довгі 15 хвилин,
жбурнув щосили, щодалі, щовище, щоширше —
хай і це нагадає йому
якийсь фільм.

Оксана
МАРДУС

* * *

У спогадах горіхового листя
дитинство й комашина німота.
До хати тільки казка заліта,
шибки і люстро, ніби небо, чисті.

«Сорочі лапки» — писанки узор,
ми граємося у «кидка» й «набитки»,
а Великодень напросився свідком,
ми ж крилечка ховаємо в бузок.

О як же ми літали між зірок,
хрущів колючих брали повні жмені,
і годували Карлсона варенням,
і мріяли про школу і урок.

Над вікнами в горіхове зело
метелик тиця носиком вологим...
як добре почуватись босоногим...
як легко у дитинстві нам було...

27.07.2010

* * *

...цей рік почнеться вкотре з немовлят...
як пісня до струни — так я за Вами
...але палітра часу віддаля...
і ми у снах торкаємось словами:

...ці пестоші, де звук голубить звук...
де голосу тремтіння безсоромне
...де я не знаю схлипу ваших рук...
де тільки знаки оклику і коми

...і тануть сніг засніжені як ми...
вітання ніжні пролісками тішать
...вдихніть мене у холоді зими...
приборкайте мої нестримні вірші

...цей рік почнеться вкотре з немовлят...
Лелеки білі носять сніг на крилах
...О любий! Дайте хоч у сні крилят...
мені без Вас цей світ пройти несила.

* * *

небезпечно знати усе наперед
про погоду
про завтра
про далі що буде
і все менше світлину — все більше портрет
про свободу
про ґрати
захочу між люди...

небезпечно
коли в лотерею джек-пот
і коли серед ночі один серед ліжка
коли мова чужа затуля тобі рот
і коли свій народ собі ставить під-
ніж-
ку...

а підсніжники ніжно захоплюють ліс
і беруть у заручники
нашу бентежність

Чи народ наш підсніжника не переріс
чи підсніжник-заручник
йому протилежність...

20.04.2011

* * *

Посвята в самотність приходять з роками,
коли обіймаєш планету руками
і відчуваєш у ній биття —
це твоє серце, бо ти — дитя...
Тебе обліплює листя
і лоскоче твій ніс трава,
а тобі лише рік а чи двісті
і сонях — твоя голова,
ти ловиш очима сонце
і пірнаєш у нетрі слів.
Ти ловиш себе, питаючи ХТО ЦЕ? —
краплину в'язку на скляному столі.

Ти — як дім
безпритульних віршів,
мушля, де є онука й дід...

...наче світу в тобі й побільшає
тільки тоншим стане твій слід...

22.06.2009

* * *

А ти лишив собі моє люблю,
підсвічене зсередини згоранням.
А я слова до аркуша тулю,
огранені в безсонні замовляння.

А ти лишив собі моє прости,
вкарбоване у кожну краплю вірша.

А я на стінах тінями листи
лишаю, витискаючись із тиші.

А ти віддав мені своє лишиць,
обпалене, розлучене до зерня.
А я збираю світ, що розкришивсь,
на паперовім клаптику Майстерні.

11.02.2009

* * *

Почни усе спочатку:
сон-трава...
і білі-білі клавіші любові,
слова вузькі, а мрії кольорові,
і два уже не ділиться на два.
Торкнися білих аркушів
пером
і сагою звернися до жоржини.
Її долоньки, наче дві крижини,
вона закохана й не вивчила урок.
Почни усе спочатку:
боже ж мій...
Цей біль, цей сон, я плутаюся всоте.
Давай зустрінемося о третій у суботу,
бо як мені почати все самій?

25.02.2009

Сергей
ШЕЛКОВЫЙ

* * *

Резвый котёнок хвостом материнским играет,
сфинксу подобная, мать восседает недвижно.
Май вызревает, каштаны соцветья вздымают,
тысячеруки, как Шива, воздушны, как Кришна.
Два котофея кайфуют на тёплом асфальте,
ближе к ступеням — дворняга сосцами лоснится.
Благость, умиротворённая нота Вивальди,
дядюшки Брэма, с цветною картинкой, страница.

Дышится. Схлынул народ на воскресные дачи.
Город пустынен: деревьев шатры да собаки,
бодрые галки седые — и вряд ли иначе
явят тебе небеса чадолюбия знаки.
Так и должно быть вслед зимней апатии долгой:
щедрая манна, настой тополиной теплыни.
Нимфа к сезону плечо освежила наколкой.
Нежится сфинкс у подъезда. Три дня благостыни.

* * *

Чем злей мороз, тем тоньше писк синиц —
волосяные жалобы и пени.
Ордынским ликом распластавшись ниц,
отчизна спит во льду, в снегу и лени.
И выдыхая азиатский дух,
спит у холма мой забубённый город —
сбит набок замусоленный треух,
башмак дыряв и ватный бок распорот.

Какая бесконечная зима!
Полвека не бывало столько снега.
Вмерзают в воздух люди и дома
на взлёте невозможного побега.
Чем злей морозы, тем гнездо добрей,
дыханием окукленная норка,
где — книг развал и чайник-носогрей,
где на окне ярка лимона корка.

Отчизна спит — в её грудице лёд,
в гортани — ломоносовская ода...
А мне в дому, быть может, повезёт
перетерпеть студёные полгода.
Не грех — согреться малостью родной,
чтоб уцелеть среди огромной стужи.
Какой отрады мне желать иной? —
Войди в мой дом, скрипучий, лубяной,
и помолчи со мною, старый друже...

* * *

Айвазовский проспект Галерейная пересекает.
Протянувшись вдоль моря, нагрелся под Цельсием рельс.
Привокзальное радио снова «Славянку» играет,
чтоб в слезе расставанья чистейший блеснул эдельвейс.
Снова сутки свиданья с портовой фартовой Кафой
отлетают, подобно отрывку из ретро-кино.
Каплет в рюмку мою «Пино-гри» виноградников графа —
становясь, словно прошлое, правдой, густеет вино.

Словно плюсквамперфект, навсегда загустевшее время, —
эти минус три четверти века... Со снимка глядят
дед Иван и отец. В Феодосии, в здешнем эдеме, —
так же свеж их зубов рафинад, как загар-шоколад.
Не осталось уже никого с августовского фото,
где на лицах цыганских лучились весельем зрочки...
Веет вечер над Кафой две тыщи десятого года —
карусели приморской дрожат золотые жучки.

Окликаю и По, и печальника-странника Грина,
 Александра — вослед Македонцу, Арапу вослед.
 Я ведь сам — иноходец Ивана и сын Константина,
 коих в Малом Стамбуле со мною как будто и нет,
 но которые живы и набраны чётким петитом
 в каждой строчке моей, в каждой рифме — один на один...
 Полнолуние — над Феодосией. Свет — над реликтом
 звероватого, в сетке столетий, холма Карантин.

* * *

Каждый двухсотый живущий — потомок Чингиза,
 а из рифмующих — каждый, пожалуй, десятый.
 Думаю также: достоин отдельного приза
 брат мой любой во Христе, по отдельности взятый.
 Но и свояк мой, коричневый воин ислама,
 в войлочной шапке душмана, в халате талиба,
 в рай попадёт. Ибо верность не ведаёт срама —
 от Целебеса целебного и до Магриба.
 Камень Каабы рифмует с константою Планка
 строчку Корана и куба первичное имя.

В чёрных чадрах золотистые магометанки
 шепчут «Аллах» и вдыхают мечту о «сим-симе»...
 Солнце восходит, Восток подступает вплотную.
 В яблоке глобала червя несытого нежить
 выела суть. И бесстыдно истрёпано всуе
 имя Того, чьё дыханье над звонницей брезжит...
 И по каким виражам ты спешишь в кольцевые
 гонки, Империя пороха, чая, жасмина?
 Время — воронка, спираль. И счета лицевые
 вновь обнуляет Чингиз, разоритель Пекина...

* * *

Пушкин — пушист, серебрист. По секрету при этом
 Лондона Джека в тринадцать я крепче любил:
 С Белым Клыком засыпал под сугробом валетом,
 в ружьях Клондайка ценил скорострельности пыл.

В шубе онегинской век крепостничества мчится,
 полозом санным скрипя, бубенцами звеня.
 Снежный хорей в африканское сердце стучится,
 в солнечный бубен морозного синего дня.
 Я и теперь к ним тянусь, но уже по-другому:
 помня, что дружества мёртвых — вернее иных.

Если живым отказал со стыдом я от дома,
 знать, потому, что ломоть их — полова и жмых.
 Вот и жую золотую, с мороза, солому.
 Корм не в коня, а ясак да ярлык — не в меня.
 Честному зверю, Клыку, ослепительно-злому,
 верят во сне из-под снега мои зеленыя.
 А в январе леденеет, не ведая срама,
 Пушкина плоть, и бледнеет кофейная кисть.
 И еле шепчут лиловые губы Обамы:
 «Вымерзли яблони ямбов. Опомнись, окстись!»

НА СВЯТОЙ ЗЕМЛЕ

1. Иордан

Языческих примет нахваливать не буду,
 но кем-то полдень мой столь щедро освещён,
 что «здравствуй» молвил мне брат Господа Иуда,
 запив глотком воды тождественность имён.
 Ведь тот, Искарот, скрипел за кадром тусклым,
 за рыбьим пузырём, оконною слюдой...
 Но трудно родники рекли иссохшим руслам,
 что не устанут быть единою водой.

Что будет полон струй источник Иордана
 среди спёкшихся песков и жарко-рыжих глин...
 Там окунул чело в купель я покаянно
 и не хотел отнять от той воды седин.
 И рыба подплыла, в уста поцеловала.
 Тончайшим серебром сверкнули крышки жабр.
 И влажное лицо я поднял — всё молчало,
 лишь в мокрые глаза дышали мирт и лавр.

2. Геннисарет

И Бог, и дьявол, спрятавшись в деталях,
траву и воздух делят пополам.
И будет так, что голубая сталь их
воздаст любому слову по делам.
А потому молчи, чурайся фальши.
Всё меньше смысла в умноженье слов.
Живи, умри. — А он плеснётся дальше,
серебряный, от галилеян, лов.

Вода, тенёта, лодок древесина —
всё подлинно и взвешено сполна.
И мускулисты бронзовые спины
ловцов. И силу кормит глубина.
Добро и зло, намешаны в чернила,
бумажный лист испишут пополам...
Пройдёшь Геннисарет и дельту Нила
и, если не иссякнет в сердце сила,
вдоль русла ляжешь, высветлен и прям.

* * *

День просветлел. Ушёл тяжёлый дождь
недоброго осеннего разлива.
И синий взор метнул индейский вождь
сквозь листья клёна и косицы ивы.
И странно — вновь на сердце у меня
не поздних лет потери и разлуки,
но давних игр ребячьих беготня —
из ясеневых веток копья, луки...

И полон предвкушением побед,
молниеносных и неоспоримых,
день счастья, золотистый на просвет, —
без чисел отрицательных и мнимых.
Без имени, без даты, без примет,
без фабулы какой-либо особой,
он светит мне всю так много лет,
как будто он и я — бессмертны оба...

* * *

Я думаю, не умер Бог.
Тевтонской спесью порчен Ницше —
летучий аспидов клубок
и он же — лунь простёртый ниц же.

Но Бог, как минимум, устал.
Устал не менее, чем люди.
Ведь фарисеи правят бал,
мусолит ростовщик кристалл,
и нет раскаянья в Иуде.

Заплачь, коль можешь.
Сам суди!
И сам к секире подходи
для воздаянья... Ибо в нём —
просвет меж злом и полным злом.

МАЛАГА

Дух Малаги велением Аллаха
задуман в перламутровых осях
ума и воли. И Господня страха,
лелеющего совесть на сносях.
Плесни вина с толикою полыни
на честный нераздвоенный язык
и протрезвей, семи несущих линий,
семи опорных точек ученик!

От Рима до берберского узора
причудливо пульсирует пунктир.
Цветник, поживой для ноздрей и взора,
алеет там, где смуглый канонир
палит из пушки с башни Гибральфаро,
где вдоль бойцовой кладки пламень роз,
до лепестка-бемоля, до беккара,
в кровоточивый пляс фламенко врос...

На третий день почувствуешь своими —
и зной припёка, и сквозняк-свежак
на возвышенье том, где «Пабло» имя
столь верно — не таверны! — меры знак
озвучит, что увидишь, как Пикассо
вдоль побережья Малаги идёт,
подросток из графического класса,
в глазищах — перламутр боеприпаса,
лоб торо и упорно-твёрдый рот...

PLAZA DE TOROS

Гумилёв конкистадором конкистадора нарёк —
не для жеста, пожалуй, для вольнолюбивого спора.
Так и ты бы — в крещендо быков андалузских облёк:
не в грамматику — «торо», а в полногремучее «торро»!
Вот он, бык смоляной, вылетает из красных ворот,
словно чёрт из коробки с пружиной, Зорро-задира,
и ноздрями раздутыми воздух предгибельный пьёт —
майский воздух Севильи, любовницы Гвадалквивира.

Вот он роет копытом песок, чёрный Авель, литой
из бойцовой, не помнящей братова имени, плоти...
Верхний ярус арены чадит ядовитой махрой,
и оркестр многотрубный в бравурной сливается ноте
чуть правее тебя, но всё в том же, доступном, ряду,
где курцы табака аплодируют бурно мулете,
в 3-ем тысячелетье, в 12-ом кряду году, —
реконкисты и Каина жертволюбивые дети.

И закланье — изысканно, и позумент золотой
облегает в обтяжку плечо и бедро матадора.
Между алой мулетой и мутно-зелёной водой
к небесам отлетает душа терминатора-торо.
И в бодрящем и праздничном рвенье квадрига коней —
благородные головы в бело-багряных султанах —
мигом тушу увозит... И трубы поют всё пьяней
над весенней Севильей. И полнится летопись дней
Андалузии — в кодах-загадках, желанно и странно...

Микола
ВОЗІЯНОВ

* * *

Рукопис осені
Читає листопад...
Перегортає
Шурхотливе листя...
Слова римовані
У сани запряглися —
Поріг поезії
Зима переступа.

Природа
Першим снігом освятилась.
Мов білоцвітом
Землю замело...
Дороги ще
Утримують тепло...
А білим віршам
Музика... наснилась.

* * *

Наснилась жінка
Лагідна, як море,
Коли серпнева
Розкошує ніч.
Її солодка, необачна річ
Нагадувала
Шелест осокара.
Здавалосьь,
Танцювала Терпсихора...
В обіймах ночі
Рухалося тіло,
І коливалося від дотику,
І мліло...
Кохалась жінка
Лагідна, як море.
Злотавий сон
Купавсь з-поміж купав
На озері,
Де квітнули лілеї...

Наснилась жінка
З обрисами феї...
.....
Наснилась та...
З якою... поряд спав.

Василь
СТАРУН

ЗА ВЕРШИНАМИ СРІБНИМИ

* * *

Риска в Небі була і пропала —
Проживеш непоштиві «пожди!»
Наша ніч — анемічно — трипала
Їла сніг — як — чужий поводитир
Ждан уранішній — ніжно молочний
скаже молоху: сядь і тремти.
Бідна валка — під колесом кожний
Спить — і сниться уламок мети
Притискай до грудей — упивайся
Крапельинами сірої мли:
у якомусь — камінному — прайсі
Білі числа зійтися могли
А тоді умовляли колеса
тупотіти в далекі краї:
Тільки зімкнені верші та креса
Близько тіла лягли в кураї
Дай вам — Боже — здоров'я та сили:
Рух поновиться — русло — і ртуть...
На руках мою Долю носили
І Тебе намовляли забуть

* * *

Скочений дим «Камасутри» —
 Ками утрачене дно:
 Дім наш невилазно мудрий:
 «Любиш мене?» — «все одно»
 День починається вчора:
 Милі утрачені дні:
 Шори спадуть — і офшори —
 від мовчазної сидні
 Ти «недоступна в мережі» —
 Втратив тонку мережу:
 неперевершені вежі
 Вже позначають межу...
 Що ти утратила — Галя:
 Що він згубив на шляху?...
 Вхід бережуть до Граала
 Ліс і рок-група «The Who»
 Шкіра збігається в обрій —
 Щем по гаях висхідний:
 Щастя не мають хоробрі —
 тільки уламок вина:
 Тільки великі свічада —
 дрібно посипаний спиж...
 Добре: що Світу Ти рада —
 Добре: що Любиш і спиш

* * *

Дівчинко мила — Галинко:
 Рами опівночі мив...
 Де ти — чужа бадилінко:
 Ніби й на світі не жив...
 Вимерло все — і затихло —
 Місяць на душу припав:
 І закосичене лихо
 Тричі забув — і проспав...
 Горнутья хвилі за нами —
 День переходить у Ніч —
 Промінь з порожньої рами

Все не дається мені
 ...Все не вдається на Світі —
 Крила зламались на гріх.
 Пташка сховалась у вітті
 Краплею зраджених стріх
 Де ти... куди ти майнула...
 Вкрила стежину мана...
 Добре дивись у Минуле:
 Там ще Любов не мина

* * *

Веселий трунок подарунків —
 Де голос Осені й Зими:
 Із космогоній і керунків —
 Роздвоений містраль сурми.
 Вже в обрях ночей немає —
 Веселок — спогадів — заграв.
 З календарем вчорашніх майя
 Твій спів журби не проминав
 І човен плив — і вітер падав
 На гнізда зраджених птахів.
 Ще з того року — з листопада —
 Блиск незагублених підків
 Процокотів пополотнілий —
 забрав журбу — Любов і гнів —
 І снігу невагоме тіло
 Солодкий слід вчорашніх снів.
 ...Минає рік — приходять знову.
 А Ти натруджено мовчиш.
 І тихо — не про себе — Мову
 З чужих таблиць за інших вчиш

* * *

«ти мене на світанні розбудиш» і
 до Раю штовхнеш «необачно» —
 Милим світом чаруєш і нудиш
 Білим світлом пересит голубиш

Упокорений віхол собачий
 Все минеться — і геть перетліє —
 не знайти артефакти і типи:
 переписаний визирне Млієв —
 і за ним срібнолико маліє
 вівчаренко чужої Ксантиппи
 На вдогоду мовчанню і тлуму
 Голос Твій виринає «нізвідки»
 Хто напише і виплаче душу
 Перепитої чорно слобідки
 Коли сплять тіару і гуму...
 «ти ніколи мене не забудеш» —
 Буде півень співати опівдні —
 Як сторгує актор Ботокуди
 У Франківську і — може —

у Відні

Переклавши — Той — камінь
 на груди

* * *

ніби останній америцій
 Час переписує шовк.
 Камінь — що — випав із серця
 Камінь — що — в душу ввійшов
 Пісок пересипаний з волі
 Змагається з вітром та днем:
 Далеко розкішні красолі —
 Куди ми з тобою майнем:
 з Тобою той промінь грайливий
 Такий непролитий в журі:
 Були — чи ввижалися — крила
 Як зайві слова в Букварі.

* * *

Ріки тікають від моря —
 Сон по траві — та й присів:
 Шепче чужий «I am sorry» —

Важко торкатися слів:
 Темінь лексична — не сіно
 Не пережиті часи:
 Сонце і впало і — сіло
 Тілом старої краси:
 Краще ніколи не мати
 Ні талану ні добра
 І не втрачати Амагі —
 Скрипку — що — сніг пробира
 Гострим окіллям до згуби
 Чорним — давно — ручаєм:
 Близько були — Твої — губи...
 Тільки ж — камінням стаєм
 Що перекочує броди
 І видає плазунів —
 Завше розмиті городи...
 Що зберегти не зумів...
 Ось і опудало стане:
 Втеча від моря легка:
 З докором вкрадені сани
 Як епопея «ЗеКа»
 Світ забіжить закралока
 Зміниться «нежить» на «жить»:
 Жінко моя кароока —
 Шлях через зорі лежить

* * *

Люстро — без міри — далеке:
 Крихтний «зайчик» п'їтьми —
 Вітер пливе над Ілеком —
 Світ залива тереми:
 Звернеш на пагорби сірі —
 Срібну мелодію змий:
 Чистий сніданок в кумирі —
 День недовершений мій.
 Місто забуте в долоні —
 Як подолати часи:
 У кам'яному полоні
 Чартерні мріють паси:

Пісня впадає у шепіт:
Шпети важкі — навісні:
В човнику — зраженій щепі —
Плнуть крізь вечір пісні.
Небо залишене в полі —
Ніби політ Неджмеля:
Блиски кайданів і волі
Хто по Тобі кружеля

Хто ж поринає у вікна —
В листя — що — пада навспак...
Виникне Слово — уникне
Сном оперезаний шпак
Вирію — сльоти — кормиги —
Срібних в золі ліхтарів...
Хилиться Осінь до криги —
Добре — що — я Тебе стрів

Михаил
КРАСИКОВ

* * *

Харькову

Здесь вкусное слово «*цибуля*»
звучит вместо скушного «*лук*»,
старуху зовут не «*бабуля*» —
«*бабусенька*» кличут. Иглу
топóля в *крайнебо* вонзила —
глядишь, и *веселку* пришьет,
чтоб звонкая *вранішня сила*
искрилась в насмешливом: «*що?*»

* * *

Когда в моем городе
вырубят последнее дерево,
я стану его тенью,
чтобы в знойный день
спасти от жары старика,
помнящего последнее дерево
в моем городе.

* * *

Там, где Лопань сливается с Гангом,
там, где Тибр братается с Харьковом,
там душа ненасытным гангстером
вечно *лица* ищет за харями.

И, представь, иногда находит,
и, представь, иногда смеется...
По Ёвфрату плывет пароходик,
а волна в берег харьковский бьется.

Так воно споконвік,
 що з алеями Слави
прокладали одвічні дороги Журби.

У безсмертя слова
 не стають голосними,
де схиляється тиша і сумом стає...
Поки ми ще на травах,
 не там,
 не під ними,
зостається лиш жить,
 щоб дожити своє.

* * *

На цій землі згадали ноги босі
вітцівщину...
 Спинило слово мить.
У спогаді ж розвихреному й досі
живуть простори неба,
 степ шумить.

На ній хлопчакувалось гарно мрії.
Там подорослішала і зроста.
А сяєво колось
 ще й зараз гріє
її, щоб не канючила тепла.

Сільська дорога,
 звали Польовиця.

Така собі:
 вибоїста, курна.
Але у світ із хутора Савинці
непоспіхом виводила вона.

І світ був степом.
 Смаглявіла спека.
Слід пестили терпкучі спориші.
І погляду ходилося далеко,
і додавалось простору в душі.

* * *

Від самозречень,
 катування Слави —
і серця не зосталось...
 Це й пишу.
І звинувачувать не маю права,
і прощення у віку не прошу.

* * *

І шепочу тут, біля небокраю,
загиблих імена...
 Вже сам-один.
І виглядаю, мов весняну зграю,
свої роки із вирію давнин.

* * *

*Степану Сапеляку,
поету, «В'язню Сумління»*

Ось і впала вона на світанні,
тиша,
 ніби параліч, важка.
Квіти зносять.
 І перші, й останні.
Їх уже не пригорне рука.

Навіть юрбляться більш,
 хто доволі,
у жорстоких сум'ятощах літ,
обсипав його попелом долю,
обсукав йому плітками світ.

І кладуть відчайдушні поклони,
тягнуть здружено за упокій.
День заляк вже.
 День сумом холоне.

У мені —
 гнів скипає гіркий.

Може,
вичвар житейської прози?
Та я ж бачу:
душею глухі,
бо хоч густо котилися сльози,
але очі лишались сухі.

Підійшла,
правда горда, велика,
і згорьовано (де ж те знаття?)
у юрбу подивилась дволику
й попросила тепер каяття.
І ходінь понервовані човги,
і оркестр,
що жалобу зів'є,
люд увесь
замовкає надовго,
міцно вдумавшись лиш у своє.

Скільки там мені, небо? —
Хай малість,
ти прозрінням її освіти:
перейшов він життя,
і зосталось
через смерть свою ще перейти.

Рідну брали батьки
(дає сили)
із собою, як в битви ішли.
Взяв, Поете, з твоєї могили
жменьку теж отакої землі.

Юлія
МАКСИМЕЙКО

* * *

Я зовсім тебе не чую — не вивчено есперанто,
Забуто азбуку Морзе, і спільних немає мов,
Я вже не дивлюсь у вікна — між станцій та полустанків
Напружено дослухаюсь, та й внутрішній голос змовк.
Така нескінченна тиша, така незбагненна тиша,
Безсилий зв'язок мобільний, та інші рвуться зв'язки.
Я ладна трощити стіни, гукаю тебе гучніше —
Тремтить і зривається голос. І падає навзнаки.
Ти кажеш мені: «Кохаю» — мовчу і не йму віри,
Слова загубили місткість, розтанув дзвінкий щем,
Німі золоті рибки, самотні безмовні звірі,
Я хочу тебе почути, повторюй, повторюй ще.

* * *

Ніжність твоя махала мені з вагону,
Потяг лінивий повільно ходу пришвидшував,
Не розібрала я у людському гомоні,
Що вона там кричала мені у відчаї.
Ввічливо вічність твоя зі мною прощалась,
«Нічого, каже, мені тут з вами ловити,
Більше нема у вас ні вогню, ні шалу,
Шал і вогонь відбувають гріхи у скитах».
Плаче кохання, безпомічне і печальне,
«Більше не хочу бути бездомним і босим»,
Дивляться люди із жалем, чи ба' із страхом,
Заново ми кохання своє приручаємо.

* * *

Смаглявим літнім індусом
у помаранчевому вбранні
сісти на порозі домівки —
спостерігати вулицю:
дівчата дзвенять браслетами
пальці ніг смішно рухаються при ходінні
пари тримаються — хто самими пальчиками,
хто міцно — долонями, хто під ручку.
На старечих ногах чіткіше проступають вени,
діти, майже голі, бігають одне за одним —
і звідки в них стільки сил у таку спеку.
П'ятки ляпають по підшвах в'єтнамок,
Довгі спідниці лоскочуть п'ятки.
Всі йдуть по-різному:
хтось роздивляється довкола,
хтось чеше за вухом собак,
хтось чистить гранат,
у когось з волосся стікає цілюща річкова вода.
Хочете води чи холодного молока?
Спека потроху відступає.
Пахне рисом і карі,
пахне фруктами і десь вдалині шумить ріка.

* * *

Все починається з того,
що одного дощового ранку
ти дозволяєш собі лишитися вдома.
У гармидері,
в порожній квартирі,
у кублі традиційно картатої ковдри,
у тьмяному денному світлі,
така нікчемно мала
переглядаєш старі фільми
на великому екрані.
Незбагненний Фелліні
і Тарантіно, пронизливий, як постріл,
тужливий Бергман і мрійник Бессон,

і хто там у тебе іще є?
Мільйони кадрів,
тисячі нереальних видив,
нескінченне відео зранку до ночі.
Блимання,
 блимання,
 блимання.
Предмети втрачають чіткі форми,
силуети їхні зливаються.
Прокидаєшся на ранок,
а все скінчилося.

Нина
ЛЕБЕДЕНКО

* * *

Подвяленные солнцем листья клёна
Кислинкой дополняли запах пряный.
Открыты окна в осень.
Окрылённо
Летит на волю звук фортепиано.

По клавишам бегут проворно пальцы,
Вскипает небо белоснежной пеной.
А листья, как бездомные скитальцы,
Тайком от ветра прячутся под стены.

В амфитеатре, на балконе, в ложе —
Аншлаг.
Давно раскуплены билеты.
В театр осенний забрело, похоже,
Всего лишь на недельку бабье лето.

* * *

Смычок косы на струнах колосьев
Сыграл мелодию урожая.
И снова осень идёт к нам в гости,
Потоки воздуха остужая.

Злой ветер в бубен стучал так просто.
Уверенно подбирая ноты,
Бренчал на гитаре бард-подросток
На музыку похожее что-то.
Несла я мысли на коромысле,
Как будто воду из речки синей.

Не расплескаться бы им без смысла,
Не затеряться в сплетеньях линий!
Вокруг меня рассыпались речи.
Лишь толку нету от них доньне.
Мне говорили, что время лечит
И все занозы из сердца вынет.

Смычок косы на струнах колосьев
Сыграл мелодию урожая.
Стучится осень.
Впустите гостью,
Забавы летние провожая.

Анна
АГАДЖАНОВА

НЕ ЕДЕМ

Він зламав ребро і відчув це лише за два роки —
коли вона перестала відчувати себе його частиною,
коли в душі скінчився Афганістан, а в розумі поселилась Індія...

Чесним Адам відчув себе, коли біля ліжка
обов'язковою лишилась присутність лише попільнички і
тому трагедій Шекспіра, тоді спогади перетворились на ретро;
тоді Адам передумав жити в Едемі з Євою.

Коли Адам і Єва почали існувати окремо,
їм дозволили купували людей в аптеці, як анальгін — без рецепту,
Адаму набридло відрізати пуповини почуттям Єви:
за кожне промовлене слово він капав віск їй прямо в горло,
і від цього ставало так темно, що ночі перетворювались на
нескінченність,
міста, повні яблук, нагадували химери і стверджували,
що цей шматок вічності цінний лише самотністю та її невичерпністю.

«Не Адам» — подумала Єва, коли побачила павука,
зі знайомими очима на дзеркалі.

«Не Єва» — подумав павук, споглядаючи сяючу луску і зябра.
Єва перетворилась на рибу з нафарбованими губами.
Осінь розвивалась між ними, як епідемія,
і схлиплюючи, наче пакетики з чаєм,
павук Адам і риба Єва іноді уві сні танцювали.

ПОТОП

Усі тікають сплохані чорнотою передчуттів
 усі тікають як дезертири з війни
 усі тікають налякані частотою
 звертання на ти, написаного
 з великої літери.
 Усі тікають — тікаєш і ти
 зомлілий як після чуми.
 Я — цунамі, ніхто не витримує моїх хвиль,
 річки — не плавають проти власних течій.
 Ми не герої своїх почуттів, не безстрашні лицарі
 так може занадто тендітні лілеї.
 Хлопчик із шарфом моїх листів
 споглядає залите водою місто
 я тихо ковтаю ще трохи землі,
 щоб надійно його поховати в своєму серці,
 до ранку ще довго між наших стін розводять мости...
 і осінь забрала останню надію —
 зараз помиратиме остання із мрій
 під стуки коліс трамваю.
 Там де ти не знаєш, що відповісти —
 я на іншому березі
 відповідей вже не чекаю

8.03

Знаєш весна — це коли метро захлинається від жінок із
 квітами;
 від свята, в яке вони як ніколи себе принижують,
 віддаючись з задоволенням першому, хто їх їм дарує.
 Весна — це коли чоловіки реалізують свої брудні бажання,
 маючи для цього офіційний привід.

Весна — це коли трусить стіни будинків від фур на шосе,
 водії газують по сухому асфальту
 Незважаючи на скиглення тих,
 кого ця весна не врятує.

Повітря солодке від тонн парфумів,
кисень в легенях холодний й крихкий,
наче сніг що досі не тане.
Ми цієї весни зайві. Цієї весни ти не даруватимеш
квіти нікому. Бо ми квити і так.

НЕЗДІЙСНЕНЕ

І вже настав час
остаточно відчути тягар залежності.
І вже час продемонстрував
невичерпність зв'язку.
Слова перетворюються на вірші,
що нагадують прозу,
що перетворюються на пісні...
І ти лежиш на спині на даху вагону,
який солідарно із іншими
цілеспрямовано мчить назустріч
відкриттю нових, чи давно знайомих географій...
Твоє тіло небезпечно розхитує
незбагненна швидкість руху,
і задумлива втома від цього руху,
і твої очі зосереджені на небі —
обридле сузір'я ведмедиці... —
її погляд напрямлений прямо тобі в очі...

Тобі зимно у цьому старому потязі,
що рухається в чергове,
покинуте ідентифікацією місто N,
у твоїй крові забагато народів
змішались в нестерпно міцний коктейль,
і це, за замовчуванням, недоречно
змішування генетики мало б викреслити
додавання ще й його крові...
Ти боязко торкаєшся грубого скла,
склянки з плацкартною кавою,
напій провокаторів створює
примарну ілюзію тепла у горлі,
темрява невизначеної пори року
старанно стирає лінії на твоїх долонях,

стирає впевнені риси твого обличчя,
робить твій погляд сповненим
води та туги присипаної піском порожнечі.
Ти не в змозі далі розтягувати гумку безсоння,
і хапаєш за хвіст пташку
думок про нього...
Пташка відлітає, залишаючи на полиці
лише кілька пір'їнок, що згодом перетворяться
на пензлі, що напишуть нові слова.

Чергове нічне місто N непривітно
Наближається до тебе і захоплює тягарем побуту:
Тяжкими валізами і рухом до спального району.
Згодом ти знову прокинешся яскравим ранком,
пташка думок про-нього сидітиме на підвіконні...

Але на коліях лишилось не сказане досі
Нездійснене
Несказане
нездійснене.

Андрей
БАРАБАШ

* * *

Знак смерти проступит на лёгком крыле
В орнаменте девственных лилий.
Былое исчезнет, растает во мгле,
Как будто бы мы и не жили.

Не бились об лёд вечно жирных небес,
Теряя удачу и силы.
Не падали чёрной кометой на лес,
Не рвали под строчками жилы.

Забудет нас воздух отчизны, поля
Во сне онемеют от жажды.
И к небу вплотную подступит земля,
И голос услышит однажды:

«Воздастся молчаньем помеченным мной,
Крылам безнадёжному взмаху.
Да будет паденьем улёт роковой,
И... вечное иго их праху...»

ВЕК МОЙ...

Памяти О. Э. М.

О, век мой, плюшевая нечисть.
Без мозга, печени, костей.
Гнусавый тон, крутые плечи,
Провальный клон былых чертей.
И сквозь расщелины дознанья
Суровый виден приговор,
Протухшей Сети трепыханье,
Христос, крадущийся, как вор.
О, век мой, вместо крови — пиво,
Китайской дудки хрипотца,

В «армани» спрятанная вшивость,
 И свист паденья без конца.
 Не скроют пышных слов сугробы
 Обезображенной души,
 В лохмотьях арестантской робы
 О, век мой, ты умрёшь в глуши...

ПРОЩАНИЕ С ОСЕНЬЮ

Грустный ноябрь под ногами.
 Нет революции в нём.

Осень уходит. Шагами
 Робкими следом идём.

В прошлом увязли по пояс.
 «Завтра» случилось вчера.
 Глянь, чудодейственный пояс!
 Хлипкая мы детвора...

Красное вечно по моде.
 Звёзды и плотницкий крест.
 Нашей куриной породе
 Нужен удобный намест.

Месяцы, годы, столетья
 Слились в простуженный чих.

Умер Глагол! Междометье
 Правит гомеровский стих.

В топкой земле, на болоте
 Спит заколдованный храм.
 Давится время в икоте,
 Пряча под золотом срам.

Мёртвые срама не имут.
 Нищие следуют в рай.
 Медленно падаем в зиму
 Под верноподданный лай.

Милый ноябрь, до свиданья!
 Марш нам сыграй на краю,
 Брось «пятаки» на прощанье.
 Страшно проснуться в раю...

* * *

Нас не найдут. Защищены все сайты.

Блеск наших глаз забудет монитор.

И горьких слов исчезнут мегабайты —

Такой нам деток шустрых приговор.

Они всё сладят, всё сведут, всё купят.

Руины мира втиснут в павильон.

И красоту «сваровскими» зарубят,

Балладу переделав в котильон.

Но вот однажды мальчик беспризорный

Отчизны слитой восстановит диск.

И зазвучит чуть хрипло иллюзорный

Забытых слов и мыслей тихий писк...

Віктор
ПОЛЯНЕЦЬКИЙ

ДЕВ'ЯТКА

Стадіон заповнено наполовину — для такого матчю за теплого липневого дня ще й так багато вболівальників прийшло, щоб подивитися, як летитимуть м'ячі аутсайдерам. Прибули за черговою пайкою адреналіну. Будь-яка перемога — свято. І купка харків'ян в однакових картузиках теж он приїхали підтримати свою команду — під міліцейською охороною сидять окремо, щоб часом не вчинили бійки. Інакше який сенс із виїзної гри? Хоча як не виграти, то хоч побешкетувати, силу вихлюпнути.

Душно.

М'яч розіграли швидко, але гра поки що була в центрі поля — приладнувались, перепасовувались, а то й за лінію вибивали м'яч. Бій вели переважно легіонери.

Сергія так само взяли до основного складу як нападника, але чомусь заперли у захист і рідко коли випускали на поле. А батько все питає по телефону, чому його ніколи не показують по телевізору. Та сьогодні вже побачить, усі побачать. Зараз, видно, глядачі припали до телеекранів, а диктор, мабуть, завчено повторює одне й те ж: «Дев'яносто хвилин будуть надзвичайними для нас». Почалася гра. І одразу список команд. «У “Металіста” на воротах майстер спорту... У захисті — Сергій Носков...» Зрадіє батько, почувши синове прізвище, та коли б цією грою не засмутити старого, не осоромитися перед односельцями. Спасибі, хоч на цю гру випустили його.

Диктор. Хоч кілька днів поспіль у столиці йшли безперервні дощі, поле в чудовому стані. Штрафний із лівого краю. Боротьба в середині поля. Далекий удар у бік воріт «Металіста». Треба забити швидкий гол, аби почувати себе спокійно, бо харів'яни непередбачувані. Лелюк вистрілює м'ячем. Передача на Назаренка... І порушення правил. От і штрафний майданчик. Наскільки холоднокровний Сергій Носков... тому зірвалася атака киян. Але як потрібний був цей гол... Воротар «Металіста» спокійно забирає м'яч у руки.

На лаві запасних сидять хлопці, чекають на заміну. Тут і Сашко Прищавий — захисник. Злиться, що «дев'ятка» перейшла йому дорогу, але тренерові видніше, кого й де ставити. І Олена неподалік од нього, посміхається. Суперник ще й по м'ячу не вдарив, а Сергій здогадався про його політ — і перехопив адресовану Блосі передачу. Краєм ока на дисплеї побачив себе великим планом — стало так приємно.

...На шкільному стадіоні хлопці грали у футбол, а дівчата сиділи й підтримували оплесками Леуського. На ньому розцяцьковані майка й труси — сестра з Німеччини вислала таку форму. Лариса, мов завожжена, не зводила з нього погляд. А той своїми прийомчиками щоразу обводив Сергія. Та хлопець згодом «розкусив» ті «домашні заготовки» і намагався сам «дриблінгом» (як Феліні) гнати м'яч до воріт. Один на один із воротарем — і гол. І Сергій отримував оплески од Лариси. А руки в неї ніжні такі... Ті, що на лаві запасних сиділи і не годні були грати, дражнили закоханих.

— Дай їм добре, щоб знали, — сказала якимось...

І він відводив язикатих у темні місця й лупцював. Я тоді якимось ті зібралися і його добряче відгамселили.

Гра знову завмерла в середині поля.

Нічим дихати.

Жодного поруху вітерця. Майки давно змокрили на хлопцях.

О, знову перекинули м'яч на Блоху. І Сергій ураз послав м'яч своєму півзахисникові. І вболівальники заплескали йому, хоча приїжджих заведено було освистувати і всіяко обзивати.

Сергія тоді зарахували в заводську команду — біля них будували великий сталеплавильний комбінат. На змаганнях тренер запропонував поступити до спортінтернату, й школу не дали скінчити вдома.

Диктор. М'яч знову із правого краю півзахисту. Прострільна передача — й Блоха ладен «замкнути» її на воротах «Металіста». Захис-

ники відбивають м'яч. Нова атака. Не зрозумів свого гравця Іван Кучеревський, і марні були його зусилля... Усі у штрафному майданчику харків'ян. Навіс! Сергій Носков бореться за м'яч і, не ризикуючи, вибиває його за межі поля.

Цього разу, бач, не показали, як він одібрав передачу у знаменитого форварда, зрозуміло ж, київське телебачення. А стадіон, підігрітий пивом, та й міцненьким, вимагав від улюбленої команди знака оклику, очікувального рахунку. Столичні легіонери тиснули на ворота. Хлопці дедалі частіше вибивали м'яч за лінію.

...Лариса вчиться у столиці — на першому курсі ще писала, як у Ставропольському краї проводила канікули. Опісля дуже рідко були привіти, та й то лише листівками до свят. Видно ж, не одна милувалася кавказькими краєвидами... У Сергія виснажливі тренування, переїзди, змагання... Нападником усюди грав, а в вищій лізі чомусь поставили в захист.

Стадіон горлав: «Ди-на-мо! Ди-на-мо-о!»

І кияни всією командою нависли на воротах. Хлопці хвилювалися, допускали помилок — і штрафний за штрафним.

Сергій уже не відчував, де впаде м'яч, головне тільки, щоб він не був під ногою суперника. Утратив лік часові. Свої легіонери теж позбігалися й собі — честь команди захищати на своїй половині.

Він через розгубленість не попадав по м'ячу, а кияни потужними ударами розстрілювали воротаря, але не поціляли у створ воріт, інакше б уже було голів десять.

Прищавий пересів до Олени. Мабуть, його замість Сергія випустять у другому таймі.

Вони як грали в футбол — село на село, — весь його клас із учителькою ходив уболівати. Зеленінські завжди тоді розгромлювали левадівських. І всі м'ячі, як правило, забивав Сергій. А він дивився на Ларису та все забивав і забивав. Увечері в рожевому платті виходила до нього на побачення, духами од неї, як дурманом, пахло. Та, мабуть, морський клімат на дівчину подіяв так різко, що не стримала свого слова... В армію його призвали, а все'дно в футбольній команді грав і не проходив ніякої служби.

Гримів стадіон. Усі кияни в штрафному майданчику «Металіста». Навала. Розстрілювала, вбивала... Як втриматися? Стадіон ревів. Урятував суддя — засюрчав у свисток. Кінець першому тайму. Ху, вистояли.

Тренер чомусь ляяв не своїх легіонерів, а напався на захист. На Сергія першого.

— Що з тобою? Ти вже п'ять м'ячів пропустив — стовідсоткових голів, розумієш... хай лише м'яч затріпотить у сітці наших воріт — з тобою відбудеться остання розмова... Чув?

І Олена стояла неподалік і слухала те. Прищавий ховав у долоню усмішку.

Гол залетів у ворота, як завжди, несподівано, в перші ж хвилини другого тайму, і, найприкріше, явно через помилку Сергія. Його обвели як останнього хлопчиська, і м'яч легенько вкотив хтось із молодих столичних футболістів...

Коли він у Леуського став вигравати, той відкликав його на перерві: якщо не боїшся, приходь увечері до літнього кінотеатру — «Поговоримо». Той підібрав собі секундантів, і Сергій запасся. І билися — один на один. Але лави спостерігачів не витримали й посунули з пасками. Не дали йому поквитатися з Леуським. Сергієві пряжкою розпанахали брову — зашивали в лікарні. Та й суперник довго ходив з вищербленими зубами, після цього лише супився, коли зустрічався із Сергієм. І облишив футбол, їздив на новенькому спортивному велосипеді — установлював рекорди на змаганнях. Зате в школі тепер був тільки один Пеле — кумир і нападник.

А тренер уже стояв біля поля із Прищавим. Табло з номером увімкнене. «Буде остання розмова...» — одлунювався стадіоном голос тренера. «А, нехай — повернуся в нижчу лігу. І знову там стану нападником. Пропонували ж недавно». Зараз Сергія поміняють. Нехай тільки м'яч вийде із гри.

Стадіон галасував: «Ди-на-мо! Ди-на-мо-о!»

Наче голос Лариси! Вона живе ж у Києві... Ларисі завжди подобалося, коли він забивав голи.

Знову столичні на їхньому полі — знову пахне голом. Прищавий із тренером стояли обіч поля. І Олена махала йому ручкою. М'яч котився крученою бомбою йому до ніг.

Поле киян майже спорожніло — усі на гостьовому.

Стометрівки він бігав прудкіше за всіх. Та й із м'ячем по дорозі... Наче Лариса кричала: «Сергію!!!» Сергій одразу обвів трьох і побіг. Київські захисники — як пси, до нього. От-от переймуть. І він ударив у бік воріт — закрутив щосили, сонце так і обпекло його погляд. І навіть, не оглядаючись, у захист, на своє місце. Але чому так принишк стадіон? Берко скочив йому на спину — здоровенний бугаяка.

Диктор. *Гол у ворота «Динамо» забив Сергій Носков із команди «Металіст».*

Це неймовірно... Он і на моніторі показали, як кручений м'яч проти сонця влучив в самісіньку дев'ятку.

М'яч розігрували в центрі. Прищавий знову сидів на лаві запасних. Залишилося десять хвилин. Кутовий — за кутовим...

Воронець зазнав пошкодження. Знову перемовляються тренер із Прищавим — видно, вирішили таки остаточно міняти Сергія. Та це не важливо. Лише б вистояти. Тільки б не прогавити. Одне очко на виїзді — це все ж таки перемога.

«Остання хвилинка — не витримаємо, та ще й підігрують судді...

Батько, мабуть, дивиться та лає тих запроданців... Усі ж бачили, як він забив...»

І Сергій проникає до воріт — знову на самоті... Одібрав м'яч Блоха. Наздогнав і відібрав у нього. І — «дриблінг»... Він же колись дивився, як грав Пеле!..

Тихо-тихо на стадіоні, тільки Сергієві здалося, що зараз усеньке його село кричить, свистить, висловлюючи свою радість. А Лариса — голосніше від усіх... Йому так хотілося, щоб саме вона зараз була на стадіоні або дивилася по телевізору... Може, й дивиться...

Один на один із воротарем. «Бий же, бий!» — волає в підсвідомість.

Але він не піддався почуттям, а як колись, у своєму селі, обвів воротаря, й легесенько-легесенько ударив м'яч. На стадіоні — мертва тиша.

Хлопці підкидають його вгору, аж до неба, а фінального свистка чомусь немає. Суддя знову підсуджує, доточив час...

Диктор. *Отже, вийшло так, як я і казав на початку матчу: харків'яни — це вічні збурювачі спокою, і від них завжди можна чекати чого завгодно. Як бачите, й цього разу я не помилюся. Усі два тайми перевага була на боці господарів поля, але як кажуть: не забуваєш ти — забувають інші. Проте поразка не личить динамівцям... Треба використовувати кожну секунду, щоб принаймні хоч одне очко здобути в гостей.*

«Треба, щоб не м'яч тобою керував, а ти м'ячем...» — долинав до Сергія голос тренера Микваса (Миколи Васильовича), уже небіжчика.

Усім хотілося, щоб кияни відігралися на своєму полі, не зганьбили себе.

Харків'яни в захисті. Знову штурм.

Треба виручати. Сергію — подача. І от він у штрафній киян. Потемніло в очах. І він кудись летить-летить. Легко так. І не боляче

зовсім. Солодко. І Лариса посміхається, пестить долонею його обличчя. А Сергій наче аж пливе над землею.

Розплющив очі — його несуть на ношах.

«Та зупиніться-бо, не ганьбіть!..» Сергій напружується і підводиться, не в силі встати.

Дуже боліла нога...

Олена дивиться на нього, не відриваючи очей. А він усміхався — оператори наводили на нього камери.

СИТРО

А фермер прислав машину, куди тій головиній «Волзі»!.. Усе блищить — і зверху, і всередині. Та голова, мабуть, і не дав би свого виїзного легковика, щоб відвезти хворого до району. Зарядив би технічку від тракторної бригади, а може, тільки розпорядився б на воза. Ця ж, закордонна, тихо хурчить, і їхати в ній м'яко. Йосипка минулого року бритоголові на такій підвозили від ставка. Там велюрові сидіння, дорогим одеколоном пахне та ще й грає магнітофон. Цікаво, а цей шофер буде пускати оту музику? Йосипок любить її, бувало, як Теклі немає вдома, він включить радіолу, поставить платівку — й воно грає й співає на всю хату. Ото концерт!.. Зараз ті платівки лежать у тумбочці, а ящик уже не грає: миші повигризали щось усередині. Цієї осені їх мов на погибель позбігалося — не впорюються з ними двоє котів. Бо вони шастають й в хаті, й на горіщі. І зерна майже немає вдома. Фермер за оренду двічі на тиждень доставляє хліб. Дай йому Бог здоров'я, бо не добратися до того магазину. Текля, правда, як дуже припече з оселедцями, то, бува, і сходить, бо вона молодша од Йосипка, і в руках чіпкіша.

Іч, як виблискує закордонне авто!.. А до кіоску пішла консервів та ситра купити, щоб було чим почастувати шофера. Треба б вийти та сказати чоловікові, щоб почекав, не їхав. Але як же Йосипок вийде? Скажуть, не такий той дід слабий, коли ноги носять. І не повезуть до лікарні. От морока... А воно сьогодні, не болять, як на зло, коліна й не шпигає в попереку.

Їсти хочеться, молока зранку випив без хліба, то воно й не затрималося ніде. Консервів же Йосипок не любить, ситра йому дуже хочеться. Воно таке солодке й приємно коле та лоскоче в горлі. Цілий день потім відригується смачно. Текля жаліє на ситро грошей. Унесе з льоху перекислого яблучного розсолу, що залишився від квашених яблук, наколотить соди й заставляє пити. Хіба то ситро?.. Сеча козяча...

Ситро в Йосипка завжди пов'язується зі святами.

Якось у Голованівському лісі відзначали день колгоспника, і Йосипка направили туди. Гарно було, сонячно. Голова райвиконкому видавав грамоти, конверти з грішми. Йосипок уперше тоді за все своє сімейне життя гроші тримав у руках, бо ними завжди відала Текля: сама отримувала їх у колгоспі чи за свиню на базарі. А ті папери якось пахли по-особливому — магазином, халвою, парфумами...

І скільки буфетів було на тому святі! І ковбаси, і смажені кури!.. горілка, вино, пиво... Але то не для Йосипка. Він стриг очима ящики із ситром. Розміняв одну п'ятірку, другу... Смакував по краплинці те питво. Ще й додому привіз дві пляшки... Ой, і влетіло йому тоді за те, що потратив гроші! Вищала мов навіжена на всеньке село. Образливо... А він же ті гроші заробив біля корів, бо скільки пікся на сонці, ноги бив та мерз під осінніми дощами... Хіба це так легко? Він же не із зарплати ті гроші брав — із премії...

Ситро ж таке добре!.. Знав, що Текля не дасть на нього грошей і сама не купить. Якось назбирав пляшок біля ставка, помив і хотів віднести до станційного буфету, щоб здати та набрати ситра. Текля те побачила, мішок на плечі й сама відперла. Каже: принесу тобі того ситра, раз ти за ним так трусишся.

Йому ж нетерпеливилось, не міг дочекатися, доки повернеться вона. Текля ніколи додому не поспішала, бо полюбляла ходити, а найбільше погомоніти. Хоч кого перечепить на вулиці, лиш би розігріти язика. Йосипку вже й їсти захотілося, та терпів — думав спершу заспокоїти душу ситром. Прийшла врешті, бур'ян із мішка висипала кролям, але не купила жодної пляшки... Каже, одне пиво було в магазині. Бреше, звичайно, бо Йосипок бачив, що несли люди ситро додому.

Машина ж стовбичить перед вікнами, аби ото заглядалися люди. А Теклі все немає. Вона ж пішла недалечко, до кіоску, що в Ригора на подвір'ї. Син відкрив, а сам працює десь у районі. Підвозить батькові товар і лічить гроші. Але для людей зручно, далеко ходити не треба й на якусь копійку дешевше. Усе тут: і крупа, і вермішель, і ситро... Зараз уже випускають у великих пластмасових пляшках, не розіб'єш...

Виблискує машина. Очі сліпить...

Йосипок і вийшов би до шофера та сказав, щоб підждав трохи Теклю, та боїться, щоб не дорікали: ходить, то міг би й автобусом поїхати до району. Та сварилася б і Текля. Вона й без причини лається. Навіть у день їхнього весілля вже свій голос випробовувала на ньому. Ой, треба було її, хоробу, обминати десятою дорогою...

...Йосипок зі старшим боярином уже присмерком йшли біля Турихи (на весілля просили), а Зінка вигулькнула із-за плоту (видно

слідкувала!) та й закам'яніла на дорозі. Не вимовить слова. І Йосипку мов заціпило. Так і вернулася Зінка до свого обійстя, і вже здалеку зойкнув голос, прорізавшись:

— Що ж ти знайшов доброго у своїй проїдї? — Крик отой, немов бритвою, вуха резонує... Казали люди — вішалася, та зняли з мотузки.

Та що то доля: і чоловіка мала (помер торік), і діток повіддавала заміж, онуки вже.

Власне, у Йосипка із Зінкою й не було нічого такого. Батьки лише поміж собою називали її невісткою. Якось на вечорницях подарувала йому вишиту хусточку, щоб не бачив ніхто, але погляд іноді її ловив на собі.

Текля була на причіпці біля трактора, і Йосипок там робив. Орали аж за Деренюхою, біля Витигтянського поля. І вночі орали, бо дні були короткі. А воно вдень сонце палке, а вночі стерня береться памороззю... Текля звечора вмощується на трактор, бо тракторист Оверко біжить до своєї молоді жінки. Повертається аж вранці — невиспаний, з червоними очима. Текля й папірця не мала на те водіння, бо ніяких не закінчувала курсів, але з трактором справлялася — на цілині навчилася: там гони тягнуться кілометрами. У помічники до себе брала Йосипка — несміливий, то хоч не докучав залицанням. Він чомусь соромився дівчат, бо чого його жартувати, коли не дійшов час для женихання — треба було заробити копійчину та перекрити хату бляхою.

Текля сама залізла в чужий город. Спинила трактор біля скирти та: поламалося, каже. Йосипок і собі заглянув до розігрітого мотора.

— Де поламалося? — спитався.

— Ось тут, Йосипе, поламалося. Чуєш? — І голову його приклала до м'якої цицьки. — Пішли до скирти, я розкажу тобі...

Перетліла стара солома смерділа мишвою. Вітер холодний пробірав аж до кісток.

...Йому найбільше смакувало рожеве ситро — воно й на вигляд гарне та смачне... і скалки поколюють тонесенькими шпичаками горло.

...Зінка якось ішла із міста, зупинилася біля нього на пасовищі й почастувала ситром — грушевим. І все дивилася, дивилася на нього. І мовчали обоє. У Йосипка біля хати росли груші, мати їх завжди сушили в печі — солодкі. А в Зінки на городі росли яблуні-папірочки. І вони обмінювалися...

Водій (завгарів син — Петро), видно, уже наслухався в машині тієї музики, бо виліз із-за керма та й подався через рівчак до свого обійстя — мабуть, хотілося їсти, хоч і молодий, а черево, як у батька. Той усе життя не робив нічого, лише рота розкривав на дурняк, так при-

вчив і сина. Уже й того колгоспу немає з повними коморами, а він просягає руку вже до фермерського шматка.

А Йосипок пропастишив усеньке життя, а тепер так болять і крутять ноги, що іноді вночі не виходить при потребі надвір — терпить, щоб біль не звередити зайвий раз. Коли з нестерпу, бува, почне стогнати, то чого тоді не вислухаєш лише од Теклі — весь трактористський вінегрет у нагоді.

Як ходив із чередою ярками, то хоч там була воля та спокій — жінка не докучала йому. Коли винесе в поле обід, а коли й ні — за настромом. Йосип не зважав на її примхи, терпів. Переходив на підніжний корм — то перехопить якийсь огірок чи помідор, молока здоїть у якоїсь корівчини. Майка була велика з закрученими рогами, ніколи не віддавала всього молока доярці. Нерідко літрову банку надоявав од неї.

Йосипку завжди хотілося, щоб його називали батьком. А воно не виходило. Текля казала, що через те, що вона застудилася на цілині, а дехто подейкував, що завагітніла й ходила до бабки, щоб звести плід. У Зінки ж онуків он повне подвір'я — бігають, цвірінчать.

Ось його Текля йде вулицею — мов гуска, переступає з ноги на ногу. І корзину пре. Багато чого накупила. Зараз ситро випускають у великих пляшках, бульбашки там великі, як ото в шампанському. Його він не пив, лише бачив, як воно сходить газом... Сусідка Ганна накупить онукам пластикових балонів — різних кольорів: рожевого, зеленого, жовтого — цілий день пляшки оті носять по вулиці. Самі п'ють і курей обливають тим питвом. Йосипку хоч би півскляночки спробувати, щоб збити охоту. Воно недороге — півтори гривні пляшка. Це тільки на одну його пенсію було б близько сотні. Купити б стільки! Хіба на його похорон Текля так багато купить...

Йосипок прислухався до себе. Нічого не боліло зараз, тільки трохи млоїло в животі, мучила спрага. Не хотілося пісною водою її вгамовувати. Ситра закортіло, як перед смертю.

І день видався гарний, теплий — хоч і на осінь. А вівці-марева мерхтять на небокраї. Дощу треба — час сіяти озимину. Фермер здійсмає пилуку в полі, сіє, але хіба зможе воно прорости без вологи? Парових земель не тримають нині. Після пшениці — пшениця. Біля неї, звичайно, роботи менше — не треба ні сапати, ні проривати. Цукровий завод за селом розтягнули по залізничині. Соняшник ще сіють, але воно не вгадаєш. Бо як задощить, то й погниє на корені. Добре, що позабирали паї, хоч із хлібом тепер. Ще й усіх обіцяють похоронити. Але обіцянка — цяцянка. Ховали Іващиху, мов англійську королеву. З міста приїжджала катафалка, привезли тесану труну, лаковану. Людей годували

в кав'ярні, а потім усе господарство забрали собі через борги. Дочка бідкається, бо коли б знала, то краще б поховала сама. Їм пенсії своєї вистачить на похорон, бо дошки власні на останній притулок — соснові, висушені — й усе інше припасли.

А Йосипкове життя змінилося мало: як у полі на сонце поглядав, щоб швидше череду в обору загнати та повечеряти надворі під яблунею, і тепер виглядає то обіду, то вечері.

Текля аж захекалася, хустка збилася на очі.

— Так і знала, що машина вже чекає, а баба лише чеберяє... А де ж той шофер? Треба б його підгодувати в дорогу. Купила ось ситра, консервів... Чарки ж не можна за кермом...

А велика пляшка напоготові — як ото діти п'ють... Зелена... Смачна ж, мабуть...

— Де той патлатий дівся?

— Додому пішов, — голосно одказав Йосипок.

— Тоді ще козу відведу в долину — там паша краща, й холодок. Бо щось палить сьогодні, як літом.

Текля виклала на стіл кульки з крупами, консерви, пачку солі, шматок прального мила й пляшку з ситром. Кришка на тому ситрі якась запаяна. Як же її розкручують? Мабуть, так, як і все — вліво...

Зінка он не жаліє на ситро грошей... Коли Сизон помер, вона принесла йому нову сорочку, а Текля розпасіювалася й укинула її в піч. Така ж красива сорочка була, бо його вже стара, заношена.

Добре, що Текля його роботою не переобтяжувала на господарстві, за щоб він не узявся, однак їй не так. То сама й будувала, й кільце простромлювала свині в носа, щоб хліва не рила...

Розглядав зелену рідину. Не по-нашому написано: «BLUES», а внизу: лимонний напій. Лимонад, значить. Рука потяглася сама до закрутки: крутнув — не піддається. Крутнув дужче — пшикнуло так, що Йосипок аж перелякався. Серце молотом забилося в грудях.

...А як тоді гарно було: ліс, квіти, духова музика. Його як кращого пастуха вітає районне керівництво, вручають йому гроші в конверті, грамоту. А Текля: в нужник, каже, піди зі своєю грамотою, а тієї десяти, що витратив на ситро, не повернеш...

Шипить у плящі, і скалки — великі-великі — здіймаються вгору.

— Сьорбну хоч трохи, хоч ковточок. Єдиний тільки раз. Текля не помітить, — сказав уголос і жажнувся свого наміру. Йосипок уявив, що було б тоді.

Петро головою підпирає стелю:

— То ви їдете, чи не їдете? Скільки можна чекати? Шеф лише на дві години виділив машину ...

Петро — буцматий, червоний, сорочка на животі розриває гудзики. Схожий на діда. Бригадиром був. Йосипкова мати каже йому: дай підводу з'їздити до лікарні, бо заслабла, висока температура. А він: за однієї тебе я маю гнати коні. Хай ще кілька хворих назбирається, тоді й повезу... Так і померла до схід сонця. А як же хотілося старій паняньчити онуків...

— Паняй! — гаркнув аж несподівано для себе Йосипок.

— Себто? — брови молодика полізли на його малесенький лоб.

— Не поїду нікуди.

— Що ж ви мені, діду, тут голову морочили! І скільки часу промарнували... Ви думаєте, я вас чекатиму?

— Паняй, вишкребку!!! Паняй звідси! — і дубового бучка, яким завертав корови, схопив.

Петро з несподіванки позадкував до дверей.

Ситро пускало бульки.

Йосипку перехотілося пити його.

БАТРАХОМІОМАХАЧ

Ячогось дуже добре запам'ятав той день, коли в Дизеля на хаті з'явився Монтьор, його легендарний хвилястий папужка. Після трьох років спільного життя з Дизелем Монтьор виглядав дуже фігово, я б навіть сказав, що він узагалі ніяк не виглядав, якщо так можна говорити про хвилястого папугу, який зовні нагадує шматок пластиліну з кількома тицьнутими в нього пір'їнами. Якби в папуг були папужачі війни, я був би свято переконаний, що, перш ніж потрапити до Дизеля, Монтьор пройшов щонайменше кілька з них, при цьому не раз горів у танку й підривався на протипапужачих мінах, так він насправді галімо виглядав, цей Монтьор.

— От на фіга я тебе купив? — спитав Дизель у перший же вечір свого хвилястого папужку, який, не звертаючи на нього жодної уваги, сидів на холодильнику й пофігістично чистив дзьоб.

— От на фіга я його купив? — спитав Дизель удруге, цього разу вже мене.

— Ну... — знизав я плечима, — мабуть, тобі не вистачало тепла...

— А тепер мені типу вистачає... да? — буркнув Дизель. — Я навіть не знаю, мужик цей папуга чи баба.

— А це так важливо?

— Звісно, важливо! — майже обурено кивнув Дизель.

— Не розумію. Ти що, трахати його будеш?

Немов підтверджуючи своє бойове минуле й відчуваючи якусь засаду, хвилястий папужка з острахом зашкунтильгав на інший бік холодильника.

— Збоченець, — гмукнув Дизель. — Спершу я хочу його якось назвати... А потім навчу говорити... Та як же я його назву, якщо не знаю, мужик він чи баба?

На кухні запала незручна мовчанка. Тоді я дістав трубу й набрав Зеленого, який вчився на ботаніка.

— Привіт, Зелений! — сказав я.

— Я зав'язав, — поспішив попередити мене Зелений. — Я цим більше не займаюсь.

— Розслабся, — так само поспішив заспокоїти його я. — Тут таке діло: ти знаєш, як визначити, папуга мужик чи баба?

— Шо? — не врубився Зелений.

— Шо, шо... У нас папуга, і нам треба знати, він мужик чи баба.

— Ви шо, трахати його будете? — спитав Зелений.

— Може... — замислено відповів я. — Та спочатку нам треба його назвати...

Я почув, як Зелений шурхотить якоюсь книжкою.

— Шо за папуга? — спитав він потому.

— Та ніби хвилястий... — невпевнено відповів я.

— Значить так, — сказав Зелений, — якщо це самиця... молода самиця, то коло ніздрів у неї повинна бути це... окантовка.

— Зелений?..

— Да.

— Ти там нормальний?

— Да... — якось невпевнено відповів Зелений.

— Де ти бачив у папуги ніздрі?

— Де, де... Так у книжці написано. А якщо написано «ніздрі», — значить, є ніздрі.

— О'кей, — змирився я. — А ще ми хочемо навчити його говорити. Як це робиться?

Зелений знов зашурхотів сторінками.

— Ні хуя не вийде, — мовив він за хвилину.

— Це ще чого?

— Тут написано, що розмовляють тільки ті папуги, чиїми господарями є пенсіонери, інваліди, домогосподарки й самотні люди. Мов, у них багато вільного часу, щоб навчити папугу говорити. А про таких дебілів, як ви, там нічо не написано...

І Зелений кинув слухавку. Словом, того вечора хвилястого папужку ми так і не назвали. Хоч уже за кілька хвилин сталася подія, яка кардинально вплинула на всю його подальшу долю та ще й спонукала наректи його Монтьором...

— О, придумав! — сказав Дизель. — Я буду з ним гратись.

Потому він витяг зі своєї лівої кросівки шнурок, кілька секунд покрутив його в руках і несподівано хвицьнув ним папугу. Папуга обурено розчепірів крила й щось крякнув. Я на той час фігово тямив на папугах, але підсвідомо відчув, що крякнув він щось недобре. Дизель хвицьнув папугу вдруге. Папуга крякнув голосніше.

— Що ти в хріна робиш? — спитав я Дизеля.

— Граюсь, — пояснив той. — От дивись. Цей папуга птах... Так?..

На мить я перестав ловити хід його думок.

— А цей шнурок, — продовжив Дизель, — цей шнурок... він схожий на довгого черв'яка... А всі птахи, по ходу, мають любити черв'яків, — по цих словах Дизель утретє хвицьнув папугу.

Папуга видав щось на зразок бойового кличу: схоже, у нього впала планка і він знову відчув себе на війні. Бо вже наступної миті видрав шнурок у Дизеля з рук, перелетів на шафу й почав несамовито шарпати його своїм гострим дзьобом.

— Пиздець, — сказав Дизель. — Який він нервовий...

— Або вона...

— Тоді істерічка...

У ту мить Дизель навіть не підозрював, що завдав птахові реальної психічної травми, бо кілька наступних місяців його хвилястий папужка фігачив на шмаття геть усе, що хоч трохи нагадувало шнурки... Це був терор. Дизель не міг залишати на видному місці кросівки. Його хвилястий терорист повідгризав усі шнурівки від фіранок, попсував усі колекційні вимпели, перегриз усі мотузки, на яких висіли фотки... І врешті-решт... коли нічого схожого на черв'яків не лишилось, хвилястий папужка остаточно загнався... У Дизелевій хаті йшла тоді перебудова... Лампочка в його кухні висіла на тоненькому дроті, і папуга... Він...

«Я почув щось, що нагадувало маленький ядерний вибух, — розповідав Дизель. — І стало темно. Довелось іти в тамбур і заново вкручувати пробки». А коли Дизель зайшов на кухню, присвічуючи ручним ліхтариком, там усе ще літало пір'я. Так, ніби кілька секунд тому в цій кімнаті завершилась битва ангелів. Папуги ніде не було... Аж на другий день він, перебираючи крилами, як тюлень, виповз з-під холодильника. З того самого дня Дизель і почав звати його Монт'юром.

Друга катастрофа з Монт'юром сталася приблизно через рік. У гості до Дизеля прийшов його друг Філа. Прийшов не сам, а зі своїм худим, наче кістяк з музею природи, собайлом породи колі. Колі звали Коля. Коля перейшов Філі в спадок від батька, а оскільки з роботою у Філі були постійні напруги, то їв Коля не так уже й часто, до того ж не завжди те, що їдять собаки. І от коли Дизель і Філа сиділи в кімнаті перед теликом, сьорбаючи пиво й передивляючись минулорічний фінал NBA,

Коля мирно собі дрімав у вітальні. Аж раптом туди на правах господаря залетів Монтьор. Після пригоди з електрикою він літав, ніби лайнер, що потрапив у зону турбулентності. Не вагаючись ані секунди й не чекаючи дозволу на посадку, Монтьор приземлився прямо на довге хавало Колі, мабуть, сприйнявши його за якусь екзотичну рослину або ікебану, такий той був худий. Приземлився й, нічого не підозрюючи, почав чистити своє заскубане пір'я. Коля тим часом розплющив ліве око й здивовано глянув на папугу. Тоді папуга перестав кублитись і собі зацікавлено зиркнув у велике збентежене око Колі. Схоже, у маленькій голові Монтьора ніяк не вкладалося, звідки в ікебани може взятися око, до того ж таке збентежене. Тому його пташиний мозок не вигадав нічого кращого, як дзьобнути... Дзьобнути з усієї сили. Коля заскавчав і з непридуманною для нього швидкістю клацнув зубами. Полетіло пір'я. На кілька секунд запала тиша. Посеред вітальні стояв Коля, незграбно розчепірюючи свої худі кістляві лапи. Він кліпав пораним оком. З одного боку його пащеки стирчав хвіст Монтьора, а з другого — крутилась його голова. Здається, Коля не знав, що робити далі. Монтьор, мабуть, так само, хоч, зрештою, що такого він міг зробити. Урешті-решт він зібрався на силі й застрекотів, застрекотів так, ніби знайшов нові кросівки Дизеля й порвав їхні шнурки на тисячі найдрібніших шматочків. Дизель, ясна річ, ракетою вилетів у вітальню й спершу охрінів, побачивши такі невтішні розклади, а потім, замахнувшись пивною баклагою, вгатив нею Колю по хребту. Коля, ніби цирковий пес, якого все життя вчили балетних наворотів, високо підстрибнув у повітря, химерно розчепірюючи лапи, виплюнув Монтьора й завив, як навчальна сирена в день цивільної оборони. На цей позивний до вітальні вилетів Філа.

— Ти чо? — спитав він Дизеля й тицьнув на Колю.

— А він чо? — питанням на питання відповів Дизель і тицьнув на Монтьора, який лежав на спині за метр від Колі й перебирав у повітрі лапками, так, ніби пробував по ньому йти. Невідомо куди, правда. Схоже, Коля таки добряче прикусив йому голову.

— Та не їбе мене твоє оце! Ти на Колю глянь!.. Сраний папуга! — розлючений Філа стрибнув уперед і підняв ногу в дірявій шкарпетці, збираючись розчавити Монтьора.

Опустити ногу Філа не встиг, бо та сама пивна баклага, яка хвилину тому огріла Колю, грюкнула його в табло. Філа заточився, втратив рівновагу й упав на Колю. Коля знов примусив усіх поринути в напружену атмосферу дня цивільної оборони. А потім Філа зірвався на ноги й, розгинаючись, заїхав Дизелеві головою в живіт. І пішов брат на брата...

Володимир
БАЦУНОВ

ЩОДНЯ КРІМ ПОНЕДІЛКА

По дорозі на роботу, він почув із гучномовця, встановленого в центрі міста, оголошення: «Міський дельфінарій. Кожного дня, крім понеділка, на вас чекають морські друзі та веселі дельфіни». Як почув «морські друзі», в голові промайнуло: «дельфіни», але почувши «веселі дельфіни», трохи розгубився — що ж то за морські друзі, якщо не дельфіни? Постояв хвильку й пішов далі. Був літній день, за скляною вітриною жіночі манекени в розпусних позах рекламували «Купальники до 60%», і хоча було неясно, що воно таке — «до 60%», це не так турбувало, як морські друзі. Кумедно: почути словосполучення «морські друзі», подумати, що на увазі маються дельфіни, а насправді це хтось інший. На роботі, готуючи каву, він розповів про це колезі у відповідь на історію про чергову перлу водія маршрутки. Дома він розповів про морських друзів і веселих дельфінів дружині й забув про них.

За кілька місяців потому, чекаючи в метро на потяг, крізь гудіння та оголошення по станції він почув рекламу дельфінарію й на телемоніторі побачив істот, що вистрибували з води і напис: «морські друзі». Монітор був під незручним кутом, і він не зміг роздивитись, хто з'явився на екрані. Підійшов потяг, і він не став чекати повтору реклами, тож і цього разу не з'ясував, хто вони такі — морські друзі.

Якось потім, гуляючи парком, він опинився біля дельфінарію. Навколо стояли рекламні білборди, на яких були фотографічні зображення дельфінів, що висували усміхливі фізії з води. «У будь-який день, окрім понеділка, на вас чекають морські друзі та веселі дельфіни», — виголошував напис. «Ага, —

подумав він, — окрім понеділка... У понеділок їх, певно, годують». Він зайшов всередину, у вестибюль, підійшов до ілюмінатора. Майже нічого не було видно, лише якісь жваві фігури, схожі на тіні великих риб. «Морські друзі та веселі дельфіни», — подумав він. З тих пір він став помічати зображення дельфінів навколо й навіть здивувався, наскільки їх багато, адже до найближчого моря було не менше восьмисот кілометрів: на рекламному буклеті бази відпочинку, що його заніс у контору хтось з колег, на керамічній мийці в готелі як емблема виробника, на вивісці дитячого клубу, на пакуванні презервативів, яке він побачив в аптеці, куди зайшов по цитрамон... Дельфіни в його свідомості намертво спаялися з морськими друзями, хоча, хто вони такі, оті морські друзі, досі було неясно.

Якось увечері дружина перемикала телевізійні канали. Робила вона це швидко, аж ось він побачив на мить поверхню води, блискучі тіла й пливці, що стирчали згори. «Ану-ану, — сказав він, — поверни». А коли вона повернула, спитав: «Хто це?» «Веселі дельфіни?» — невпевнено спитала дружина, і він змусив себе засміятися, відчувши, що вона дивиться на нього якимось дивно, і сказав: «Давай далі».

Хоча він і виріс на морі, ніколи в житті не бачив живих дельфінів — тільки мертвих: їх викидало на берег, а, може, вони самі викидалися й умирали вже там, невеличкі озівські морські кабанці. Вони смерділи тухлою рибою, а крізь розідрану плоть визирали шпангоути ребер. Дельфінів, що їх він бачив у телевізорі, наприклад, в американському серіалі «Flipper», у програмі «В мире животных» або вітчизняному фантастичному фільмі «Люди и дельфины» не можна було вважати за живих.

«Любий, — сказала дружина, — нічого страшного тут нема. Гадаю, просто перевтома. Треба сходити до лікаря, невропатолога, скажімо. Не лише я помічаю. Мама твоя телефонувала, теж турбується. Хочеш, я з тобою схожду?» — і він раптом збагнув, що останнім часом аж надто часто згадує про дельфінів, також і вголос. Принаймні, близькі це чують і занепокоєні. А може, не тільки близькі. Чи справді перевтома? Кричати: «Та ти що! Я що, псих?!»? Він погодився сходити до лікаря — разом із дружиною.

Лікар був немолодий, ввічливий і, як не дивно, симпатичний: лисуватий, із сивою професорською борідкою, в окулярах з тонкою оправою — перевірів рефлекси, подивився очне дно, приписав пігулки, заспокоїливі трави, наказав більше відпочивати, більше бувати на свіжому повітрі, уникати стресів — і показатися за два тижні.

Лікування допомогло: за деякий час він перестав помічати дельфінів навколо й думати про морських друзів. «Прекрасно, — сказав

лікар, — чудово. Тепер вам добре було б у відпустку, поїхати кудись, змінити оточення».

Виявилось, що здобути путівку в будинок відпочинку було нескладно — дружина зробила це через профспілку без жодних знайомств. «Відпочивай, — сказала вона йому на вокзалі, поцілувавши на прощання, — і скоріше вертайся».

Він дістався рідного міста, де не був багато років, маршрутною доїхав до будинку відпочинку, залишив речі в кімнаті й пішов глянути на море. Коли він підходив до берега, назустріч йому вийшли морські друзі та веселі дельфіни.

21–28 червня 2011 року

СКОРІШЕ, ЛИСТИ...

Нижченаведені тексти складають певний цикл. Це нібито випадкові щоденникові нотатки. Утім, скоріше, листи, відправлені в електронний простір, у першу чергу — собі. Але ж відомо, що листи завше пишуть собі... Отже,

Перший лист

як проходжу повз поштову скриньку
зазираю всередину (рефлекторно)
кілька разів на день, а інколи і вночі
якщо там порожньо — спокійно тупаю далі
(особливо вночі), бо вже перестав вірити
у нічних листонош

Другий лист. Бабай (спогад)

Пригадаймо Бабая. «А от зараз прийде Бабай» — «А-а-а-а-а!!!». Дитяче страшило, як воно виглядає? Коли я навчався малювання, учитель якось спитав: «На який колір Чудо-Юдо?» — «Зелене!» — ані миті не думавши, заволали ми хором. Потім я неодноразово тестував дітей: Чудо-Юдо виявлялося однозначно зеленим. Гадаю, тут ми маємо справу з чимось архетипічним. А Бабай? Ясно, страшний, жахливий навіть — *два метри на зріст і сажневі плечі...* Діти, однак, мислять

іншими категоріями, дітям подавай таке опудало, щоби — ух! (див. Роберт Шеклі. «Примара-5»).

Мабуть, у дитинстві я був не надто творчим, тому уявляв, що Бабай схожий на летючий матрац у білі й блакитні смути. На такому матраці спав мій дідусь (Царство Небесне) і, здається, саме від нього я вперше почув: «Бабай». Злий дух був названий по імені. Дідусь не був чорнокнижником чи якимось там фармазоном. Він був доброю людиною. Якось приніс з базару напівдохлу курку. «Ну що з нею робити?» — сплеснула руками бабуса. Дійсно — місто, третій поверх п'ятиповерхівки, шестеро людей у двох кімнатах, і ще курка. «Купи козу — продай козу». Курка, звісно, не коза. Рішили так: буде вона пастися на дворі, «за домом», а ми, діти, час від часу перевірять, що там і як. За футболом і «войнушкою» про курку забули, і хтось її добряче потіпав. Хто? Сусідів собака, незнайомий кіт? «Купи козу — продай козу» — понесли ми курку до ветеринара, і він одним рухом одчикрижив їй пошкоджене крило. Незабаром вона померла. Паслася курка, прив'язана мотузкою за лапу, на тому місці, де, як я вважав, переховується Бабай.

Отже, Бабай — це матрац у біло-голубі смути, якого ніхто не бачив. Проте, уявляв собі я його дуже виразно. А ще він нападає вночі, а ховається «за домом». Світ, окреслений межами двору: дитячий майданчик, пісочниця, велика калюжа, в якій чорна блискуча грязюка нагадує шоколад. І простір «за домом» — інший бік ойкумени. «За дім не ходи!» Ну, як це — не ходи? Таємниця. Деревя, кущі, напіврозвалена саманна халупа. «Так, — каже Ліза (старша від мене роки на два, ватажок нашої дитячої зграї, така собі «бой-г'єорл»), поклавши шматок скла до ніші у саманнім мурі, — якщо завтра скла тут не буде — Дракон існує». Чи треба казати, що наступного дня скла на місці не було? Отже, Дракон існує. Існує і Бабай.

Якось «за домом» ми шукали скарб. І знайшли — якісь скалки, жовті, очевидно, курячі кістки, ще й незрозумілий предмет розміром із кавову філіжанку кольору червоної охри, яким можна було писати на асфальті й на стінах. Скарб було знайдено на тому місці, де, як я гадав, переховується Бабай. Можливо, й кістки належали Бабаєві, бо, коли я підріс і перестав вірити у дитячих потвор, він помер...

Третій лист. Перекур (кінець вересня)

...бо дім не лише твердиня, ще й домовина
заблукали, синку — јоване, сине мој...^{*}
заблу-ууу-кааааа-ли
тата, конь!

виходячи на двір зі щойнозробленою кавою
запалюючи щойновитягнуту з пачки цигарку
дивлячись на щойностворений світ
і зелень і сонце і залишки індіанського літа**
що от почалося вчора а вже улітає кудись в ирій слідком за птахом
куди

сідаєш на асфальт як колись-то
вчора—завтра—позавчора

Четвертий лист. Роман про місто

Місто. Хто тільки не брався до написання роману про місто. Ще б пак. Відомо, що найстаріший різновид роману — роман подорожей. І це необов'язково роман у сучасному розумінні: взяти деякі тексти, у тому числі священні. Але сьогодні — місто. Якщо розглядати людину як істоту біологічну, як істоту частково тваринну, якою вона стала внаслідок гріхопадіння, можна уявити, що вона не призначена до життя в кам'янім мішку. Виникнення міст, однак, штука необхідна... Тісно, задихається людина в місті, примушена контактувати з силою силею подібних до себе створінь, бодай і дуже милих. Тіснява. Роман про кинуте місто. Археологічна історія про розкопки старого вмерлого міста. Останній день Помпеї. Сидячи перед каміном, потягуючи глінтвейн з вина «слов'янського» (якість якого можна трохи покращити цукром), чорного перцю й цинамону, перебираючи майже механічно античні камінці, — а от і кіт прийшов, стрибнув на коліна, — роздивляючись пожовклі сторінки експедиційних зшитків, монохромні аматорські світлини: останній місяць літа. А за вікном — мінус десять, другий місяць зими: роман про місто.

^{*} Јоване, сину мій (серб.) — див. фільм Еміра Кустуріці «Underground».

^{**} від «indian summer» (англ.) — бабине літо.

П'ятий лист. Ворожіння на каві

Роздивляюся кавові ляпки-плями на папері, мов плями Роршарха. Недоладні, загалом, плями, котрі після певного пророблення простим олівцем можуть перетворитися на щось подібне до авангардних картинок, позбавлених логіки й нав'язаного всім процесом виховання, цивілізацією й пам'яттю поколінь сенсу на зразок: «От музики, вони грають на народних музичних інструментах». Модернізм, постмодернізм, що там ще? Повнота і видимість повноти. Питання форми й змісту. Віддзеркалення, відбиток невидимого світу. Відблиск, відсвіт. Питання творчості є питання магії (не в значенні чаклунства, а в значенні правильної дії: час, місце, люди).

Шостий лист. Press Enter_*:

час позбавлятися вбивчої першої особи однини
(спроба комунікації число один)

«Інтерв'ю з собою — спроба заповнити лакуни в розумі». Питання тільки, навіщо? Колись, коли мене цікавило ще щось окрім журавлини, білих ведмедів і квасу, колись-то — мене ще цікавила комунікація — привертала увагу. Була така думка — «Комунікація, о!» «Тримай [зі мною] зв'язок». А ще раніше, сидячи вночі на КТП УНР** число таке-то (жодних секретів — просто забув) уявляв собі мапу *нашої Батьківщини*. Дивне було це уявлення, якщо глянути на нього відсторонено, якщо можна глянути відсторонено на колишнє уявлення: чорний оксамит без певних кордонів, така чорно-оксамитова пляма, а на ній — ліхтарики біло-срібні, географічно розташовані там, де Вільно, Мінськ, Молодечно, Львів, ще якісь міста, чомусь всі на території Європи. Біло-срібні ліхтарики — це люди. З'єднати їх срібними нитками — це і буде комунікація. Джим Моррісон: «Я прив'язаний до гри мистецтва й літератури, мої герої — письменники й митці» — кінець цитати. Час позбавлятися вбивчої першої особи однини. Таке явище, як “press enter_” було відоме вже тоді (не в останню чергу завдяки Джонові Варлі). Цілковита ймовірність існування срібних ниток була цілком ймовірною. Вони, можливо, навіть існували. Втім, виникнення бездротового зв'язку лише підтверджувало ідею срібних ниток, якщо б його (мене — відмовляючись від вб. пер. ос. одн.) досі цікавила

* “Press Enter_” — назва повісті Джона Варлі.

** КТП УНР — контрольнo-технічний пункт Управління начальника робіт (військового підприємства).

комунікація. Проте, якщо уявити мапу розуму у вигляді чорної оксамитової плями, на якій — біло-срібні ліхтарики, [послідовно] відповідаючи на ряд питань, можна спробувати з'єднати їх (ліхтарики) срібними нитками — внутрішня комунікація. Питання тільки, навіщо? Show must go on [?].

Press Enter_: (спроба комунікації число два)

Сьомий лист

Любий NN! *Я не ношу часовъ из-за того, что суставы моей лѣвой руки, обраслетенной часами, напоминаютъ мнѣ собаку въ ошейникѣ* (Авідан). Я не ношу зараз годинника не через те, що суглоби моєї лівої руки нагадують мені собаку в нашійнику — просто він, годинник мій, мовчить — сіла батарейка. А зранку був на базарі — купував коту бички, а собі — цигарки. Годинник мій лишився вдома й мені, якби захотів узнати час, довелось б спитати у перехожих: *в этомъ мірѣ, чужомъ и угрожающемъ*. Але я не спитав: роздивлявся собак і котів, які харчуються на ринку. Бездомна кішка — цілком нормальне явище; бездомний собака — видовище жалюгідне, бо собака зав'язаний єсть на людину, *собака — друг человекъ*, як той казав. Правда й кіт, що роками живе вдома, приймає образ людини настільки, що вже нагадує собаку (*въ хорошемъ смыслѣ этого слова*) і на вулиці пропаде. Авідану не подобалися собаки в нашійниках. Мабуть тому (пофантазуємо трохи), що він сам народився в рік собаки за китайським календарем. Можливо, він себе з собакою ототожнював (певною мірою), і уявити себе в нашійнику було *выше его силъ*. Друже! Зверни увагу на стилістику й форму цього листа! Він має трохи телеграфічно-шизофренічний стиль, яким пишуть на планеті Тральфамадор, звідки прилітають літальні тарілки. Цитати, приховані й не приховані, гіпертекстові посилання, які й уявити собі неможливо у звичному (паперовому) листуванні. Втім, менше з тим. Хоча... світ надто змінився, у Лондоні не буде дощу^{**}, але маю-таки надію, що люди й надалі залишатимуться істотами *о двухъ рукахъ, двухъ ногахъ и одной головѣ*. А ще було б добре, щоб і з розумом у них (у нас) все було гаразд, бо світ міняється, і надто вже змінився, як слушно зазначив свого часу (1963 року у Страсбурзі) поет. Але про що ми, любий незнайомцю, перехожий(а),

^{*} Рядок з поеми Давида Авідана (1934–1995) «Молодий Екклезіяст» у перекладі Савелія Грінберга (1913–2003).

^{**} «У Лондоні не буде дощу» — вірш Данила Кіша (1935–1989).

в якого я не спитався «Котра година?» вранці на ринку, роздивляючись рудого kota? Може, ти і є кіт? Або пес? Світ змінився, і ми частіше, ніж сто років тому, бачимо на вулицях жінок у панталонах, а також жінок із цигаркою, а от чоловіків у спідницях не бачимо. Чого б це? Мабуть, зорова аберация, і вони є? Цікаве зауваження (хто завважив? — не пам'ятаю; але й не суть важно): жінки добре пишуть щоденники й листи. Сьогодні бачив кількох жінок на ринку. Вони торгували рибою і при тому нічого не писали — ані листів, ані щоденників. Жінки ще добре пишуть вірші, а от прозу вони часто або не пишуть взагалі, або пишуть погано — виходять чи то погані щоденники, чи то [слиняві] листи до себе самої. Втім, листи, в першу чергу, собі й пишуть — ми вже колись це з'ясували. Але, але — якщо жінка пише прозу добре, це виходить настільки чудово й незвично — чоловіки так не напишуть ніколи. Павич, якого вважають жіночим автором, казав якось про трагедію жінки в нашому світі, побудованім чоловіками й для чоловіків. Так, трагедія. Але здається мені, любий NN, що тут маємо трагедію загальну, бо світ надто змінився, і коли жінка намагається натягнути на себе чоловічий одяг (*въ широкомъ смыслѣ этого слова*), це виглядає неприродньо. Із чоловіками та сама історія. Якщо світ був створений певним чином, а зараз ми маємо щось, що відрізняється від задуманого — тоді маємо справу з деградацією. Лібералізм, просвітництво, гуманізм, енциклопедисти, Руссо, Вольтер, *мірѣ познається подошвами ногъ (рукъ?)*, загальнолюдські цінності *и прочая, и прочая...* Однак, про що я? Я хотів написати лише, що не ношу годинника, бо суглоби моєї лівої руки з браслетом-годинником нагадують мені собаку в нашій-нику. *За симъ прощаюсь, щиро до тебе прихильний, В. Post scriptum.* Мало не забув: вітай пана приматора доктора Баксу*.

Восьмий лист

ходе на тонких ніжках
наче комаха
Ах! —
без руля и вітрил

Увага! —
МАЄШ ПОВІДОМЛЕННЯ —
НАДІШЛИ ЙОГО ТЕЛЕГРАФОМ

* див. «Війну із саламандрами» Карела Чапека (1890–1938).

а потім — додому хутчій
бо сьогодні не перше червня

+

зустрівши перевертня
осіни себе хрестом
якщо не вмієш —
тікай

о, мій Кай!
моя бідна Гердо!

(не) певен
(чи) захистять комах
першого червня —
Ах!

p. s. жах.

Дев'ятий лист. Біографія (наслідування Авідана)

не став електриком пожежником не став
не став біологом льотчиком не став
не став спеціалістом з каменів хіміком не став
не став спеціалістом з трав-бадилля лікарем не став
і кулінаром, кулінаром — кухарем не став
тому що як з'ясувалося
серед рецептів болгарської кухні
найцікавішим виявився додаток
«Родопський словник і народна мудрість»
а саме:

Життя наче овоч — доспіває, падає й потрапляє комусь у пащу.

letter 10

a rose is a rose is a rose is a rose is a rose
a tiger is a tiger is a tiger is a tiger is a tiger
a stone is a stone is a stone is a stone is a stone

a borges is a borges is a borges is a borges is a borges
number nine number nine number nine number

коментар на letter 10

Гертруда Стайн: “A rose is a rose is a rose is a rose is a rose”.

Борхес: «Спіноза наголошував, що суще намагається перебути собою: камінь — вічно бути каменем, тигр — тигром».

“The Beatles”: “Number nine number nine number nine number nine number nine”.

number nine number nine number nine number nine number nine number nine number
nine number nine number nine number nine number nine number nine number nine
number nine number nine number nine ...

et cetera et cetera etc.

post scriptum

*тобто про те чого немає про місто якого немає але яке має місце бути
поміж степом і морем серед порубаних олив риб що відлітають у ви-
рій витягнувши з кишень паперові крила і зробивши прощальне коло
над потворним мужиком з ганчір'ям саме як Зьмітрок Бядуля* писав
у Вільно оповідання про в'язку якої вже нема і не буде як самого Самій-
ла Плавника що вибрав чужу долю і в ній загубився на віки одного разу
виходячи ---*

<2004–2006, 2010>

* Зьмітрок Бядуля — псевдонім відомого білоруського письменника Самійла Плавника (1886–1941).

Віктор
БОЙКО

ОБОРОНА

Змалечку для матері вона була Прися. Батько, приходячи з роботи, підкидав її під стелю, боячись, аби не стукнулася головою, бо сволок низько. Від батька пахло вугіллям, димом і залізом. Паровози висвистували йому на вухо навіть уві сні. Вона не стукнулася і в школі цілих чотири роки вчилася не на «кепсько»... Ще й вірша пам'ятає: «Висне небо синє, синє та не те...»

Прися дивиться у вікно, виглядає. Це тепер у неї справа така — виглядати. Її вже не виглядають, а привезли сюди, щоб менше мороки з хлібом, сусідами, городом. Пройде по кімнатах, поговорить із квітами в горщиках, порахує глечики на кухні, чи всі на місці. Полає невимитого якогось та й мовчки потім дасть йому раду. Покладе Галю на крісло — хай спить. І лялькам треба спати. І бабам із поламаними ребрами. Що старе, що мале. Обоє рябое.

...До пуття й не пам'ятає, коли те було. Сіра мжичка — що лоша з'їла. Вокзал. Коло П'яного базару гори зерна лежать. Просто на землі, без накриття. «Та як же це? — бідкалась очима. — Пропаде все...» А воно вже пропало. Сморід стояв — парувало. Вартовий над тим усім був чорний і неприступний. Щось гугнявив, розділяючи на склади. Вона й не розуміла, чи по-нашому він говорив. Ага, таки згадала: як хтось підходив поближче жменю хоч набрати, він зупинявся, клацав затвором гвинтівки і одноманітно белькотів: «Ку-у-да? Ку-у-да? Ку-у-да?» По-курачому, чи що!.. Вона спершу не знала, що те означає, а все здавалося: «Біда! Біда! Біда!» Передихнувши, вартовий додавав скоромовкою: «Не положено!» Ніби хтось і справді щиро вирішив, що саме

їй, Прісі, не положено. А кому положено Біда? Та хіба він знає!.. Бач, кашляє. Сухотний, видать. А все своє торочить...

...А син щось пише та й пише. Малим був, хотів усіх добрих людей намалювати. Не зумів, не навчився. «Тепер, — каже, — про всіх написати хочу. Серце тільки часто болить». Це вони, оті всі, у нього болять. Ті, що він про них іще не написав. Так ото пише й пише... Одпускає наче. Та ненадовго. Більшає ж тих, що болять йому. Тісно в серці їм. А воно не залізне. Скільки того життя! Ото й спішить. «А то, — каже, — помру, а про них ніхто й не знатиме. Жалко...» І їй жалко.

— Гетьте всі! Болить отим, хто про вас читатиме...

Електричка була повна. Дивилися на сина й питали: «Ви до матері їздили?» Дивилися на неї й шепотіли: «Ви до сина їздили?» Обое промовчали — вона не почула, він не хотів ні з ким устрявати в розмову. Прикро, пальтечко блаженке, полатане. Йому прикро і їй. Та іншого нема.

Приїхавши, бідкалась усе в міській квартирі, що картоплі не добрали, бурячок забули, капустинку б іще...

Трохи полежавши та дізнавшись, що невістка з онукою ось-ось мають повернутись із дитсадка, заметушилася, запорпалась у клучочках, у вузликах, у верчиках... Та на кухню, зварнути б чогось свіженького. А то зайде невістка — розляглися тут, своїх болячок мало. Та ні, вона ж іще й супчику тепленького, і м'яся підсмажить із кролика, а лучче з цибулькою для запаху — бач, і її треба. А то — лежить та лежить.

Син же все вкладав її, бо хтозна що, повернувшись, на порозі скажуть. А так: хвороба все-таки, ребро поламане. Пожаліють, може. Пахло на всю хату, крєкталось од метушні зайвої куховарці.

Коли це затупали, з ліфта виходячи, хоч і другий поверх. Тричі подзвонили. Свої, значить. Двері відчинила. Мале застрибало від здивування. А доросла пара очей дивилася здалеку звідкілясь. І в очах отих нікого не було...

«Ой вороно, ой, вороно, ти, вороно кара, вкрала ж мого чоловіка, а то ж моя пара...» Довгенька така була пісня. Баба Федосійка співала. І про її, Прісі, життя теж, мабуть. А в кінці, кутиком біленької хустки втираючи очі, додавала: «Хоч яка ворона, а в дворі оборона». «Де ж вона, та оборона?» — думала Пріся і згадувала: бомбовози гули, стріляв хтось, бігли, падали. А потім санітари німецькі. Та як додому повзла на чотирьох після тих окопів та бомбовозів. Ото тобі й оборона...

Ціпочком стук-стук по підлозі. Прислухається ніби. Може, десь іще хтось там стукає отак. За компанію, чи що! По селу як ідеш, так землею пробуєш, чи тверда, а тут кругом бетон, асфальт — усе однакове... Гітара лежить — старенька, ще синова, онук учитись хоче. Погано, як

нема охоти, а так... Торкнула пальцем струну. Та й рукою махнула. Не чує нічого, тетеря глуха. І син поїхав, і онука з собою потяг. Оте купувати, щоб ноти класти. Пу... пю-пітр.

Пилюку з підвіконня стерла та й виглядає. І онуку з дитсадка, і тих обох. Чоловіка вже не виглядає. Нізвідкіль. Отоді виглядала, коли з війни приходили хто без ноги, хто без руки, а хто зовсім сліпий... Душа жива — значить, не каліка, інвалід тільки. Це вже як душі нема — ото каліка... Та цур йому, всьому лихому. Виглядала і коли із сином у лікарні лежала. А чоловік пайок свій принесе та подивиться, як обоє по крихті відламують, усміхнеться — житимуть. А тепер що ж! І жити можна, та ніколи.

Придивилась — ідуть, *мужики*. Оте несуть... що ноти класти. І гітару нову купили. Нове діло, з нового й починати. Мабуть, її побачили. Поставили — як триніг воно. Ноти поклали. Син держе, щоб вітром не здуло. А внучок гітару на коліно... Видно, грає. Жаль, не чути. Вітер війнув, аркушика з собою поніс. Побіг син, дожене — молодий іще. А внук гра. Знає, що дожене. Усміхається. Їй, мабуть.

І сама всміхнулась. Усім.

ЧАПЛЯ КОЛЬОРУ ОЧЕРЕТУ НАСТУПНОЇ ВЕСНИ

*Приватного нема, крім здатності щось робити:
співати, полоти, літати. Небо не приватне,
вода не приватна, земля не приватна...*

*У любові є лише момент, який розтягують або прагнуть
наївно розтягнути на все життя. У справі теж.*

*Надщерблене є міцнішим, воно витримало розбивання
й лишилося майже цілим, оскільки ним користуються,
бо розбите ж викинули...*

Із щоденника

Мишко стояв на задніх і, поводячи великими вухами, намагався винюхати щось відносно відчинених ув осінь дверей: що прийшло — голод чи смерть. Решту переживемо. Тільки б не голод і не смерть. А про те, чому прийшлий чоловік у цій саме точці планети, йому й на думку не спадало. Мало чого не спадає на думку мишеняттам, коли ось-ось уже повіють вітри й дощані стіни блазенької споруди серед колишнього колгоспного поля густимуть, резонуючи так, що страшно, зарившись у купу дрантя в кутку, навіть подумати про те, що він, цей чоловік, називає морозяною зимою... Звідки знати Миш-

кові, що чоловік отой думає так само, як і він: тільки б не голод і не смерть. Та ще надіється врятувати, чого ніколи врятувати не можна, — втрачене кохання. І налагодити стосунки, яких уже давно немає. Коли навіть удалося майже на халяву притягти сюди цю халабуду й зорати сякий-такий городець біля неї...

Щоразу в тих, чия прихильність до поля чи городу є природною, рік починається навесні. В міській квартирі стає нічим дихати. Їдеш трамваем, заходиш до метро, наштовхуючись на столики з купами барвистих пакетиків із насінням, пора така — отож саджай, сій!.. Купуєш жетони, залишаючи здачу в руці жебрачки чи просто старої, а на чорній рукавичці дірочку нікому заштопати: сама або не бачить, або не хоче, або нічим... Сидиш у вагоні електрички із щедрою рекламою на стінах, а повз тебе провозять у колясці хлопчика хворого, якому треба допомогу, треба їсти, треба жити, бо й він з'явився на світ, аби щасливим бути. Як і всі...

По зимі сили, як у пісок вода. Хочеться сісти, лягти. Або щоб живий хтось поруч порпався в землі, хай навіть ув іншому кутку городу. Показався часник, посаджений два-три тижні тому. Потикано цибулю. Моркві чекати до місяця... Вітряно, сонячно. Лунко голоси за металевою огорожею, десь аж по той бік ставка.

Приверзлося йому, що читає оголошення: «Продається біленька хатка й дачна ділянка — 10 соток. Земля гарна. Господар теж». Уранці спершу посміхнувся: «Хоч уві сні визнали господарем!» Хто саме, він здогадувався, бо на оголошенні почерк був учительський, із нахилом. Телефон мовчав, де могли підтвердити чи спростувати прочитане вві сні, тож не полінився вирушити, щоб пересвідчитися на власні очі в непорушності свого статусу господаря чи відмовитися мимоволі від нього назавжди.

Привітався з полем, городом, хаткою — завжди так робив. А з ким було ще вітатися за постійної відсутності господині. Городом пройшовся. Тихо. На дверях немає напису: «Продається». Зжував у хатці шматок черствого крайця, лишив трохи — на потім собі чи Мишкові. Кому швидше буде треба. Відчинив вікна всередину — поцілував шибки. Банально, та звично. Може, востаннє. Вийшов, ключем у замку клацнув. Оддасть, коли що — та й годі. Щокою до дверей притулився. Цвітуть айстри, як не перед добром.

На дорогу повертаючи, спинився — бур'янина самовпевнено товстим стовбуром дерлась угору. Нагнувся, вирвав. Люди людьми, а землі нащо бур'янити!..

Тополиний пух летить хтозна-чийм літом. До бабиного далеко... Угорі білі скирти тополиного пуху. Звідти він падає чи туди летить —

невідомо. На чубах і вусах, на бровах і віях. Трава сива від нього. Городини — наче після першого снігу, що ще й не ліг, а вже йшов... Огорожа — біле мереживо. Торкнись — і вітром понесе. Може, до хмар; може, на ставок — рибалкам сіті тополіні для золотої рибки.

А гребля вужчає. Дощі з'їдають її потроху. І вже вибратися звідси можна тільки однією дорогою, що повз ставок та повз яр, порослий посивілим теж очеретом...

Земне тяжіння тут чути не підручничково. Лець заквітніє, а вже місить грязюку нетерплячий городник: що там, як там, чи скоро орати, коли саджати? І сідає на порозі хатки, й дивиться на паруючу землю. Так можна дивитися ще на вогонь або на воду, якщо немає землі. Довго-довго. Як на себе в дзеркало, вже старіючого, ніби намагаючись ще трохи затримати ту попередню мить, коли був молодшим, коли був...

Вологі брили чорнозему після плуга та борони доводять, що площа городу — величина змінна. Одна, коли на неї дивишся після того, як зійшов сніг; інша, коли щосили розбиваєш правічне селянське груддя. Сниться воно потім упродовж кількох ночей, настирливо, переконливо...

Саджаєш згодом картоплю — і котрась ямка неодмінно припадає на нерозбиту брилу. Запóлювану після поливання розсаду конче поспішає привалити грудками. «Земне тяжіння — та й квіт», — гадаєш собі, спостерігаючи, як обвішують вуха помідори та капуста серед червеної спеки.

І береш відра та знову йдеш до лазу під огорожею. І стаєш навколішки, немовби в'язень перед звільненням од цієї огорожі, а повертаючись із повними від уже давно приватного ставка, знову кланяєшся неволі, ніби передумав і зрозумів щось незбагненне, необхідне...

Ідесь надвечір, не затуляючись од сонця, дивишся на парашути, що поодинці й парами розкриваються там, за ставком, ув іншому світі чи вимірі, поспішаючи приземлитися засвітла...

А зустрінете й уподобане мусиш відпускати, бо нікуди взяти навзавжди. А щораз брати й відпускати — то неприродно. Тож надходить пора висновку: щоб запобігти неприродному, не треба брати. Але ж воно вподобане природно!

Собака, що його купають на повідку. Собака, прив'язаний на ланцюгу. Вони прагнуть позбутися залежності. Та варто їм одірватись, як мало не відразу прагнуть повернутися до попереднього стану чи способу життя.

Лякає неусвідомлена наявність. Тінь, яка миттю промайнула, безбачення того, що її утворило. Звук якийсь, що долинає скоріше як знання його існування, а не як почуте. Чиєсь настирливе схиляння

тебе до певного рішення, й коли ти не суперечиш, а пливеш на хвилі спонтанного, все діється без катаклізмів. А варто заперечити чомусь або, всупереч обставинам, чинити не закономірне, не очікуване попередньої миті, як одчуваєш дисгармонію. Можливою є епізодична ознака успіху, коли, скажімо, простий олівець легко встановлюється вертикально. Та марно намагатися ставити їх один на один, буде втрачено навіть досягнуте, бо це не впливало з намірів, бо це форсована епізодична енергія, це зроблено всупереч гармонії...

Листя виноградне мороз поїв. Вітер холоду з-під сонця приніс. Сухо торохтять грудки. Якби це дощ ішов по дорозі. А за ним обов'язково мав би хтось бути. Бо так не можна, щоб за дощем нікого не було. Тільки ж — як ітиме, хіба ти за ним побачиш!..

У суботу дістає води з криниці. Чоловік підійшов.

— Напитись, чи що?

Кивнув той у відповідь. Узяв кружку.

— Та я б і так...

— На здоров'я.

П'є. А пальці цупкі, наче корені дерева. На кінцях — нігті товсті, розплескані, мов п'ятаки. Випив, а тоді — ще одну.

— На здоров'я!

Кивнув знову. Не німий же, а не дякує. Може, так і треба. Він захотів напитися. Йому подали. Нічого ж не варто. Та зрештою він і сам би напився, ставши на коліна, просто з криниці. А пальці вп'ялися б у землю, мов корені. Отак і помре колись при землі, корінням углиб.

При воді ж стрічалися, знайомилися ще за Русі. Хтось напився, хтось дівку поиняв, аби дружиною стала. Могла б утекти? Та куди — в криницю? Мілко. У світ? Скільки того світу!.. Хіба й ото — що перед тобою. Так біжи, не біжи — все одно сюди й добудешся. Земля ж кругла.

Йде з водою, карта лежить — певно, згубив хтось із колоди, неробствуєчи. Ногою підважив — шістка бубнова. У когось шістки бракує, хтось королів має. А людина — теж шістка в когось, бубнова?.. Для гри, для забавки. Чи для справи: для землі, для води, для вітру?

Коли чужій жінці за сорок чи й того більше, називати її дівчиною й жартома — то вже занадто... Навіть якщо вона дрібненька та ще й веснянкувата, схожа на циганку з фарбованим під соломю волоссям. Хіба що молодницею чи молодичкою, ніби натякаючи на те, що до остаточної втрати перспективи ще є час. На все. Принаймні на гру, в якій завжди проглядається схильність до відчайдушного вчинку.

— Я оцього чоловіка всім хазяйкама за приклад ставлю.

— А хазяїнам?..

— І цибулька у вас нічого, й морква буде — тільки оту, з гривою, вирвіть, а то з неї... А це малина...

— Та нема ж.

— Як, нема? А онде...

Він обережно зриває, несе їй до рота. Вона відмахується, та не відступає. Очі поблискують, обличчя розпашіле. Врешті дозволяє йому покласти до свого рота ягідку.

— Так із ночівлею? Чи як?

— Чи як...

— А то тут страшнувато самому.

— Та як прийдете в гості, то й...

Крутнула головою, подрібнула, похитуючись у такт ході над циганською рясною спідницею.

Оце повногруде створіння, певно ж, не випручувалося б із обіймів, бо, не відчуваючи, не бачачи агресивності, просто вважало б, — і цілком слушно! — що все буде, як і має бути... Природно, як політ нічиєї сірої чаплі над уже давно приватним ставом, як помічання псом Рудьком кожного кущика вздовж шляху. Інакше ж — усе обмізковане та сплановане, то вже порнографія на тлі шелестіння купюр чи паспортів із печатками у графі сімейного стану...

Напередодні осені, мов на узліссі, де стоїш і думаєш про те, що ліс треба пройти неодмінно, з найменшими втратами, але сюди вже не повернешся, вийдеш в іншому його краю. Коли закінчиться довга й холодна зима чи самота, як зима.

Самота буває агресивною, коли хтось прагне надолужити, бодай одігратись, якщо вже не відомстити, зрештою — довести. Отоді — Казанова в дії, помислах, фантазіях...

І лагідною буває самота. Коли все вибачено всім кривдницям або одній, яка теж могла впоратися не згірш од багатьох при наявності стервозності. Отож на часі таке собі незворушне споглядання еротичної метушні, подеколи навіть сприяння, ба навіть партнерство до певної міри чи до певного часу, поки це не починає бути нав'язливим, регулярним, обов'язковим...

Він любив свою самоту, як дитину, що — хай і не зовсім благополучна! — все ж таки своя.

А на ставку чапля сіра дзьобом хмару підпирає, щоб на ставок не впала, гребля ж благоденька...

Металева огорожа — воно, як подивитись. З одного боку — начебто порядок, а з другого — все-таки неволя...

Сидів на порозі хатки, а навколо метушилися хазяйчині носії. Помідори — в ящиках, картопля та капуста — в торбах. Несли все, скла-

дали по-хазяйському до багажника жигуля. Діловито, дбайливо. Як тоді, коли помре людина, розбирають хату, щоб добро не пропало.

А ліс вохрився приглушено, поки хмара тримала його за чуба. Згодом одпустила, не втримала — і він смугою зазолотів, певна річ, як сонце на нього поглянуло...

Дощ по дорозі йде, спішить. Крізь нього не пробитись, адже ж не президент, який уміє між дощинками...

А за дощем — осінь.

Хмару обходити треба. Або...

Сіра чапля змахнула крилами широко. Ледь торкаючись хвиль уже давно приватного ставка, низько зашелестіла поряд.

Він розігнався, мов у дитячому сні, випростав руки і... Збоку шуміла крилами сіра чапля. Вона не така, як учора. Та́ була ніби покрита пилом. А ця, сьогоднішня, кольору очерету, що буде наступної весни.

«Ти ж не полетиш! — думала чапля. — Бо не вмєш до пуття махати крильми, яких у тебе до того ж і нема...»

«Я б, може, й зумів, — одгукнувся він мовчки, — так унизу ж, отам, за ставком — і вона, і дочка, і все...»

Гурти людей на городах — видно, як із літака. По той бік яру, що нижче ставу. Горою йшов об двох торбах. «Починав сам і тепер сам», — подумалось чи до яру обізвався.

Назустріч йому біла хмарка гусей за хворостину волокла чийогось азійського зятя. Той скалився щербато на гуску, що, витягнувши довгу шию, зашипіла на подорожнього.

— Сумка на наркотіка паравіряїт!.. — засміявся зять.

— Та нехай... Мені не жалко, — спинився подорожній.

Постояв, помовчавши. Та й пішов собі далі.

По теплому літі осінь незвично вдарила холодом, але верби понад ставом не вірили, вони то заново світилися, наче молодим листом, то темно-густо зеленіли, як на початку літа. Чулося вже давно приватному ставу, як пахли нічії матіюли і крізь туман уздовж шляху тихо догоряли самі собі чорнобривці.

Осінні вітри не погоджувалися з наявністю на своєму шляху хрестів: чи то на кладовищах, чи то на церквах. Із довелесових іще часів знали ж бо, що вогонь добувають із рухомих шматків деревини, а який же вогонь зі зв'язаних!.. Гріх та й годі. А той, хто над своєю головою щодня бачить заборону, смерть вогню, поступово звикне й сам до того, що відсутність його — річ така природна, як у давні часи наявність. А вже вогонь буде як покара для тих, хто наслідиться думати інакше.

РЕФЛЕКСІЯ

Годинника піскового подаровано в липні, майже чотири роки по тому. Синя цівка поспішає під дією земного тяжіння. Легку споруду кожні три хвилини доводиться перевертати, як перегортати аркуш партитури. Те, що було вгорі, опиниться внизу. І — все спочатку. Але навпаки. І вгадай: де в нього низ, а де верх. Щоразу сухе клацання. Ніби вимикач. Але це — коли зважати на рефлексію.

Монографія переповнена була нею. Авторка безапеляційно й зяято піддавала її волі одного за одним велетів музики, якомога зручніше розставляючи їх згідно з формулами, завчасно витвореними неспокоїною вдачею знавця мистецтва.

Транзитний погляд оминав усе живе, ніби його й не було: хіба що цей чиновник за полірованим столом під традиційним портретом, хіба що цей кухонний причиндал у шафі як ознака гостинності, себто неординарності саме цього кабінету. Стоси паперів, не викинуті чи навмисне залишені задля показу граничної завантаженості господаря. Начальник — відвідувач, начальник — відвідувач... Флейта з ударними. Але неголосно. Не військова ж установа все-таки!

А він бачив чорне з червоним у такому поєднанні, що поспішив, аби позбутись оцієї яскравої плями перед очима. Вираз обличчя Аліси Фрейндліх із окулярною волоокістю при огрядній постаті. Яскраві, міцно стулені тонкі губи здатні витворювати як високий мовний штиль, так і кухонну приземленість бабських пліток...

Музика від слова, від інтонації. Автор, виконавець, слухач. Хто з них хто? Що головне? Музика — слово — інтонація. Резонатор одне одного. Музика переносить од нетривких реалій до ще більш ефемерних відчуттів стану нематеріальності. Музика стає автором, виконавець — музикою, слухач — виконавцем. Ланцюжок, у якому головною є щораз наступна ланка: музика — виконавцем, слухач — автором...

Монографія монографією. З ким їй резонувати? Хіба що з редактором? Як тому, певна річ, не з друкарською машинкою.

Названо геніїв аномаліями. Для посередностей. Як тих — аномаліями при геніях. У кого все є, геній? Парадокс. Навпаки. Кому чого бракує, той те шукає або вигадує. Або творить. Часом, забувши про все, відкинувши реалії як непотріб. Праця робить його генієм, якщо він талант... А це абракадабра.

Авторка монографії недовірливо йому дивиться у вічі. Вона не чекала цілковитого заперечення своїх постулатів, іще має надію порятувати хоч щось од буденного розуміння, лишити бодай найнезначніше твердження неординарним, незвичним принаймні.

Тож не знає, як поводитись. От нахаба, справді! Її одкровення, її виплекане й — отак... Що собі дозволяє!

Вона сяде за роаль, не дасть йому впевнено говорити, безапеляційно правити текст, розмірковувати. Вона зіграє йому свою монографію. Нумо, дилетантику, чим дійматимеш тоді? Авжеж, нічим...

Жертва чи тиран? Скоріше, те й друге. Як пісковий годинник. Опустіє одна половина — перевертай догори дном. Те, що було вгорі, опиниться внизу. І — все спочатку. Але навпаки. І вгадай: де в нього низ, а де верх. Тебе, небогу, скривдили, знеособили. Ти вже не покладаєш надії на повернення попереднього свого стану. Чи не час, чи сили втрачено. Шукаєш собі щось інше, де тебе пожаліють, бо — жертва.

Впустять у свій світ, де тісно, — хіба що маленька щілинка десь од усіх сущих у ньому ще є. Ти несміливо ввійдеш туди, скривджена кимось, оклигуючи, почнеш відчувати тісноту. А ті, суцці, бачачи твоє входження й залишання за згодою володаря, поспішають або стати меншими, або взагалі зникнути на цей час, не бажаючи заважати. І простору для тебе побільшає. І почнеш ти захоплювати ніші, донедавна автономні й наповнені не твоїм теплом і чуттям. І володар змушений буде відмовитись од тих сущих, що були частиною його, як і він — їх частиною. І ти мимоволі спонтанно перетворюватимешся із жертви на тирана, бо нидіти в отакенному просторі й не оволодіти ним — чистий абсурд. Отож ти, не відвикнувши ще бути жертвою, поволі станеш тираном. А володарю лишається одне: або згодитись, або повернути все на попереднє місце. Мов пісковий годинник.

Чому плаче жінка? Бо жаліє себе й не може цього приховати. Бо, очікуючи власного раювання, переконується в передчасності, а то й безпідставності очікуваного. Бо, надіючись на перемогу, натикається очима на непокірність, а то й на чисте ігнорування свого задуму.

Навіщо вимикають світло, коли в кімнаті всього лише двоє? Очам напроти заважають інші предмети, інші думки, відбиті в очах. Годинник урешті: байдуже навіть, якщо він — пісковий. Аби відстань між очима, вустами, руками перестала мати виміри, просто зникла.

Коли вимикає світло він, а вона цьому не заперечує, він знає, що робить це для себе. І собі впевненіше, і їй запитання. Мовчання — знак згоди або тактовного потурання залежної людини.

Коли вона вимикає світло, в неї урвався терпець і відчайдушний виклик на його адресу лунає сухо та переконливо. Спробуй заперечити, відмовитися, проігнорувати.

Коли цілуються при дверях навстіж і при світлі, це нічого не означає і ніхто не несе відповідальності. Коли вдаються до замикання — варто подумати, що дали. Якщо до цього ще й вимкнути світло — думанню

настає край. Надходить час падати у солодку прірву, в погибельному захваті розчиняючись до краплі...

І виручає його лише голос. Проти надвірного сяйва поблискують окуляри, вихоплене з темряви променем рудувате пасмо торкається плеча, й інтонація, мов на терезах зважуючи слова, придушує бунт, пригашує спалах, зупиняє нестримний рух назустріч. Ні флейти, ні ударних. Тільки два метрономи. В кожного — нарізно.

Справжні роялі здебільшого чорні. Точніше, сірувато-чорні, щоб сонячного дня чорнотою не сліпити стін. Позаяк під час звучання слухачеві бачити інструмент не обов'язково. Певна річ, очі ловлять початок, прив'язують слухача вузликом до звука, щоб резонував із ним, як цей сірувато-чорний рояль, як уся кімната, як частинка світу.

Що робити, коли погляд не схоплює початку? Чи тому, що той тонкий, як павутинка, і рветься? Адже звук рояля — не завжди початок, часом — усього лише звук. Та ще коли він і розгублений, і докірливий, і вимогливий, але не гармонійний, не розважливий, а якийсь зібганий, деформований чиеюсь агресивністю.

Аж надто, коли педаль, на яку падає погляд, що не впіймав початку, притискується час від часу незасмаглою жіночою ногою. А та тремтить. Чи від напруження, чи від хвилювання, чи просто від образи. На неспійманий поглядом звук, на деформовану павутинку рефлексії, на незасмаглисть серед жаркого липня. Це мало б називатися музикою Баха для обраних і викликати захоплення.

Та погляд слухача був спроможним ловити на майже чорному тлі блідувату невиразність, яка прагнула помсти. Помсти байдуже кому, аби вона була вчинена при нагоді її вчинити. Себто саме зараз. Дуель? Це ж не минуле століття. Лайка? Це ж не ринок. Ляпас! Авжеж, ляпас. За сльози жінки, за ігнорування її відчайдушного задуму, за Баха. За рефлексію, зрештою.

УМІВ БИ Я ПО-ВАШОМУ...

Ясидів у холодному переході метро з білою стрічкою на шиї та, зачинаючи, втрачав надію прокинутись у цьому світі.

— Яке гарненьке! — вигукнула цибата дівка в червоному.

Я розплющив спершу одне око, з переляку вважаючи, що це уві сні. Потім одважився й відчайдушно зробився цілковито зрячим. Мое тіло тіпалось од холоду, бо я був живий. Спробував подати голос, але рот одкрився, й звуку не вийшло...

— «Ко-тік Се-ня. Де-ер — 20.10.05», — читала по складах цибата напис на моїй стрічечці, тримаючи мене в теплих руках.

Я вчепився недікатно в її червону дублянку, від обурення розкриваючи рота якомога ширше. «Яка безграмотність, по-перше!.. А по-друге, я — Семен!» — хотілося крикнути мені, та моя спроба викликала тільки сміх крізь сльози у дівки. Якби можна було, я зробився б червоним, аби й повністю злитися з її зовнішньою шкурою, вирішивши будь що триматися за неї всіма своїми кігтиками, поки стане сили...

Я розплющив одразу обидва ока, не встигнувши ні злякатися, ні здивуватися. Жовті стіни та підлога, відмінні від тих, од яких віяло в метро холодом, гойдалися, тепла пазуха дівки повертала мене в сон, а я вперто виборсувався з нього, намагаючись переконатися в остаточності свого порятунку.

Хтось метушився, гримав дверима холодильника, ніс молоко, тицяв мене в нього писком, а я, розчепірівши свої кігтики, старався втриматися на підлозі, що гойдалась і гойдалась, як автобус на вологому асфальті, як моє кубельце за пазухою дівки під червоною дублянкою. Мені снилося, що я голосом цибатої читаю по складах напис на білій стрічці, й тепер уже вона обурюється, та тільки смішно розкриває рота, бо голосу її мені не чути...

Страх буває схожим на перший сніг, коли несподівано білі мухи та білі бджоли, й усякі білі жучки не летять, а падають на землю, ніби їм нема куди більше. А може, й так. Бо білим мухам треба кусати когось білого, а білим бджолам шукати білого нектару... Отож, усі, не знайшовши потрібного, втрачають надію — й їхній політ перетворюється на падіння... Вони холодні, а моя шубка ще не гріє мене. І я скоро б зробився білим, як вони, коли б не було переходу метро... Отож, сніг може бути й наступним...

А ще страх нападає, мов останній дощ. Коли раптово опиняєшся у ванній, тебе міцно тримає в руках дівка, що її всі називають Оксаною, а краплі дошкульно кусаються — дужче, ніж білі мухи та білі бджоли... Щоправда, вони теплі — не такі, як перший сніг... Але страх од того, що після цього дощу вже наступного не буде, бо весь я роблюся мокрим, як ганчірка, некрасивим... І мені від того ще й соромно. Я вириваюся з рук Оксани, тікаю туди, не знаю куди... Зустрічаюся очима із сивим чоловіком і лізу до нього, в тепло, ув очікування порятунку... Плачу, сміюся, боюся, радію — водночас. І мене огортає тепла тиха темрява, де я продовжуватиму навчатися мурчати...

Сивого чоловіка називала дівка Татусем, а він усміхався. Мені сподобалося це ім'я, хотілося теж так сказати. Чоловік приліг відпочити. «Треба його пригойдати», — вирішив я, потихеньку дряпаючись по

ковдрі, що звисала до підлоги, на ліжко, де він уклався. Його верхня сіра шкіра, себто светр, нагадувала мамине хутро. Трохи потершись об неї та притулившись, я відчув, що светр пахне маминим хутром, і заплакав. Чоловік прокинувся. Мабуть, він одчув, як мені жаль моїх братиків і сестричок, яких було багато й усі вони пахли маминим хутром або светром Татуся. Чоловік не прогнав мене, тільки погладив, а руки в нього були теплі, як пазуха дівки або живіт моєї мами...

Татусь ішов у коридор — я за ним, він брав у руки щось почитати — й мені цікаво було. З кухні запахло приготуванням страви. На сковорідці щось зашкварчало, в мені самі нашорошилися вуха; я прийняв-ся: каша з салом — хай самі їдять... Невже не розуміють, що від сала у справжніх котів хутро линяє!.. А від рибки свіжомороженої — ні. Ще й очі зеленим світяться — ніби це така таємниця... А в когось од іншої якоїсь їжі — червоним або жовтим. Просто світлофор — та й годі...

Оксана й Татусь із торбами зібралися йти на базар. А Крішна не любить ходити на базар, бо там треба витратити гроші. В нього їх немає, бо йому ніколи працювати — молитися треба. Тому й називають його чи жартома, чи зозла Крішною. Татусь і Оксана бряжчать ключами, перекикують одне одного та телевизор у Крішни в кімнаті, а я тругу їм об ноги. Вони знають, од чого в мене очі зеленим світяться. Щоб у них мені Крішна дивився й не боявся вулицю переходити, на протилежному боці якої стовп із оголошеннями, де багато кого треба і багато йому б заплатили, якби він туди пішов працювати, а не сидів удома зі мною та з телевизором. А ще він, крім мене й телевизора, дуже зважає на тацю з бокалом. Так до них звук, як і до телевизора, що, коли біжить одкривати на дзвінок, тацю з бокалом не випускає з рук. І не боїться, що скляне розбитися може. А дорогу переходити до стовпа з оголошеннями боїться. Може, червоний світлофор налякав?.. Або перший сніг чи останній дощ...

Мене зачинено в туалеті, але стіни й підлога його нагадують перехід метро, і я, порушуючи всі вимоги пристойності, заверещав, опинившись знову на холодних кахлях між сірими стінами. Пробував гризти двері, та мої зуби ще не мали відповідного досвіду; чіплявся кігтиками, та від цього на фарбі дверей лишалися тільки ледь помітні подряпини.

Здогадавшись зрештою, чого від мене хочуть, я ретельно виконав відповідальну справу й, одвернувшись од учиненого, зімітував не менш ретельно загрибання слідів на піску, якого тут було так обмаль, що навіть на імітацію не вистачило...

На знак заохочення покладено мені копченої мойви кілька рибинок, але вони пахнуть цигарками чи пожежею. Отакої! Після вряту-

вання за збігом обставин — отруїтися цією гидотою? Вибачайте, любенькі мої... Я відвернувся та й повторив уже вивчений жест...

Сиджу в Татуся на плечі, а він працює за комп'ютером, утупившись ув екран. Ліворуч ще один екран, телевізійний. Там бігає жінка якась із великою пазухою — та й криклива ж! А навколо неї скачуть ще крикливіші люди. Мені стало не цікаво, як і Татусеві, бо на його екрані з'являлися з-під чорної рисочки жучки якісь і їх ставало все більше. Я спершу сховався за його потилицю й визирав звідти, боячись, що вони втечуть із екрана, ті жучки, й нападуть на мене. Та згодом посміливішав і навіть, коли Татусь одвертався до екрана ліворуч, аби пересвідчитися, що криклива жінка ще там, пробував кігтикком підчепити якого-небудь жучка, так — тільки заради цікавості, — бо що там із нього за наїдок!.. А тоді торкнувся клавішів і на екрані вийшло: «оррррррррре». Хай сам читає, бо я ще не навчився...

Відчуваю, як у Татуся болить шия чи то від утоми, чи то від віку, чи то від хвороби. Не знаю — я ж не лікар, аби правильний діагноз поставити. Тільки кігтики випинаю та ховаю, випинаю та ховаю... Масаж роблю, мануальною терапією займаюся. Він мовчить, адже останнім часом ніхто йому, крім мене, лікарської допомоги не надає. Все дівку та й дівку гукає, за комп'ютера намагається посадити. Дума: як я знайда, так і користі з мене ніякої нема... Он Рекс, собака такий, бррр!.. Так той хлопчика з коми вивів. І діла того нібито — лизнув язиком та й квіт... Обійшовся без діагнозу й мануальної терапії...

Усі кричать: «Мауглі! Мауглі!» І сміх і гріх... Вожак зграї. Цар звірів... А ви дивитесь російське телебачення? Кішка Настя хлопчика виховувала: годувала, вчила... Ще трохи — й котом став би, дільничний міліціонер утрутився, жаль... І Настю жаль — скільки потрачено здоров'я й таланту марно... Ніхто ж із людей навіть спробувати не спромігся з котів собі подібних виховати. Вожаків зграї тільки вигадувати вміють...

Мобільник не працює, тобто він Оксану не гукає, як тиждень тому (чи не щогодини), а вона не повторює однакові слова по кілька разів тому хлопцеві, що десь там далеко... А цей, що тут близько, каже їх Оксані. Ці слова, скоро вже промовлятиму і я: «...ю... лю...». Жаль, поки що не виходить. А Оксана плаче. Ну, звичайно ж, не через те, що не виходить у мене... А я дряпаюся до неї в кімнату, щоб поцілувати її та сказати, що, коли багато любові, плакати гріх. Нехай уже тоді, як нема... А жовтих гарбузів під телевизором вистачить не на одного жєниха, у Татуся на вгороді вони ростуть залюбки. Позаяк самого його, очевидячки, гарбузова проблема цікавить менше, ніж у молоді літа, тож Оксана може цим скористатися при нагоді, ще й не раз.

А сьогодні в неї гість і живіт. Вірніше живіт у неї завжди, а сьогодні — болить... Я допомогти хотів, але мене туди не пустили. Гість іздалеку не хоче, мабуть, аби в нього був суперник. Він навряд чи знає, що я — народний цілитель... Біль знімати вмію... Ну, наше не в лад, то ми з своїм назад...

Сиджу на підвіконні. За шибкою зима. Там сніг і мороз. Якийсь чоловік у хутряній шапці несе ялинку викидати. Не злюбив я його зразу. Не сам шкіру зідрав із когось, інші... Чистоплюй. А ще, мабуть, вегетаріанець!.. Місяць тому за ялинкою в черзі стояв, а тепер як непотріб несе на купу сміття. Погано, якщо ми: і коти, і ялинки, й усяке інше, — тільки для розваги... Та що це я й справді про сумне та про сумне!..

За вікном Татусь годівницю приладнав, насіння насипав, хлібця накришив. Поприлітали, клюють. Синиця нахилиться, озирнеться, вхопить насінинку й навтьоки. А горобець, нахаба, найжачиться й ну дзьобати. Наче більше нікому, крім нього, й не треба. Облизуюся, прикрадаюся, пополювати б — але ж перед носом скло, а я ж малий, та ще й пташиний грип отой, хай йому грець... О! — сорока прилетіла. Казав Татусь — одні в голову ростуть, а інші...

Мало не забув! Зробив сьогодні відкриття — в мене хвіст є. Це не секрет уже, тому й голос можна подати — хай усі позаздрять. Щоправда, коли був голодний, не помічав якось. Після рибки сила десь узялася, бігати хочеться, стрибати. Не жалко, якщо хтось ущипне за вушко чи за хвостик. Аби не боляче... Цікаво, чи в Оксани хвіст є? От уже бідолашні вушка болять, і сверблять, і печуть — чи блохи кляті, чи щось інше... Чи то день такий...

Оксана викликала-таки ветеринарного лікаря. Ним виявилася маленька чорнява жінка з великою валізою. Вона була без білого халата й тому зовсім не нагадувала лікаря. Татусь узяв мене на руки, а я подумав, що буде боляче, й почав чимдуж вириватися. Лікарка оглянула мене, щось повчально говорила Крішні й Татусеві, підносячи пальчика вгору. Я хотів ухопити його зубами, та побоявся. А вона писала довго на аркушику, що називався рецептом. Мені закапали вушка якоюсь гидотою, аж сльози виступили. «Мабуть, так треба, — подумав я, — що від гидоти й лікують гидотою». І притулився до Татусевої руки. А лікарка витерла мені сльози. Мені не хотілось, аби вони вважали мене боягузом. Похитуючись од хвилювання, вийшов я в коридор, а назустріч мені тенісний м'яч, куля, схожа на ту, що між зірками часто показує телеекран по *Discovery Channel*... Я поволі наближався до неї, й вона росла на очах, займала вже, здається, майже весь коридор... Крізь сльози вона здавалася мені зеленувато-блакитною... І я котив її,

впираючись лапами, лобом, навіть хвостом... Хай собі крутиться, бо, як зупиниться, ніякий рецепт не допоможе.

Гойдаюсь я, гойдається торба, в якій мене подалі несуть од зіпсованих мною шпалер, од обідраного в коридорі піноплону, гойдається вагон електрички, що везе мене до нового місця мого помешкання. До чийх рук я притулюся, дякуючи за смачний обід або черствий окраєць? Кому я співатиму колискових, що їх мене колись навчила мама? Хто буде моїм новим хазяїном? Я — молодий і сильний. І вже майже весна. Я виживу тепер неодмінно. Але... «Хіба чужих дітей не жалко?» — запитав би я вас.

Ирина
ГЛЕБОВА

КОШЕЧКА

Рассказ

Кошечка была молоденькая, с пушистой шёрсткой нежно-кремового, почти розового цвета, с белыми головкой и кончиками лап. Но бабушка Анна Максимилиановна таких премудрых оттенков цветов не знала. «Рыжая, — подумала она. — Точно лисица хитрая. Ишь, как смотрит умильно! Разжалобила...» Но возвращаться в дом не хотелось.

— Погоди, — сказала бабушка зверьку, сидевшему у самого крыльца. — У меня дела-то важнее, чем тебя кормить. Коли дождешься, чего-нибудь вынесу.

Закутанная в платок, в подпоясанной кофте, бабушка бодро просеменила в ту сторону, где длинные бревенчатые жерди разделяли её подворье и большой луг, полого спускающийся к озеру. Последние дни августа стояли прохладные, но луг ещё приятно зеленел. А запах, густо клубящийся над ним, был полон аромата тмина и скошенных трав. Много десятилетий Анна Максимилиановна дышала этим воздухом, но так и не привыкла к нему, как к чему-то обыденному. «Благодать!» — каждый раз говорила она тихонько, подходя к этому месту, и, повернувшись в сторону церкви, крестилась на высокий купол. У первой небольшой копны взяла косу, оставленную тут ещё со вчерашнего дня. Прошла немного дальше, выискивая траву погуще, позеленее, и стала косить. У неё самой не было никакой живности, но у Ульянки жили две козы. Сама Ульянка — Ульяна Гурьева — косить не могла, ноги плохо держали. Так что же теперь козам, помирать

с голоду? Сейчас-то они и сами пропитаются, пасутся, небось, на бывшем совхозном поле. А зима придёт? Не успеешь дух перевести, а она тут как тут! Вот и косит Анна Максимилиановна каждый день с утра до полудня. А как же! Козочки потом, зимой, когда они с Ульяновкой одни здесь останутся, молочком поить их будут!

Косила бабушка резво, но не широко, часто останавливалась. А пока стояла, переводя дыхание, смотрела на край деревни, на тёмные мощные ели, поднимающиеся по склону от озера. Взгляд её туманился, ей казалось, что она видит деревянную ограду погоста и даже кресты. Нет, далеко это, не видать, конечно. Просто знает, ведь там её первый муж лежит...

Солнце к полудню стало припекать, Анна Максимилиановна сняла платок, повязала лёгкую косынку. Поднимала, опускала косу, и думала о своём первом муже. Давно не вспоминала его: к сыночку Васе постоянно возвращалась мыслями, а вот Михаила Степановича не то что забыла, просто сейчас по-особенному нахлынуло былое — подробно, ясно, как будто память тоже пригревшим солнышком высветилась.

Анна Максимилиановна всегда звала мужа по отчеству, как привыкла с детства. Он ведь воевал в гражданскую с её братом Сашей и пришёл в деревню с отрядом красноармейцев. Ей, Анюте, шёл тогда девятый год, брат был старше на десять лет, а Михаил ещё старше брата. Был он не из этих мест, из Сибири, стал поначалу жить в их доме. А она, девчонка, братнева двадцатитрёхлетнего друга называла Михаилом Степановичем. Вскоре он купил небольшой домишко в соседней деревне Дедова горка, оборудовал там медпункт. Он, оказывается, имел потомственную, от отца-деда, профессию фельдшера. Стал принимать там людей из всей Кенозёрской округи — из больших деревень да малых хуторов. Сам по больным ездил. Люди его за доктора почитали, да и как иначе, ведь и роды он принимал, и операции срочные делал, и зубы лечил, и желудки промывал, и раны обрабатывал. Не было поблизости никакого другого доктора, да при таком фельдшере он и не нужен казался.

В те довоенные времена их село большое было, многолюдное. Брата Сашу советскую власть представлять в селе назначили — бывший красноармеец, сознательный, грамотный. Вот фельдшер часто заглядывал к нему — и по делам, и по старой дружбе. Заглядывал-то к Саше, а заглядывался на Аннушку. После Михаил Степанович рассказывал жене:

— Я тебя увидел, и сразу подумал: «Эта девонька моей женой будет».

— Не верю я, — отмахивалась от него Анна. — Я тогда худая от голода была, ноги босые в росте, руки в цыпках. Совсем девчонка!

А он смеялся:

— Верно, верно, такая и была. А ещё глупенькая, себя и брата голодом морила, а в сундуке свинья копчёная лежала!

Он часто подсмеивался над ней, вспоминая этот окорок. А случай и в самом деле был забавный.

В самый разгар гражданской войны дети остались сиротами. Родители уехали за продуктами по Онеге, на пароходе, и не вернулись. Люди рассказывали: попал пароход под обстрел красных ли, белых — неизвестно. А в деревню вскоре вошли белые части, и с ними — англичане. В доме сирот стали жить пятеро — красивых, холёных, в меховых нарядных шубах. Детей они не обижали, но и не подкармливали — просто не замечали. А потом... Потом запомнила Анюта картину и в памяти своей много раз видела её, как сон или кадры из кинофильма: стоит она, девчонка, на горке и смотрит, как по широкому полю мчится конница, шашки наголо! Красиво, сердце замирает... А за этой красной конницей пришла в деревню пехота. Солдаты все в обмотках, оборванные, грязные, но такие родные! Англичане красивые, в богатых шубах, а противные, чужие. Когда вели их деревней, связанных попарно, они смотрели зло, а их лисьи шубы волочились по грязи.

Анюта всё высматривала брата Сашу, хотя и ходили слухи, что он был ранен при переправе через Онегу и утонул. Сердце у девчонки болело, не хотело верить! И вот в один день стоит она у ворот и видит — идёт солдатик и прямо к их дому! Саша! Да только худой невозможно, шатается — только-только тифом переболел.

Понимала Анюта, что брата после болезни кормить хорошо надо, да чем? Сами еле от голода живы. Стала ему рыбу готовить, супчик из травок варить. Прошло несколько дней, и пришёл к ним Сашин друг, тоже из армии по ранению отпустили — Михаил Нечаев. Разговорились, Саша решил приодеть друга во что-то из отцовских вещей, раскрыл большой сундук, что в сенях стоял... Анюта услышала смех, громкие крики, выскочила в сени, а парни смеются.

— Что же ты, сестрёнка, голодом нас моришь! У тебя же окорок в сундуке!

Девочка руки к груди прижала, глаза распахнула — не понимает! Она сама сунула в сундук этого диковинного закопчённого зверя — англичане в страшной спешке собирались, оставляя деревню, и забыли его здесь.

Анна Максимилиановна даже приостановилась на минуту, оперлась на косу, засмеялась, вспоминая. В то время в этих краях свиней не ростили, вот дети и не знали, что это можно есть. Когда нашли поросёнка, запихали в сундук, завалили тряпками... Зато потом долго

ели его, и бульон варили. На свинине и Саша поправился, и детвора откормилась...

Когда Анюте было пятнадцать, она вдруг догадалась, что Михаил засматривается на неё. А как только догадалась, так сразу поняла и другое: она сама давно считает этого взрослого мужчину родным. И даже больше: когда смотрит в его ласковые глаза, в груди так горячо становится. А сердце смущается, но и спокойно ему очень... Когда через год Михаил позвал её замуж, она согласилась сразу. И хотя Анна давно ощущала себя взрослой — ведь который год хозяйство на ней! — Михаил настоял, чтобы они подождали ещё год. Когда пожелали, ей исполнилось семнадцать, ему — тридцать один.

Десять лет прожили — Анна и не заметила, как они пролетели, так счастлива была. Вот только детей у них не случилось. Сначала думала, что слишком молода, вот и не беременеет, а потом... Бог весть отчего, но не случилось. Наверное, потому она и мужа любила так сильно — и как жена, и как мать. Да и что ж не любить такого: рослый, с высоким лбом, густыми волосами и усами, с правильными, твёрдыми чертами лица. Его все в округе любили! Добрый взгляд Михаила Степановича внушал больным и успокоение, и уверенность. А уж талантом врачевным он обладал, что и говорить! Помнит до сих пор Анна Максимилиановна, как кричала та женщина, как хлестала кровь из раны, а испуганные люди говорили: «Кончается...» Люди в тот летний день переправлялись по озеру на сенокосные луга, она была среди них. С косами в руках тесно стояли на плотике, а он вдруг накрепился уже недалеко от берега, стал тонуть. В панике одна молодая женщина и напоролась на косу. Рана в животе была страшная, и хотя люди сразу побежали за фельдшером Нечаевым, никто не верил, что несчастная выживет. Но Михаил Степанович зашил рану, дневал и ночевал около больной, пока не стало ясно — будет жить. Да он всегда был такой: днём и в ночь, коль случалась нужда, люди бежали к нему, и он ехал по вызову — на челне, и верхом, и пешком шёл. Добрые его глаза и ласковый голос, так когда-то покорившие Анну, успокаивали любого больного. Дети не боялись у него ни уколов, ни перевязок, ни вырывания зубов.

Анну не тяготила такая жизнь — вставала в любое время, провожая мужа, ждала, встречала с радостью. Одним сердцем тревожилось: знала, что Михаил Степанович сам не совсем здоров, часто стали его головные боли мучить. Вот так и случилось: пришли к нему в медпункт звать к больному, он собрал свой докторский сундучок, вышел на крыльцо, да словно споткнулся. «Подождите минутку, — сказал, — голова заболела». Вернулся в комнату и не выходит. Кто-то через

время заглянул, позвал: «Михаил Степанович!» — а он лежит на полу запертво.

Три года, до начала войны, Анна жила, словно каменная. Двадцать семь лет ей тогда было, и мужчины постарше, и парни моложе её ходили кругами, да она о замужестве и не думала. Такого, как Михаил Степанович уж не встретить, а другого ей не надо. Одна станет жить...

— Ой, девонька, передохни маленько!

Анна Максимилиановна вздрогнула, чуть косу не уронила. А мужичок, так незаметно подошедший, похохатывал, развязывая сброшенный на землю мешок.

— Шалапутный ты, Егорка, всегда такой был! Какая я тебе девонька? На тридцать лет-то постарше буду.

— Да что ж тебе, Максимилиановна, сто лет, что ли?

У мужичка глаза быстрые, весёлые, и говорок особый — всё время похохатывает, словно подраживает. Бабушка знает, не обижается.

— Считать-то я обучена хорошо. Восемьдесят четыре мне, а тебе за пятьдесят только. Вот и прикидывай.

— А и правда! Да ништо́, в такие годы мы все старики и старушки или мальчонки и девоньки друг для друга. Гляди, как чагу нынче насобирал, удачна охота была! Много людей вылечу, много таблеток наделают!

Егор достал из мешка, покачал в ладони тяжёлый, словно завязанный в узел древесный нарост. Старушка уважительно покивала: и чага была хороша, и мужик — добытчик отменный. Чагу, бруснику, клюкву, грибы тащил на сборные пункты, за лето и осень хорошие деньги зарабатывал. Но на зиму и он уезжал в город, в Североонежск. Дети у него там были и внуки, да и сам он, говорят, пристроился к какой-то женщине — и ладно, вдовец ведь...

А Егор всё балаболит, похохатывая:

— Спугнул нынче в лесу бабёнку, такую полну — малину собирала. Увидела меня, как порхнула на дорогу. Я потом вышел, а она стоит недалеко. Я говорю: чо не собираешь малину, иди. А она: спугалась, думала, бегляк какой. Убедилась, што не бегляк, разговаривает, а всё ж не подошла. Если б с лица красив был, не спугалась бы!

Бегляками они, местные жители, называли беглых заключённых — лагерей в тайге вокруг хватало. Бегляки и в прежние времена случались здесь, но редко, а теперь — бегут и бегут, вот люди и боятся.

Телевизор у Анны Максимилиановны не работал, и она его не ремонтировала — радио слушала. Ничему не удивлялась, давно поняла, что жизнь — штука неожиданная, непредсказуемая. Просто сравнила: словно время вспять повернулось, опять, как в гражданскую,

и страна на кусочки раскололась, и стреляют повсюду, и работы людям нет, и беспризорность. В их деревне тоже когда-то жизнь кипела — колхоз был, потом совхоз, молодёжь советские праздники гуляла, они, старики, — церковные. В церкви хоть службы не служили, но и на Пасху, и на Рождество с Крещением, и на Николу Чудотворца, и соловецких святых Зосима и Савватия праздновали: сходились сюда люди из окрестных деревень — Дедовой горки, Строева, Погоста, Мудьюги... Теперь же к зиме уезжают все, кто летом временно тут живёт. Правда, началось это не вчера — уже давно. А ныне на зиму во всей деревне только она и Ульяна Гурьева остаются.

Анна Максимилиановна сложила копёнку, приткнула в неё косу. Надо Ульянку проведать. Но сначала пошла в сторону тёмного ельника — не на погост, это дальше. А тут сразу у первых деревьев тропочка поворачивает вглубь, и вот она, за разлапистой елью — часовенка, чудо-теремок. Прежде чем зайти, Анна Максимилиановна всегда останавливалась, любовалась. Такая ладная, брёвнышко к брёвнышку, хотя годков ей, наверное, двести. Если приглядеться, видно, что один угол просел, где-то венцы подгнили, да это для молодого глаза. Её старушечьему взгляду это незаметно, вот и хорошо. Всё для неё здесь чудесно — и маленькая маковка, и верандочка со столбиками резными, и крылечко. Двери часовни спокон веку не запирались, скрипнули, пропуская бабушку. В маленькой комнате чисто, полка накрыта полотенцем и на ней старые иконы стоят: Господь-Вседержитель, Божья Матерь, Никола Чудотворец, Михаил Архангел, святые Зосима и Савватий. Повсюду, на протянутых верёвках, на крючках платы висят — шерстяные, шёлковые, ситцевые, все чистые, выглаженные. А на столике у окна отрез материи и два старинных платья — парчовые, шитые золотом. Сколько помнит себя Анна Максимилиановна, столько и лежат здесь эти платья, не ветшают, не выцветают. Всё это — подношения тех, кто ходит сюда молиться. Многие раньше ходили, хотя и время безбожное было. А теперь о Боге вспомнили, да людей здесь не осталось. Вот и церковь большая, гордость их села — с семнадцатого века стоит, высокая, на всю округу видна. Со всей округи и сходились люди сюда по большим праздникам. И пока в ней Богу молились, зажигали свечи и вдыхали ладан, она стояла как новая, ни одно брёвнышко не подгнило! А потом за десятилетия обветшала, но всё равно ещё крепкая, красивая. Раньше ходили бы люди в церковь, да нельзя было служить службы. Теперь можно, но не для кого, нет в деревне людей. Вот и стоит церковь, как прежде, пустая. А старушки сюда, в часовню ходят...

Нынче бабушка пришла без подношения — не собиралась специально ведь, просто потянуло сердце. Да Иисус не обидится, к тому

же не один здесь и её плат повязан. Анна Максимилиановна зажгла свечку. Они здесь всегда лежат на столе у икон. Она не задумывается — откуда свечи появляются? Не всё ли равно — из городу кто-то привозит или возникают сами. Всё по воле Божьей! Помолилась Анна Максимилиановна обо всех умерших: муже, сыне, братьях, с фронта не вернувшихся, односельчанах, о мальчиках, что на теперешней войне в чеченской земле погибают. Она представляла их такими же, как сыночка Васю... Потом — о живых: племянниках в далёких городах, о Егорке, с которым нынче разговаривала, об Ульяне больной. Уходя, взяла в углу часовни веник, замела за собой.

Дверь Ульяниного дома была открыта, но в сенях, перегородив путь, лежал громадный мохнатый пёс.

— Пропусти, Арко́, — попросила бабушка. — Видишь, это я.

Но тот и ухом не повёл, лишь глянул лениво приоткрытым глазом.

— Бесстыдник! — пожурила Анна Максимилиановна, переступая через пса, но не удержалась, погладила кудлатую голову. Вот такой же большой и лохматый был Зурко́, верный друг её сына Васи, только мастью потемнее и умный, такой умный...

Вася, когда окончил в городе техникум машиностроительный, приехал домой и щенка притащил — головастого, разлапистого, лохматого. Сразу в армию ушёл, в каждом письме спрашивал, как там Зурко? А как вернулся, с собакой на луг побежали: прыгают, по траве катаются, друг за другом гоняются! Ну словно в детство впали, хотя и кобель уже здоровенный, и Вася в сержантской форме солидный, взрослый.

Стал пёс за хозяином хвостиком повсюду ходить. И Вася в нём души не чаял, на цепь не сажал вовсе. Наоборот — всё норовил в дом пустить. Анна Максимилиановна сильно этому противилась, потому что Зурко неприлично вёл себя. Замашки прямо барские: как в избу, так прыгает на кровать и устраивается там. Мать веником гонит наглеца, а Вася только смеётся. Но однажды, увидев очередной раз испачканное покрывало, Анна Максимилиановна заявила сыну:

— Ещё раз взлезет на постель, совсем выгоню!

Вася почувствовал, что мать рассердилась не на шутку, стал следить за псом. Работал он недалеко, на станции МТС, часто обедать ходил домой. И вот пришёл раз, а Зурко за ним вбежал и тут же — прыг в постель. Вася покачал головой со смехом — что уж, пусть лежит, матери всё равно дома нет. Да тут слышит в сенях шум — вернулась мать! В одну минуту он выпихнул Зурко в окошко, а сам, в одежде и сапогах, бухнулся на измятую и испачканную постель, словно бы занедужил или притомился очень.

Анна Максимилиановна увидела эту картину, догадалась, конечно, обо всём, но промолчала. Сердце умилилось: какой добрый у неё сынок! И заняло почему-то в тоскливом предчувствии...

Зимой Вася поехал в райцентр Конёво по делам. Так получилось, что ни машины, ни саней свободных не нашлось. Ему подождать бы пару дней, да отправиться спокойно транспортом. Но он молодой, двадцатипятилетний, рискованный, сказал весело:

— Да я и верхом доеду. Делов-то — два часа через озеро, и я на месте. Дорога накатана...

Поехал на жеребце норовистом и злом, но другого не было. Не каждого подпускал этот зверь к себе, бывало, и кусал, и копытом бил.

— Меня он признаёт, — уверил Вася.

И в самом деле: оседлал спокойно и ускакал. Зурко оставил дома, и не просто оставил — запер в комнате и окна ставнями закрыл. Боялся, что пёс побежит за ним: знал, что в Конёво стреляют и вылавливают собак — идёт компания за санитарию. Да где-то через час Анна Максимилиановна совсем о том забыла, открыла ставни. Зурко, который лежал в углу вроде бы спокойно, в тот же миг вскочил и без разбега прыгнул в окно. Выбил стекло и помчался по дороге, словно чуял беду. А она и впрямь случилась: сбросил жеребец Васю себе под копыта и душил: зубами схватил за ворот гимнастёрки, таскал по снегу, не давая вдохнуть. Вася уже хрипел и силы терял, а тут — Зурко. Наскочил на коня, лаем и укусами отогнал.

Вася пришёл в себя, огляделся. Был он уже ближе к райцентру, чем к своей деревне. Да только пешком не добраться, замёрзнешь: вокруг ледяные валуны, снег, и не души. А конь уже успокоился, ходит поблизости, повод по земле волочится. Попробовал Вася к нему подойти — не подпускает ни в какую!

— Выручай, Зурко! — взмолился парень. — Сгинем ведь оба, ты ж меня не бросишь!

Чудо: пёс то ли речь хозяина понял, то ли наблюдал за его действиями и сделал вывод. Но он очень легко поймал зубами повод, подвёл коня к Васе. Да, тот раз беда стороной обошла сыночка, но через два года нашла его, нагнала...

Дом у Ульяны Гурьевой одноэтажный, в две комнаты и просторную кухню. У Анны Максимилиановны по сравнению с ним — хоромы: два этажа по три комнаты на каждом, просторные сени отделяют жилую часть от хозяйственной: нижняя половина для скота, вверху — подсобное помещение, такое просторное, что по накатанному бревенчатому взвозу можно въехать туда телегой и развернуться. Это ещё родительский дом. До войны, после смерти Михаила Степановича, Анна

вернулась сюда, оставив мужнин дом в Дедовой горке под медпункт новому приехавшему доктору. А тут как раз брат Саша с семьёй переехал в Архангельск — послали его туда работать по партийной линии, младшие сёстры замуж повыходили, в доме оставался только братишка Сергей, школу заканчивал. Потом и его, и Сашу на войне убили. А Анна так и прожила всю жизнь в этом отцовском доме.

Ульяна ждала подругу, чай с малиной заварила. Сели пить с пирожками. Анна любовалась ею: седые волосы собраны в пучок, волосок к волоску, лицо смуглое, красивое, и брови тёмные, как будто краской наведены. Фигура прямая, высокая. Вот её саму-то время к земле пригнуло, росточку поубавило, и лицо в печёное яблочко превратило, и глаза обесцветило. А Ульянку — нет! Она, конечно, помоложе Анны Максимилиановны лет на пять, да ведь тоже всего в жизни хлебнула.

Ульяна с молодых лет умной была, к наукам тянулась. Первая ученица в школе, из их деревни первая в институт поступила, и не где-нибудь — в самом Ленинграде! Сельчане, конечно, понимали, что сюда она уже не вернётся — выучится на инженера, в городе останется, но и это тоже было предметом гордости. Но тут отца её, Касьяна Гурьева, раскулачили...

Раньше о кулаках только плохо писали, нынче наоборот: на этих, мол, крепких хозяевах вся Россия держалась. Но эти все писания для тех, кто в те годы не жил. Анна Максимилиановна сама всё видела. Были среди раскулаченных настоящие мироеды, в голодные годы на горе людском наживались, богатели. А сейчас разве не так? Вот и тогда тоже... Но село-то у них богатое было, и люди в основном работающие, зажиточные. Некоторые из таких тоже попали под горячую руку, под раскулачивание. Как Касьян Гурьев — за то, что двух работников нанимал на сенокос. А как не нанимать, если парней в семье не было, старшая дочь далеко на учёбе, мать прихварывает. Отец и ещё одна дочка не справлялись... Полетело в Ленинград, в институт сообщение: студентка Ульяна Гурьева — дочь раскулаченного. Отчислили её, вернулась Ульянка в деревню, тем её учёба и закончилась. Вместо отобранного хорошего дома дали семье маленький, вот этот самый — в две комнаты. Отец скоро помер, а Ульяна так и осталась здесь навсегда. Замуж не выходила: кто-то из парней обидел её своей боязнью, так она сама стала всех сторониться — от гордости.

С Анной они крепко подружились во время войны, когда вместе работали на лесоповале. Всех женщин из окрестных деревень тогда мобилизовали на работы в тайгу, мужиков-то не было. Ломили они не один месяц, на совесть, но за Ульяной никто не мог утнаться. Если и хотела она что-то кому-то доказать, то доказала: орден за свою ра-

боту получила, никто и не вспомнил, что дочь раскулаченного. Года через три после Победы привезли в их край целую партию репатриированных, всё больше — с Украины. Одни мужчины, а у них — почти одни женщины. Вот тогда обе подружки и нашли себе мужей. Никто их, конечно, не расписывал, а всё ж жили вместе больше года, хозяйство вели — чем не мужья. Знали, что у мужчин там, далеко на Украине, семьи есть. Ну так что ж теперь? Как знать, позволено ли им будет туда вернуться... У Анны за войну сердце оттаяло: своего Михаила Степановича она не забыла, но за минувшие годы столько горя видела! Пожалела мужика, за мужа приняла. А когда всё же они уехали — и её Федор, и Ульянин Богдан, никакой обиды на них женщины не держали. Наоборот — благодарны были, ведь подарили им мужчины деток: Анне сына, Ульяне дочку...

— Отдыхай, Анюта, — говорила Ульяна подружке, подливая чай, крепко пахнувший травами. — Тяжела коса-то для тебя.

— Пока что не роняю.

Анна Максимилиановна развязала косынку, пригладила волосы. Они у неё были стриженные. Много лет она тоже заматывала волосы в пучок, а в прошлом году вдруг поразилась: какими редкими стали её длинные седые пряди! И когда оказалась в райцентре Конёво, пошла в парикмахерскую, где работала Люся, дочь их бывшего односельчанина. Бойкая мастерица предложила:

— Я вам, бабушка, короткую стрижку сделаю, хотите? Удобно будет.

— Стриги, — махнула та рукой. А потом, когда глянула в зеркало, очень довольна осталась.

За год волосы отрасли, но на днях Люся сама приезжала в деревню к родственникам, и снова подстригла старушку.

— Я, Ульяна, пока сама косу в руках держу, не боюсь ту, что с другой косой ходит.

У Ульяны рука дрогнула, чай пролился.

— Ты что, Анюта, нынче снова её чужая?

— Нет, — засмеялась бабушка, — после того, как я на неё косой замахнулась, не приходит, спужалась.

Года четыре назад Анна Максимилиановна ходила за больным стариком Митрофаном, её ровесником и соседом, таким же одиноким, как и она. Вот тогда, у его постели, она впервые почувяла присутствие Смерти. Накормила больного, присела рядышком и немного задремала. Слышит, он бормочет:

— Вижу, вижу тебя! Что стоишь? Коль пришла, так забирай скорее, намаялся уже!

И смотрит Митрофан в подножие кровати. Она тоже посмотрела, но ничего не увидела. Но вдруг ощутила, как воздух сгустился и холодом её окутал, таким холодом! Но через миг наваждение отхлынуло, только к вечеру Митрофан скончался. Поняла Анна Максимилиановна, что видел он Смерть, а она, хоть и не видела, тоже почувствовала.

Потом забыла об этом случае, но недавно, этим уже летом, дверь в сарае подправляла топориком, сердце вдруг сильно забилося, стиснулось — и опять почувствовала она: холодом обдало и воздух тяжёлым стал. С трудом подняла она руку, махнула топором:

— Поди прочь, рано пришла, я поживу ещё!

И второй раз, когда на лугу траву косила: вновь Смерть близко подошла, опять на неё дохнула. И вновь старушка замахнулась косой:

— Уходи! У меня коса острее твоей! Дела у меня ещё в этой жизни есть!

Она, конечно, рассказывала об этом подруге, вот та теперь и вспомнила. Покачала головой:

— Тревожно мне, Аня! Что это она вокруг тебя бродит? Ты ведь бодрая, на ходу. Я вот обезножила, ко мне бы ей подбираться.

— Она нас не спрашивает, сама выбирает, сама приметы посылает. Ой! — Анна Максимилиановна вдруг всплеснула руками. Словно догадалась неожиданно о чём-то. — А кошка-то, кошка! Не от неё ли послана?

— Какая кошка? — Ульяна нахмурилась. — Что ты выдумываешь?

— Нынче из дому шла, сидит ладенька така, светлая... или рыжая... Чудная, таких у нас и не водится. Нет такой ни у кого в деревне! Откуда взялась? Да на моё крыльцо...

— Не выдумывай, — одёрнула её Ульяна. — Кошку мог кто-то из города привезти, откуда тебе всё знать! А приметам не верь, это бесовское смущение. Библия приметы не признаёт.

Ульяна Библию хорошо знала, не раз перечитывала. Анна Максимилиановна не читала: раньше не хотелось как-то, другие книги любила, художественные. А теперь и можно было бы, но за столько лет жизни она так много сама поняла и почувствовала — душой, сердцем, умом, что вроде бы и не к чему стало читать Библию... Когда Вася погиб, как она Бога проклинала, как пытала его мысленно: «За что? За что?» Но время шло, воспоминания становились всё более светлыми и радостными, и не заметила она сама, как стала Бога благодарить: за то, что сынок вырос и прожил на земле двадцать семь лет, бегал по траве, солнышком согревался, сам радовался и её радовал, много повидал, много сделал! Разве не счастье это? Ведь мог же, как Ульянкина дочь, умереть в младенчестве.

Анна Максимилиановна глянула на образ Иисуса в углу комнаты, перекрестилась.

— Ты о чём это? — спросила Ульяна.

— Так, о своём.

— А слыхала, вчера вечером медведь на пастбище корову задрал? Что-то повадились они...

Подруги переглянулись: они обе подумали об одном и том же — не зайвится ли зимой к ним прошлогодний шатун? Минувшей зимой обошлось-то, а как нынче?

Медведь тогда пришёл в деревню по уже хорошо слежавшемуся снегу, поздним вечером. Анна Максимилиановна ещё не спала, читала. Она любила это время: ещё не ночь, все дела уже сделаны, печь хорошо натоплена, тишина... Правда, теперь в деревне и днём тишина, но не такая, не ночная особенная. Читаешь в такое время, и так томительно-сладко в груди. Вдруг слышит она, что доски кто-то трясёт, карабкается по ним. А надо сказать, на зиму старушка перебиралась жить на второй этаж, да с лета, когда заезжие парни ей кое-какой ремонт делали, остались длинные доски стоять, прислонённые к стене. Как раз до окна второго этажа доставали. Сердце у хозяйки заколотилось: «Бегляк! В дом лезет!» Пожалела она, что доски на землю не скинула, да поздно теперь. Страшно ей, но ведь защитить некому, самой надо. Взяла ухват и глаз с окна не сводит. Вдруг глядит: одна, другая лапы показались и морда медвежья сквозь стекло. Враз от сердца отлегло, даже дух перевела: «Слава Богу — зверь, не человек!» Знает, знает Анна Максимилиановна, как страшен бывает человек со звериным сердцем — уж лучше и в самом деле с диким зверем встретиться!

Полминуты, наверное, глядели они друг на друга. Тут опомнилась старушка, стала кричать, размахивать ухватом. Медведь ещё посопел немного и слез по доскам вниз. Она к окошку прильнула: луна ярко светила, снег блестел, и хорошо было видно, как медведь пошёл по пустой улице, мимо тёмных домов, завернул за угол... Ахнула Анна Максимилиановна:

— Вынюхал, вынюхал леший Ульянину избу!

Ясно же, два дома всего жилых на всю деревню, и дымок над ними, и дух человеческий да съестной! Если её нашёл, то и Ульяну найдёт — как раз в ту сторону свернул. Хотела было старушка побежать на подмогу к подруге, да опомнилась. Ведь даже ружьишка плохенького у неё нет, а на улице, если зверь за ней погонится, куда ей деться? Больно скор на ногу косолапый.

— Ничего,— успокаивала себя вслух. — Я управилась, и Ульяна не дурней. Да и собака у неё, поможет.

Стала прислушиваться, и точно: залаял, зашёлся Арко — в морозном воздухе так хорошо слышно...

У самого окна в комнате Ульяны стоял стол, лежала нехитрая еда. Медведь подошёл тихо, стал на задние лапы и передними, очень аккуратно, вынул раму, поставил к стене. И лапами стал сгребать со стола котелок с кашей и брюкву. Тут-то и залаял очнувшийся Арко. Хорошо, в сенях заперт был — ни на улицу выбежать, ни в комнату. А то ведь бросился бы на мишку, и неизвестно — прогнал или зверь его задрал бы. Ульяна из второй комнаты в ночной рубаше выскочила и тоже захват — главное оружие у них. Ткнула хватом в морду зверя, а он только «у-у-у» в ответ и гребёт лапами. Кричит Ульяна, ругает медведя, хватом тычет, а он всё своё «у-у-у» и гребёт... Прогнала всё-таки.

Днём подружки такие возбуждённые были, даже помолодели. Ещё бы, какое происшествие! Раму на место вставляли, вспоминали, какой медведь-то был.

— Тощий какой, страх! — говорила Ульяна, которая лучше разглядела ночного гостя. — Лето выдалось-то сухое, травы погорели, малина высохла и грибы не росли. А этот бедняга жиру, видно, не сумел накопить.

— Небось, залёт, да голод его разбудил. — Соглашалась Анна Максимилиановна. — Ищет пропитание, шатается!

Шатун больше не приходил. Несколько ночей подружки провели вместе, в доме у Анны Максимилиановны, на втором этаже — доски, конечно, бросили на землю. Потом Ульяна вернулась к себе. Они даже не стали рассказывать о медведе шофёру, который приезжал на машине из Конёво раз в две недели, привозил им сахар, крупы, муку, свечи... Расскажешь, а тот доложит в райцентре начальству, пришлют охотников с ружьями, найдут мишку и застрелят. Жалко им стало своего гостя: несчастный, голодный и ведь не сделал им ничего плохого! Испуг уже прошёл, сочувствие его сменило. Может всё-таки залёт медведь в берлогу досыпать, а может, обессилел, помирает в тайге...

Теперь они уже окончательно договорились: эту зиму зимуют в одном доме, у Анны Максимилиановны. Она и сено накошенное к себе сносила, в хозяйственную часть на втором этаже. Козочки будут жить на первом, они им сено сверху через специальный люк станут сбрасывать. Арко тоже там же, с козами...

Пёс всё также лежал в сенях, но теперь поднялся, пропуская старушку, и даже прошёлся с ней до калитки.

— Хороший, Арко, хороший, — похвалила она и двинулась потихоньку к дому, вновь вспоминая другого пса, ушедшего вслед за своим хозяином. Два десятилетия минуло... Тогда, в середине семидесятых,

Первомай был главным праздником для всех, поскольку часто совпадал с Пасхой или случался совсем рядом. Вот и гуляла деревня несколько дней. Мужика в эти дни трезвого трудно было встретить, если только какой больной. Вася, конечно, тоже пил. Так-то он не злоупотреблял, но в праздник, как все — гулял с размахом. Молодой, весёлый, компанейский!

Лёд на озере к маю уже давно сошёл, но вода ещё студёной была. Да здесь и летом-то не каждый год она прогревается так, чтобы приятно купаться. А тут Вася заспорил с парнями да мужиками:

— Я зимой снегом обтираюсь, в сугробы залажу! Для меня эта температура, как парное молоко! Полчаса буду плавать!

Все были сильно выпившие, он тоже, да тут ещё рядом, на берегу, женщины гуляли, а среди них — Катюша. Девушек в деревне мало оставалось, в ту пору молодёжь уезжала в город — просто беда. А Катя ещё в школе училась, в последнем классе. Вася заглядывался на неё, хотя и был лет на десять старше. Вот и тогда — спор спором, а перед девушкой тоже покрасоваться хотел.

Берег у озера сильно зарос осокой, заболачивался. Вася прыгнул в лодку и выгреб подальше. Там быстро стянул с себя одежду, помахал рукой, крикнул что-то и нырнул в воду.

Одна женщина умней других оказалась.

— Ну-ка, мужики, — стала теребить она галдевших зрителей. — Заводите моторку, добром это не кончится!

Васина голова раза два вынырнула из воды, и больше он не показывался. Только лодка покачивалась, тихо относилась течением всё дальше. Пока мужчины пришли в себя, пока запустили мотор, пока доплыли... Долго кружили там, около Васиной лодки, кричали, несколько человек ныряли. Над берегом нёсся плач и стон, и метался у самой кромки воды, тонко лая и повизгивая, большой лохматый пёс Зурко.

Моторка наконец вернулась, ведя на буксире пустую лодку. Зурко по воде бросился к ней, запрыгнул, покрутился и завыл громко, тоскливо. А потом выпрыгнул и поплыл на середину озера, туда, где остался его хозяин. Люди закричали, заплакали громче, несколько женщин убежали, закрыв лица руками. Мужчины угрюмо смотрели, как пёс, почти точно определив место гибели хозяина, кружил там. Изредка доносился его тонкий призывный визг.

— Ребята, съездите за ним, вытащите! — взмолилась одна из женщин.

Но мужчины продолжали стоять, потом кто-то сказал хмуро:

— Нет, не пойдёт, не дастся.

А другой добавил:

— Уйдёт под воду за Васькой. Такой верный!

Никто не смог досмотреть до конца, как всё больше и больше обессиливал лёд, но не поворачивал к берегу, плавал и плавал на одном месте. Видеть его гибель не видели, но все знали, что остался он там, в глубокой и холодной воде Кенозера.

Анна Максимилиановна не видела всего этого. Как раз её послало совхозное начальство с товарами на ярмарку в райцентр. Потом от людей по крупницам узнала подробности гибели сына. Долго, очень долго не верила, всё представляла, что Вася выплыл где-то дальше, в стороне, стесняется прийти показаться, выжидает. Или незнакомые люди подобрали его — без памяти, в горячке, отвезли в больницу... Тело ведь не нашли, хотя и приплыл через два дня катер с водолазом. В каждом собачьем лае чудился её Зурко: вот он взбежит на крыльцо, а за ним Вася — весёлый, здоровый, живой... Не успел сынок жениться, внуков не осталось. С тех пор одна она, двадцать лет уже...

Кошечка сидела на первой ступеньке крыльца. В светлых сумерках Анна Максимилиановна увидела её только когда подошла близко.

— Неужто дождалась? — удивилась. — Или слова мои поняла? Вот такая ты умная?

Открыла дверь и остановилась, глядя на зверька. Кошечка сидела не двигаясь, только глаза горели зелёные.

— Заходи, чего уж, — кивнула старушка. — Накормлю, как обещала.

Кошка наклонила голову, прислушиваясь, встала и тихонько пошла, но потом мгновенно скользнула мимо хозяйки в сени. Когда Анна Максимилиановна медленно поднялась на второй этаж, гостья уже сидела на стуле у стола.

— Ишь, чего удумала! Ану, брысь!

Она даже махнула на кошку рукой, но та не испугалась, забавно склонила головку и замурлыкала.

— Сиди уж, сиди, — тут же смягчилась старушка. — Ой, хитрая, ой, лисица!

Она стала собирать на стол: разогрела кашу, налила в неё козьего молока из принесённой от Ульяны баночки. То же, что и себе, положила и кошке в старую миску, поставила в угол на пол, постелила там коврик.

— Вот твоё место.

Как приятно было разговаривать с живым существом! Здесь, в своём доме, оставаясь вечерами одна, Анна Максимилиановна часто говорила вслух. Но то ведь сама с собой, а когда кто-то слушает — совсем

другое дело. А кошечка слушала, и внимательно. Миску она уже вылизала и сидела на коврике, пристально глядя на хозяйку... Анна Максимилиановна вдруг так сильно захотела рассказать ей о своей давней догадке: людям говорить это она стеснялась, боялась, что станут потихоньку подсмеиваться.

— Погоди, сейчас что-то покажу!

Она принесла из соседней комнаты укутанную в платок картину, поставила на лавку у стены.

— Смотри!

На картине были изображены царица Екатерина и полководец Суворов. Большая, старушке почти по плечо, она хранилась в семье очень давно, но как попала к ним — Анна Максимилиановна не знала. Ещё маленькой девочкой очень любила она рассматривать полотно, а отец рассказывал:

— Вишь, что-то императрица выговаривает Суворову, сердится. Крута нравом царица Катерина была, но не на того напала. Вон Александр Васильич брови насупил, глаз горит! Щас ответит ей!

Так ясно отец видел и понимал нарисованных на картине героев, что Анна тоже стала воспринимать их, как живых. Когда, после смерти Михаила Степановича вернулась в родной дом, даже испугалась, не увидев картину: неужто отдали кому? Но младший брат припомнил: вроде, где-то на чердаке...

Анна Максимилиановна так сроднилась с этой картиной, что легко представляла саму себя в комнате царского дворца, вела мысленные, а иногда и вслух разговоры: стыдила царицу, подбадривала Суворова, а то и просто обсуждала с ними разные события будущей истории — революцию, войну, да и всякие свои проблемы. Когда-то Вася, зная пристрастие матери, привозил из библиотеки райцентра для неё книги о Суворове, об эпохе Петра и Екатерины. Память на прочитанное у Анны Максимилиановны была отличная, она многое помнила и сейчас. А последние года два всё, что читалось, слышалось, додумывалось, так странно переплелось в сознании старушки, она стала закрывать картину большим шерстяным платком, прятать от посторонних взглядов. Да, да, там была тайна, которую только она разгадала, другим знать не надо! И хотя редко кто-нибудь заходил к ней в дом, она укрывала картину. А тут вдруг захотелось и самой посмотреть, и кошке этой рыжей показать. Ведь до сих пор никому она свою догадку не рассказывала, словно хранила чужую тайну. Кошка не человек, не проболтается.

— Знаешь, отчего царица-то сердится? — старушка хмыкнула заговорщески. — Суворов зашёл внезапно, а она с ребёночком тешилась,

еле успела младенца спрятать. Под ковёр сунула! Гляди-ко, вон оттопыривается ковёр. Там она и прячет дочку внебрачную. И кричит, даже ножкой топает, чтоб Александр Васильевич скорее уходил, а то ведь запищит младенец, заплачет. Но у Суворова глаз орлиный, он уже всё увидел и понял. Руку в бок, ногу отставил и думает: «Кричи, кричи, да я знаю, что родила ты, царица, тайно от своего любовника одноглазого Гришки Орлова!» Вот така история... А дитя то самое несчастным оказалось. Всю жизнь прятали её, скрывали, по чужим людям жила. А когда императрица померла, так и вовсе в крепость, в тюрьму заточили. Маску железную надели, чтоб никто не узнал, а то ведь с царицей, матушкой своей, на одно лицо была. Но один офицер из стражи увидел невзначай и крепко влюбился. Жизни решил не пожалеть, освободить девицу. Да не вышло у него — так и убили их в крепости разом. Княжна Тараканова её звали.

Довольная старушка ещё полюбовалась своей необычной картиной. Потом аккуратно укутала её в платок, унесла в другую комнату. Когда вернулась, охнула: посередине комнаты — лужа, и кошка рядом морду лапами трёт.

— Ах безобразница! Я за тобой подтирать должна, что ли? Выгоню прочь!

Она замахнулась на зверька, и тот мгновенно нырнул под кровать. Анна Максимилиановна потыкала туда шваброй:

— Выходи!

Но кошка забилась глубоко, не достать, затаилась там. Старушка сердито вытерла лужу, но даже самой себе не хотела признаваться, что обидела её кошка: она ей свою тайну поведала, а та — вот так, словно в насмешку...

Но потом успокоилась и вскоре легла в постель, поставила подсвечник со свечой рядом и открыла книгу. Когда телевизор был исправен и она смотрела фильмы, не раз видела в них: на тумбочке около постели горит ночник, а героиня или герой читают на ночь. Вот и у неё почти то же самое. Раньше она и вправду ночную лампу включала, да теперь свет в деревню давали редко и то днём. Анна Максимилиановна по этому поводу нисколько не расстраивалась: никакой электрической техники у неё не было. Зимой за день, при свете, всё успевала сделать, а летом вечера совсем светлые, всё видно. Вот только не считаешь, как раз и надо свечу зажигать.

А читать она любила в вечернюю позднюю пору сызмальства. У неё и отец очень книги уважал, и братья, и муж. С той поры книг почти не осталось — разошлись по рукам, и она давала, и сын. Но на узкой этажерке стояло около двух десятков книжек, которые и она сама

покупала, и Вася привозил из города. Хорошие книги, душевные. Максима Горького про мать и сердце Данко, Некрасова стихи, весёлая книга «Двенадцать стульев», о Макаренко — как он беспризорников воспитывал... Было несколько потрёпанных книг в мягких обложках: о бандитах, о милиционерах — Вася их любил читать, да и ей понравилось, интересно. Но сейчас Анна Максимилиановна взяла свою любимую книгу. Что с того, что читала её раза три или четыре: каждый раз, перечитывая, обнаруживала что-то новое. Да и просто встретиться с любимыми героями так хорошо — как со знакомыми людьми.

Зачиталась, и вдруг почувствовала лёгкий толчок в бок. Глянь, а это кошечка бесшумно выбралась из своего схорона и к ней на кровать прыгнула, на одеяло. Прижалась и заурчала тихонько. «Господи, да она совсем ещё маленька, котёнок» — умилилась старушка, погладила тёплую пушистую шерстку и сама не заметила, как вновь стала рассказывать:

— Наташу-то что корить, совсем девчонкой просватали, она и не поняла ещё любви. А тот, Анатолий, красавец, опытный — вот и задурил ей голову. Потом она быстро повзрослела, война быстро всему учит. Мучилась за вину свою. А замуж вышла, жизнь закрутила, и муж хороший, Пьер этот, оказался. Счастлива ещё была Наташа-то. А вот князь Андрей — вот его мне жаль, так жаль, прямо сердце остаивается идохнуть не могу! Как ведь любил Наташу...

От маленького зверька боку было тепло, приятно. Чувствуя, что подступает сон, Анна Максимилиановна закрыла книгу, дотянулась и погасила свечу.

Ей снилось, что плывёт она с Ульяной по озеру на лодке. Она во сне понимала, что спит и грезит, потому как видела всё со стороны: высокий берег в лиловом мареве от цветущего иван-чая, свою деревню, купол церкви и даже часовенку в ельнике, одинокую лодку среди водной спокойной глади, где две старухи слажено поднимают и опускают вёсла... Но одновременно она была убеждена, что это реальность — в другом ощущении, но настоящая жизнь. Ведь они и в самом деле уговаривались с Ульяной о рыбалке. Та правда сомневалась, что доберётся к озеру, но Анна Максимилиановна её убеждала:

— Да разве ж это далеко! На меня обопрётся, и дойдём потихоньку. А в лодке ноги не нужны. Руки у нас крепкие, выгребем, рыбки добудем...

И вот теперь они гребут потихоньку, а солнце уже встало, вызолотило вершины елей на острове. Да, там, впереди, остров — их на озере несколько. Но этого старушка что-то не припомнит: небольшая насыпь земли, ещё окутанная утренним клочковатым туманом. Лодка

всё ближе к нему, туман тает, стелется по воде. Вот уже видна стена деревьев, белый песок узкой береговой полосы. А на берегу — люди. Вон кто-то молодой, ловкий машет им рукой. А у его ног бегают, подпрыгивают мохнатый пёс. Вася и Зурко! Господи, она же всегда знала, что сынок выплыл, что жив! Анна Максимилиановна оглянулась на Ульяну, та улыбалась и кивала: верно, ты же верила, так оно и есть! И молодой ведь Вася, такой как был, словно время не минуло. Да и что такое оно есть, время? Недаром говорят: течёт. Вот вода в озере: то тихонько струится в одну сторону, то повернётся и ускорит бег, то у камней бурлит, то омутом закрутит. Верно, и время так же течёт — то вперёд тащит, то кружит на месте, а теперь, значит, и обратно повернуло...

Тут у Анны Максимилиановны окончательно прояснилось всё в уме! Озеро и есть время само! Пристанет она сейчас к острову, передохнёт, и поплывёт. Куда? Дальше, дальше вместе с сыном и ласковым Зурко, или к берегу — вдвоём с Ульяной? По озеру, как по времени — оно само решит...

Кошечка вдруг подняла голову, настороженно прислушалась. Ей захотелось спрыгнуть, юркнуть, спрятаться под кровать в самый тёмный угол... Но тут хозяйка тихонько вздохнула во сне, пошевелилась. И зверёк успокоился, прижался теснее к старушке.

Юлія
ДОЛЖАНСЬКА

ЗАПАХ СВОБОДИ

Усі вони різні: за віком, освітою і прагненнями. Але їх об'єднав дитячий будинок на околиці міста і літній табір відпочинку з промовистою, але, на жаль, пустою назвою. Кожен з них міг би розповісти свою історію і вкласти в неї власні сподівання. У місцевій пресі, імовірно, могла б з'явитися замітка: «Учора на Луганському вокзалі міліція затримала десятирічного хлопця, що намагався вкрати сумку в місцевій тітоньки. Він зізнався, що втік з табору, який належить дитячому будинку NN м. Харкова. А двома днями раніше до однієї з Харківських лікарень привезли дівчинку, яка розповіла лікарям та журналістам про невдалу спробу втекти з того ж таки табору. Адміністрація дитячого будинку давати будь-які коментарі відмовляється». Відомий письменник навіть міг би почати соціальний роман, але, написавши два перших розділи, він безнадійно закохається, тому новий роман його буде любовний, з елементами еротики, ну так, для більшого накладу. А їхні спогади про табір хай забере собі Байдужість. Їй усе одно...

1. Василь Олександрович, учитель фізичного виховання дитячого будинку.

Їх було троє. Данька Григоренко, Сашко Боляев та Светка Пухтій. Власне, до цього їх було четверо. Але Сашко Бровко втік ще на початку літа, як тільки відчув у таборі запах свободи і запах степу. З інтернату втекти важче. З табору — нема питань, ніхто відразу й не помітить. Біжи, куди хочеш. Головне тікати зранку після сніданку. Помітять тільки в обід, шукатимуть ближче до вечора. А за цей час можна

бути вже далеко, набагато далі, ніж можуть думати вожаті. За такою схемою з табору «Пурпурові вітрила» тікало багато дітей, з інтернату — менше. Там утекти важче... Більшість із втікачів знаходила міліція в Харківському метрополітені, хтось піснями заробляв на шмат хліба, хтось нишпорив по кишнях пасажирів. Усіх їх повертали назад до інтернату. Вони знову тікали...

Сашко Бровко тікав уперше. На відміну від інших, у Харків він вирішив не їхати — там швидко знайдуть. На відміну від інших, мав кишенькові гроші. Небагато правда, але на перший час вистачить. Він украв їх у вожатої. Але нехай уже вибачає — йому потрібніше. А ще, на відміну від інших, казали, що Сашко мав клепку в голові. Отже, ловіть — не зловите. І зник. Шукали всім табором: вихователі загонів і двоє вожатих — Юрій Степанович і Ніла Павлівна. Степанович мотюкався: «Знайду — вб'ю гада!», Ніла Павлівна плакала. Вихованці сміялися: «І чого в лісі шукаємо? Він уже, певно, у Харкові». Данька, Сашко та Светка теж шукали. Хоча знали — дарма. Бровко збирався в Луганськ. Та вони про це ні ши-ши. Навіть між собою.

Потім приїхала директор табору. Допитувалася в Ніли Павлівни. Светка підслухувала.

— Хто втік?

— Бровко... Сашко...

— Бровко це прізвисько?

— Прізвище.

— Звідки цей Бровко?

Невідомо. Піднімали документи. Шукали свідоцтво про народження або ще щось. Справа Бровка. Написано: знайшли в Харкові біля станції метро «Московський проспект». Бровко Олександр Олександрович. На вигляд 9 років. Хто батьки, не знає. ПІБ записано зі слів дитини. Жив у покинутому гаражі зі старшим братом. Де брат, не знає. І т. д. і т. п. І ще діагнози... Але їх уголос не читали. Светка повернулася до своїх.

— Усе, справі капут. Бровко, може, й не Бровко зовсім. Збираються заявляти в міліцію. Утік який-то. Фотографію з особової справи вивали. Мабуть, в міліцію дадуть, або в газети оголошення. Це — найгірше. Тоді точно хтось пізнає і здасть Бровка...

— Дарма переймаєшся, Бровко не який! Раз утік — не дасться в руки, — запевняв Сашко.

Того літа втекло з табору ще двоє. Але то були зі старших загонів. «Коли тікає старшак, то кіпішу менше, — говорив Светці Данька, — його й шукають так, для галочки. Говорять, великий уже, голова на плечах є, а коли з малих, то все — ховайся в жито, і там, напевно, знайдуть».

— Чого вони тікають? — дивувався Юрій Степанович.
 — Певно, не від гарного життя, — відповідала Ніла Павлівна.
 — Але ж тут і дах над головою, і харчі дають, — зауважував Юрій Степанович.

А тікали вони на волю. На свободу від режиму, від байдужості, від співчуття. Тікали в край, де можуть належати собі, де не треба вчитися, гратися по режиму і слухати моралі. Тікали, щоб не бачити байдужих облич вихователів, щоб не чути образ з боку старшаків. Тікали тихо. І кожний із надією, що його не знайдуть. Але їх знаходили. І знову везли... Або назад в інтернат, або в колонію для малолітніх злочинців.

2. Данька Григоренко, вихованець дитячого будинку.

Ранок у таборі розпочинається звичайно так: підйом о восьмій, зарядка з фізруком дядею Васею, на яку, окрім самого фізрука, ніхто з вихованців зазвичай не приходьт. Проте останнім часом на зарядку почала ходити Маришка із загону старшаків. У таборі посміювалися, що вона закохалася в дядю Васю, тому одягає вранці короткі шортики й особливо полюбляє на ранковій фізкультхвилиниці робити «Мельницю» та «Місточок».

Ми з Сашком прокинулися на півгодини раніше за сигнал підйому й полізли на дерево, що росло біля стадіону. Сподівалися зайняти найкращі місця для перегляду так званого «Цирку», адже про Маришчини методи зваблювання дяді Васі говорили усі без виключення. Проте на дереві уже сиділо двоє хлопців із другого загону — Богдан та Федько. Вони були старші за нас на рік-два, але у сутичку вирішили не встрявати, тому посміялися над «мальками», що прийшли споглядати не дитячу справу. Скоро прийшов і фізрук. Він спокійно палив біля футбольних воріт, чекаючи вихованців на ранкову зарядку. Так пройшло хвилин десять. Маришка чомусь не з'явилася, як, утім, не з'явився жоден із 70 вихованців табору. Пролунав сигнал, що сповіщав дітям про необхідність бігти до їдальні на сніданок. Дядя Вася сплюнув, затоптав бичок у пісок прямо на стадіоні і також пішов до їдальні. Ми злізли з дерева та чимдуж кинулися до того місця, де дядя Вася затоптав бичок. Поталанило Богдану, хлопець обтрусив знахідку й діловито засунув до кишені. Ми із Сашком заздрісно переглянулися — спробувати відібрати немає сенсу, Богдан старший, та за нього, мабуть, і Федько вступиться. Тому чимдуж побігли до їдальні.

На сніданок була сіра липка каша і квашений огірок, а також склянка чаю з невеличким пряником. Ми підбігли до столика, де сиділа Светка. Вона вже доїдала свою кашу і з радісним виразом обличчя протягла нам два поламаних пряники: «Тримайте і дякуйте, ваші

солодощі хотіли відібрати старшаки, та я закричала, і Ніла Павлівна вступилася». Уперше за сьогодні я посміхнувся, адже було приємно, що Светка зберегла наші пряники.

У цю мить за сусіднім столиком спалахнула бійка, мабуть, знову-таки за солодощі. Хтось зі старшаків вдарив Яріка, і миска з його кашею полетіла вниз. На диво, вона не розбилася, проте каша нещадно розлилась по підлозі. Ярік за це вдарив прямо в обличчя свого суперника, відібрав у нього свій та його пряники, швидко запхнув їх до рота, запив чаєм і заходився ложкою збирати розлигу їжу назад до миски. Юрій Степанович стояв поряд і дивився. За його підрахунками Ярік мав потім висипати цю кашу на голову свого кривдника. Проте він помилився. Хлопець спокійно поставив миску назад на стіл і, ніби нічого й не сталося, став їсти.

Ми в душі теж сподівалися на інший фінал, тож, трішки розчаровані, нарешті сіли за столика. Розповіли подрузі, що дарма прокидалися рано, ніхто на зарядку не прийшов, до того ж бичок від цигарки дяді Васи забрав Богдан. Светці, певна річ, було шкода бичка, проте вона щиро сміялася з нас, що так палко прагнули подивитися на «Цирк». Сьогодні ми найдовше за всіх сиділи за столом, сміялися й мотилися ногами, говорили про те, чому нам дають квашені огірки, коли на городах є свіжі овочі, чому дають так мало солодощів і так багато липкої каші, та й ще про багато чого, що хвилює пересічного вихованця табору, аж поки товста тітонька-прибиральниця не вигнала нас із їдальні голосно закричавши: «Ану киш звідси, знайшли де розмовляти!»

Після сніданку Ніла Павлівна збрала увесь свій загін біля гоїдалок і з радістю повідомила, що сьогодні у Даньки Григоренка День народження. Усім дітям вона роздала по шоколадній цукерці. А потім звеліла всім взятися за руки і водити кругом мене хорогоди, співати дитячу пісеньку, яку, до речі, знала лише вона.

Я стояв у колі і думав про те, що ось прожив ще один рік, сьогодні, виявляється, в мене свято. Саме в цей день, дев'ять років тому мене народила мама. Але я не пам'ятаю свою маму, яка вона була, білява чи чорнява, гарна чи не дуже. Знаю тільки одне: я ненавиджу свій День народження, адже в цей день мама мене покинула у пологовому будинку. Раніше я вірив святою дитячою вірою, що мама колись прийде до інтернату й забере мене, пояснить усе, і я їй пробачу. Тоді в мене буде другий День народження, і я попрошу маму святкувати саме той день, те число, коли вона мене забере додому. Проте мама не йшла, а я продовжував ненавидіти свій День народження. Стримувати сльози я більше не міг, тож побіг чимдуж до своєї кімнати, розірвавши коло хорогову й залишивши здивовану Нілу Павлівну. Упав обличчям

у подушку і, нарешті, гірко заплакав, бив кулаком до синців об дерев'яну билку ліжка аж поки не відчув біль. А потім... Потім до кімнати забігли Сашко і Светка. Вони обійняли мене й мовчки сиділи, аж поки я не сказав: «Усе, ходімо до річки купатися. Мама все одно не прийде... А цукерки смачні? Мабуть, Ніла Павлівна за свої кошти купила, навряд чи в їдальні такі видали».

3. Сашко Боляєв, вихованець дитячого будинку.

У неділю до деяких вихованців приїздять родичі. Ті кілька дітей, що мають рідню, вважаються щасливчиками, їм заздять, їх розпитують, на них і дивилися в дитячому колективі по-особливому. До Богдана, наприклад, приїздить дев'яносторічна прабабця й привозить льодяники. Він тоді хизується отриманими цукерками, але нікого ними не пригощає, хіба що може виміняти кілька за цигарку, але якщо комусь і вдавалося вкрати у вожатих пачку з цигарками, то навряд чи він буде вимінювати таке добро на цукерки, навіть, привезені прабабцею Богдана.

Я знаю, що до мене ніхто не приїде, хіба що батька із в'язниці випустять, але й то мало ймовірно. Та якби й випустили, я не став би з ним спілкуватися, адже добре пам'ятаю його завжди п'яного і згадую, як він сварився з матір'ю, постійно бив її. Тоді й вона почала пити, а ми з меншою сестричкою перетворилися на місцевих обідранців, завжди голодних і злих. Одного ранку батько заколов маму кухонним ножем, прямо на наших очах. Я ніколи про це ще не розповідав, навіть найближчим друзям. Нічого не говорив і про суд, де мене допитували, як свідка, а я мовчав і драв обгризені до крові нігті. А тоді нас із сестрою забрали до інтернату. Через рік сестру вдовчерили якісь люди з Америки, що так дивно й незрозуміло говорили. Я був проти того, щоб вони забирали Натусю, але нічого вдіяти не міг. Не допомагали ні істерики, ні мирні переговори з директором. Єдине, що я зрозумів з того часу, так це те, що в дівчаток ще є шанс знайти собі нову родину, а у хлопчиків — ні! Директор тоді сказала мені:

— Не плач. Це ж добре, що в Натусі буде сім'я.

— А чому вони, коли хочуть брати двох дітей, не візьмуть із сестрою мене?

— Бо вони хочуть узяти двох дівчаток.

З того часу я зненавидів усіх дівчаток інтернату. Ніколи не втрачав нагоди вдарити дівчинку, образити, відібрати в неї їжу. Товаришував тільки з Данькою Григоренком та із Сашком Бровком, та й то, можливо, тільки тому, що жили ми в одній кімнаті. Аж поки в інтернаті не з'явилася Светка. Це кирпате дівча із зеленими очима було надзвичайно

тихе й спокійне. Її постійно били дівчата з її ж кімнати. Одного разу вона впала в коридорі, а трое її «подруг» почали над нею сміятися, бити ногами й рвати їй волосся. Вона навіть не кричала, а мовчки зносила знущання. Дівчинка нагадала мені маму... Тоді я підбіг до гурту дівчат і прогнав їх від Светки. А потім подав їй руку:

— Уставай!

Вона встала й кинулася з гучним риданням на шию своєму рятівнику. Я обійняв її і дозволив поплакати:

— Плач, тобі стане легше, плач. Чого вони над тобою знущаються?

З того часу ми й стали друзями, до трійки хлопців-забіяк додалася спокійна Светка, яку ображати більше нікому не дамо!

4. Светка Пухтій, вихованка дитячого будинку.

Катерина Семенівна — керівник гуртка «Умілі ручки», приємна низенька жіночка, що уміла робити справжні дива. Вона чаклувала над шишками, листочками, вишневими та сливовими кісточками, і вони перетворювалися на гарненькі картини. А ще вона стверджувала, що може навчити таких чар кожного, хто буде по понеділках та четвергах ходити до неї на заняття. Проте вихованці цьому не дуже вірили, і зазвичай у свої робочі дні Катерина Семенівна чаклувала самотійно. Правда, останнім часом почали приходити «мальки» й малювали фарбами. Говорили, ніби Ніла Павлівна їх примушує. Але то було не так. Першою на гурток прийшла я, і Катерина Семенівна навчила мене малювати сім'ю. Тоді я привела на гурток Даньку й Сашка. Ми отримували свої аркуші, фарби, пензлики і... фантазували.

— Утеча від реальності, — пояснювала таке захоплення малюванням Катерина Семенівна.

— Дивись, щоб вони фарбу не їли, — застерігала Ніла Павлівна, — а то вони це швидко можуть організувати. Он я раз забула зубну пасту у душовій, так що ти думаєш, знайшли, забрали й з'їли. А потім уночі я Даньку в медпункт водила, живіт болів. Ну тоді він і зізнався в усьому. А вчора дівчат купала, хоч як стежила за пляшкою з шампунем, але Света знайшла вихід — піну з волосся злизувала. А на моє зауваження відповіла просто: «Так воно ж яблуком пахне»!

Невдовзі гурток Катерини Семенівни перетворився на так званий психологічний центр. Діти малювали свою родину... Хтось батьків пам'ятав і намагався відтворити спогади, хтось — не пам'ятав, але дитяча фантазія допомагала, а хтось (мабуть, найбільші оптимісти) малював майбутнє, а саме нових батьків, що заберуть їх у нові родини.

Я малювала автокатастрофу, тобто перевернуту машину і багато червоного. Увесь аркуш заливала фарбою, так сильно, що й машини

вже не було видно. Хоча як загинули батьки, я не бачила. Спогади були уривчасті й неясні. У той день мама наділа на мене хрестик із зображенням Боженьки й сказала, що він буде мене берегти. Потім відвела мене до сусідки тітки Ольги. Батьки збиралися на якесь свято, може, чийсь День народження чи весілля, і веліли чекати. Я часто чекала батьків у сусідки: чи то вони на роботі затримувалися, чи кудись їздили, але на ніч завжди забирали мене додому. А того вечора не забрали. Я відмовлялася лягати спати, чекала біля вікна, та, зрештою, там і заснула. Мабуть, сусідка перенесла мене сонну на ліжко, а вранці я прокинулася від якоїсь метушні, забігла тітка Ольга, обіймала і плакала: «Сирітка ти моя...» А потім приїздили дядьки в синьому одязі, говорили з тіткою про автокатастрофу, про бабусю, що живе в іншій області, але зараз, виявляється, лежить у лікарні, а потім відвезли мене до інтернату. Кілька разів по тому до мене ще приїздила тітка Ольга, обіцяла забрати, але так і не забрала.

Коли я малювала, то згадувала все це, сотні разів прокручувала в голові можливі варіанти події, ставила питання, на які просто не знала відповіді: чому перекинулася машина, чому батько не зупинив її раніше, і головне, що найбільше обурювало дитячу душу, чому Боженька не врятував їх?

Колись я дивилася на свій хрестик і прямо задавала болюче питання: чому? Молилася й просила Боженьку повернути батьків, колись... Тепер уже ні, моя наївна душа втратила віру. Я навіть хотіла зняти хрестик, але передумала, це єдине, що лишилося від мами.

А малювала я красиво, принаймні так казала Катерина Семенівна.

— Светочко, ти так гарно малюєш, не треба тільки замальовувати весь аркуш червоним. Спробуй намалювати сонечко, дерево, пташечку.

— Светко, не переводь червону фарбу, — сварився на мене Сашко, — ти зараз всю вималюєш, іншим не буде!

Але я не слухала і продовжувала «переводити» фарбу.

Та ось одного дня сталося диво, яке дуже було приємним для Катерини Семенівни. На гурток прийшли старшаки. Вони теж виявили бажання малювати і ба' — навіть читати книги. Катерина Семенівна з радістю видала їм «Учебник по рисованню для 5 класу», кілька олівців і десяток аркушів паперу. А ще пропонувала навчити робити вироби з природного матеріалу, проте хлопці від шишок та жолудів відмовилися.

Але вже через кілька годин Катерина Семенівна пожалкувала про свій душевний порив, коли директор інтернату скликала всіх вихователів та вожатих і здавленим голосом повідомила:

— Хтось із старшаків приніс до табору цілий пакет дурі. Тепер вони крутять самокрутки й ходять очманілі. Слідкуйте за вихованцями й не давайте їм паперу.

Від «Учебника по рисованню» лишилася сама обкладинка. Її знайшла в дівчачому туалеті Ніла Павлівна. На її пронизливий крик прибіг Юрій Степанович і кілька вихованців, охочих дізнатися, що ж сталося.

— Вони порвали книгу, — репетувала Ніла Павлівна, — та як вони... як вони можуть... Книги — це ж святе... Це ж... Це ж...

— Уму не постежимо, — закінчила я речення улюбленою фразою Ніли Павлівни.

— Ану геть звідси, — закричав на вихованців Юрій Степанович, — довели до істерики вожату ще й сміються. Зараз я вам!..

Ми не стали чекати що нам зараз, тому швиденько розбіглися підстрибуючи і посміюючись над вразливою Нілою Павлівною.

— Цікаво, вона знає, для чого порвали книгу, що з її аркушів дуже смачні виходять цигарки?

Тепер старшаки розгорнули справжній бізнес. Жменька трави коштувала цілий обід: перше і друге. Проте охочих покурити було достатньо. Що то за трава, ніхто не знав, одні говорили тютюн, інші — дурман. Один Федько сказав правильно: «Та яка різниця що то таке, головне, що вставляє нереально».

Кожного дня один із тих, кому трава належала, ходив між вихованцями менших загонів і проводив рекламну акцію: «Віддайте нам свій обід — і ціла жменя класної дурі ваша!»

Сашко таки не витримав:

— Давайте й ми купимо, ну хоч раз покуримо по-справжньому.

Данька задумався:

— Он Богдан з Федьком брали жменю на двох. Одну порцію віддали, а другу самі з'їли. Так і не голодні, і траву отримали. А задоволення казали — ні з чим не зрівняти.

На тому й зупинилися — таки купити. Проте курити відразу після обіду було небезпечно, воно хоч і тиха година, але все одно ніхто не спить, а ще гірше — можуть і вожаті зайти. Тоді все — пропало діло. Тож вирішили чекати ночі, коли вже точно всі ляжуть спати.

Того вечора Ніла Павлівна надзвичайно раділа, що «п'ята кімната без проблем заснула». Це було справді дивно, адже зазвичай вона їм читала казки або розповідала вірші перед сном. До того ж досить довго, аж поки Юрій Степанович не змусить вкластися спати всіх інших вихованців загону. Зазвичай діти у свій приватний простір вожатих не впускали. А от Данька із Сашком просили почитати. Нілі Павлівні було приємно, і вона читала. Та сьогодні хлопці їй сказали, що втомилися,

то ж читати не треба, вони й так заснуть. Через годину до них пробралася і я, тож всі разом почали чекати, доки точно вже всі заснуть.

Саме тоді Юрій Степанович наважився запросити на побачення Нілу Павлівну. Виходити за територію табору їм було заборонено, адже вони навіть вночі відповідають за вихованців. Тож, прогулюючись, вожаті помітили світло у вікні п'ятої кімнати.

— Піду подивлюся, — вирішила Ніла Павлівна.

Її здивуванню не було меж — трое її улюблених вихованців крутили самокрутки на підвіконні. І це при тому, що їм по дев'ять років!

— Що це ви тут робите? А?

Я злякалася і почала ховати траву, проте було вже пізно. Прямо над нами стояла Ніла Павлівна, готова в будь-який момент забрати наше добро і нещадно викинути на смітник. Сашко, ледь стримуючи сльози, промовив: «Не забирайте, ми ж за неї обід віддали...» І тут ми почали навперебій розповідати, як дорого обійшлася ця трава. Проте Ніла Павлівна була в надзвичайно гарному настрої, вона трішки посміялася з нас, а потім сказала, що забирати не буде, якщо ми завтра скажемо, у кого виміняли траву. Ми, звичайно ж, пообіцяли.

— Можете крутити свої цигарки, скільки влізе, але щоб світла я у вас не бачила, — сказала вожата і вже збиралася йти, оскільки хотіла якнайшвидше повернутися до свого кавалера. Але тут втрутився Данька:

— А як же ми без світла?

— Ну добре, допоможу вам, — вирішила Ніла Павлівна, — і швиденько скрутила три цигарки.

— Сірники у нас є, — похвалився Сашко, — ми вчора вкрали в Юрія Степановича.

— А красти — погано. Це вам так, для загального розвитку, щоб знали! І ще, Свето, ти ж дівчинка, тобі ляльками треба гратися, а не красу своєю псувати.

Вона вимкнула світло і пішла рятувати своє побачення.

— Чогось дивна вона сьогодні, — зауважив Данька.

— Та ні, просто вона класна, — зробив висновок Сашко.

Другого дня Сашко з Данькою захворіли, навіть на сніданок не пішли. Ніла Павлівна запитала у мене:

— А ти як?

— А я не курила.

Ніла Павлівна віднесла їжу хлопцям до кімнати, порадила поїсти, як трішки краще стане. І нагадала про вчорашню угоду.

А ближче до обіду трьох старшаків з пакетом трави було доставлено до кабінету директора.

Чим закінчилася ця історія, ми так і не дізналися. Скільки я не підслухувала під дверима, скільки Данька не випитував у Ніли Павлівни — усе марно.

5. Юрій Степанович, вожатий, студент історичного факультету.

Надворі стояв пекучий серпень. Светка купалася в річці. Вона знала, що в неї якась хвороба, при якій не можна, щоб вода потрапляла до вух, тому пірнати їй було категорично заборонено. Колись Светка таки пірнула і тоді кілька днів лежала з температурою. Але то було давно, а тепер дівчина почувала себе напрочуд гарно й вирішила спробувати пірнути знову. Вона з острахом глянула, чи не дивиться хто з її друзів чи вожатих на неї. Сашко з Данькою ловили рибу великим жовтим парео, яке їм подарувала Ніла Павлівна. А самі вожаті сиділи на пляжі і про щось голосно говорили. Власне, чути було лише Нілу Павлівну. Вона завжди голосно говорила і голосно сміялася. Вихованці любили її за веселу вдачу і за те, що коли їх сварила, то було важко зрозуміти, чи вона підвищила голос, чи просто галасує, як звичайно. Але все ж вважали її вразливою і часто посміювалися із цього. Я був теж веселий і посміхався до Ніли Павлівни. Правда посміхався я виключно до неї і тільки з нею говорив спокійним голосом. А вихованці вважали мене грубим і черствим, нездатним співчувати, зарозумілим юнаком. Крім того, я ніколи не давав їм цигарок і навіть бички не викидав на території табору. Колись Светка бачила, як я розривав бичка на дрібні шматочки, а потім кинув у смітник, при цьому сказав: «Хай тільки спробують ці шмаркачі його тепер дістати». «Жадобище», — точно подумала Светка.

Окрім вожатих на пляжі був ще фізрук дядя Вася. Власне, він завжди був на пляжі, коли було дозволено купатися, бо це ж його робота і обов'язок, але з його присутністю біля річки ніхто особливо не рахувався. А все через те, що він не вмів плавати. Саме тому він не проводив ніяких ігор у воді, ніяких естафет і конкурсів. М'яч давав вихованцям тільки для пляжного волейболу, та й то частіше всього грали ним самі ж вихователі й вожаті. Проте він ніколи участі у грі не брав, а був суддею, тобто сидів поряд і дивився на груди Катерини Семенівни. Светка зауважила про себе, що дядя Вася про щось жартує з тою ж таки керівницею гуртка «Умілі ручки», а вона йому не дуже приязно відповідає «Дибіл, ну, дибіл!». Правда, слів Светка не чула, але що ж ще така розумна дівчина може відповідати такому йолопу?

Більше ніхто їй заборонити пірнути не міг, тому вона набрала повні груди повітря, закрила пальцями носа і... почула шалений крик Ніли

Павлівни: «Светко, що ти робиш?!!» Як і слід було чекати, з води її вигнали й примусили на березі «сохнути».

Светка сиділа на покривалі своїх вожатих і злилася чи то на Нілу Павлівну, що не дала їй пірнути, чи то на мене, що заборонив їй взагалі сьогодні купатися. Аж тут прибігли хлопці, Сашко та Данька, з кількома маленькими рибинками.

— Ніло Павлівно, там у комишах дід Семен поставив човен.

— Це той рибалка, що ми йому вже колись човен стерегли, і він нам аж по два окуні дав за це.

— Він просить знову постерегти.

— Всього дві години.

— Ну, будь ласка.

— Ми повернемось до обіду.

— А потім разом запечемо на багатті рибу.

— Ну, будь ласка.

При цьому вони робили такий нещасний вигляд, як уміють робити тільки вихованці дитячих будинків, що врешті Ніла Павлівна їх відпустила.

— А можна з нами ще й Светка піде? То й її дід Семен риби дасть.

Тож відпустили й Светку. Іншим разом вони б і не питали дозволу, як власне ніколи до цього й не питали, але тоді б довелося самотужки рибу без солі сушити, а так, може, Ніла Павлівна запече, вона ж обіцяла.

А обіцяла вона ще тиждень тому, коли вони з мого балкону вкрали парео. Якби ж вони знали, що воно належить Нілі Павлівні, то, хай йому грець, висіло б там і досі. А то ж Данька каже: «Ця тканина може послужити нам сіткою. Наловимо риби та насушимо тараньки». Пропозиція, звісно, була підтримана, бо футболкою ловити рибу не дуже зручно, до того ж потім її доводиться знову на себе одягати, а так уже готова сітка, тільки ховати десь треба буде. За допомогою такого нехитрого винаходу юні рибалки наловили напрочуд багато мальків і пуголовків на мілководді. Разом з водоростями та іншим гамузом принесли до табору й розклали в кімнаті під ліжками, щоб висихали. Коли ввечері Ніла Павлівна прийшла читати їм казки, то відчула запах болота і заглянула під ліжко, спочатку Данькине, а потім і Сашкове, де, окрім риби знайшла і своє парео. Хлопці клялись, начебто не знали, що то її парео, а думали просто якась непотрібна тканина, тому і стягли її з мого балкону. Ніла Павлівна прискіпливо обдивилася своє колись яскраво жовте парео, а тепер сіро-зелене і з кількома дірочками, і сказала:

— Уму не постежимо!

А потім:

— Дарую, але при умові, що ви тепер будете всю пійману рибу приносити мені, а не сушити під ліжками. Я її буду перебирати, солити й на ниточку вішати, а коли висохне, то вам видавати. Ясно?

— Ясно.

— А тепер діставайте свою рибу з-під ліжок.

Ніла Павлівна нещадно все перебрала, мальків забрала солити, а пуголовків та водорості викинула, сказала, що то неїстівне. І як не запевняли вони, що вже не раз сушили пуголовків і їли, а на смак їх не відрізнити від риби, вожата була неблаганна. А парео звеліла розвісити на балконі.

— Так його ж там украдуть старшаки, а може й з нашого загону. Ми й рибу під ліжко позапихали, щоб не покрали.

— Ясно, — сказала Ніла Павлівна, тоді я заберу. Краще його випрати з милом і видавати вам, коли попросите.

Другого дня по обіді Ніла Павлівна віддала їм висушених мальків. Вони були солоні та смачні. Діти надзвичайно раділи і дякували Нілі Павлівні.

— Навіщо ти їм цю гидотну сушиш, — якось запитав я в Нілі Павлівни.

— Усе одно вони її будуть сушити, або й сиру їсти без солі. А тоді води їх ночами в медпункт. Краще я все проконтролюю, зате буду певна, що не отруяться.

— Вони знайдуть, чим отруїтися і без цієї риби. До того ж, у них шлунки — цеглину перетравлять. Не хвилюйся так за них.

— Ти сам собі суперечиш, — засміялась Ніла Павлівна, — усе ж таки краще контролювати.

І тоді вона пообіцяла дітям, що коли зловлять велику рибину, то вона її засмажить на багатті. Але велика риба до рук їм не давалася, тож остання надія була на діда Семена.

З того дня, як Ніла Павлівна знайшла рибу під ліжками хлопців, вона стала систематично проводити рейди по кімнатах вихованців і чинити їм величезні збитки. Вона нещадно вимітала крихти відібраного в їдальні в слабших хліба, часто знаходила крадені речі. А в одній із кімнат з-під подушок вигребла чорну печену картоплю і шкаралупки від неї.

— Звідки це? — запитала вона. — Де накрали?

— Ми не крали. Просто позавчора дядя Вася з Катериною Семенівною вночі смажили цю картоплю неподалік пляжу, а як пішли звідти, то ми розгребли багаття і забрали що лишилося.

— Ясно! А навіщо під подушку ховали, а не відразу поїли?

- Так на завтра лишили.
- Тоді я забираю, вона вже прокисла.
- Ну будь ласка, не забирайте...
- Як не забирати? Ви ж без мого дозволу вночі на пляж ходили!

І вся знайдена картопля була нещадно конфіскована.

За порадою Ніли Павлівни такі набіги на кімнати вихованців провели й вожаті старших загонів. У результаті хлопця, у якого під подушкою знайшли два ножі, водили навіть до директора.

6. Богдан Стрибенко, вихованець дитячого будинку.

Того дня я сидів на дереві поблизу річки, ховався від вожатих і стиша посміювався з того, що вони мене вже чверть години шукають. Тут я помітив, що в очереті стережуть човен Данька, Сашко та Светка.

Власне, усі вихованці табору займалися тим, що за невелику платню виконували якусь роботу для місцевих мешканців. Чи то дрова заносили знадвору до сараю якогось господаря, а він за це по цигарці дасть. Чи то яблука збирали в когось на дачі, а в нагороду кілька яблук (окрім тих, що й так накрали повні кишень) отримують. Чи то човен якогось рибалки стерегли, поки він, наприклад, пообідає вдома. Або ж ввечері допомагали той човен від річки до двору господаря донести, а він нас рибою почастує. Найбільше, звичайно, подобалося сухі гілки збирати на дрова для відпочиваючих. Тоді можна гарний шматок шашлику отримати, іноді навіть із картоплею.

Та, на жаль, такі підробітки зустрічалися не кожного дня, тож вихованці всіх загонів обносили сади і дачі чесних господарів. Яблука, сливи, огірки, помідори, морква — все це становило щоденний пожиток для більшості дітей. Кожного дня ми наражались на небезпеку бути вловленими господарями дач або покусаними їхніми собаками. Це приносило неабияку прикрість директору табору і, звісно ж, вихователям та вожатим. Але втримати голодний наговп було несила. Спочатку Ніла Павлівна сварила свій загін за крадені овочі та фрукти, але потім звикла і (пошепки говорили між собою вихованці) навіть не відмовлялася, коли її Данька чи Сашко пригощали краденим яблуком чи абрикосами. Тільки Юрій Степанович був сердитий. Та й не дивно, адже саме йому доводилося частенько вишукувати по дачах вихованців свого загону і тягти їх до табору силоміць. Правда, останнім часом він став частіше ходити на дачі й ловити крадіїв, проте замість вихованців приносив до кімнати Ніли Павлівни, мабуть, такі крадені квіти.

Саме про це розповідала Светка друзям, сидячи в очереті біля човна.

Але Данька і Сашко вперше не повірили словам своєї подруги.

— Ти, Светка, брешеш, навіть коли Юрій Степанович і нарве для неї квіти на чийсь дачі, то вона не візьме.

— А ви сходіть до неї в кімнату і подивіться на ті букетики! — спечалася дівчина.

— Але ж вона живе не сама, а з Катериною Семенівною.

— Ха-ха-ха, так може то дядя Вася перетворився на романтика і тепер Катерині Семенівні ті квіточки рве.

Але тут їхню розмову перервав хлопець з їхнього ж загону, Ярік. Він причепився до якоїсь собаки, що пила воду біля річки. І всіма силами намагався звернути увагу собаки на себе, він гавкав круг неї, скавчав, бризкав водою, але тварина не звертала на нього уваги і продовжувала пити воду. Тоді Ярік виламав довгу гілку і з фанатичним криком «Рости хвіст» штрикнув палкою біля хвоста нещасної собаки. Тварина відскочила вбік і заричала. А Ярік тим часом підняв свою палицю вгору і промовив:

— Я, Гарі Потер, переміг цього пса в нерівнім бою.

— Ти божевільний, — сказала Светка, — ану йди геть звідси, бачиш, ми тут човен стережемо.

Ярік подивився на них здивовано:

— А, надувний, зараз палкою проштрикну, що тоді хазяїну скажете!

Данька зірвався на ноги, готовий битися й захищати човен. Проте Ярік вирішив не реалізовувати свою погрозу й пішов геть.

Данька з Сашком почали гратися в «машинки». То була улюблена гра всіх хлопчаків. Ми брали два камінці приблизно однакового розміру — машинки. Потім пальцем на піску малювали трасу і їздили нею, доки не набридне. Светка ж у цю гру не грала, і не тільки тому, що їй було не цікаво, а надто через те, що вона дівчинка і мріяла про справжню ляльку. Колись у неї було багато ляльок, але всі вони лишилися вдома, жодну з них вона в інтернат не забрала, не до іграшок було тоді. А тепер... Тепер вона виламала в когось на дачі два качани кукурудзи і певний час гралася ними. Але тоді «волосся» у них зав'яло, і ляльки стали некрасиві. Качани вона обгризла разом з Данькою та Сашком. А зараз чекала повернення до інтернату, адже там є кімната для ігор з ляльками, одягом і меблями для них. Правда, гратися дозволялося лише після уроків, не більше двох годин і під наглядом виховательки, але все ж краще, ніж камінці.

— Знаєте що? — раптом сказав Сашко. — А давайте втечемо на цьому човні.

— Куди? — злякалася Светка.

— Аж до самого моря. Ніла Павлівна казала, що річка впадає в море, коли довго плити по ній.

— А скільки це — довго? У нас немає що взяти в дорогу, а їсти вже зараз хочеться.

— Так, — втрутився Данька, — ми ж не готувалися. Треба запасти-ся припасами.

— Ага, завтра чи позавтра нас відвезуть назад до інтернату. Це наш останній шанс!

— Якось страшно...

— Ну коли ви такі слабаки, то я пливу сам, — рішуче сказав Сашко.

— І я з тобою, — вирішив Данька.

— І я... — таки здалася Светка.

Вони відв'язали човна, підгребли трохи до середини річки, і легка течія понесла їх до омріяної свободи.

«Ага, троє улюбленців Ніли Павлівни таки вирішили втекти, — подумав я, — треба попередити вожатих». Я зліз із дерева і чимдуж побіг до табору.

7. Катерина Семенівна, керівник гуртка «Умілі ручки», студентка факультету психології.

Керувати човном було важко. Він уже був підвладний річці, вона кидала його в різні боки, шарпала ним об гілляки прибережних дерев, закидала в очерет. Проте діти були веселі. Хлопці гребли веслами наскільки їм це вдавалося, а Светка співала собі під носа якусь пісеньку. Човен знову прибило близько до берега і черкнуло об гілки та коріння. Але хлопці, прикладаючи максимум зусиль, знову вивели його на середину річки. Раптом Светка відчула, що човен уже не такий твердий, як раніше, і жадлива думка пролетіла у неї в голові: «Невже ми об гілки проштрикнули човен». А він усе здувався й здувався... Хлопці давно це відчули і намагалися причалити до берега, але течія мала більше сили, аніж весла двох дітей.

Светка закричала, і вода заливалася їй до рота. Вона почула крики хлопців, але вони були десь далеко і такі неясні, приглушені... Устигла подумати: «Мабуть, вода уже набралася мені у вуха». Але тут чийсь дужі руки схопили її, вона розплющила очі і побачила обличчя того самого боженьки, що був намальований на її хрестик, а потім усе зникло...

Данька намагався пливти до берега. Проте течія була сильною, і скільки хлопець не гріб, його все одно несло серединою річки, він відчував біль у руках і ногах. Відчував, як вода накриває його з головою, як він знову випливає, хапає повітря, а вода знову накриває його. Чув якісь крики. Чи то на березі, чи то кричали його друзі, він не знав. У нього майнула думка, що не треба пручатися, а просто пливти за

течією і берегти сили. Він розслабив свої м'язи, і холодна вода вкотре накрила його. Раптом від відчув близькість людини, чийсь руки підхопили його. Він поглянув угору і побачив сірооку жінку, таку схожу на нього. «Мама, мамочко, це ти?» — Прошепотів хлопець і вода заповнила йому легені...

Сашко ще тримався на поверхні води, в голові в нього паморочилося, все тіло боліло чи від фізичного виснаження, чи від холоду. Бачив берег, але він був немов у тумані. А на березі він бачив ту саму тітку з Америки, що забрала його сестру. Чув голоси, але з-поміж всього виокремлювались слова директорки: «Ти хлопчик, а тому тебе ніхто не візьме в родину... ніхто... ніхто».

8. Ніла Павлівна, вожата, студентка філологічного факультету.

Щойно Богдан повідомив про втікачів, ми побігли до річки. Я плакала від безвиході. Директор табору голосно матюкалася на фізрука, що не вмів плавати і взагалі стоїть тут «чісто для мебелі». Мокрий і знесилений Юрій Степанович витяг непритомного Сашка. Двоє вожатих із п'ятого загону намагалися привести до тям тих дітей, що витягли на берег перед цим.

— Та де ж та клята швидка, уже чверть години як викликали, — галасувала Катерина Семенівна.

Данька прийшов до тям перший:

— Мама, а де моя мама?

Я глянула на Юрія Степановича. І він зрозумів, що вперше за час нашого перебування в таборі я не знаю, що відповісти.

Та ось приїхала швидка. Лікар швидко привів до тям Светку і Сашка. Оглянувши потерпілих, до лікарні забрали тільки Светку. Хлопчикам же порадили більше на човні не плавати.

Директор табору дуже просила лікаря не повідомляти нікому про інцидент з човном, а Светине перебування в лікарні пояснити потраплянням води до вух і до того хворої дитини. Частково це було правдою, бо лікар сам казав, що коли б не її хвороба, то дівчинку б теж лишили в таборі.

— І чого ви як з хреста зняті? — запитала директор у вожатих.

— За дітей хвилюємося, — не дивлячись на неї, відказала я.

— А, що там за них хвилюватися, як бачите, такі не тонуть.

Через кілька днів приїхав автобус за вихованцями, щоб забрати їх із пахучого степу до залитого бетоном міста, до їхнього сірого інтернату з високою огорожею, перелазити яку суворо заборонено.

Аліна
БОРЩОВА

ГОРОД ЗІ ЩАСТЯМ

Маленькі босі ніжки зашаруділи по траві. «Як мокро..., — подумалося Софійці. — Знову Боженька плакав». Мала заплигала по росі, щоб не розчавити Божі сльози. Її ноги заохололи, і вона поспішила вибратися на доріжку, вимощену із цегли. Залишаючи вологі сліди на стежинці, дівчинка дісталася свого «секрету». Ніхто не знав про те, що там, за будинком, на невеликому шматкові землі, що вдало ховався у виноградному листі, вона посадила насіння редису. Навіть бабуся не здогадувалася про це, яка майже завжди була поряд зі своєю онучкою. Єдиною хранителькою таємниці була вівчарка Молі, що зі своєї будки бачила, як Софійка півгодини копирсалася в землі.

Колись прабабця розповідала малій про те, що яка картопля в людей вродить, то такі і душі в них. Добре запам'яталося Софійці, що в працелюбних спокійних Коропчуків найгарніша картопля була на все село. А в нахабних Пінчуків — гниль. Що ж до свого врожаю, прабабця мовчала, наче знала щось важливе. Із часом ноги її геть хворими стали, городиною перестала займатися. Усе прадід порався на землі. І бабуся Софійчина...

А дівчинка піростала, пильніше стала доглядати, які гарбузи на городі виростають, огірки, помідори, картопля, баклажани, перець. І все красивим здавалось. І на смак добрим. «Треба по святах православних не садить... І в неділю не можна», — вчила прабабця дівчинку. Мала на вуса все намотувала. А потім і сама вирішила завести маленький городик, про який би ніхто не знав, посадити там щось із овочів і перевірити, що вродить. Зупинилася на

редисці. Обрала день, щоб свята жодного не було, дочекалася, допоки бабуся хатніми справами займеться, за будинок побігла, земельку прокопала, насіння покидала, водою полила, а потім ще і паличками загородила городик.

Мала вперто вірила, який виросте редис, таким і буде її життя. Якщо гарний — щасливою буде. Якщо ні, то й щастю не судилося.

Якщо все ж редиска доброю виявиться, то мріяла вона салат із щасливого редису матусі на день народження зробити. Здивувати її, як з роботи вернеться. Приїжджає ввечері, а салат доньчин на столі. Це вона ту редиску виростила. Щасливу. Можна їсти й бажання загадувати. І все здійсниться. Усе...

Софійка задерла голову, поглянула на сонце, що ще не встигло всмоктати у себе свіжість ранку і здалося їй, що травень пробігся по носові запахом нарцисів та бузку. Усміхнулася... Зраділа погожому дню, що в права вступав. І крокувала на оглядини свого городику. Вглядалася. Мружила очі. Та крізь гущавину виноградно-го листя проглядався порожній шматочок землі. Софійка підбігла ближче і втупила очі у свій виплеканий городик. Він був порожнім. Як і день тому. «Не виросло», — печально буркнула дівчинка і ображено відкопилила губку. — Наче усе правильно робила, — продовжувала розмірковувати мала. — У земельку насіння вкладала любляче, молитви промовляючи до неба. А не росте...» Молі співчутливо поглянула на дівчинку зі своєї будки, але Софійка так засмутилася, що й не зважила на це. Але сумувати було ніколи... Утішаючи себе надіями, мала побігла до перепілок, перевіряти, скільки ті знесли яечок.

У літній кухні розміщувалася спеціальне житло для перепілок. Залізна клітка... Птиці були досить кумедними. І клекотіли, наче жаби. Софійка знала, якщо зранку знайде яечко, то день буде добрий, а якщо ні, то... Вона ніколи не заходила до них із порожніми руками. Тому, нарівні на дорослому городі кілька черв'яків, мала завітала до перепілок у гості.

— Іжте, птиці-жаби, — привітно промовила Софійка й кинула перепілкам гостинця. Уважно усе перевірили, мала не знайшла жодного яечка.

— От жадібні, — пробубоніла мала. — Шкода хіба?

Раптом перепілки голосно заверещали. Софійка відсахнулася. А потім побачила, як двійко з них клюють дзьобами маленьку птицю прямо в голову, в очі. Клюють і не перестають це робити. Дівчина не зрозуміла, у чому справа і побігла за бабусею. Жінка якраз збиралася йти шукати онучку.

— Дивися, що вони роблять, — забубоніла мала, показуючи на перепілок. Клекотіння птиць не вщухало. — Ці двоє ту малу до смерті задзьобають.

— От негідниці, — промовила бабуся і пересадила двох забіяк у іншу клітку. Але потім зайшлися інші дзьобати. І так без кінця і краю. Допоки в деяких навіть не голівках не з'явилася кров.

— Чому перепілки так роблять? — цікавилася мала. Їй було жаль птиць, що несуть такі смачні корисні яйця.

— У них такі звички. Клюють один одного в голови.

— Як і люди? — запитала Софійка.

— Чому? Хіба люди мають дзьоби? — здивувалася жінка.

— У людей замість дзьобів — слова та вчинки. — Почала пояснювати дівчинка. — Вони дзьобають словами та вчинками. Образливими. Гострими. Відчайдушними. Наговорять купу різного, нароблять дурниць, а потім як з тим жити?

— Тебе хтось скривдив? — перелякано запитала бабуся.

— Ні, просто ці перепілки схожі на людей. Теж у клітці. Як люди.

— Але де та клітка у людей? — допитувалася жінка.

— Саме життя, — постановила мала.

— Але... — хотіла заперечити бабуся своїй розумній онучці. Та дівчинка не витримала клекотіння птиць і вийшла на двір.

За столиком у літній бесідці на малу уже зачекався сніданок. Пельмені зі сметаною. Софійка чкурнула їсти, забувши про те, що слід перед тим мити руки. Бабуся вийшла з літньої кухні і пішла за будинок. Прямо туди, де знаходився «секрет». Дівчинка закрутилася на стільці. «Головне, — подумала мала, — щоб бабуся не побачила таємничий город у виноградному листі». Молі мовчала. Ніхто не збирався видавати таємниць. Бабуся повернулася досить швидко, нічого не помітивши. Софійка із полегшенням зітхнула й продовжила жувати смачні пельмені.

Вона просто чекала, коли проросте редис. Мамі на салат. Їй на щастя. Софія хотіла здивувати всіх. Що змогла сама виростити овочі. Але поки що нічим було похвалитися.

Її дуже бентежило, що редис не проростав. Вона з нетерпінням чекала на нього. Мамі на салат. Їй на щастя.

Раптом скрипнули двері. До двору Софійки увірвався Мишко — сусідчин хлопець. Діти любили гратися разом, майже жодного дня не було, щоб вони не бачились. Софійка прив'язалася до хлопця, і він до неї теж.

— Хелоу, — викрикнув Мишко. — Що робитимеш?

— Привіт, — спокійно відповіла Софійка, яка вже звикла до раптових візитів хлопця. — Усе тобі не йметься. Поспав би іще... Субота..

— То ж бо й воно... Субота... Ніколи спати. Пограймось? — обнадійливо запитав Мишко.

— У що?

— Можна за компом посидіти... У стрілялки пограти, — впевнено зазначив Мишко.

— У таку сонячну погоду за компом? Зовсім не хочеться... — пробубоніла Софійка...

— А давай до тебе на горище заліземо? — випалив Мишко. — Може, чого доброго знайдемо.

— Та ні, — протягла мала. — Не сьогодні...

— А що тоді? — стривожено хлопець поглянув на подругу.

— Не знаю... — відповіла Софійка, яка була заклопотана думками про свій город.

— А хто знає?

— Я! — обізвався дідусь, виходячи з хати. — Привіт, Мишко! — дідусь потис хлопцеві руку, як дорослому. — Зараз будемо по горобцях стріляти, бо вони в качок увесь корм геть чисто розтаскали. Зараз ми їм покажемо! — загарчав дідусь, тримаючи у руках справжню мисливську рушницю.

— Ого!!! — зрадів хлопчик. — І мені можна?

— А як же!

— Не треба! — заступилася за птахів Софійка. — Вони ж не іграшкові, а живі!

— На п'ятох менше стане, не бери близько до серця... — сказав дідусь. — Їх знаєш скільки! Усіх не перебе'м, правда, Мишко!

— Правда! — вигукнув зраділий хлопець.

— Не ходи, — ласкаво попросила Софійка Мишка.

— Ходімо! — вигукнув хлопець до діда, не звертаючи жодної уваги на подружку.

Дідусь із Мишком підійшли близько до огорожі, за якою розгулювали качки. Горобці нахабно видзьобували із мисок корм. Софійка зойкнула, до бабусі бігти не наважилась. Чим вона зарадить, коли дід із рушниці палить? Йому дорогу переходити не можна. Як надумав щось, зробить неодмінно.

Сонце дарувало життя багатьом. Тільки не горобцям. Почувся постріл. Мала заплющила очі.

— Є!!! — закричав вдоволений Мишко.

Дід усміхнувся, не втратив ще мисливського таланту, поцілів горобця, он як кров із під крильця бризкає.

— Софіє, йди подивися! — звернувся до дівчинки Мишко.

— Не хочу я... — викрикнула дівчинка і забігла до хати. Тільки й встигла промовити одне слово. — Убивці.

Десь у дворі ще лунали постріли, кричав від радощів Мишко. Софійка лягла на ліжку, й її голова поринула під подушку. «От тобі й маєш, — подумала мала. — Не викотилося яечко... І за що тих бідних горобців стріляти?»

Софійка відчула, як по щоках градом покотилися сльози. Її душу роздирали страшні почуття. Вона не знала, чому плаче. Чи тому, що шкода горобців, які трохи погодувалися каччиним кормом, чи тому, що Мишко її зрадив, бо пішов із дідом стріляти, чи тому, що редис не росте, а мамчин день народження наближається, чи тому, що яечко підвело, і день видався негарний, а може, тому, що життя — клітка?

Перед очима постали перепілки, що дзьобають одна одну в голову до крові й верещать, як жаби. Так і люди... Мишко тим вчинком прямо в серце дзьобнув. Боляче. Не проходить.

Нарешті постріли вщухли. Ущухли Софійчині сльози. Якесь сила підштовхувала її вийти на двір. Пішла. Ноги несли до огорожі, за якою гуляли качки і лежали маленькі вбиті горобці. Мишка не було видно, певно, втік, відчуваючи, що зробив щось не так. Бабуся поралася на городі. Дідусь копирсався у гаражі. Мала підвела очі туди, де лежали горобці. Із розпанаханих черев сочилася кров.

— Бідні... — прошепотіла Софійка. — Бідні, — на очі знову набігли сльози...

Після тієї події минуло тижнів зо два. Мишко не з'являвся на Софійчину подвір'ї. Дівчинка розуміла, чому. Вона й досі переймалася через те, що не вмовила діда з Мишком не стріляти по горобцях. Дід одразу забув про той випадок. Бабуся не нагадувала. Всі мовчали...

Щодня прибігаючи зі школи, Софійка перевіряла свій городик. Із вологої земельки уже стирчало листя редису. Щастю дівчинки не було меж. Це потроху відволікало її від химерних думок про горобців та Мишка. А потім вона і зовсім переключилася на інше. Наближався день народження матусі. І вона мріяла здивувати її.

Маленькі босі ніжки зашаруділи по траві. «Як мокро... — подумалося Софійці. — Знову Боженька плакав». Мала заплигала по росі, боючися розчавити Божі сльози. Її ноги захололи, і вона поспішила вибратися на доріжку, вимощену із цегли. Залишаючи вологі сліди на стежинці, дівчинка дісталася свого «секрету». У її руках було невеличке відерце. Час збирати врожай. Молі причаїлася. Спостерігала за кожним рухом малої. Збирання врожаю для Софійки було справжнім

ритуалом. Який виросте редис, таким і буде її життя. Якщо гарний — щасливою буде. Якщо ні, то й щастю не судилося.

Обережно по черзі смикала за листя. Великий редис. Не гнилий. Не поїдений гробаками. Як на замовлення. Один в один. Любо й глянути. Ціле відерце назбиралося. Час дивувати бабусю, а потім і дідуся... От би ще й Мишко про це знав...

Бабуся не могла повірити очам. Вона сто разів проходила повз будинок й жодного городику не бачила. А тут такий врожай. На її городі гробаки редис поїли. А в онучки як намальований. Дідусь хвалився перед сусідами. Мовляв, отака хазяйновита мала. Для мами старалася. А вона якраз сьогодні приїздить.

На святкову вечерю зібралася уся родина. У центрі столу — салат зі щасливого редису. Усі їдять і бажання загадують. Мати донькою натішитись не може... Софійка вже і про горобців забула... Та от Мишко не йде...

Але не стерпів, все одно прийшов, через тиждень після мамчиного день народження. Софійка якраз квіти поливала.

— Привіт, — тихенько промовив Мишко. Очі додолу опустив і мовить, — Пробач мені, Соню... Я не буду більше у горобців стріляти... Мені ти дорожча...

Мала лійку поставила. Мишка за руку бере. Усміхається.

— Добре, що зрозумів ти. А я на своєму городику редис виростила... Хотіла й тобі показати, та не приходив ти...

— А наш редис пропав... А ти молодець, сама виростила?

— Так... Ніхто не знав про це... Усі здивувалися. Той редис незвичайним був, я його коли їла, бажання загадала, щоб ти прийшов... Бач, прийшов...

— Це ти хитро придумала...

— Я тепер щасливою буду... От побачиш... — прошепотіла Софійка Мишкові на вухо. — Ходімо зі мною до перепілок?

— Так... — погодився хлопець. — І друзі вирушили у літню кухню.

Пригостивши перепілок черв'яками, друзі роздивлялися птиць. Ті не верещали. Напрочуд поводитись спокійно. Мишко мовчав. Наче боявся заговорити. Софійка розповідала про те, як перепілки іноді дзьобають одна одну в голови. Раптом до її рук з клітки викотилося яечко. Ще тепле... А потім друге... Одне їй, друге Мишкові.

— Буде гарний день, — прошепотіла Софійка. — Гарний...

Друзі ще довго бавилися на траві, на якій колись відпочивали Божі сльози. На небі не було жодної хмарини. Весело і добре було навкруги. Із будки визирала Молі. Уважно спостерігала за дітьми. Вівчарка знала багато таємниць, тільки розповісти про це не могла...

СМАЙЛИК ВІД ТЮЛЬПАНОВОГО ХЛОПЦЯ

Мабуть, недобре дівчині ходити в чоботях на підборах, на одному з яких випадково відвалилася набійка. Хтозна, де я її загубила. Може, на ринку, бо товклася там, як ненормальна із самого ранку. У неділю люди до церкви ходять, а мене понесло до рядів з одежею. От собі й маю втрачену набійку. Усередині підбора — порожнеча... Допоки додому дійшла, у той невеликий простір снігу талого набилося. Сходами чимчикую й сліди за собою залишаю. Одразу одну мудру жінку-прибиральницю пригадала. Колись я так само слідів в одному із університетських коридорів нахлюпала, вона мені в лице пхикнула, мовляв, треба сліди залишати після себе не на підлозі, а в історії. Права жінка була. В історії. А може, ще і залишу.

Так от, я уже тиждень ходжу в чоботях на підборах без однієї набійки. Ніяк не можу розлучитися зі своїм улюбленим взуттям. Бо в мене повір'я є таке: на роботу ходити тільки у них. Якщо перевзуюсь, недобре щось трапиться. А в суботу, на вихідних, зі спокійною душею віднесу бідолашних до ремонту.

Настав час для тепла. Люди дрижать перед весною, як перед гріхом. Я нарешті перевзулася у кросівки і несучи чоботи до ремонту. Сонце хлюпає промінцями... Справжніми, теплими. Рвучко відчиняю двері будинку побуту. Шукаю ремонт взуття. Ліворуч, у самому закапелку...

— Добрідень, чи можна здати чоботи? У мене набійка на підборі відпала.

Рудоволосий дядько років п'ятдесяти зі смішною зачіскою, як у козаків, покvapливо кинув свою роботу і пробубонів під носа:

— Показуй...

Я похапцем засунула руку до пакету.

— Ось, — невпевнено кажу. — Я їх дуже люблю...

— Якби любила, — відповідає, — то обережніше ходила б у них. А не так, що набійки відлітають, як пробки від шампанського. За хлопцями, мабуть, бігала в чоботях своїх улюблених.

— Ні за ким не бігала, — кажу. — Само якось...

Дивлюся, дядько мій хоч і невдоволеним хоче здаватися, та усмішка прокльовується, поговорити зі мною хоче, а не знає про що. Я його про себе Оселедцем назвала, бо чуба мав, як у козака. Із чоботями бідолашними до шафи сунув, якесь приладдя шукає. Чекаю біля дверей, за своїм рудим чоботарем спостерігаю. А він ніби й забув про моє існування. А мені й іти не хочеться. Стою, комірку його роздивляюся. У кутку гора

взуття відпочиває. Чекає на свою чергу. Праворуч ще одна шафа, тільки більша за ту, де дядько мій копирсається. На полицях теж взуття. Тільки так обережно стоїть, правильно якось. І скільки тут черевиків поламаних! Я уважніше приглядаюся, уявляю хазяїв того скривдженого взуття. На верхній полиці — шкіряні ботфорти. Тільки на одному підбор вирваний прямо з коренем. Малюю в уяві витончену дівулю у короткій спідниці, з модною зачіскою і в ботфортах. Мабуть, на дискотеці так відтанцювала, що і підбори повідбивалися. Поряд кеди — такі нещасні... Без підшов... Хазяїн, певно, спортсмен, відбігав, бідолашний, у них не один крос. Та нічого, рудий — майстер, залагає, як новенькі будуть. Онде туфлі лакові — чоловічі... Носки стерті до дірок. У них, мабуть, казанова місцевий ходив, дівчат спокушав. На нижній полиці — кросівки. Стоять, їсти просять. Зовсім вбили мене, голодні. Як же так їх носити треба? Порозклеювалися, бідолашні, не жалів вас хазяїн, зносив дощенту. На рудого дядька гляну, а він зайнятий, вправно шукає щось для моїх чоботів. Я знову вбивчий погляд на кросівки наводжу, а у голові уже думка з'являється: кинути у ті кросівки розпатлані записку. Швидко шматок папірця з блокноту викидаю, букви виводжу: «Привіт хазяїну вбивчих кросівок! Якщо знайдеш цю записку, ми з тобою зустрінемося!» Написала, згорнула і у рот розхристаної кросівки кинула. А сама собі й думаю, навіщо мені з хлопцем цих кросівок нещасних зустрічатися, мабуть, нечепура якийсь. Тільки руку до них, записку вийняти, а тут уже мій рудий дядько очухався й до мене плентається:

— Ледве знайшов... Тепер залізні набійки навек поставимо... За хлопцями бігатимеш хоч цілий день... Сьогодні після обіду приходь, забереш.

— Дякую, — зраділа дуже. Чоботарю кумедному усміхнулася чи кросівкам тим. Хтозна? Й вибігла із будинку побуту... Чомусь легка і щаслива. Все одно не зустрінемося з тим хлопцем, не буває такого, напевно.

Додому — підстрибцем, а на сонце бродячі хмари насуваються. Гепнути би їх кулаком, щоб тепло не затуляли...

Через кілька годин до чоботаря завітав ще один клієнт. Рудий дядько пригадав хлопця, який декілька днів тому віддав свої занедбані кросівки. Дядько ще пожартувати встиг над ним, мовляв, за таким взуттям уже смітник плаче.

— Добридень, — привітався хлопець. — Я за кросівками... Готові вже? — із кишені талона дістає й Оселедцю протягує. Чоботар на папірець й не дивиться.

— Знаю, — бубонить рудоволосий козак. — Викидати не передумав?

— Чого б це? — молодик здивувався. — У мене повір'я таке є, я тільки в цих кросівках у футбол граю. Вони — щасливі. В інших не виходжу на поле.

— Он воно як, — зауважив Оселедець, — а в мене свої повір'я. Як драння приносять, не беруся майструвати, — дядько пожартувати хотів, та хлопець набундючився одразу. Чоботар усміхнувся й мило так сказав:

— Чекай... Зараз знайду... Заклеїв я твоїх голодранців...

Дядько-Оселедець пішов до маленької шафи діставати кросівки. Хлопець роздивлявся довкола. На полицях було повно усіляких черевиків. Його увагу привернули, на перший погляд, звичайні чоботи, але на одному підборі не було набійки. «Це ж треба так ходити, — подумав хлопець. — Нечепура якась, а не дівчина, у мене такої не буде. Зараз для неї залишимо сюрприз». Молодик дістав із кишені наклейки, що придбав для молодшої сестри, віддер смайлика і приліпив усередину порожнього підбора. «Привіт від мене, нечепуро, — пробубонів хлопець і переключив увагу на чоботаря, той якраз знайшов полатані кросівки.

— Тримайте! Як нова копійка, — похвастив рудоволосий козак і віддав колишніх голодранців хлопцеві.

— Спасибі, — гарячково промовив молодик і вийшов із доленосного будинку побуту.

Після обіду я почимчикувала за своїми чоботями. Деревя тягнулися до неба. Там було світло і чисто. На землі — сірість. Але уже не чорнота. Із радістю забрала з ремонту своє полагожене взуття. Здавалося, набійки стоятимуть вічно. Понеділок розпочала із кроків в улюблених чоботях. Повір'я дотрималася, можна жити далі...

Одного весняного дня я знову загубила набійку на тому ж самому чоботі. Я надзвичайно засмутилася, злість застрягла у горлі. Я готова була вже викинути своє нещасливе взуття, як там, усередині порожнього підбора, замайоріла жовта плямка. Я роздивилася уважніше, мені усміхався смайлик. Це круглолице жовте створіння вбило в мені усіляку злість. І я подумала, що не варто розлючуватися через такі дрібниці, як набійка. Усміхнулася, плюнула на свої повір'я, почала ходити на роботу в кросівках. І що для мене було незвичним, нічого лихого не сталося. А вже в суботу я попленталася до свого Оселедця-чоботаря міняти набійки.

Дивно, але мене не турбувало питання, звідки в підборі взявся смайлик. Він зробив своє діло. Завдяки отій крихітній дрібниці, що жила в моєму підборі, я перестала злитися...

Під дверима ремонту взуття я перетнулася із досить симпатичним хлопцем. Від нього пахло тюльпанами. Ми майже разом зайшли до

невеликої комірки, де майстрував взуття рудоволосий дядько Оселедець. Тюльпановий хлопець дістав із пакету кросівки, які гарячково просили їсти... Я одразу їх впізнала... Це були ті самі, куди я кидала записку...

Мені стало ніяково, я спробувала дістати свої нещасні чоботи із торби, але так занервувала, що взуття впало додолу. Тюльпановий хлопець кинувся мені допомагати. Із середини підбора нам усміхався смайлик...

Ми обидва виявилися не такими вже нечепурами, просто іноді так вчасно рвуться панчохи, відлітають набійки, розклеюються кросівки. Іноді взуття потребує ремонт, як і наші життя.

Відтепер у мене є тюльпановий хлопець, жовтолиций смайлик усередині підбора й рудоволосий дядько Оселедець, який майструє нові долі...

ЕЛЕКТРИЧКА

Зазвичай у ранкових електричках ніде яблуку впасти. Цього ранку у вагонах було просторо й зовсім не людяно. Деінде сиділи пасажери, та невтомні продавці морозива, води й пиріжків розносили товар. Біля вікна сиділа молода дівчина в пісочному сарафані й із кучерявим білявим волоссям. На її колінах лежала розгорнута книга, жадібно читала написане й навіть не помітила, як на одній із зупинок до вагону зайшов хлопець і сів напроти неї. Раптом заграла лірична мелодія, і дівчина підняла голову. Їй здалося, що дзвонить її телефон, який лежав у сумці. Вона кинулися його діставати, як хлопець напроти спокійно сказав: «Алло...» «Так от воно що... — подумала дівчина. — У цього хлопця така сама мелодія стоїть на виклики, як у мене... Цікаво, звідки він тут узявся такий симпатичний...» — збентежена читачка електрички обдивилася хлопця з ніг до голови й опустила очі в книгу, ніби їй абсолютно все одно, хто з нею їде поряд. Тим часом молодий вродливий пасажир розмовляв по телефону. І видно було, як горіли його очі. «Так, сонечко... — сказав він у відповідь голосові в телефоні. — Я дуже сумував за тобою ці дні... Не міг дочекатися вихідних... Так, люба, я взяв парасольку... Цілую тебе, цілую...» — хлопець вимкнув телефон, посміхнувся сам до себе й замріявся.

— Хочеш, я зроблю так, що ти закохаєшся в мене... — раптом звернулася до хлопця білявка, яка сиділа напроти й неначебно читала книгу.

— Не зрозумів... — хлопець здивовано поглянув на дівчину.

— А що тут розуміти... Великого розуму не треба... Хочеш, я зроблю так, що ти мене покохаєш?

— Це неможливо... — відповів хлопець. — У мене є кохана, і я їду до неї.

— А може, я стану твоєю коханою? — дівчина відклала книгу вбік і зазирнула йому глибоко-глибоко в очі.

— Навіщо тобі це? — запитав хлопець. — Сумно?

— Ні, ти просто мені сподобався...

— Не ображайся... Але ти занадто відкрита чи просто божевільна... — сказав хлопець.

— Та божевільні ж не читають книжок, а я люблю читати... — відповіла білявка і ніжно усміхнулася... — Мене звати Мар'яною, а тебе як?

— Мар'ян... — відповів хлопець.

— Яке рідкісне ім'я... І мелодія в тебе на телефоні така сама, як у мене... — зауважила дівчина. — Слухай, давай поїмо морозива, за знайомство, ти яке любиш?

— Я не люблю морозива, — сказав Мар'ян.

— А що любиш?

— Мабуть, не варто розказувати першій стрічній, що я люблю.

— Та я для тебе вже майже рідня, а ти кажеш, перша стрічна... І знаєш, іноді ось так малознайомій людині можна розповісти набагато більше, ніж тій, з якою знайомий сто років.

— Ти до всіх так чіпляєшся? — запитав Мар'ян.

— Ні, тільки до тебе... Спочатку я взагалі не помітила, як ти заїшов до вагону, а потім цей телефон задзвонив, я підвела очі, а біля мене ти...

Мар'ян зовсім збентежився після цих слів. Він не знав, що казати й просто подивився у вікно. А там майоріли дерева, і накрапував весняний дощ. «Так, недарма узяв парасольку...» — подумав хлопець. Дивна білявка все ж таки купила морозива й по-дитячому облизуючи губи, промовила: «Дарма ти відмовився. Смакота...» Мар'ян тільки всміхнувся і байдужо поглянув на співбесідницю. Їхати залишалося небагато, електричка потроху наповнювалася людьми, але до дивної пари ніхто не сів.

— Знаєш, — знову почала розмову Мар'яна. — Я люблю спілкуватися із різними людьми. Нічого такого тут немає. Я взагалі багато чого люблю... От знаєш, обожнюю щось жмакати в руках, може, шматочок папірця, а може, листочок який... Люблю знаходити потрібну адресу, чи, наприклад, заводити будильника у вихідний день на сьому годину ранку, а потім прокидатися, згадувати, що сьогодні неділя, радіти з того, вимикати будильник і знову лягати спати. А ще обожнюю

книжкові магазини, коли бачу безліч книг навколо, божеволію від цього... А ще моя слабкість — фонтани, годинами б на них дивилася... А в тебе є улюблене місце на землі? — запитала дівчина в Мар'яна, удосталь наговорившись.

— Так, є... Але я не скажу... — відповів хлопець.

— А я вгадаю... — сказала Мар'яна, — у тебе просто його немає, от ти так і відповідаєш. У тебе ніколи не було такої людини поряд, з якою у вас би було улюблене місце...

— У мене багато улюблених місць... — сказав Мар'ян і зрозумів, що збрехав...

— Мабуть, що так... Мені час виходити, приємно було познайомитися, Мар'яне, піди колись до парку і подивись на фонтани, тобі сподобається...

Дівчина повісила сумку на плече, поправила пісочний сарафан і розчинилася між людей, які теж виходили з електрички... Так, ніби й не було її ніколи, і ніби знайомства цього не було...

Мар'ян непорушно сидів і до кінця не міг зрозуміти, що з ним трапилося. Раптом почулася лірична мелодія, дзвонила кохана, але він не хотів брати телефон...

Дуже скоро весна змінилася на літо, літо на осінь, осінь на зиму. Після того незвичного знайомства багато води сплигло. Мар'ян постійно жмакав у руках якийсь шматочок аркуша чи листочок, заводив будильника по вихідних на сьому годину ранку, прокидався, радів, що нікуди не йти й далі продовжував спати, полюбив їсти морозиво й читати книги, у нього з'явилося улюблене місце: у парку, на лаві біля фонтану, а ще він постійно шукав якусь невідому адресу...

Із часом в електричках не побільшало народу. Одного дня до вагона зайшла молода білява вродлива дівчина й сіла біля вікна, на її колінах лежала розгорнута книга. Вона так захопилася читанням, що не помітила, як до вагону зайшов симпатичний хлопець і сів позаду. Раптом задзвонив телефон, заграли лірична мелодія, і білявка промовила: «Алло...» Очі дівчини засяяли, вона мило посміхалася й розмовляла із голосом у телефоні: «Я не дочекаюся, як побачу тебе, дуже хочеться зустрітися... Так, коханий... Ми обов'язково поїмо морозива, а ще підемо до нашого улюбленого місця, авжеж, цілую...» — білявка вимкнула телефон і замріялася, подивившись у вікно, за яким накрапував осінній дощ.

— Хочеш, я зроблю так, що ти закохаєшся в мене? — звернувся до неї симпатичний хлопець, який сидів позаду.

— У тебе багато шансів, Мар'яне... — відповіла білявка й розпливлась у посмішці.

— А як же коханий, з яким ти говорила по телефону? — запитав хлопець.

— Я що не розказувала, що обожаю розмовляти по телефону з вигаданими людьми?

— Ні, — відповів хлопець. — А як же лірична мелодія, що заграла?

— Будильник... — відповіла Мар'яна і відклала книгу вбік...

ЛЬОНЬКА

Льонька щоранку приходив на зупинку біля школи й намагався заохотитися в автобус, який возив пасажирів із вокзалу до центру.

— Чи поспішаєш куди, Льонько? — гукнув чоловік років п'ятдесяти із білою, мов крейда, головою.

— Спішу, спішу... — гмикає Льонька, потупивши погляд під ноги.

— Дивись, не перечепися, — говорить чолов'яга. — Онде шнурки матюком зав'язані.

Льонька чорно так, подавлено на черевики дивиться, а шнурки й правда не церемоняться, бовтаються, як попало.

— Грець із ними, — промовляє Льонька. — Хоч падати, хоч ні... Синці — пусте, як душа побита...

Чолов'яга сивий співчутливо обдає поглядом Льоньку, а тому, здається, все одно, що на нього всі витріщаються. Стоїть, підтоптаний, висмоктаний, чекає автобуса, та всі знають, що їхати Льонці нікуди не треба. Ні роботи вже давно, ні сім'ї.

Ходить Льонька по зупинці туди-сюди. Люди звикли до нього. І звикли до того, що буває він тихим, а буває й буйним. Настрій у Льоньки мінливий. Бува, стане скромно й стоїть, щось під ніс торочачи. А коли-не-коли капелюха надіне, кулака підніме й давай лаятися на чому світ стоїть. Його мови ніхто не розбере. Кого кляне, кого обожнює — не знати. Те, що шкоди не завдасть, теж всі знають. Тому й не обходять, а інколи й забалакають до нього.

Льонька автобус нутром чує. Ще не видно його, а чоловік уже топчеться на місці. Жінка одна по Льонці, як по годиннику, розуміє, коли автобуса ждати. А як під'їжджає, для Льоньки не завжди в ньому місце знаходиться. Бо забитий людьми вцент. А тих, кого підбира на зупинці біля школи — багато, серед них і Льонька, але ж людям працювати, а тому сердезі — що?

— Не лізь, кажу! — наказує строго жінка із різнокольоровим волоссям. — Не лізь, Льонька! Бачиш, що й так місця нема.

Сама ледве стоїть на сходинках. Двері зачинитися не можуть. Пасажири вглиб автобуса не йдуть. Ще й Льонька підштовхує з вулиці.

— На тобі! — як дасть сумкою по голові Льонці. Він отетерів. Нічого не сказав, тільки кулаком погрозив і по-своєму щось проторочив.

Люди знали, як починає бідолаха незрозуміло гомоніти, то значить, дуже хвилюється чи нервує. А як спокійний, то кожне слово розбереш.

— Він не дурний, — заперече бабця у картатій хустці.

— Дурний, тобі кажу, сусідко, дурний. Він на зупинці товчеться щоранку. І верзе таке, що й нечиста не розбере. Кулаками на людей махає, катається в автобусі туди-сюди, — доказує своє бабуся із вузькими-вузькими очима.

— Мій із ним балакав... Каже, що він має розум, — перечить бабця в картатій хустці.

— Та яка вам різниця, який Льонька, дурний, недурний, — утрчається в розмову молода дівчина. — Може, горе яке в людини. А ви...

— Та яке там горе! — верещить бабця із вузькими очима, — то все горілка проклятуша. Губить чоловіків...

— Не п'є він, — стверджує чолов'яга з вибитими спереду зубами, — не п'є. Точно знаю...

— Та хоч і дурний, — мовить ще одна бабця із добрим-добрим лицем. — Яке нам діло. Не нам судити... Ми всі божевільні... Що кулаками не махаємо? Чи не говоримо так, що нас ніхто не розуміє, га? У гріхах живемо й за собою нічого не бачим.

— Може, й так... Може, й так, — хитають головами бабці.

Дмитричиха, сусідка Льончикова, правду про нього знала. Та язика за зубами тримала. По подругах не бігала. Але Льончик для неї був як прикмета. Якщо зранку сусід лається, вісті погані будуть. Якщо Льонька тихше води — радість буде.

Як не намагалася Дмитричиха Льоньку уникати, щоб правду про день не знати, не виходило нічого. Як навмисно, вона сміття викидати, і той з-за хвіртки виглядає. Бабця за молоком — і він поряд. Дмитричиха на Льоньку не ображалася за те, що він, бувало, і на неї кулаком махав. Усміхалася до нього і тоді, як вісті погана отримувала.

Льонька все кудись їхав, їхав, їхав. На нього гримали, кричали, сумками по голові били, та він не зважав, у нього було діло, своє діло, діло життя.

Він їздив шукати дружину.

Дмитричиха її добре пам'ятає. Пишна така жінка, червоношока, із густим чорним волоссям, що змією обвивали плечі. Вона завжди

простоволосою ходила. Навіть взимку. Сніг мете, хурделиця. Жінка йде із довгим, мов ніч, волоссям, а на ньому — білі намистинки-сніжинки сяють. Весела й жвава. Поздоровкається до сусідів, потеревенить. Роботи не боялася, город швидше за всіх вбирала. Любив її Льонька дуже. Більше за життя любив. Ніжно так її називав: ягідкою. Чоловіки після роботи до кіоску. Льонька додому. До жінки. Прийде, чмокне у волосся, поглядом обпече й радіє, що ягідка поряд. Ось тільки діточок ніяк нажити не могли. Тільки в чому там біда, Дмитричиха не знала. Ніхто не знав, крім Бога.

Одного разу Льонька додому з роботи дуже спішив, дуже. На серці кішки шкреблися. До ягідки своєї хотів як ніколи. Чоловіки за воріт тягнуть, мовляв, ходімо по чарчині, за компанію, а той сердега рветься до коханої, як вперше. Додому приходить, і серце обірвалось. Нікого. Він тоді вже чітко знав, що більше ніколи ягідки не побачить.

Де дружина пропала, ніхто не зна й досі. Льонька увесь Зміїв об'їздив. Кожну собаку допитав. Тільки даремно. Міліція шукала й теж не знайшла. Наче крізь землю провалилася. Ні записки не залишила, ні речей не забрала. Тільки город наостанок прибрала. Мучився Льонька від того, дуже мучився. Занедбав відтоді життя своє. Тільки й знав, що селом нишпорити, дружину виглядати. Дмитричиха наставляла Льоньку, молилася за нього, водою свяченою поїла, маслом церковним лоба мазала, щоб порозумнішав.

— Жити треба далі, — говорила бабуся чоловікові. — Не знищуй себе, Бог гніватиметься...

Та Льонька далеко був від тих слів. Далеко...

— Хоч би знати, що жива, — скиглив чоловік, — хоч би знати, де вона та з ким...

Дмитричиха Льоньку жаліла. Бачила, що чоловік до нитки себе зводить. Але що вона могла зробити проти сили тієї нетямущої, проти кохання?

Льонька відтоді щоранку став на автобус виходити, люди на роботу йдуть, а він — дружину шукати. І так уже років із десять.

— Льонько! А Льонько? Де ти все їдеш, де? — гукає дід із бородою, тримаючи у руках рибальські снасті. — Чи вдома тобі не сидиться?

— Не сидиться, діду, не сидиться, — відповідає Льонька, намагаючись запхатися у повний автобус. — Діло маю, діло...

— Яке діло? — не розуміє дід. — На риболовлю — оце діло, з хлопцями — по сто грамів — теж діло, город перекопати чи кукурудзи намоти — ще ліпше, а ти мотаєшся туди-сюди... Чи ти остаточно здурів?

Льонька з автобуса вийшов, на діда похмуро поглянув, слова у нього плутатися почалися, десь з хвилику незрозуміло що говорив, дід

ошелешено глядів на співрозмовника, а той втихомирився і обережно вичавив із себе:

— Діло моє найважливіше за всі ваші разом узяті. Тільки ви того не зрозумієте...

Дід потилицю почухав. Замовчав. Побрів далі собі кудись. А Льонька чекав, чекав на автобус і нікуди не йшов... І ввижалася чоловікові його ягідка із чорним довгим волоссям, а на ньому намистинки-сніжинки... Йде жінка, усміхається, руки до Льоньки простягає, а він до неї...

ЗАПАХ

Сьогодні на вечерю смажена печінка із цибулею. До неї — пюре. Ще солені огірки і бутерброди... Обов'язково чай із цукерками... Усе як завжди. Дерев'яний стілець, на ньому — їжа... Тільки він ще не приходить. Затримується. У справах...

На блоці товчуться хлопці. Сьогодні понеділок, а значить, вони збираються це відзначати. Замикаються в кімнаті, п'ють пиво, весело щебечуть, грюкають дверима, лупцюють один одного, ганяють дівчат, життя в гуртожитку триває, так і має бути.

Але він іще на роботі. Затримується, у справах.

Порсаюся в речах, щось прибираю, смикаюся по кімнаті, не знаючи, що робити. Я вдома і начебто ні.

Двері відчиняються. Він заходить. Худий і блідий, зморений і знервований. Я вітаюся з ним, цілую, примушую одразу мити руки... З милом... Він щось бовкає в мій бік але виходить на блок, миє руки, водночас гарчить на хлопців і примушує їх винести сміття з туалету. Ті не хочуть. У них свято. Понеділок. Попривозили з дому гроші та сало. Але сміття таки виносять. Через силу...

Ми вечеряємо. Майже не говоримо. Він завжди мовчить про свою роботу.

— Як справи? — питаю. — Що трапилося нового?

— Нічого, — відповідає. — Нічого.

— Так не буває, — кажу. — Не хочеш говорити?

— А що говорити? — нервує. — Колючі дроти навкруги. Атмосфера пригнічує...

— Шукай іншу роботу, — відповідаю. — Розумію, тобі важко там...

Мовчить. Нічого не каже. Я чую від нього запах, який майже в'ївся в його шкіру. Чоловік щодня приносить додому запах тюрми. Я все примушую його митися, але все одно чую, як від нього доноситься

запах тих людей, що сидять там роками. Це запах їхніх гріхів, агресії, суму, божевілля, безвиході, параної, відчаю.

— Шукай іншу роботу, — повторюю. — Скоро зовсім загубиш себе.

Він мовчить. Не слухає, йде на роботу, життя триває...

Одного разу я прийшла додому раніше. Біля ліжка стояв пакунок. Розгорнула. Перше, що побачила, — очі. Ясні та розумні. Чисті та прозорі. Це була ікона Божої Матері. «Не можна ікону тримати у пакунку, їй не місце там... Гріх...» — подумала й поставила на стіл. Гарна ікона, у дерев'яній рамці, красива й незвичайна.

— Звідкіля, — кажу, — таке диво?

— З тюрми, — відповідає чоловік. — Подарунок на день народження.

— А як же так? — не розумію. — Ті ж люди, що там сидять, грішні такі. А святині малюють... Ти знаєш, саме хто створив цю ікону?

— Ні, — дивується. — Їх там триста чоловік сидить. Може, вбивця якийсь малював...

— Від щирої душі?

— А я звідки знаю? — відповідає чоловік.

Бачу, вже заходиться збирається. Більше із запитаннями не лізу. Змовчу. Дивлюся на ікону і не знаю, як з нею бути. Може, до церкви віднести, хай посвятить її священник, адже енергетика в неї, мабуть, не проста. Уявляю, що тими руками зроблено було, а потім Божу Матір малювати... Дивуюся... А чоловік уже й спокійний, мов удав... Не зважає на мою реакцію. Сама собі й думаю, може, й правда? Кожен має шанс на інше життя... І ті люди, що сидять у тюрмі. Почала молитися Божій Матері, що на тій іконі зображена, щоб допомогла тим художникам і чоловікові моєму...

Сьогодні на вечерю — борщ. Свекруха капусти передала, томату. До нього — сметанка. А після обов'язково чай із цукерками.

Усе як завжди. Дерев'яний стілець, на ньому — їжа... Тільки він ще не приходить. Затримується. У справах...

На блоці товчуться хлопці. Сьогодні вівторок, а вони все одно щось святкують.

Порсаюся в речах, щось прибираю, смикаюся по кімнаті, відчуття того, що знаходжуся вдома.

Двері відчиняються. Він заходить. Худий і блідий, зморений, але усміхнений. Я вітаюся з ним, цілую. Він сам іде мити руки. З милом. Виходить на блок, розмовляє з хлопцями, сміється.

Ми вечеряємо. По телевізору — новини. Десь знову щось трапилося...

— Як справи? — питаю. — Що нового?

— Сьогодні перевірка з Києва нагрянула... Цілий день мотався, як навіжений. В управління їздив... Потім картоплю вигружали... Купа всього... Сергій на іншу роботу перейшов...

— А ти збираєшся переходити? — як голкою у серце.

— Думаю ще... — відповідає.

А потім, як наче вдаль кудись дивиться й говорить:

— Розумієш, з такою роботою починаєш цінувати речі, на які раніше не звертав.

— Але як же? — дивуюся я. — Ти ж іноді такий похмурий через свою роботу?

— Тепер я впевнений, що свобода — це уже щастя, — чоловік загадково примружує очі та продовжує свою думку. — Смажена печінка із цибулею — щастя, борщ — щастя, наша вечеря на дерев'яному стільці — теж щастя, навіть оцей наш гуртожиток і маленька кімната... У мене є із чим порівняти... Там, де я працюю, інші люди... У них такого немає... Треба цінувати те, що маєш...

— Можливо, — сказала я.

— Звичайно, це не означає, що для щастя більшого не треба, — продовжує розмірковувати чоловік, як наче йому сьогодні язика хтось розв'язав. — Але я тепер знаю, як я не хочу жити. І як не варто жити.

Чоловік замислився. Я теж. Бо насправді не знала, як розцінювати його слова. Розуміла, що в чомусь він правий, але і не могла порівнювати себе з тими людьми, що відбувають покарання.

— Але як же тоді боротися зі своєю злістю, що виникає через твою роботу, атмосферою, що пригнічує? — розгублено запитала я.

— Відмивати. Милом, — відповів чоловік. — Тільки не від шкіри. А з душі...

Мені більше не хотілося нічого у нього запитувати. Ми робили вигляд, що дивимося телевизор, але насправді кожен думав про щось своє.

На столі стояла ікона, яка назавше увібрала в себе запах тюрми. Божа Матір, зображена на ній, чула про все, що ми говорили. Вона знала багато історій, із поганим та добрим кінцем...

Я зміряла оком нашу маленьку кімнату, притулилася до чоловіка й усміхнулася. Я більше не чула від нього запаху тюрми...

КАЛЕНДАРИКИ

Бабуся Олена пішла перевіряти пошту. Вона ніколи не поверталася з порожніми руками. У поштової скриньці старенька завжди знаходила газети й листи. Деяка преса діставалася їй від сусідів, а от на листах не було вказано адресата. Але це не засмучувало бабцю. Головне, щоб лист просто був. Неважливо від кого. Важливо, що хтось приносить їй радість, і вона вже не могла уявити свого життя без тих листів.

Цього разу її серце стукало дуже голосно. Бабуся Олена хвилювалася. Вона побоювалася відкрити поштову скриньку й не знайти там листа. Так було щоразу. Це ніби як ритуал. Якщо є лист, значить, ще триває життя... Тремтячими руками старенька відкрила скриньку... Газети... І... Лист... Дякувати Богові... Є... Значить усе добре...

На кухні влітку нічим дихати. Бабуся Олена не зважає на це. Сідає за стіл... Виймає те, що у конверті... Серце радісно тріпоче... Календарики... Цього разу їх три... На першому — білий крилатий кінь стоїть посеред хмар... Очі — блакитні, як небо. А сам могутній і жвавий, як саме життя. Дивиться бабця Олена на того коня і наче він сил їй додає, здоров'я. На другому календаріку — гори... Величаві й незорі. Далекі й близькі. Бабця Олена вдивляється у ту загадковість, і віє на неї свіже повітря, у грудях — чисто... Дихається легко... На третьому календаріку — соняхи. Тисячі жовтих очей не відводять поглядів від старенької. Гріють душу, гріють самотність...

На зворотньому боці тільки сьогоднішнє число й день. 9 серпня. Вівторок. Більше чисел немає... Бабця Олена радіє... Вони й непотрібні, інші місяці й дати. Як наче не нагадують, скільки прожито й скільки ще жити. Один день може коштувати цілого життя. Навіщо ті числа вигадали?

Руками старечими календарики бере, назад у конверт кладе, до серця пригортає, а потім йде до кімнати. Там — полиця, на ній — коробка з картону, а у ній тих листів сила силенна. То не просто листи, а роки цілі, що життя подовжують... Дивиться бабуся Олена, місця зовсім трохи залишилося в коробці. Може, й жити небагато доведеться?

Уляна жила на третьому поверсі, вище від бабці Олени. Дівчина мала дивну звичку. Писати листи. Тільки незвичними вони були. Конверт, у ньому — календарики. Для кожного підбиралися окремо. Тільки схожість у тому, що на всіх календариках стояло тільки одне число і день, навіть рік не вказувався. А навіщо? Мовляв, так живеш ніби у вічності...

Для подруг Уляна підбирала календарики з квітами... Ніхто не знав, від кого ті дивні листи. А дівчині створювати їх було за радість, бо

знала, ті, хто їх отримує, теж радіють. Але не для всіх так робилося. Тільки для чистих душею людей... А як вже так Уляна визначала, хто такий, то її особистий секрет. Хоч і дуже простий... Розрізняла людей по очах. Очі багато сказати можуть. Більше, ніж язик. У бабусі Олені були добрі очі, глибокі й мудрі, календарики для неї були особливі.

Одного разу Улянка занедужала. Прямо серед літа. Доводилося постійно лежати в ліжку через ту слабкість. Проминув тиждень. Вона знала, бабуся Олена чекатиме листа. Але хвороба зробила своє діло і не давала дівчині звестися на ноги. Улянка провалювалася в сон. Її була пропасниця...

Настав довгоочікуваний четвер. Бабця Олена почимчикувала до поштової скриньки, опершись об палицю. Серце нервово калатало. Один слабенький рух. Поштова скринька відкрилася. Газети... Від сусідів. А лист? Його нема! Невже більше не буде життя?

Бабця Олена сиділа на дивані у своїй кімнаті. У руках — коробка з листами. Ув очах — біль. «Ритуал закінчено, — подумала вона. — У коробці й місця майже не залишилося для тих календариків». Вона й сама не могла пояснити, як так сталося, що звикла до тих листів, які приносили їй радість, додавали сил... Цього разу сил не додалося, у грудях стало важко й задушно...

Уляна довго не могла впоратися з хворобою. Мати була тривогу й хотіла відвезти доньку в лікарню, але дівчина протівилася. Вона не могла, не могла зникнути... Їй потрібно відправити листа... Дівчина лежала на ліжку й дивилася в стелю. Вона мала встати й зробити те, що так потрібно одній людині на першому поверсі її під'їзду.

У шафі підготовлено календарики. Конверт є. Добре, сьогодні ще один четвер, ще не пізно, не пізно...

Бабуся Олена почувалася зле. Страшенно мучив головний біль через задуху або через ще щось. Поштову скриньку перевіряти не збиралася. У серці щеміло, але йти її відчиняти — це знову стикнутися з тим відчуттям, коли не знаходиш листа... Коли не знаходиш надії... Сусідка тітка Маруся знову притарабанила газети. Кинула їх у скриньку... Забарилася йти, а потім чомусь повернулася. Відкрила скриньку, виїняла вміст й тихенько постукала у двері бабусі Олені.

— Йду! — почулося за дверима.

— Чи ви живі, здорові? — запитала тітка Маруся у сусідки. — Я вам тут преси підкинула, тримайте...

— Спасибі тобі, Марусю, тільки й читати вже несила, — якось стривожено відповіла старенька.

— А ви читайте, бабуню, читайте, — наполягла тітка Маруся, — там у світі таке робиться...

Сусідка простягла старенькій пресу. Раптом серед газет замайорів кутик знайомого конверта. «Лист», — подумала бабця й почеберяла на кухню.

Сіла за стіл. Тремтячими руками відкрила конверт. Календарик. Лише один, але він такий дорогий... На ньому — річка... Прозора, чиста, глибока. Вона бурхливо тече кудись у невідомість, туди, де людським очам не має місця. Війнуло прохолодою і якимось спокоєм...

«Моя річка ще довго тектиме», — подумала бабуся Олена, кладучи конверт із календариком у коробку, у якій зовсім не залишилося місця...

ЛОМБАРД

Відчуття безбарвності існування переслідувало Богдану цілий день... Дівчина завзято влаштувала своїй душі тортури та знущання, йдучи поміж високих кленів парку. Вона намагалася вичавити із себе усмішку, але не виходило. Лише вдавалося хмикати отим химерним думкам. Хто повісив на неї тягар примітивності? Батьки? Життя? Доля? Богдана з недовірою подивилася на перехожих... Вони теж — такі як усі, роблять певні вчинки, ходять на роботу, а мріють зробити щось зовсім інше... Богдана знала, їй набридло місити тісто буденності і випікати з нього несмачне печиво, яке просто не лізе до рота. Зрештою, десерт складався з непоганих інгредієнтів: дому, сім'ї, роботи, але хотілося — свята!!!

У рюкзаку Богдани зберігалася її спасіння — фотоапарат... Дівчина не уявляла свого життя без фотографування людей... На її знімках можна було побачити кого завгодно: життєрадісного неформала в куртці із залізними шипами; бабуся із переходу метро, що просить милостиню; маленьку наївну дівчинку, яка тримає у своїх руках улюблену ляльку; закоханих, що ідуть трамвайними рейками; дідуса, що гуляє берегом моря зі своїми кращими друзями — собаками; дівчину, яка підстрибує до неба від щастя... Богдана й години не могла прожити без того, щоб не скористатися своїм розрадником, вона дуже любила фотографувати...

Цього разу прогулянка парком могла закінчитися повною депресією, але дівчина вчасно схаменулася, упіймала в рюкзаку фотоапарат і радісно дістала своє рятівне коло. Важка чорна стіна думок посувалася, і перед дівчиною відкривався новий світ — цікавих образів і персонажів... Палець був напготові, тільки б зловити когось оригінального і — клац, маленький шматочок життя в кадрі... Кожен у парку був на своїй хвилі. Богдана випиналася, стійко ходила у пошуках жертви... Є! Дівчина... Рожеві панчохи... Кеди... Зелена довга

спідниця у клітинку... Біла майка із написом «Я люблю літати...» Сережки — два палаючих серця... Очі світяться... Вуста — азартні... У руках — повітряний змій... Як наче обидва готуються до польоту... У космос, у новий всесвіт, де всі такі, легкі і безтурботні... Не дівчина, а справжній експонат... Фотоапарат працює... Богдана щаслива... Дівчина у кадрі... Аж раптом — дзвінок... Мобільний дзеленчить десь у рюкзаку... «Алло, — задумливо сказала Богдана... — Так... Авжеж... Прийду... Залюбки... — дівчина загорілася від радощів... — Він мені зателефонував! Сам... Перший! — не вірила Богдана. — От і свято... Нарешті свято...» Вадим був хворобою Богдани... Вона закохалася в нього по вуха ще в університетські роки, коли вчилися на одному потоці, а потім стали працювати в одній компанії... Але хлопець ніколи не проявляв симпатії, нічого більшого, крім дружніх стосунків, а тут раптом дзвінок — запрошення на день народження... Так і завмерла ошелешена посеред парку. «Я буду... Авжеж...» — белькотіла Богдана. Обернулася — рожеві панчохи пішли, а може, полетіли... разом із повітряним змієм... Фотоапарат — у рюкзак, добру новину — в кишеню... Свято — під серце... «Я люблю літати», — подумала дівчина і нарешті рушила з місця.

Перша думка, яка промайнула, — купити гідний подарунок... У Вадима треба було бути за півгодини... Звичайно, так не робиться. Треба було заздалегідь попередити... Але Богдані було все одно... Нарешті він про неї згадав, запросив... Тепер подарунок, купити подарунок... А гроші? Дівчина зовсім забула про те, що в її гаманці тирлувалося лише двадцять гривень. Зарплатні ще не видавали, а батьки поїхали до родичів... «Може, в когось позичити», — подумала дівчина, озирнулася в різні боки і зрозуміла — ні в кого. Богдана просто йшла уперед, як ті перехожі, і не знала, що робити. Раптом на розі вивіска — ломбард «Заволока»... Дівчина вхопилася за вуха... Так — золоті сережки на місці... Подарунок тата... «Але це ж не назавжди... — зітхнула дівчина. — До зарплатні... А там викуплю і все...» — подумала Богдана і гайнула до ломбарду. У середині — приємне світло, у віконці — жінка, хитро мружить очі...

— Добридень, — привіталася Богдана. — Я хочу здати свої золоті сережки... От... Дивіться... Скільки я за них отримую? — дівчина вимушеним жестом простягнула жінці прикрасу.

— Ми не приймаємо дорогоцінності... — байдужо промовила жінка.
— Як це? А що? — здивувалася Богдана.

— Любов... Ми приймаємо любов до улюбленого заняття... У вас є улюблене заняття?

— Не знаю... — замислилася дівчина, не розуміючи, чи сприймати усе це всерйоз. — Авжеж, є улюблене заняття... — усе ж таки пробувоніла дівчина. — Я люблю фотографувати людей...

— От і добре... — зазначила жінка. — Ви нам свою любов до фотографування. А ми вам гроші. Ось вони. — Жінка дістала із шухляди чималеньку суму і простягнула Богдані. «Це навіть краще, ніж здавати сережки. Тато нічого не запідозрить», — подумала дівчина, взяла гроші і вибігла із «Заволоки».

Тримаючи в руках невелику коробку синього кольору у вигляді троянди (нічого кращого Богдана не придумала, як придбати в ювелірному магазині срібний ланцюжок на руку), дівчина тицьнула у дзвінок Вадимової квартири. А звідтіля — галас, регіт, музика... Іменинник відчиняє двері — вродливий, у блакитній сорочці і чорних брюках. Очі — стріляють, з рота — лава алкоголю...

— Привіт, — холодно сказав Вадим. — Заходь. Уже всі в зборі.

Богдані — мурахи по спині.

— Вітаю із днем народження... Це тобі... — дівчина простягнула коробочку.

Узяв. Не відкрив. На полицю — до інших подарунків. Там їй і місце, у купі з усіма.

У кімнаті — гучна компанія. Великий стіл — повно страв, шампанського; колеги по роботі, однокурсники, а це хто, у кріслі? Білявка — прихована загроза...

— Знайомся, Богдано. Це моя дівчина — Вікуся, — тиць на білявку — шкіриться, головою махає.

Богдані — кров у скроні, а у горлі — клубок застряг... Ледве-ледве... «Дуже приємно...»

Напроти — усміхнені обличчя. А Богдані хоч плач. Який там тост, та й пити не хочеться. Не заважатиму, піду... Дівчина на вулицю. Сльози котяться по щоках. От і свято. А хотіла ж свята! Білявка в кріслі, Вадим поряд з нею, як собача... І синя коробочка запеклася від болю на полиці серед пилу...

Ще хвилька — і в прірву... У такі миті є рятівне коло... Фотоапарат із рюкзаку... Але — пустота... Що з ним робити? Кнопку тиснути... Не тиснеться... А як фотографувати? А навіщо? Що за маячня... Персонажів — не видно й не тягне зовсім на маленькі кадрики із чужого життя... Богдана зовсім розгубилася... Але ж було! Рятувало не раз те фотографування... Чому ж тоді зараз? А — ломбард... Здала любов до улюбленої справи у ломбард... Виміняла на гроші... От божевільна... Як це? Хутко до «Заволоки»... Відчинено... Добре... Це добре... У віконці — жінка... Але інша... Молодша, гарніша...

— Добрий вечір... — Богдана ледве стримувала сльози. — Я годину тому у вас здала свою любов до улюбленої справи... Виміняла на

гроші... Я от вам сережки віддам золоті, тільки поверніть мою любов... Бо я не зможу без неї...

— Яку таку любов... Дівчино, ви що? — загорланила жінка. — Міліцію викликати чи швидку? У нас люди золото здають, а ви про любов, це вам не готель якийсь, поплутали, мабуть, ану йдіть, а то охоронця покличу...

Богдана посунулася до виходу. Як же це може бути?.. Та ж адреса... На розі... Ломбард... А назви взагалі немає... Маячня... Може, сон? Ущипнула себе за руку... Ні, не сон, реальність...

Через півгодини Богдана відчиняла двері власної квартири... Тиша... Батьків немає... Незграбно всілася на диван... Згадала про Вадима — серце закалаталося від люті... Згадала про ломбард — ще більше... Знову полізла в рюкзак — ось він фотоапарат... Спасіння... Повернення до життя... Руки самі змикають... Добре, що перший поверх... Вікно відчиняє... А там — дід на лаві... У роті цигарка... У руках — гітара... А шорти — смугасті, смішні, мабуть, у онука позичив... А на голові — шапка солдатська... Мабуть, ще з війни... Палець Богданин на кнопку тисне — клац... клац... Дід у смугастих шортах у кадрі... Веселий і щасливий назавжди...

Відфотографувала... Заспокоїлась... А як це так сталося? Бо не хотілося ж... Невже повернулася любов... Так, повернулася... Богдана фотоапарат цілує, радіє... «Більше ніколи не віддам свою любов... Ніколи не проміняю на гроші улюблену справу...» — белькотить дівчина без кінця...

На ранок Вадимові боліла голова. Шампанське протягом ночі далося взнаки. Вікуся під боком, на столі — безлад... Добре, що не йти на роботу... Підвівся з ліжка, пішов на кухню за водою. Зирк — на полиці у коридорі синя коробочка... Богдана подарувала... Ще не зовсім тверезий хлопець підійшов ближче, узяв у руки, замислився, відкрив, а там — порожньо... «От тобі і подруга, порожні коробки дарує...» — подумав Вадим і посунувся на кухню за водою...

Богдана знала, все повернулося на свої місця... Схопила фотоапарат, кинула у рюкзак і вискочила на вулицю свіжим ранком... Трамваем — повз ломбард... Вийшла на зупинці... Вивіски немає... Присіла поряд на лаві... Раптом до ломбарду заскочила дівчина з парку в рожевих панчохах, дивній майці «Я люблю літати» і з повітряним змієм у руках... Через хвилику до ломбарду поплентався дід у смугастих шортах із гітарою в руках... А ще через мить — Вадим із білявкою...

Богдана бачила, як люди заходять і виходять з ломбарду, як легко вони розлучаються зі своєю любов'ю... Вона знову ущипнула себе за руку... Ні, не сон... Стрибнула у трамвай... Поїхала легко й завзято... За кадром із чужого життя, де ще кожен займається улюбленою справою...

Ганна
ТКАЧЕНКО

ГРУЗИНКА І БОСЯК

— Петре Никифоровичу! — кликала сусідка — з вулиці своїм писклявим голосом. — Грузинка померла, родичі листа прислали. Просили тобі повідомити.

— Не може бути?! — поспішав старий до хвіртки.

— І чого ти так налякався? — вдивлялася вона в ледь помітні дідові очі під кудлатими бровами. — Зізнайся хоч тепер: була усе-таки любов між вами? — страх як хотіла взнати правду, бо про те гадала все життя.

— Допитливій Варварі ніс відірвали. Ногами он човгаю, а ти про любов питаєш, — бурчав старий Петро. — Може, що й було, то разом з водою сплило. А весен відтоді пройшло — не перелічити! — блиснув очима на небо і знову сховав їх у глибоких зморшках. — Чого стоїш, мов укопана. Йди додому, раз померла, то вже не підніметься.

— То й що. Нікому два віки не прожити, — закусила сусідка свою товсту губу, чого він терпіти не міг ще в молоді літа. — Це ж треба!.. Скільки років пройшло, а вашу історію ще й досі переказують, — лукаво примружила свої вузькі зеленкуваті очі, бо й зараз не могла простити тій Грузинці, що забрала в неї жениха — так вона вважала. — Усе тобі довелося взнати: дитбудинок, війну, за що Бог достатком нагородив, пошаною, а от любов'ю забув, мабуть, — похитала головою, але співчуття на обличчі так і не з'явилося. — Чи, може, ти все життя її любив? — звела на самого лоба свої намальовані брови. — Он воно що! А я ніяк не второпаю: і чого це ти на старості знову сюди переїхав? — випитувала про таємне, що давно не давало їй спокою.

— Думаєш: із-за тебе, чи що? — злетіло з дідового язика, від чого аж сам знітився. — Невже й таке опудало, як я, комусь потрібне? — додав, аби вона не розсердилася, потім провів рукою по сіруватих вусах та сивій голові, ніби сам хотів переконатися, що саме таким і став. — По цій землі мій рід ходив, тут і я помру, — такою була його відповідь для всіх, хто цікавився. — А ти йди додому, Маріє, нічого такого не трапилося. Недавно Грузинка померла, а завтра нам прийдеться, — відповів, ніби байдуже йому було.

Сам ще довго стояв мовчки, мов вкопаний, поки не схопився за серце, неначе від нього відірвалася половина. Усе тер у долоні золоту сережку з голубим камінчиком — талісман, який носив із собою в кишені з тих пір, як у рідному провулку зустрів свою Грузинку вдруге.

— Діду, а ти знаєш, що таке дитбудинок? — спитало мале хлоп'я, підслухавши розмову із сусідкою.

Само задрало на нього голівку, скривило губенята, зморщило носика і чекало, що старий скаже.

— Ще б не знати! Я там виріс, бо тридцять роки минулого століття багато сиріт нарobili, мабуть, більше, ніж війна. Самі нарobili і самі їх ростили. Пожаліли, називається, — відповів, мов дорослому.

Махнувши рукою, сів на лаву під хатою. Тоді теж так почало пригрівати — пригадав найстрашніший час свого життя. Потекли струмки та одразу заплакали сумно, бо нікому було співати. Носився вітер пустими вулицями, свистів і завивав, мов скажений. Рипів хвіртками, заглядав у вікна, бряжчав шибками — будив люд уранці, потім опівдні, навіть ввечері, бо багато уже поснуло та не проснулося. Та й після того не вгавав — бахкав незачиненими дверима, піднімав стріхи і ще сильніше свистів, тікаючи від побаченого.

Тоді невелике містечко ніби вимерло. А він брів одного такого дня, обминаючи калюжі та шукаючи твердішого місця для своїх великих чобіт. На ньому стара батькова куфайка, з-під якої виглядали брудні потерті штанці, замість шапки — велика материна хустка, яка двома кінцями підхоплювала під руки і зав'язувалася аж на спині, а на ногах — кирзові чоботи померлого родича. Сумні оченята все приглядаються до дороги, коли й бликнуть на небо чи на хати, то не піймати у тому погляді нічого дитячого. Петько поспішає. «Гляди, тільки не лежи ніде, а то підберуть на воза, який щодня по вулицях померлих збирає», — пригадає настанови вчительки. «Мене не підберуть, — бурмоче собі під сопливого носа. — Я такий козак... Ще всім покажу, де раки зимують», — повторює слова свого діда, намагаючись якомога швидше встати, бо знову незчувся, як руки опинилися в крижаній воді. Цього дня ледь добрався до свого провулка. Раніше тут зранку

й до самісінької темноти такий галас стояв! Дітвора гуляла. А зараз було так тихо, мов на кладовищі — ні малого, ні старого не видно.

— Діду! — гукнув ще з вулиці, помітивши його на порозі хати. — Ви живі? — спитав у лежачого, підійшовши ближче.

Той зашамкав ротом, щось пробурмотів у відповідь, потім звів на онука вицвілі, майже білі, очі, з яких по-чорному, мов сама земля, обличчю потекли сльози. Зіпершись на палицю та на худесенького онука, поволочив ноги до ліжка.

— Удвох ми з тобою zostалися, удвох, Петю. Мусимо вижити, ледь розібрав онук його слова. — Ні матері, ні двох сестричок немає. На батька надія була, але він не витримав, дохлятини наївся.

— Я вам хліба знову приніс, — сунув онук невеличкий кусочок у посинівшого дідового рота, але той не розтулився. — Ви тільки не помирайте, — благає Петько, — я ж тоді зовсім один зостанусь! Куди мені подітися, коли й вас не стане?! — усе голосніше став приплакувати, розмазуючи по обличчю гіркі дитячі сльози.

— Тікай... — прохрипів дід, мов із того світу. — Тікай, кому сказав, — хотілося йому навіть палицею налігнути онука, щоб не ходив сюди. — Сусідка побачать, то й тебе з'їсть. І хліб мені не носи, сам їж. Скоро яглиця виросте, кропива, лобода зазеленіє, картоплину, хоч мерзлу, знайду... — силкувався він з останніх сил довести, що не помре.

Та не міг онук залишити свого діда. Наступного разу пробирався додому вже по твердшій дорозі, бо підсихало. Знову ніс кусок хліба. Той невеликий окраєць поклала йому в кишеню молода вчителька, яка й організувала патронат при залізниці, щоб зберегти ще живих дітей. Ледь добрався Петько до свого провулку й цього разу, бо ослаблі ноги ще більш неслухняними стали. Знову бахкав вітер перекошеною хвірткою, рипів розчиненими дверима, але за ними вже не було жодної живої душі.

— Діду! Казав, дочекаюсь, — заплакав хлопчина на порозі, налякавшись порожньої хати.

Прожогом вискочив у двір, ніби знову почув дідові погрози. Роззирнувся навколо, шукаючи очима страшну сусідку, та став запихати в рота той кусок хліба, бо не мав більше терпіння тримати його в кишені. Замкнувши двері та сховавши, на всякий випадок, ключ у схованку, яку дід знав, протер брудним рукавом очі, висякав носа, та й пішов назад, бо вечоріло. Спинявся часто, якраз у небі летіли дикі гуси. Тільки закричать, а йому одразу дід мерещиться, бо чув раніше від старих: душа повинна у небо відлетіти. Ото й дивився на птахів, шукаючи там дідову душу.

Як давно те було, як давно... Уже і його діти повиростали, а онука навіть правнука народила. Але як тільки розтавав сніг, так і пригадував старий Петро той страшний 33-й... Так і сьогодні — закурликали у небі дикі гуси, він заворушився на лавці під хатою та давай у небо вдивлятися. Не вірив ні в Бога, ні в чорта, вихований атеїстами, а дідову душу й зараз хотів там побачити. Навіть зморшки на обличчі розправилися, так радів зустрічі з птахами, які кружляли у небі, шукаючи, мабуть, рідні місця. Кожної весни їх виглядав, і не було такого, щоб прогавив. Провів очима і цих, поки й видно було, а заспокоївшись, пригрівся на сонечку та й задрімав від тої благодаті. Але невдовзі малий Тарасик закричав на саме вухо: «Ти, діду, помер, чи знову придурився?» «Живий ще, гуляй спокійно», — заспокоїв малого. Не встиг стулити вуста, як знову бачить того Петька, що біжить до свого двору. Малий поспішає, поглядаючи на зелену траву, яка пробивається з-під снігу на сонячних пагорбах. Шукає серед молоді зелені лободу і яглицю, щипає її та складає в порожню кишеню тепер для себе, бо не було тої хвилини, коли не думалося про їжу. Трохи посмакувавши, йде далі, адже по весні роботи багато, а він тепер — хазяїн, один із двору зостався. Та не бахає більше хвіртка, не риплять двері, а чужі люди мажуть хату. «Чого заглядаєш? Ану пішов звідси!» — крикнули на нього, мов на собача настирне. — Сільрада нас поселила, сказали, що ти в дитбудинок пішов». Не сперечалося хлоп'я, навіть не заплакало, стисло кулачки від болю та й поплентало у свій патронат.

«Як давно те було, як давно... Вже вкотре ожило, ніби вчора те сталося, — вирвалося з дідових вуст. — Минає життя... Старий я став, ні до чого вже не гожий, тільки й перебирати думи у свій голові. Та і як їх не перебирати, коли з роками їх там все більше стає. Серед них знайшов і той незабутній теплий літній вечір... Завили де-не-де собаки на місяць, понеслися кажани понад дворами, заграла ніжно гармошка, запрошуючи дівчат та хлопців на вечорниці. Поспішав і він до свого провулка, бо там збиралися друзі дитинства — молодь з усього кутка. Та ось зарипіла хвіртка з його двору, і вийшла висока чорнява дівчина. «Грузинка», — сказав хтось із хлопців. «Здалеку приїхала, у чужу хату вселилася, інші у порожні, а вона у Петькову», — додала молода писклявка те, що чула від своєї матері. «Тільки дика якась, знову не підійде, думає: просити будуть», — процідив парубок між зтяжками «Біломору». — Я її зараз облапаю в темному кутку, чи не княгиня», — віддавши іншому свій недопалок, витирав об старенькі штани брудні руки. «Не смій!» — закричав Петько. А сам вмить опинився перед нею і запросив на танець. Вона була така боязлива, наполохана, неначе підбита пташка. Очі великі й темні, мов ніч, аж мурашки по його тілу

пробігли. Лоб високий, відкритий, губи трохи тонкуваті, але красиві, у вухах — золоті сережки, таких ні в кого не було. Чорна коса спадала до самісінької талії. Руки ніжні, ніби ніякої роботи не знали, а сама худенька, здавалося, подує вітер, підхопить її і понесе над провулком.

Після того Петько майже щовечора крутився перед своїм, а тепер перед її двором, та вона не виходила. Зустрів якось на вулиці, Грузинка ще кращою здалася. Запросив у клуб на танці, вона покрутила головою, але посміхнулася. З тих пір мов на крилах летів він у свій провулок. Годинами чекав її під тином, міг би і ніч так простояти, бо не знав до того кохання, не відав нічого і про щастя, ріс собі та й усе. Тепер зовсім іншим став — вчився й працював, а вона з голови не виходила. Ще тільки ранок, а він уже вечора чекає. Люди про їжу думають, а він про весілля. Сутінки тільки опускаються, а він знову мчить до своєї Грузинки.

— Вона відьма, причарувала нашого Петька, мов теля сліпе за нею ходить. Пелену на його очі накинула, — нашіптувала дівчатам Марійка-писклявка, бо дуже заздрила тій Грузинці. — Високий виріс, красивий став, як погляне, аж ноги терпнуть, — повідала подругам свою дівочу таємницю. — І що він у ній знайшов? — зітхала важко. — По-наїхали тут, жодної хати порожньої не лишилося, — повторила, що чула від інших.

Але закоханий юнак ні на що не звертав уваги. Завернувши одного разу в той знайомий з дитинства провулок, підплигнув, щоб заглянути у двір через плетений тин. А побачивши там Грузинку, затьохкав, не гірше солов'я, навіть злетіти хотілося, такий гарний був у нього настрій.

— Дивись: знову той босяк до тебе преться, — почув у вечірній тиші материн голос. — Знай, п'ятами блискає, теж мені кавалер. В одній і тій сорочці до князів ходить, голодранець. Ще раз вийдеш до нього, батько з дому вижене, — погрожувала вона доньці.

Спинився парубок від болю, ніби вдарили його у самі груди. «Який же я босяк? — заворушив затерпними губами. — Курси трактористів закінчую, на днях на роботу піду...» Оглянув свої стоптани черевики, потерті штани та давно не нову сорочку. «То й що, усі так ходять», — пробурмотів обурено. Але нагнулася його голова майже до самих грудей, а дорога ніби сама повернула назад. Як не боляче було, але твердо вирішив: під тим двором більше й ноги його не буде. Та то тільки в ту мить, потім скрізь шукав її: у клубі, біля провулка, а то й просто на вулиці, бо не пропали ті чари, не спала й пелена з очей. Придбав нові штани, одягав і новішу сорочку — товаришеву, став начищати черевики, голити молодий пушок на вусах та на бороді, пригладжувати

бріюліном чорного чуба. «Подивлюся, що скажеш, коли мене таким побачиш», — оглядав себе з усіх боків, збираючись гуляти. Зустрів усе-таки одного вечора у клубі. Та тільки знову ніби блискавка його вдарила — стоїть і не може відірвати очей від неї. Узяв за руки, а вони такі ніжні, як і раніше, поглянув на уста, вони й розум затьмарили. Упали в око і золоті сережки з голубим камінчиком, такі ж ніжні, як і вона.

— Пішли на вулицю, додому проведу, — шепотів їй на вухо, бо так хотілося знову її обняти.

— Я з босяками більше не знаюсь, — сказала гордовито, мов відрізала. — І не підходь до мене. Ти мені не пара.

Ожила забута образа, знову вчепилася в саме горло, здушила так, що й слова не вимовити. Він мовчки розвернувся й пішов геть. Ледь переступав ногами, а самому здавалося: наздожене його, вибачиться, але, на жаль...

Сім днів, мов сім років пройшло від того вечора. Не знав, як жити, куди податися, аби подалі від неї. «На Донбас, чи на Кузбас, аби швидше», — просився у комсомолі. Тільки нікому не знати: що буде завтра... Склав речі звечора та зажурився, що нема кому проводити. Думав-гадав, бо не спалося. Прислухався до нічної тиші, до серця, а воно чекало — ось, ось постукає вона у вікно. Та вже й перші півні проспівали, а її все не було. Заплакали сичі на дереві біля самісінької хати, сумно стало, хоча останнім часом часто їх чути доводилося. Здається задрімав, коли, дійсно, у вікно постукали. Схопився, прилип до шибки, а там тиша і темрява. Серце колотилося у грудях, як тоді, коли відчинив двері своєї хати, а там і діда вже немає. Уранці все відступило, знову світило сонце, блищала роса, співали пташки різними голосами, шелестіло від вітру зелене листя, пахли квіти у дворах та колосилася пшениця у полі. Серед тої благодаті де і взялася величезна зграя гайвороння, яка піднімалася з-за обрію. Люди виходили на вулиці і спостерігали за тим видовиськом, бо такого ще не бачили. Уто-ропавши накінець, що то літаки, ще більше здивувалися й завмерли, поки не почули кулеметні черги. Закричали з переляку й заголосили з усіх сторін. Так починалася велика війна...

Петько, перекинувши через плече свій мішок з речами, що злаштував на новобудову, пішов до військкомату. Невдовзі шеренги перших добровольців уже йшли вулицями. Серед них був і він, приписавши до свого молодого віку ще один рік. Обабіч дороги гомоніли й голосили люди, серед них помітив і її. Вона щось кричала і витирала сльози. Петько мов вина випив — так солодко йому стало. «От тобі й горда Грузинка», — прошепотів задоволено. Зиркнув на свої стоптани чере-

вики, поношені штани та запряну сорочку і знизав плечима. «Виходь заміж. Не стати сироті князем!» — крикнув голосно, бо тут було дуже гамірно.

Чого тільки не довелося пережити в тій великій бійні. Не один раз із життям прощався, але вижив, бо весь час бачив її заплакане обличчя. Шкода було, що не розчув слів і не отримав жодного листа.

Повертався з війни з орденами та медалями. Приїхав у рідне місто, всіх зустрічають, а його ніхто. Побіг одразу у свій провулок, та замість хати побачив руїни.

— Бачиш, Петю, і їх війна не пожаліла: на батька похоронка в сорок третьому прийшла, а мати та діти від бомби вже з землею змішалися, — повідомила сусідка. — Скільки хат навколо, а вона в їхню попала. Може тому, що в чужу колись вселилися. Та ще й не німецька бомба, а, кажуть, своя влучила. Неподалік у сорок другому страшний котел був, дісталоя і нам. Повіриш: серед зими по місяцю з погребя не вилазили. То наші наступають, то знову німці. А ми між ними. Ото дісталоя!

— Невже й дочка найстарша теж?.. — не міг він уявити її мертвою. — Грузинкою її всі звали, — нагадував солдат, налякавшись.

— Так та чорноока жива. У Германії була на роботах. Зовсім недавно повернулася, до нас заходила. Перепитувала: чи то правда, що ти загинув? Нібито похоронка на дитбудинок приходила. Тобі, Марійко, нічого для Петька не залишала? — спитала в дочки. — Чуєш, що каже? — повернулася до нього. — Написала б, якби любила, — повторила її слова.

Розвернувся солдат і пішов геть, бо всю війну пройшов, а тільки тепер сльози з очей потекли. Хотів забути свою Грузинку, але не виходило, навіть за весільним столом привиділася. «От і все, — сказала сумно. — Щодня чекала від тебе вісточки. Мабуть, любила». Грала гармошка, бряжчали стакани з горілкою, гості кричали: «гірко», а йому в ту мить вперше не хотілося цілувати свою наречену, бо, мов жива, стояла між ними його Грузинка.

«Як давно те було, як давно... — знову шепоче старий Петро своїми губами. — Довго свою ниву жати та швидко все минає». А воно дійсно так. Поки був молодий, не дуже задумувався над життям. Спішив у люди вибитися, спішив любити, бо навколо жінок було багато, і все у нього виходило, ніби хто доріжку перед ним простилав. Тепер він начальник великої організації — районної кооперації сусіднього району. Ходить у красивому костюмі та добротному пальто, є у нього, що їсти, є що й пити. Буває, погляне в дзеркало, зібравшись на роботу, і подумає: чим не козак, весь у діда вдався — широкі плечі, ноги ніби з дуба витесані, рівний ніс, світлі очі, сам нівроку, ще й зараз жінки

поглядають. Дуже рідко пригадує, як ріс сиротою, бо всього в нього вдосталь.

Їде одного ранку у своє рідне містечко на ярмарок, крутить кермо та намугикує знайому мелодію: «Утро красит нежным светом стены древнего кремля...» На півдороги загальмував, проситься якась висока згорблена, чи зігнута жінка. Він не любить брати пасажирів, а ця розчулила своїм виглядом. Відкрив їй дверцята своєї «Волги».

— Сідайте швидше, бо поспішаю, — запросив не зовсім приязно.

Вона подякувала, умостившись зручніше, а коли відігрілася, почала всіх лаяти. Усі їй погані: і керівники, і бригадири, бо три шкури здеруть, поки копійки заплащать.

— Навіть нема кому пожалітися, голову колгоспу не піймаєш, такий він зайнятий, а в райком не доб'єшся. Коли й приймуть, то нічого не зміниться — рука руку миє. Зітхнувши важко, почала й про свого чоловіка розказувати. — П'яниця він, усе життя пропив — і своє, і моє, холера б його забрала. Було, і вдома не ночувала, по сусідах сиділа з дітьми та по під парканами тинялися до ранку, поки він проспиться, — витирала порепаною рукою, мабуть, сльози.

«З такою хіба не зіп'єшся», — подумав Петро Сергійович про себе.

— Хай Бог простить, але чекала його смерті, — продовжувала вона, мов на сповіді. — Усе надіялася, що згорить від горілки й мені руки розв'яже, а він і досі живий. Хто б підтримав, так ні батьків, ні родичів. На синів би надіятися, але один по батьковій дорозі пішов, а другий каліка з дитинства. Звідки дитині здоровій взятися, коли чоловік тверезим ніколи спати не лягав? Отак і прожила. Він пив, а я все молодість свою згадувала. Здається: ото тільки і тримало мене на білому світі. Було щастя, та тільки сама його не розпізнала. Після всі очі виплакала, на чудо надіялася, але не сталося. Нічого поганого не подумайте, ми лише цілувалися вечорами, тільки так, що аж душа мліла. Давно те було, але й зараз пам'ятаю.

Він посміхнувся, а пригадавши щось схоже зі своєї юності, уважніше глянув на ту жінку, якій тепер співчував, бо зачепила за щось живе. Про себе відмітив: а що, непоганий профіль, великі чорні очі, приємний голос, вдягти б її в гарну одягу, то й зовсім непоганою стала б. Усе інше вибачав, багато чого бачивши на своєму віку.

Гудів мотор його «Волги», говорило радіо. Наговорившись, вона дрімала, розстібнувши своє поношене пальто та знявши хустку з голови. А він про своє думав: все ніби нормально, не остання людина в районі, тільки чомусь холод і пуста в душі часто хазяйнують. А коли з Грузинкою у провулку цілувався?.. Ніби хто питав у нього. Тоді точно взнав, що таке щастя, зізнався сам собі. Висока, тендітна, мов не-

земна...— аж губи облизав, ніби ложку меду з'ївши. Більше такої не зустрів. Та чого її згадувати, це я її любив, а вона ні — насупився одразу. Босяком обзивала. Довго рвала мою душу, мабуть, все життя. Обнімав, було, дружину, а її відчував. Гнав від себе, просив по-людськи, та вона, проклята, не відступала. А якби зараз побачив? Промайнула в голові така думка. Нічого б не сталося, є жінка, дві доньки дорослі, слава Богу, усе як у людей, — заспокоїв себе такими словами.

— Вам куди? — перепитав у своєї пасажирки, бо вона дрімала, розчервонівшись від тепла.

— Мені у Журавлине, чоловіче добрий. На могилу до своїх вирішила з'їздити, бо коли ще виберусь, не знаю. Вони в братській, у тій, що після бомбардування всіх поховали. Бомба в хату влучила, може, чули коли про таке?

Заторохтіла далі про братську 33-го, про гріх забуття, навіть про козацькі могили згадала, які не так давно трактором зрівняли та пшеницю посіяли. Про родичів бездушних та рід козацький, який пам'ятати немодно стало. «Бач, як розмірковує, недурна. Мені таке і на думку не спадало, — подумав про себе. — Правду люди кажуть: по одежі зустрічай, а по розуму проводжай. Так і з нею вийшло». Сам знову кинув на неї поглядом, бо скоро їй вставати. Вона в цей час підправляла своє трохи посивіле волосся, збираючись запинати хустку. Та враз по його тілу мов електричний струм проскочив. Він завмер, побачивши у вусі знайому сережку з голубим камінчиком. Миттєво загальмував і крутонував кермо управо — на обочину.

— Мені ще рано, — спохопилася жінка, притиснувши до себе сумку на всякий випадок.

А він знову глянув на ту сережку, що виблискувала на сонці, бо не вірив своїм очам. Жінка просила: пожаліти сільську людину, не забирати останнє, прийнявши його за розбійника у хорошій одежі. А він ніби тішився її словами, чи зважував щось, пильно вдивляючись в обличчя, в очі, поки не закричав голосно: «Грузинка!» Вона враз затихла, випустивши з рук свою сумку і зняті сережки з бірюзою. Та ось закам'янілі вуста розтулилися і вона ледь прошепотіла: «Б-о-с-я-к...»

— Грузинка... — повторив він уже тихіше. — То ти десь поряд жила? — спитав, проковтнувши щось страшенно гірке й пекуче.

— У сусідній області, — ледь тремтів її голос. — Там родичі були, туди й поїхала після Німеччини, узнавши про загибель рідних. У дитбудинку повідомили, що ти безвісти пропав. Сиротою вікувала, як і ти колись. Люди босячкою обзивали, це мені за гріх, мабуть. Якби знала, що ти тут, то й пішки б прийшла, — залилася сльозами. — А я тобі записку передавала Марійкою писклявою, не могла повірити, що ти

загинув. Не отримував хіба? — відірвала руки від обличчя. — Пробач, дурне питаю. Мабуть з орденами з війни повернувся, у партію вступив, хорошу роботу отримав, начальником став. А хто я? Не рівня тобі, зовсім не пара. Колись я тобі так сказала, бо матір не могла не послухати, а зараз усе навпаки.

— Не смій того згадувати, взяв її за руки. — Не смій... — заглядав у її очі, — не смій, — навіть голос його затремтів. — Я поспішаю зараз. Давай зустрінемося на кладовищі. Ти чекай, а я приїду. Обов'язково приїду.

Загуркотіла, від'їжджаючи, «Волга», залишивши на обочині молоду жінку в сільській хустині та поношеному, давно не модному, пальто. Машина вже щезла за поворотом, а вона все махала рукою, ще й досі не прийшовши до тями.

Він поїхав збуджений, радісний і впевнений, що вони скоро побачаться. Забув за її сварливі розмови, за простий одяг, за ту образу, яка ховалася у серці ще з молодих літ. Перед ним знову з'явилася її, до болю привабливе, обличчя і той вечір, коли він торкнувся губами, здавалося, неземного створіння. «Я тобі все розкажу від початку і до сьогоднішнього дня, бо ще нікому не відкривав своє серце. А ти в мене — найрідніша», — прошепотіли його вуста.

Затягнувся його ярмарок. До самого обіду торгували, після — начальство районне та обласне пригощати мусили — такі порядки ні за яких часів не мінялися, будь-яка влада любила, щоб її шанували та пригощали. Тут він ніхто, райкомівський підлеглий — тільки й того, а перед обласними панамі — просто лакей, яких навіть не помічають. Догоджував та нервував, сам увесь час думав про свою Грузинку, але не просився — не прийнято було своє особисте з партійним плутати. Звільнився, коли вже зорі на небі засвітились. На шаленій швидкості помчав до того Журавлиного, а доїхавши, звісно, не побачив жодної живої душі.

— Гру-зин-ко!.. — гукнув щосили. — Невже наші дороги знову розійшлися!? — вирвалося з відчаю та розкотилося по всьому кладовищу.

У відповідь — мертва тиша. Мов саме крутилося далі кермо його автомобіля, бо він все думав про неї.. Згодом ніби прокинувся, а перед ним — рідний провулок, де виріс, де колись перше кохання вмить перевернуло душу. Спинився, вийшов і попрямував до знайомого дуба, який перестояв тут усі часи. Та тільки перевів очі з дерева на стежку, як одразу побачив на ній жіночу постать у тій самій хустині, що і вранці.

— Грузинко!.. — крикнув неголосно, боячись, що привиділося.

— Босяк!.. — полегшено зітхнула вона, поспішаючи назустріч. — Знайшов усе-таки...

«Як давно те було. Як давно... Довго свою ниву жати, тільки швидко все минає», — пробурмотів старий Петро собі під носа, пригрівшись на сонці. «Ти, діду, помер чи знову придурився?» — нагадував про себе онук, якого він мав глядіти. «Живий ще, гуляй спокійно», — посміхнувся малому. Задрімав на мить, як і раніше та знову схопився, почувши курликання в небі.

— Спасибі тобі діду, що спас мене, — сказав те, що часто крутилося на думці. — І тобі, Грузинко, спасибі. Як би я жив без твоєї любові?! — розтирав рукою біля серця. — Не захотіла нічого міняти. Дожила, як випало, заради своїх дітей та онуків. Чи, може, тому, що я знову бідним став? Не знайшов себе в незалежній Україні. Колись серед партійців був, мов біла ворона, а потім серед їхніх дітей став пережитком темного минулого. Права була твоя мати — не стати сироті князем. Усе ж скоро зустрічай, може, в небі разом літати будемо, — знову мацав у кишені золоту сережку з голубим камінчиком. — А тобі, Тарасику, повік голоду не знати та сиротою не вікувати, — погладив по голівці правнука, який знову перепитував: чи помер старий, чи придурився.

ОЛЕНЧИНА ДОЛЯ

Вийшла бабуся по воду та спинилася за ворітьми, побачивши онуку, яка не йшла, а щодуху бігла додому.

— Що трапилося, Оленко? — спитала, налякавшись її червоного обличчя. — Захворіла, чи хтось зурочив? — притулила свої губи до її лоба. — Треба водою святою три рази через сито спорснути та святому Миколаю помолитися, дивись, і відійде. Чи ти знову свого Михайла зустріла? Мабуть, його, бо тремтиш, мов зайчєня спіймане, — поглянула на онуку сердито, а потім зітхнула важко та приголубила. — Теж мені дівка, п'ятнадцять годочків у Петрівку буде. Твої женихи ще ростуть, а на нього не дивись, раз він тобі такий любий. То все дитяче, — говорила серйозно, а очі зблискували далекою молодістю.

— Чому я така погана вродилася? — заплакало дівча. — Ніс довгий, прищі на лобі, ноги цибаті. Чому не така як ви, бабусю, у молоді літа, що на фотокартці, він би мене хоч помітив, — знову сховала обличчя на бабусиних виснажених грудях та заплакала гірко.

— Ти ж моя квіточка, — гладила стара Марфа онучку натрудженою рукою та підправляла її волосся своїми неслухняними покрученими від важкої роботи пальцями. — Ще рік-другий і вимаститься

твоя врода, сама себе не впізнаєш, — задумалась на мить, пригадавши своє. — А він ще помітить, тільки не зараз, а коли з армії прийде. Його ровесниці заміж повиходять, а ти якраз розцвієш до тієї пори, школу закінчиш, розуму наберешся, перестанеш так червоніти при зустрічі, — заспокоювала онуку такими словами, бо все те їй було давно відомо.

— Так довго чекати? — звела онука та на неї свої великі здивовані очі.

— То тільки так здається. Час швидко минає, не встигнеш оглянутися, як він куди й подівся.

— Ви б бачили: які в нього очі!.. А як посміхається!.. Та тільки не мені, — з відчаю сказало молоде дівча, не відриваючи голови від бабусиних грудей.

— Витирай, дитино, сльози. Повір: любов твоя, мов крига навесні, тільки пригріло сонечко, як вона одразу пропала. Справжня пізніше прийде. Зараз більше про навчання думай, бо з одними четвірками і в технікум не приймуть. Ти ж не хочеш, як мати, корів доїти все життя. Бачиш: у три ранку з дому і пізно ввечері додому. Одну подоїш та кажеш, що руки болять, а там їх багато, — так хотілося бабусі наставити онуку, бо то її рідна кровиночка. — Голодна моя пташка, — голубила її далі, — ходім обідати, потім плаття красиве дошиємо.

— Ви тільки мамі не кажіть, бо знову лятиме. Не шукала я його, і наперед не забігала, він сам переді мною мов із землі виріс, — шморгало закохане дівча носом та витиралося рукавом.

— Вірю дитино, вірю й нікому не скажу, — клялася бабуся, ведучи її до хати. — А тобі дай Боже розуму, та швидше все забути. Намовляння якесь, а не перше кохання, — бубоніла вона собі під носа.

У хаті не до горшків кинулась, а посадила Оленку на стілець, відшукала сито, налила в склянку стрітенської води, перехрестилася перед іконами і почала свою молитву від пристріту. Бабуся як у воду дивилася, бо скоро висохли Оленчині сльози. А роком пізніше вона справді стала схожою на неї, що на тій пожовклій весільній фотокартці: пишне русяве волосся трохи кучерявилось навколо голови, очі кольору вечірнього неба так і блищали на рум'яному обличчі, шия стала не такою довгою, дівочий стан так і притягував погляди, бо все в ньому було до ладу, ніби його зліпив талановитий скульптор. Лише погляд був не завжди радісним, де й візьметься туга, від якої западуть глибоко очі та темними як ніч стануть, а думки враз полетять далеко від матеріної хати. Тут дівча, тільки нікого не бачить.

— Оленко! — ніби розбудить її бабуся, хвилюючись і зараз, бо вже і стрітенська вода не допомагає онуці.

— То я над уроками задумалась, — виправдовується одразу, бо вже давно не питає у старої: чи ще довго їй своє щастя чекати?

Не одне плаття зносила, поки Михайло повернувся з армії. Тепер багато хлопців задивлялися на неї, а він знову не помітив. Підняла на нього свої очі, які стали ще більш віддавати кольором вечірнього неба, звела дугою тонкі брови та й знову почервоніла. Не та вже Оленка стала, зовсім не та, але то тільки бабуся так говорила, бо знову стрепенулася її душа, знову боляче застукало серце під пишними дівочими грудьми, бігом бігла додому, тремтіла і плакала, припавши до худенької бабусі.

— Нащо він тобі здався? — вже не умовляла, а гримнула на дурненьку онуку німечна Марфа. — Викинь його з голови. Треба, дитино, щоб тебе любили, — стомилася її наставляти. — Он Василь Одарчин слідом бігає, а ти все смієшся з нього. Чим поганий?

— Візьму й вийду за нього, на зло вийду! — твердо проказала Оленка, рішуче відвівши бабусину руку від своєї голови.

— На зло не треба, — налякалася бабуся тих слів. — Василь того не знатиме, а тобі вік з ним вікувати доведеться.

Та не довго кров бісилася, як люди казали в таких випадках. Поїхав Михайло до Києва на інженера вчитися, а вона — до райцентру в технікум на бухгалтера. Думала інколи про нього, але не зустрічала. Той у думках та в снах дівочих, а Василь поряд, уже не перший рік біля неї крутиться — куди вона, туди й він. Ніби й не красивий, а звикла. Заміж пішла, навіть думала, що кохає, а коли згадувала Михайла, знову сльози на очі наверталися. Але тепер і сама повторювала бабусині слова: то все дівоче, намовляння якесь, а не кохання. Чи може, перше таке і є?.. — витре очі та зітхне, сама не знаючи від чого, бо під серцем дитина вже ворухиться.

У-а, у-а, у-а! — закричало немовля одного ранку у пологовому будинку.

— Синочок, — повідомила акушерка, піднявши його на своїх руках перед виснаженою породіллею. — Як назвеш свого первістка?

— Василиком, на честь чоловіка. Василь Васильович буде, коли виросте, — промовила Оленка розпухлими та покусаними за довгу ніч губами.

— Щасливий, коли в такій любові народився, — любувалася немовлям, ніби своїм створінням, теж стомлена акушерка.

Розлилося, досі незвідане, щастя в Оленчиній душі, бо очі побачили дитячко рідне. Зашелестіло листя на деревах від легкого вітру, заспівали пташки різними голосами, а сонячні промені через вікно пригріли її виснажене тіло. Дивитись та радіти. Але втома брала своє —

опустилися важкі повіки, закрили зблідлі за ніч очі, закутавши її со- лодким сном.

Прибігли вранці подруги, приїхала мати із села, навіть бабуся-пра- ведниця з нею, як її люди в селі називали. Усі поздоровляли та раділи, а чоловіка так і не було. З'явився аж на третій день. Почувши його голос, підійшла Оленка до вікна й прилипла до самісінької шибки з переляку. Її Василь був п'яний, ледь на ногах тримався, сварився на неї пальцем і вигукував: «То не мій син. Я все знаю». Не пам'ятала, як втратила свідомість, як збіглися лікарі і привели її до тями. А потім гомоніла про ту новину вся лікарня, бо під цими вікнами, здається, ще такого не чули. Більше вона його не бачила. Забирати її із сином приїхала мати з дядьком Іваном на його старенькому «Москвичу». Він і роздавав лікарям та медсестрам цукерки, шампанське замість чолові- ка, навіть їй не забув вручити квіти.

— Де ж Вася? — допитувалася Оленка, боячись знову почути ті страшні слова.

— Усе торочить, що дитина не його, — ледь вимовила мати і одразу витерла ще до того натерті очі. — Як збісився. Кажуть люди: мати його намовила. — Тільки ти, доню, не хвилюйся, не пропадеш.

— То як же хлопчика назвете? — кортіло остаточно дізнатися аку- шерці, яка прийняла на світ Божий, тепер здавалося, нещасне дитя.

— Михайлом, — відповіла Олена й сама здивувалася.

Співає Оленка колискової та плаче нишком, щоб матері не зава- жати в хатній роботі, а бабусі читати вечірні молитви. Усе ж звиклась з думкою, що роститиме дитину сама, бо Василь її не просихає від горілки. Та час — найкращий лікар, тепер і сама в тому переконалася. Поступово загоїлась її рана. Поїхала в райцентр на роботу, сина на матір та стару бабусю залишила. Росла дитинка, мов дві каплі води, на батька схожа. А він коли-не-коли зустріне малого в селі та відвернеть- ся. Біжить Мишко слідом, тата зве, бо люди добрі дитині розказали. А той витягне з кишені одну цукерку та й дасть йому мовчки. Мале радіє та всім розказує про батьків подарунок. У чужих людей мороз по спині від того пробігає, а Василь усе очі ховає, а то й сам ховається в материній хаті. Працював на самосвалі, роботи в колгоспі багато та й заробітки непогані, але виїхав із села, у великому місті на заводі вла- штувався. Свекруха також людей обходила, але куди від них подітися. Зустрілась одного дня і на їхній дорозі, бо не таке вже й велике те село. Зиркнула неохоче на Михайлика і остовпіла — вилитий її Василь.

— То це ж наша дитина!.. — злетіло з її язика.

— Та ні, ви від нього відмовились. Чи забули? — нагадала Оленка колишній свекрусі і повела свого Мишка далі.

— Зачекай, сьогодні аліменти принесемо, дитинка то наша, — сказала, як ніколи, лагідно.

— І копійки не візьму, навіть у двір не пушу, — крикнула колишня невістка з усієї сили, щоб Одарка-ледарка, як її ще змолоду називали, усе почула.

— То й ти так поживеш, чорти б тебе забрали, — плювала стара їй услід.

Та Олена від того й не стрепенулася, не налякати її такими словами й не розчулити слізьми. Здавалося, зайшло у зашпори серце та так і залишилося. Лише бабуся-праведниця про те здогадувалася та знову просила святого Миколая.

Пішла Олена на базар у вихідний, а перед нею циганка мов із землі виросла. Вирвала волосину з голови, потерла, подула, схопила за руку й мовила: «Зустрінеш свою долю та тільки ще не скоро. Три рази заміж виходитимеш». «Постій, десятку дам», — полізла Олена в сумочку шукати гаманця. «Ти моє ворожіння ще не раз оціниш», — крутнувши широкою квітчастою спідницею, циганка вмить пропала у натовпі. А Олена, червона й розлючена, марно трясла своєю порожньою сумкою, бо не залишилося навіть на хліб. Трохи заспокоївшись, пішла додому. За гаманцем з грошима вже не шкодувала. Пригадавши все почуте, навіть зраділа — зустріне ще свою долю, на що вже давно не сподівалася. Її настрій покращився, і вона, взявши вдома гроші, попрямувала у перукарню. Поверталася теж з посмішкою. Зайшовши в магазин за хлібом, зштовхнулася з молодим чоловіком, почали вибачатися, поки й розговорилися. Того вечора пили чай у її квартирі та говорили про життя, ніби були давніми друзями. Чимось рідним повіяло від нього, і так захотілося схватися за його не дуже широку, але надійну, мов стіна, спину, бо вона ще не була просто слабкою жінкою. Невдовзі розписалися. Здавалося: не кохала до нього і навіть не жила на білому світі. Не знала, що приготувати, куди посадити, як на свого Юрка надивитися, хоча не був він красенем. Щебетала вечорами й не переставала. Дякувала тій циганці та посміхалася нишком, за таке щастя й усю зарплату віддала б, не те що гаманець з трьома червінцями. Три роки, мов три дні, прожила в любові. Так хотілося дитинку від коханого та ростити її разом, бо колись не взнала того справжнього сімейного щастя. Ходить удруге вагітна, знову сина носить, а в самої душа холоне — не дай Боже не забере з пологового будинку чи скаже, що то не його син. Тоді теж не очікувала, та все звалилося, мов грім з неба. Але прийшов день, і він з квітами та подарунками везе її з немовлям додому. Пестить його, встає вночі, аби вона відпочила та сили набралася. А їхній Сергійко росте, мов грибок після дощу. Коли

Юрко на роботі, вона все до сина придивляється: то носику поцілує, бо він такий широкий, як у батька, то оченята, бо вони по-східному трохи розкосі, від якихось давніх його предків, то кулачки дебелі, мов козацькі, розігне та гладить ними свої щоки, бо й такої крові в роду вистачає. І все їй миле у тому дитяті. А коли батько посадить малого на коліна, то й картину б з них малювала, відчуваючи, як відігрілося біля них її серце, і як ожила кожна клітина від чоловічої ласки.

У любові час так швидко плине — не встигли оглянутися, як синок перші кроки зробив. Щасливий батько підхопив його на руки й закружляв на радісах по кімнаті. Здавалося: більшого щастя і бути не може. Заглянути б наперед, та порадіти й далі, але простій людині такого не дано. Поцілував одного ранку коханий чоловік Олену й пішов на роботу, а повертаючись ввечері, втратив свідомість на автобусній зупинці. У лікарні сказали: помер від інсульту ще до приїзду швидкої допомоги.

Здавалося, світ спинився. Плакала за ним, а ще більше за своєю нещасливою долею. Знову сама, та тільки вже з двома синами. Тим часом із села переказують новини: її Василь розійшовся з жінкою і приїхав до матері, ходить по людях, тому викосить, тому дров нарубає, аби тільки дали на пляшку горілки. Усе каже, що горе душу пече, поки не вип'є. Згодом і до сина почав чіплятися. Мишко на той час високим став, красивим, чотирнадцять рочків виповнилося, соромиться такого батька та тікає від нього, а той горлає на всю вулицю та його сином називає. Прийшов горе-батько і до їхньої хати. «Скільки треба викосити, щоб якраз на пляшку було?» — питає у колишньої тещи. «Усю штуку коси, і копійки лишньої не дам», — відказала зі злом, бо й зараз давня образа перемагала. «Я сам усе зроблю, — де і взявся між ними Мишко. — На тобі, тату, — простяг йому п'ять карбованців, — на Різдво наколядував». Заплакав Василь-пропачий, як його вже давно називали, але взяв у дитини ті гроші, бо пропив свою совість. Лаяла теща й кричала, а він божився, що віддасть через два дні. Мишко вперше гримнув на бабусю, від чого вона замовкла на півслові, тільки борода затрусилася та хворі груди запищали, хапаючи повітря. Перехрестилася від побаченого старенька бабуся-праведниця, яка й собі вийшла на вулицю та хутко пошамотіла до хати.

Не діждалися вони того боргу, бо помер Василь наступного дня та ще й під їхнім парканом. Ніхто за ним не плакав, навіть рідна мати, лише кровиночка — Мишко, відвертаючись від людей, витирив сльози. З тих пір Одарка ніби німою стала, усе мовчки ходила.

Зайшла скрута в Оленину сім'ю. Старшого сина до школи одягти треба, бо росте, мов за вуха його хто тягне, а меншому теж свіженьку

одежину купити хочеться, бо все обноски родичів доношує. Знову повернулася до рідної хати — не прожити їй у місті. Як і раніше, птиці багато завели, щоб кусочок м'яса хоч інколи з'їсти, три гектари буряків полоти взялася, щоб три мішки цукру заробити. Мати ввечері стогне, наробившись, а вона пригорне до грудей малого Сергійка та мовчки сльозами обливається, бо обіцяла колись бабуся вимолити хорошу долю для неї та не вийшло. А коли всі поснуть, так її думки знову Михайла шукають.

— Свекруха твоя злягла, — переказувала сусідка, коли по Василю тільки сорок днів відсиділи. — Кличе тебе. Може, провідаєш?

Уперше переступила Олена той поріг, звідки покійний Василь відвіз її в пологовий будинок. Зраділа стара, ніби підмінили її після Василевої смерті. Добра та лагідна стала, хоч до рани прикладай, так сусідки про неї казали. Усе вибачалася й плакала, та так щиро, що навіть Оленчине серце в зашпори зайшлося.

— За що просите, скажіть накінець, — благала добродушна невістка, забувши всі образи.

— Чого питати. Сама знаєш, думала, що ваші долі в моїх руках. Хіба ж я знала, що все в мою хату повернеться! Пробач, на колінах ладна просити, та мабуть, більше не встану. Розгнівала я Бога. Якби тільки могла знати!.. Якби знати!.. — голосила на всю хату.

— Не побивайтеся так, я давно зла не тримаю. Довго образа мене душила, але одна біда другою змінилася. Що поробиш, коли доля моя нещаслива.

— І за те мені пробач, — сказала стара таким голосом, ніби її на хресті розпинали.

— Не може бути!.. — затряслося тіло переляканої Олени, ніби відро крижаної води на нього вилили. — Не прощу, ніколи! — схопилася та вискочила звідти, неначе сто чортів за нею гналися світлої днини.

З тих пір не вставала баба Одарка. Казали: розуму лишилася, бо кричала мало не щодня сама у своїй старій перекошеній хаті. Одна Одарка знала, що Бог за гріхи смерті не дає, а її пече та крутить, ніби нечиста сила над нею знущається. Рідко заходили до неї люди, тільки бачили, як щовечора забігав туди Мишко з невеликим пакуночком.

Уже й холоди наступали, а баба не помирала. «Хто ж піч топити-ме? — клопоталися сусідки, переглядаючись. — Нехай Олена, — вирішили разом, — чи її мати, бо інших родичів немає. А ми — чужі люди», — заспокоїлись на тому. Та засвистіло за вікном одного вечора, загуділо і завило, мов згряя вовків у село пробралася. Затріщав дах, неначе каміння з неба посипалось. З величезною силою крутило надворі, що й з хати не вийти. Сніг з льодом по вікнах жбурляло, аж шибки

дзвеніли. Усе село накрила темрява, залишивши людей без електрики. Невідомий страх пробрався і в Оленчину хату, а потім у саму душу і тряс її щосили. Плакав малий Сергійко, налякавшись такої негоди, насуплений Мишко сидів мовчки, бабуся Ліда капала в чашку з водою корвалол, а старенька Марфа стояла перед іконами та шепотіла до святого Миколая. Дочитавши молитву, повернулась і сказала: «Хтось мені підказує: відьма недалеко помирає». Почувши таке, схрестила руки на грудях перелякана Оленчина мати, засміявся молодий Михайло із забобонів старої бабусі, а Олена, поглянувши на них скоса, спиналася посеред хати та й завмерла.

Заснули аж серед ночі, коли хуртовина почала вщухати. Уранці не повірили своїм очам: світило сонце, з'явилася і електрика, сніжинки миготіли різними кольорами, а дерева вбралися, немов переплутавши листопад з Різдом Христовим. На всьому лежав такий спокій, ніби по їхній землі пройшло йорданське очищення.

— Василева мати вночі померла, — принесла сусідка з вулиці таку новину в їхню хату.

— О Господи! То це за неї я до півночі молилася? — звела старенька на онуку свої здивовані очі. — Ото поріднилися були — праведні і бісівські разом зішлися, та ще й дитинку народили.

— Чому так, бабуся? — спитала, розгублена, Олена.

— Хто знає, зло й добро завжди поряд. Комусь же треба з ним боротися, випало нам... Ти тільки Михайлу нічого не кажи. Він не повинен того знати, та й не повірить, молодий ще. А ми й поминати будемо, як годиться, бо не приймуть там таку душу, — показала рукою на небо. — Блукатиме знову по землі та зло множитиме, — зітхнула тяжко.

Давно вже прийдешні літа забрали із собою ті події. Померла і її бабуся-праведниця, проживши сто два роки. Підріс малий Сергійко, а Михайло справжнім парубком став та оженився. Сина свого Василюком назвав, як не відмовляла його Олена. Багатими вони не стали, але й не бідували. Зараз вона знову живе в райцентрі, роботу має, бо настав час, коли великих і малих хазяїнів розвелось без ліку, і кожному бухгалтер потрібний. Уже й над своєю долею не плаче, знову змирившись. До матері в село на вихідні поспішає, бо в кого тисячі та мільйони, а їм і зараз важко без її курки та гуски прожити. Вийшла одного разу з автобуса та несе сумки зі свіжим хлібом, ліками, ковбасою, бо нема вже в їхньому селі ні магазину, ні лікарні, навіть школу закрили, дітки у селі майже не народжуються — молодь світ за очі роз'їхалась, аби тільки заробити десь не великі гроші, а хоч на харчі та одєжину. Йде Олена та свою думу думає: як його на роботі втриматись, бо начальник уже молоду в коротенькій спідниці на її місце намітив. Може,

не те сказала чи не так поглянула — хазяїни тепер ще капризніші стали. Треба везти могорич та ще більше догоджати. Але все одно не довго лишилося, потім, як городські пенсіонери кажуть, на голодну смерть відправлять, бо робили довго й тяжко за всіх часів, та тільки на хліб і заробили. Зігнула Олена спину, давно її не випрямляла, а коли гордо ходила, взагалі не пригадає. Мабуть, як молодою була та коли з Юрком не жила, а раювала, ще коли в дев'яностих про незалежність красиво по телебаченню говорили, та в нашому двадцять першому столітті тисячі людей під дощем та снігом на майдані стояли. Засвітилась зірка була та знову погасла. Роздумуючи, човгала своїми стоптаними чобітьми по розбитій сільській дорозі, бо від хорошого асфальту до їхньої великої колись ферми давно і сліду не лишилося. Коли назустріч чоловік статний іде. Зустрілись на вузькій стежці, вона вправо, й він туди, вона вліво, він знову перед нею — ніяк розминутися не можуть. Тільки підняла на нього очі й відчула, як жар заливає обличчя.

— Це ти, Олено, чи мені здається? — спитав той здивовано. — Ніколи б не впізнав, якби не почервоніла, — сказав і посміхнувся.

— Ти хіба помічав колись? — вирвалося з її вуст, а руки самі потяглися поправляти волосся, що вибилося з під старенької хутрової шапки.

— Як не помітити? Тільки погляну на тебе, а ти одразу червонієш. Совісно мені було — дитину з розуму звів. Пізніше часто згадував, навіть коли оженився. Жив непогано та чомусь здавалося: твоя душа поряд ходить, — узяв її за руку, а вона знову залилася рум'янцем, мов молода дівка.

— Як живеш, Михайле? — ледь промовила від хвилювання.

— Як горох при дорозі, — посміхнувся та зітхнув. — Усе було та швидко пройшло, — розвів руками.

Затюхало її серце у грудях, ніби вдруге народилося. Він розказував про жінку, яка померла, про дітей, яким непотрібний став. А їй пригадалися слова циганки: зустрінеш свою долю, три рази заміж виходитимеш. «Невже!?» — мов блискавка промайнуло в голові.

— Ти як, Олено? — питає, заглядаючи в очі.

— Не склалося моє життя. То за тобою плакала, то за своєю долею, зараз дітям заважаю, п'ять душ у маленькій квартирі. Колись у красивих платтях ходила, тепер мов облуда. Нема чому радіти та нема куди подітися.

— А в мене місця багато та радіти нема з ким. Одним словом: до тебе приїхав, — ніби не він, а хтось із неба проказав ті слова.

Затріпотіла її душа, настраждавшись. Заплуталися думки в голові. Здається, і світ спинився. Тільки бабуся-праведниця постала перед

очима та знову стала шепотіти до святого Миколая. «Невже все-таки вимолила мені щастя?» — затьохкало Оленине серце, ладне з грудей вискочити, бо на неї дивилися його очі, а уста лише їй посміхалися, про що так часто мріяла.

— Михайле... — прошепотіла та кинулась йому на шию, ніби їй всього п'ятнадцять років, ніби й не було нічого до цієї миті...

БАБУСИНА ТАЄМНИЦЯ

— Б ісова дівко, скажеш накінець: куди гроші поділа? Битимемо, поки не зізнаєшся! — кричали дві старі баби в потертих суконних піджаках та теплих хустках — рідна Марія та її сестра Варка.

— Не брала я й не бачила, — плаче семилітня Оксанка та знову голосно ойкає, бо зла тітка Явдоха з усієї сили б'є її дубцем.

— Скажи, доню, куди ти їх поділа, бо мені віддавати нічим, — умовляє мати. — Скажи, бо уб'ють за гроші, вони ж на нову хату збирали! — морщить лоба та кривить рота, ридаючи.

— Не брала й не бачила, — знову повторює дівча та ще голосніше плаче, не розуміючи, звідки таке лихо на неї звалилося.

— Як не скажеш, голкою під нігті колоти будемо, — кричить розлючена Явдоха, більше на гадюку схожа, ніж на молоду жінку. Вона б і матір Оксанину побила, бо знає, що та не віддасть, у неї і копійки за душею немає.

Стоїть дитина посередині, а навкруги страшні обличчя родичів, які крізь сльози ніби ходять по колу та на вовчі морди перетворюються. Усе допитують її, мов на суді страшному, про гроші, які Явдоха не знає, де сховала.

— Поклали гаденя на теплу піч, то воно гроші там знайшло. Куди поділа? — тупає товстими ногами та без жалю коле маленькі пальці розлючена тітка, бо для неї гроші понад усе.

Вищить до без тям дівча та не може вирватися, цупкі чорні руки рідної баби Марії, мов залізні кліщі, учепилися у її плечі. А жінки не стихають, мов збожеволівши, та знову дитині заганяють під нігті голку. Верещить Оксанка на все село та ніхто не йде хоч би просто поглянути, що ж тут коїться. Посиніло дівча від болю та всталося на місці.

— Нехай ще там посидить! — горлає розпатлана Явдоха, відкриваючи ляду сирої ями, що замість погребка була, та штовхає туди дитину.

— Мамочко, спасіть мене! — захлинається від крику донька, хапаючись за драбину. — Спасіть, я не брала! — клянеться мов перед смертю та не зводить очей з неї.

— Спасить її, мамо, — не витримала п'ятирічна сестричка Галя. — Вона не винна! — верещить і собі з переляку, поки й під нею не з'являється мокра калюжа.

— Та що ж ви за люди такі! — ніби схаменулася Наталка. — Рідня називається, а самі гірше німців. За гроші ладні моїх дітей занাপстити.

— Нехай по-вашому, — поступилася баба Варка, коли Явдоха далі хотіла чинити розправу. — Тільки гляди, Наталко, не віддати тобі таких грошей, коли й хату продаси! — погрожує скрученим пальцем.

— Тоді втоплюся, не йти ж мені з торбиною по світу! — відповіла їй та й сама вдарила вже кинутим дубцем Оксану, яка вилазила з того холодного підпілля.

Тремтіла дитина, гикала, шморгала носом та розмазувала брудними закривавленими рученятами сльози по обличчю. Зашурхотіли своїми довгими спідницями баба Марія та її рідна сестра Варка, тікаючи з двору, а поперед них з прокльонами чимчикувала тітка Явдоха. «Що посієш, те й пожнеш», — випалила їм услід сусідка, виглянувши з-за паркана, а отримавши дулю від Явдохи, знову сховалася. Вилізла Оксанка з ями, мов із того світу, та кинулася не до матері, а до меншої сестрички. Їй здалося, що прийшло спасіння саме від неї, бо тільки вона їй вірила і за неї просила. Не маючи більше сил плакати, усе поглядала на свої пальці, до яких тепер не доторкнутися. Повернувши голівку до матері, по складах ледь промовила: «не бра-ла». А груди все гик та гик, аж голівка сіпається, не дають толком і слово вимовити. «Може, усе-таки пригадаєш?» — благає крізь сльози мати. Оксана більше не відповіла, ще сильніше загикала, а мати, нагнувши голову, пішла до хати. До ранку не спало дитя, сльози не течуть, а воно все хлипає, спинитися не може. Тільки задрімає, одразу заверещить не своїм голосом, здається їй, що знову голкою колють під нігті та у глибоку яму штурляють.

Ранньою весною баба Варка з Явдохою почали сіянку з печі знімати, що висіла на жердині в кінці черені. Залізла туди дочка та розв'язала ряднину, якою підв'язували вінки з цибулею. Обидві побачили там старі чоботи. «А ти казала: і чоботи хтось вкрав!» — закричала Варка, мов гуска, витягнувши шию та заглядаючи туди з долівки. Явдоха зі злістю жбурнула їх з печі, а звідти вилетіли гроші, замотані у стару білу хустку.

— То це ж ті, за які Оксану били та всі пальці дитині покололи! — аж стрепенулася баба. — Бісова ти дівка, п'яною чоботи в цибулю запхала та й забула! — крикнула на Явдоху, бо вже давно вони не мирили.

— Може, то не ті? — умить зіскочила прийомна дочка з печі та штурнула матір, вихопивши з рук гроші.

— Ти що, дідову схованку знайшла? — зарепетувала не своїм голосом Варка, бо після смерті діда «Ведмеда» все його гроші шукали. — Чи від мене наховала! — кинулася стара до неї та хотіла за волосся схопити.

— Під хату марш на своє місце! — вивернулася з під її рук Явдоха та скомандувала, вказуючи на двері. — За робітниками дивіться, як би зерно не розтягли, а то намолотять! — аж бризкала слиною, бо накінець сама тут хазяйкою стала.

— І де ти тільки взялася на мою голову. Не дав Бог дітей, то випросила на свою біду четверту дитину покійної Гапки. Ще й Василя дурного на тобі, гуляці, оженила. А то я не знаю, як ти уже не хлопців, а мужиків у сіно ночами водила! — доказувала про наболіле за життя. — Чесна вона... Покритка ти, а не дівка! — не кричала, а вже пищала баба Варка тоненьким голоском, який від злості та образи ледь тягла. — Померла б немовлям, а я тебе виходила, — ридала, приказуючи. — Раніше ти поступлива була, а після батькової смерті мов змія стала. Якби він живий був, убив би тебе на цьому місці, — знову вхопила за волосся та відпустила, зустрівшись зі страшним поглядом Явдохи.

— Невже гроші знайшли? — сплеснула руками здивована Наталка, зайшовши якраз до хати.

— Тут тільки тебе не вистачало, — гаркнула на неї Явдоха, — своє роби і не сунь носа, куди не просять.

— Знайшлися, Наталко, знайшлися... Не треба віддавати, — кивала головою баба Варка. — Прости мене, бо так з гріхом і померти могла. А ти що посієш, те й пожнеш, дівко! — буркнула Явдосі.

Помчала Наталка додому, бо донька якраз зі школи повернутися мала. Зустріла її ще на дорозі та заплакала на радощах. «Бог змилювавсь над нами. Знайшлися... Не прийдеться віддавати...» — проказала крізь сльози. Думала, що Оксана кинеться до матері, а вона подивилася на свої пальці, які так довго розпухлими були та боліли дуже, на нігті, які після того ще не всі вирости, обернулася та мовчки пішла додому.

Давно те було, але й тепер, здавалося Оксані, нічого страшнішого за життя пережити не довелось. Не вилила переляк жодна знахарка, бо після того куди її тільки не водили. Не допомогли й екстрасенси, до яких зверталася уже після сорока років. Говіла і в церкві та все марно, бо всі в один голос говорили, що треба матір простити, а вона й досі не може. Усім все прощала і вдачі нібито м'якої, а матері не може. Їй би забути якість, та не виходить. Пройде час і й знову наснитись чи

привидиться все до подробиць. Заверещить вночі, аж всі свої стрепенуться, а потім довго хлипає, ніби в живу рану знову голки заганяють. «Прости, доню, за той випадок, — уперше сказала мати, коли забрали її в лікарню. — Забери мене до себе», — просить, доживаючи свого віку. «Тісно в мене, — відповіла дочка. — У своїй хаті доживайте». Сама, побачивши сльози в материних очах, навіть відвернулася, бо образа дитяча назавжди їх віддалила — такою великою вона була. «Що посієш, те й пожнеш», — прошепотіла, ображена, мати. На що дочка лише махнула рукою та посміхнулася.

Згадає інколи Оксана своє дитинство, серце знову в зашпори заїде. «Чи то всі тоді так жили, чи тільки вони», — навіть зараз точно сказати не може. Не на ліжку, а на куфайці під лавкою спати доводилося. Коли на печі на просі чи на ячмені, то просто рай. Ще тільки сонце сходить, а вона вже босяка корову виганяє пасти. Замерзнуть ноги, бо роса холодна та ще й ципки щипають, тоді розстелить стару куфайчину та сяде на неї, підібгавши ноги під себе. Згодом приляже, бо оченята злипаються. Так їй солодко стане від сонячного тепла, а коли проснеться, знову їжа мерещиться, бо давно вона тут, а снідати ніхто не кличе. Корова мов розуміє та пасеться собі неподалік, а її важка голова знову падає на груди. Тільки хто помітить таку пастушку та крикне на неї, щоб корова із чужого городу нічого не смикала, вона на ноги схопиться та клянеться, що все бачить.

Відколи себе пам'ятає, мабуть, із чотирьох років, усе в баби Варки працювала. Спочатку гусей пасла, потім свиней, корів. Вона брата змінила, а її сестра менша, як тільки піросла, бо старші мали іншу роботу робити — город копати, полоти та жати. Усі діти разом з матір'ю все за щось відробляли: то за кусок старого жовтого сала, то за склянку меду, то за борошно чи крупу повесні — такі вони були бідні. А баба Варка, виходить, усе життя їх виручала. Людям говорила: «Близькі родичі, куди їх подіти». Батько й мати самі могли заробити, але в колгоспі, мов на панщині, спини гнули. За те тоді не платили, головне було трудодні виробити, інакше й судити могли, навіть батькові ордени за взяття Сталінграда не допомогли б, тому що після він у полон потрапив та в німецькому концтаборі був. І хоча звідти втекти пощастило та до своїх через фронт на пузі прилізти, йому все одно не повірили. А він, худий і змучений, просився в бій на саму передову, аби тільки не свої розстріляли. Виходить: усю війну між життям і смертю ходив та не тільки кулі німецької боявся. Утішало лише те, що не один він такий, всім тоді дісталось. Жінки в окупації нажилися, на німця працюючи, за що їм очі ще й досі кололи, ніби вони по своїй волі чи у них був інший вихід. Партизан за солдат не вважали, ніби й визнали, коли

німця бити треба було, а після знову бандитами називали. Усі ж, хто вижив та повернувся по війні у свою хату, вважав себе щасливим. Так і в Наталчиній було — її фронтовик не ділі дві не міг борщу наїстися та з жінкою накохатися. А потім поговорять удвох про життя, коли діти поснуть, поцілуються солодко та й собі до подушки, дуже стомившись за довгий день. Можна б і зі свого городу не пропасти, не ледачі та й сім'я, по тих мірках, не така й велика — усього п'ять душ, якби не податки: зерном, яйцями, молоком, м'ясом. Тому й не могли прожити без того сала чи муки баби Варки та діда «Ведмедя». А в нього свої правила — тільки взяв, уже й відробляй. Тому відробляли й відробляли з того голодного сорок сьомого, бо минали роки, а життя кращим не ставало. Було, увірветься терпець у батька на владу, на начальників, на родича — діда «Ведмедя», тоді обернеться на його хату, помахав кулаком, ніби на всіх разом, бо кипить усе всередині, та скаже: «Що посієш, те й пожнеш, падлюко!» Хоч і не голосно скаже, але трохи полегшає на душі.

А до діда, здавалося, ніякі прокльони не чіпляються, до влади тим паче. «Ведмідь», може, й один на село такий спритний був. Про нього говорили: «Куди не гляне, уже бачить, де заробити можна, бо в Америці ще змолоду побував». Він і сам розказував, як, потрапивши в полон у Першу світову, на пана робив аж за океаном. Навчившись там багато чого, відкупився та додому приїхав. І вже через декілька років навіть у місті про нього знали. Скрізь голод та холод, а в його хаті більш-менш, бо він як меншому, так і більшому начальству хороші меблі робить. Потім навіть здалеку приїздили, так швидко слава про нього поширювалася. Згодом пасіку завів, з тих пір за медом, особливо перед Спасом, черга під двором стояла. За крупю та борошном, особливо по весні, теж до нього їхали, бо в усіх по одному городу, а в нього їх багато. Однієї старої родички за половину врожаю обробляє, другої тільки за два мішки борошна на рік, третьої за півлітру молока щодня, а там і батькових усі сімдесят соток житом засіяв, бо він все одно на його подвір'ї вештається, то тут щось та й з'їсть. Ті жито молотять, ті корів пасуть, одні відробляють, другі копійки заробляють. І поки влада метикує, чи все то законно, у нього робота не стоїть. Ще й баба на базарі торгує, як не в селі, то в районі, а після по дворах, звісно, не бідним людям, молоко сметану, сир, масло, усе інше підводою розвозить. Вона слухняна, все зробить, як «Ведмідь» скаже, бо діставалося їй кулаків за життя. Ніби й вона хазяйка, але то коли діда вдома немає. За те сердиться часто на нього, але не скаже, зціпить зуби і мовчить. Щоб якось себе заспокоїти, подумає: зате їм смачно. Дід теж любив поїсти. Та тільки не було і їм волі — поспіхом снідали, бо вже день

закрутився, нишком обідали, поглядаючи на вікно, щоб ніхто у хату не зайшов, бо тут м'ясом пахло. Досхочу наїдалися лише ввечері, після чого живіт спати не давав до півночі. Сусіди інколи бачили, як дід бігає при місяці навколо хати. Скаже, було, що город стеріг, коли там ще й не сходило, чи сад, коли жодного яблука на дереві вже не лишилося. Явдоху — прийомну дитину — їсти садовили окремо, бо донькою росла та чужою залишилася. Чи була коли радість у тій хаті, ніхто не знав, може, тому і Явдоха злою стала.

А люди, як тільки неділя чи празник, так і зберуться на годинудві під чийось двором та й обсудять, бо у кожного зуб на ту сімейку чи заздрість — самі того не знають. Зійдуться та згадають, як брат Явдохи, Степан, з армії прийшов, не тільки гостинців привіз, а ще й товариша по службі. Гостюють хлопці біля Явдохи у дідовій хаті, бо у Степановій тісно дуже, там брати з невістками живуть. Степан більш мовчазний, а Василь усе про свою службу розказує та все погородському, по-російськи так і чтокає — геть свою мову забув, хоча із сусіднього села. Дехто сміється з нього, а Явдоха мліє — з першого погляду покохала. А він ніби не помічає, кучерявий чуб висуне з-під картуза, чоботи армійські намаже дьогтем, ремінь затягне поверх гімнастерки та й побіжить ввечері по селу до дівчат, забувши про Явдоху. Вона біситься та все брата просить умовити Василя, оженитися на ній. Коли терпець увірвався, погрожувати стала: «Вижену тебе із цієї хати, раз Василь до іншої ходить. Я тут рідна, а ти ніхто». Нема куди подітися Степану, тому й зводить товариша зі своєю сестрою, на її багатство натякає та підхваляє на всі боки. Василь і сам не сліпий, усе йому тут до душі, крім Явдохи: село, не бідний колгосп та багата, по тих мірках, господа діда «Ведмедя». Накінець погодився та тільки за умови: Степан повинен на його сестрі оженитися, яка в дівках засиділася — двадцять сім літ уже виповнилося. Поїхали вони на оглядини в сусіднє село. Побачив Степан ту Валю, яка вже місяць лежала на ліжку, від вагітності потай збавившись, поглянув на її бліде, мов смерть, обличчя та й відсахнувся. Повернувся додому сумний, а тут Явдоха нове придумала — повіситись зібралася, коли Василь її не візьме.

Гуляють два села одне велике весілля. Сміється щаслива Явдоха, з якої так і пре жіноча похіть, що мало якій жінці дається. Щаслива й Валя, яка вже порозовішала та на ноги стала. Чухає Василь потилицю раз по раз, дівчатам моргає, думає, що в Явдохи сприсне та кудись збігає. Сидить сумний Степан біля Валі, її стрічки з вінка руками перебирає та все не вірить, що йому ввечері прийдеться із цією худою щукою спати лягати. А гармошка грає, захмелілий люд танцює, аж курява з-під чобіт піднімається. Усі веселяться, бо нечасто таке в селі буває.

«Хороше було весілля, — пригадують жінки і через багато років. — Розщедрився “Ведмідь”, ніби рідну дочку заміж віддавав». Народила Явдоха двох доньок, таких же лупатих та опецькуватих, як і сама. Водить того Василя за собою, мов теля на мотузці. А люди за своє: напоїла зіллям, причарувала. Вона плює, щоб не зурочили та сміється, бо щаслива. Степан все лається з Валею, дітей хоче, а їх Бог не дає. Коли товариші нап’ються, так Степан і дорікає Василю, що той йому ялівку підсунув. Василь же у відповідь нагадує, як товариша виручив, одружившись на покритці, бо не чесною була його сестра Явдоха.

Потрапила на людські язика й Наталчина Оксана, яка вже виросла та після семи класів на Донбас до сусідчиної дочки дитину няньчити зібралася. «Чи хто розтолкував, чи сама допетрала, що інакше не вивратися із села?» — питали в її матері. А Наталка не хоче відпускати та лякає дочку: «Помру я, коли поїдеш. Толю в армію заберуть, а Галя ще мала, не потягну сама всю роботу». Заглядає в її очі, наробившись за життя та заслабівши. Але не розчулити Оксану тими словами, пішла на поїзд, навіть не обернулася. Люди одразу здогадалися: сердита й досі на свою матір.

На Спаса під вечір жінки знову зішлися, цього разу вони згадали, як діда «Ведмеда» бджола за язика вкусила, коли сам хотів нишком з’їсти спілу грушу, бо навіть баба Варка не мала права й ногою в сад ступити. Спішить він до хати, висолопивши язика, на здорову картоплину схожого, слова сказати не може, лише пальцем на рота показує. Баба Варка бігає навколо нього та з переляку лише руками по своїх худих стегнах б’є. А робітники гуп та гуп ціпами на току біля повітки, тільки поглянуть на діда, так від сміху й стриматись не можуть. Їм здається, що той не в собі й навмисне кожному язика показує. Діду зовсім не до сміху, він хрипить і синіє, а вони регочуть — такий смішний у нього вигляд. Схопила тоді Наталка дідову здорову голову, а той, здогадавшись, умить присів перед нею, ніби приспічило йому дуже, сам рота ще більше роззявив. Наставляє вона його на сонце, а сама всередину вдивляється. Коли ще й руку туди засунула, дід зовсім на траву поточився. Робітники ойкнули та ціпи опустили, бо що й буде, як дід помре, хто ж їм за ціле літо заплатить? Підхопили його під руки та в холодильник під хату потягли, вилили на голову відро води з колодязя, бо той уже й очі пускав під лоба. А Наталка бігає та всім бджолине жало показує, сама не вірить, що так швидко заробила на склянку меду. Після того дід ще з годину сидів, мов з картоплиною у роті, яка все меншала, поки й сховалася.

Сміються жінки, пригадавши, одна Наталка насуплена, бо дитина їй жодного листа не написала, ніби й матері в неї немає. Сусідка листи від дочки читає: «Підріс онучок, якого Оксана няньчила, у садочок пі-

шов. Усім вона догодила, за що паспорт отримала. Тепер із подругами на цілину подалася великі гроші заробляти». Заплакала тоді Наталка та додому пішла, повторюючи про себе: «Не я винна, то ж рідня». Не родичалися з тих пір родичі, бо та розправа то затихне, то знову живе між ними. Накінець і Наталка від дочки листа отримала. «Заміж вийшла і в якусь Астрахань поїхала», — читає менша Галя неграмотній матері. «А ми ж би весілля справили та людям жениха показали, — заливається слізьми мати. — Не я ж винна, а рідня», — хитає головою та хилить тепер її до меншої дочки, боїться, що й та не приголубить. Сама взяла відра й пішла по воду. А там говорять: напилися Василь зі Степаном та побилися цього разу, знову згадавши, що той на покритці женився, а той на яловій. Сміється з них село та гадають, що ж далі буде? «А в тебе чи не горе. Дочка заміж вийшла та ще за городського. То нехай собі живуть, — утішає її сусідка. — Зараз все не так, як колись. Не ті женихи, не ті й наречені, нема такого діда, як «Ведмідь» був, нема вже і такої рідні, як у нього колись.

Працює далі Наталка в колгоспі, бо нікуди їй подітися від тої роботи. Та й жалітися гріх, бо вже зерном та буряками платять, але в них і зараз бідно. Чоловік геть розпився. Не те щоб у господу щось приніс, то і її зароблене пропивати став. А вона все частіше свою Оксану згадує та поштарку виглядає — чує материна душа, що скоро вісточка буде. Отримала, тільки від свекрухи, яка лає їхню дочку та нечепурою обзиває, наполягає додому її забрати, бо та й чоловіку догодити не може. Зажурилася від того Наталка, ночами не спить, бо нема їй за що їхати в далеку дорогу, хоча Явдоха допомогти пропонує, а потім відробити. «Близькі родичі, куди їх подіти», — знову каже людям такі знайомі слова. Надиктувала мати листа Галі на самого начальника міліції Астрахані — чого не придумаєш, коли дочка в біду потрапила, яка й досі там не прописана і не розписана. Не дуже надіється на чудо, але все ж чекає відповіді, адже просили розібратися й доньку додому відправити. Дивувалася потім радянській владі та хвалила її, бо сам жених привіз, ще й одразу матір з батьком на пошту повів — мусив назад телеграму дати, а вони — підтвердити, що все в них в порядку. Говорили на вулиці жінки, дізнавшись про те, і не могли наговоритися, така їм влада хорошою стала.

А Оксана худесенька, аж синя, здавалося: не їла й не пила з тих пір, як з дому поїхала. Тепер у матері все їсть, наїстися не може. Біля неї чоловік голодний сидить, на одному хлібі та воді тримається, боїться, що його отруять чи причарують тут. Додому не їде, рано ще — міліція на сімейні розбори неділю часу дала. Згодом відправили його всім миром, навіть шматка хліба на дорогу не дали, бо так Оксані схотілося.

Довго дочка від своїх заміжок відходила, поки рум'яними стали її щоки. Раділа Наталка, що знову помічниця вдома, а піймавши інколи її холодний погляд, знову лякалася, бо тепер вік змушував визначитися — з ким доживати. Думала одне, а вийшло зовсім інше: Толя оженився та в прийоми пішов, Галя вчитися поїхала, Оксана заміж за місцевого вийшла, хоча й казах молодий із цілини свататись приїздив, і той жених знову хотів її забрати, така любов у ньому проснулася, навіть дільничний міліціонер з Астрахані листа прислав, щоб тільки за нього вийшла. Був би чоловік, але він від горілки помер, тому Наталка зовсім сама лишилася. Знай виглядає Оксану, а вона заходить рідко. Бабуся з нетерпінням онуків чекає, надіючись, що тоді все налагодиться, а їх Бог не дає. Так і доживала, не раз каялася за свої гріхи та тільки у своїй хаті, бо в усій окрузі жодної церкви немає — у тій склад, у другій — школа, у третій — чайна тепер. Каялася та просила Наталка в Бога ладу не між чужими людьми, а хоч між своїми. З тими словами й померла в холодній хаті, без миру, як люди казали. Біля Степана її поховали, який знову з Василем побився за пляшку горілки, забувши цього разу за своїх жінок — ялову й покритку.

Думала тоді Оксана: усе ще попереду, та не встигла оглянутися, як швидко і її життя пробігло. Доживає й вона свого віку, теж сама, як і мати, бо чоловік давно до іншої пішов, дитинка там у нього народилася. Тепер вона переглядає свій шлях: як поїхала з дому, як, мов рідну матір, полюбила жінку на цілині, у якій жила, а та запросила свого племінника недолугого, бо сподобалася дівка роботяща. Той місяць крутився біля неї, поки й повіз із собою. Тоді вона думала, що то любов, лише згодом зрозуміла, як помилилася. Пісним і коротким видалося їхнє кохання — уже через тиждень пішов він до своєї коханки, а через півроку неділями додому не навідувався. Плакала ночами, бо живіт вище носа виріс, як його мати казала, від чого потрапила в лікарню та семимісячну дитинку народила. Свекруха наполягала: «Відмовся, усе одно він жити з тобою не буде. Нікому твоє дитя не потрібне, тим більше слабе і недоношене». А з лікарями по-іншому говорить: «Сяка-така, сама приїхала, йому життя перевела, тепер не хоче дитину забирати». Так і скаче, мов та сорока, — одним одне наговорить, другим друге, навіть матері листа написала. «Мені б швидше її в село відправити, зітхнути з полегшенням», — уже розказує тій, що немовля забере та поїде з ним звідси, щоб і сліду ніхто не знайшов, бо і за те сама подбала. Не бачила Оксана свою дитинку і не годувала груддю, слабеньке воно в спеціальній камері весь час лежало, запам'ятала тільки щось червоно-синє в пологовому залі та й те ледь пригадує. Немає ні жалю до нього, ні радості, самій усього вісімнадцять. І так

їй захотілося за все забути, поїхати додому, припасти до материних грудей і добре виплакати. Надумавши таке, вона поступилася перед свекрухою, відмовилася від дитини. Тепер усе життя шкодує та мріє: як би говорила з донькою, та як раділа своїй кровиночці, а та водички принесла, хлібця купила. Тільки вийде на вулицю, так і виглядає на дорогу, надіючись, що колись донька сама її знайде. Шукають же люди один одного, по телевізору показують, то може, і їй пощастить.

Постукала одного разу молода жінка у хвіртку. Завиляла хвостом собака, не гавкнувши ні разу. Відчинила стара Оксана та завмерла — мов сама перед собою стоїть, років сорок з плечей скинувши. Замилувалася ніжним личком, рум'яними щоками, пізнає свої рівненькі, мов стріли, брови, а під ними добрі сірі очі та ямочку на правій щоці. «Прийшла на матір подивитися, яка мене народила та чужим людям віддала, мов непотріб, — почула від неї та захиталася, неначе сильний вітруган з ніг її валив. — Думала: якась п'яниця, чи каліка. Таку ще б простила», — сказала красуня, придивляючись до старої виснаженої жінки. «Доню!» — ледь вимовила Оксана, простягаючи до неї руки. «Є у мене мама, виростила й вивчила, пощастило мені з нею», — відсахнулася молода від старої. «Доню!» — перебила її Оксана та руки на грудях схрестила. «Ніколи не прощу, бо давно залягла образа в серці», — сказала й пішла до автомобіля, який чекав неподалік. «Доню!» — крикнула втретє рідна мати, поспішаючи слідом, поки крізь куряву щось бачила.

Ходить з тих пір вона на кладовище та зі своєю матір'ю говорить: клянеться, що простила за ті гроші прокляті. Надумавши, що та не чує, знову йде наступного дня, повторює все спочатку та до могили припадає. А звідти одного разу, мов і насправді, її голос чує: «Що посієш, те й пожнеш, доню». Налякалася тих слів та побрела по кладовищу. Могили діда «Ведмеда» відвідала, якого за жадність давно вже вбили. Біля хреста баби Марії присіла, яка з горища впала та не встала більше. Лише поглянула на могилу Явдохи, яка не так давно яблуком вдавилася. Кинула дві цукерки бабі Варці, за те що колись про гроші зізналася. Постояла трохи, пригадала все, а потім додому пошкандибала, нагнувши голову мало не до землі — таке все не миле стало в цьому світі. Сама не до хати повернула, а до сусідів. «Чи не прогавила автомобіль червоний?» — питає знову і потім до темна виглядатиме його біля своєї хвіртки. А визнавши, що нікого тут не було, махнула рукою та, ніби докоряючи, почала: «Що посієш, те й...» Хотіла і до кінця доказати, але стулила свого рота, бо, як не боляче, а віднині своїй дитині лише щастя бажати вирішила.

Иван
МАСЛОВ

АГЕЕВЫ ПЧЕЛЫ

Другой бы на месте Агея рвал деньгу за мед, а он, бывало, выкачает и угощает соседей. Ему кто-то возьми да скажи:

— Агей, тебе что, копейка не нужна? — А он улыбнется в бороду, потом махнет рукой:

— А-а, пушай люди попробуют. С копейкой обойдемся.

И обходился...

И вот теперь нет Агея. Стоит жаркое лето, а его нет — умер; вроде и не звали на похороны, они сами прилетели. Когда похоронили пасечника, собрались на могиле. Черным цветком цвела Агеева могила на Нивейкином кладбище: редко кто умирал в такое щедрое время. А Агей умер, оставил своих пчел сиротами. И они, словно не желая с ним расставаться, каждый день прилетали на его могилу с далекого Белого угора, ползали по солнечному чернозему, пахнущему цветом и жизнью, ползали, чуть касаясь земли, как когда-то по его добрым рукам и загоревшим щекам. Под лапками подрагивали комочки земли, перекатывались крупинки чернозема, и пчелы замирали, будто прислушивались: не Агей ли ожил под тяжелым пластом земли? Но земля успокаивалась, комочки останавливались, и пчелы снова ползли на небольшой холмик — ждали, когда же их хозяин поднимется и придет на пасеку. Было время как раз щедрого взятка — на лугах и в поле цвел клевер, работа звала пчел, но они не хотели обидеть Агея — улетали, унося на лапках крупинки земли, хранящей медовый запах его доброй души. Бывало, он каждое утро стоял у летка и провожал их в полет, а когда они возвращались, успевал на-

носить из родника воды, разлить ее по березовым корытцам, укосить травы и развесить на латы сушиться...

Умер Агей в горячее время: работы столько, что не продохнешь. Срубили плотники гроб, сделали высокую крышку, чтобы не придавить его ног, чтобы вольно ему было в гробу, как вольно ходилось в степи и в лугах. Все сделали хорошо, по-доброму: и могилу вырыли на самом солнечном месте, где всегда много цвета, и замостку приготовили — все как полагается хорошему человеку. Да вот беда: горячее время. Все село на работе: кто на лугах, кто на дальних лесных полянах — косовица не ждет, а на носу — уборка урожая. Спешило село. А с похоронами летом ждать нельзя, вот и мало пришло народу к Агею. При жизни дверь в хату не закрывалась, а в последний путь проводить пришло мало. Справили все, как и полагается. Мужики подняли гроб на плечи и понесли. Думалось, пронесут немного, а там — на подводу. Но легким оказался гроб с Агеем. Так и донесли его до Нивейкиного кладбища. Без слов опустили в могилу и зарыли. Там же, на кладбище, и помянули — боялись, что и редкий народ разойдется по домам. И, помянув, разошлись...

И никто не заметил пчел. А их прилетело на его проводы великое множество. Отмахивались, но никто не подумал: это прибыли сироты попрощаться. Не одну, поди, прибил Иван, когда стоял у гроба и поправлял на Агее вышитую рубашку. Думал, шибкий тес звал пчел. А тес пустили на гроб дубовый, из самых лучших досок, которые припасали на потолки. Такие доски обычно не тратят, но Агею не пожалели. Сухой, длинный, загоревший лежал он в гробу. Вольным сделали для него мужики гроб, как будто ему доведется переворачиваться в нем, вставить и ладнать ульи: на верилось, что даже мертвым Агей сможет обойтись без работы. Потому, наверное, и не жалели дерева. А бабы всплакнули об Агее, но не так, чтобы очень: пожил старик, слава богу.

— Ну, Агей, царствуй да нас поджидай, — сказали и разошлись по домам.

Вот тут и заплакали пчелы, облепили молодую могилу, отдающую терпким дубом, ползали, жужжали, словно плакали навзрыд. Солнечный день стоял над землей; рядом темнел старухин крест, цвел на нем густой мох, свисал, обнажая белые корни.

А пчелы садились, сливались с темной землей, а когда улетали — казалось, что это обретает крылья земля на его могиле, пройдет время — она поднимется, тогда Агей встанет из могилы. Но наступало утро — Агей не поднимался.

Когда ударили первые заморозки, пчелы прилетели последний раз и каплями солнечного огня остались на Агеевой могиле. Только тогда

сельчане заметили их. Долго стояли у изголовья Агея и смотрели, как светились невесомые крыльца у пчел да искрились капельки золотого меда, застывшие жаринками, словно пчел хотели ими согреть Агея в холодной земле.

НА ЮГ

Царственен был осенний мир, и царственен был в нем Захар. В золотой мир лугов и лесов, полей и рек он входил в золотом одеянии — в солнечных лучах и бликах, пропитанный и пронизанный ими насквозь, светился, и свет этот был царственен и величав. Престолом ему была вся великая земля, на которую он ступил с рук матери, чтобы потом подняться на самый высокий Мелентьев угор. И там, в великой открытости далям и мирам, освятиться звонами колоколов всех окрестных церквей, величальной красотой, явленной сразу в душе землей и небом.

Желтый мир изгорал, лиственный огонь дубов и кленов лился вверх, там сине таял, струился в небесную синь, и сама небесная синь переливалась, полыхала перед глазами волнами, наполняла душу и бескрайнюю всесветность грустным теплом и божественной печалью. Захар царственно входил в мир осени, его душа жила святой величественной жизнью, во всем было его настроение и его взгляд, во всем было его время. Оно не только входило в него, но и исходило из его взгляда и шага, наполнилось его радостью и грустью, цвело и увядало, возгоралось и зацветало, жарко дышало и молитвенно смирялось, во всем напитываясь его дыханием и чувствованием.

Царственен был Захар, и царственно было его время. Он был в своем времени царем и послушником, он рождал его — видел его впереди себя и оставлял позади, — не оборачиваясь, но постоянно чувствуя прощальный взгляд времени, которое истаивало, уступало в силе творимому им, Захаром, времени.

Вчера, поднявшись на березовый скос в Казенном лесу, он долго стоял, не отводя взгляда от светлости леса и синевы близких небес. «Мама!» — кричала душа и стонало сердце, руки брались жаром, а глаза огнем. Все окрест и рядом было дорогое и близкое, знал каждую тропку, каждое дерево, знаком был и близок каждому роднику и бесконечному синему небу. Высоко... Так высоко и свято поднимала Захара душа лишь однажды, когда пришел с войны и собирался жить. Позже уже никогда не навещали такие силы, которые позволяли бы видеть сразу весь белый свет и каждое дерево в отдельности. И когда

со всех сторон нисходила и благословляла на счастье великая молодая музыка, в которой было столько тайного задора и нерастраченного озорства, то слезы выступали из глаз. «Неужели все это когда-то будет?» — вопрошал и себя, и мир. И тут же небеса и вся всесветная земля в ответ будто твердили: «Будет... И все именно так, как сейчас чувствуют твои душа и сердце!» Лишь однажды... И вот теперь снова явились в душу великие силы, наполнили всего светлостью и святостью, оттеснили мрачные цвета и тяжелые тени, позволили выпрямиться во весь рост и опять все увидеть.

Божественен и величав был мир, радостен и вдохновенен; окрест, наверное, на миллионы верст, могуче стояли леса, касались вершинами вольного неба и будто волнились, — то спадали в белопенные березовые чащи, то сильно, как морские волны на взлете, поднимались на взгорки, солнечно светились, и каждое дерево было так величественно, как морские капли на гребневом волновом излете. Выше лесов и души был, наверное, лишь Господь Бог. И миллионы земных стежек, казалось Захару, вели к нему, к единственному, как к отцу. И взглядом, и душой Захар безмолвно, но вдохновенно благодарил, что был явлен миру, — этой, то опечаливающейся, то торжествующей красоте, что видел рассветные дали и знал расставанные дни, плакал и радовался, и что все это — от окраин собственной души и до самых дальних далей — бессмертно, что оно будет всегда. Всегда... И для него, и для миллионов других, еще лишь находящихся на пути к этой красоте и к этой лучетворяющей радости. Не жалел себя, и не плакала душа, весь будто перетек во внимание и в зрение, чтобы, может, в последний раз все услышать и все увидеть.

«Мама!..» — слышалось со всех сторон и с неба. Сейчас не боялся видеть себя маленьким и беззащитным, где-то здесь, посреди величественного лесного и небесного миров, находилась всесильная заступница и божественная благодетельница. Захар слышал собственный голос. И голоса земного и небесного миров, словно спешившие к нему, чтобы помочь ему ясно явить материнский лик и ее душу. «Мама!» — тепло переполняло, счастье будто лилось через край души, как лился сейчас солнечный ясный свет за горизонт, сверкая на далеком изломе особым райским огнем.

Захар звал и знал, что Матерь его слышит. И это было вершинным счастьем, оно позволяло ему, сыну, все видеть и все чувствовать, всем на земле быть и во всем находить частицу себя. Тайнственным был этот миг возвышения человека — светлый порыв прозрения до истинной правды о себе, до видения и услышания всего сущего, что было, есть и будет на земле и на небесах. Божественным был и Захар

в эти мгновения, озаренный Матерью, как звездой, при свете которой мы только и видим и понимаем всю величественность таинственного мироздания. И понимаем человека, вдруг простершегося всей своей силой от земли до самого неба.

.....

У русского человека особое жизненное напряжение, отличное от других. Русский человек всю жизнь находится в движении, в поиске, тревоге, не может спокойно довольствоваться достигнутым. Наверное, в этом счастье и горе, свитые так туго, что их не отделить одно от другого. Да и зачем отделять, если это есть нерасторжимая суть русской души, которая изначально праведна в своем чувствовании и понимании жизни.

Раньше Захару родная земля казалась одним всеохватным простором. Знал этот простор, жил, дышал, растворялся в нем зимой и летом. Близкими казались Яружки, Попов и Протасов луга, Кипячая чаща и Варваровский взгорок, Хролово озеро и Заломный лес. В лесные, степные и луговые просторы всегда вела неотложная работа, и Захар не замечал расстояния. Куда бы ни посылал бригадир, все было близко. К каждой земле шел с радостью и не знал усталости. Но это было давно. Теперь простор сузился до огорода и ближайшего колдца, левады и взгорка. А весь остальной мир представлялся далеким, непосильным даже для взгляда. Поначалу чувствовал необходимость, чтобы везде бывать и узнавать себя. Очень скучал за годами, оставленными на косовицах и скирдовках, рубках леса и пахоте. Не сразу согласился забыть себя молодого и сильного. Доказывал, что все может. Но годы брали свое, и горизонт все ближе подступал к хате. Вроде ничего не утрачивал из прежнего. Но вот уже лет пять не был на Хроловом озере, а о Кипячем и говорить нечего. Душа, однако, помнила дорогу и каждый подъем и вроде по-прежнему всем жила, и все вроде, как и раньше, принадлежало лишь ей...

Были мгновения, когда хотелось уйти к дальним истокам Протасового луга, к Хрестковым родникам, почувствовать вольное дыхание необъятного простора и неповторимую сладость родниковых вод. Хотелось жить. Забывал, что совсем недавно казалось, что жить уже не стоит. Перед глазами вставали синие ручьи, расцветали розовые липучки, поднимались чистые Хрестковы родники, и жизнь опять наполнила душу.

Захар часто и засыпал со своим неотступным простором, не отпускал его от себя, так как боялся, что если он, как и сыновья, уйдет за синегорье, в далекие города, то никогда больше не вернется. А у него, кроме розового простора, теперь никого не было. Поэтому засыпал

всегда чутко, будто перед тем, как уснуть самому, присыпал рядом с собой свой простор, как сыновей, чтобы позже и самому отдаться в его власть.

.....
 Есть в жизни русского человека мгновения и годы, наполненные до края радостью и работой. Но есть и тихие минуты и дни, когда душа печалится и жалуется себе о своем недовольстве на весь белый свет.

Приступила минута, о которой Захар никогда не думал, но которая, наверное, была предсказана самим небом. Душа словно почувствовала рубеж, с которого ей теперь предстояло смотреть на жизнь до какой-то минуты, которая, несомненно, явится и, поди, будет еще грустней и тягостней.

Судьба... Теперь часто думал о судьбе. Раньше растворялся в полях и лесах, пригорках и лугах. Верилось, что во всем жил и будто имел не один, а множество характеров. И не одну, а много судеб. И судьба, скажем, Захара-степовика отличалась от судьбы Захара-лесоруба.

Судьбы земли и цвета, стежек и родников, колосьев и степной роман-травы — все это были судьбы, поскольку зоркий глаз не только все видел, но всем этим неохватным миром жила душа. И так же, как и мир, своеобразно цвела и радовалась, огорчалась и плакала.

Судьба... Во всем было явственно предназначение — в цвете, капле дождя, говоре ручья, молчании тропки и в крике звезд. Все являлось в небесный и земной миры со своим предназначением, и все блюло и держалось правды, которая была, казалось, доверена лишь цветку или ручью, и все, выполнив свое предназначение в жизни, улета-ло, падало, отцветало, чтобы вскоре явиться в новом весеннем лице и во взгляде. Все следовало по своей трассе, со своей песней и со своим бессмертием. Захара вдохновляло то, что на земле и в небе ничего не было случайного. Что все словно кем-то было загадано наперед, и в такой гармонии и цельности, что казалось, лиши мир одной звезды, и сразу упадет небо, во все стороны кинутся реки, с Петровских склонов взлетят леса и онемеют хлебные поля.

Верил, что каждый человек пришел на землю с каким-то благом, от которого еще в большей радости должна восторгествовать жизнь. Захар был человеком мечтательным. Это теперь он горький старик, знающий дорогу лишь до колодца и на Птичий взгорок. Даже пасти корову стало в тяжесть, понудил хозяйку продать. Нашелся покупатель-резатель, загубил молочницу прямо в проулке, на глазах у Марьи. Жена кричала, плакала, жаль было Зорьку. И конечно, себя. Захар это понимал, дней пять сидел на бревнах, глядел слепыми глазами на белый свет, но заходить в хату не хотелось, там от тоски совсем завоешь

волком. Клятый протез уже вроде был и ни к чему. Жене теперь не требовалась никакая помощь. Но и сейчас терпел протез, так как за пятьдесят с лишним лет он словно прирос к телу и был необходим, как данный матерью глаз или мизинец.

Фронтальная братва на Озеровке поумирала. Множество хат стояли пустые, с потухшими окнами и едва приметными стежками, поросшими белой повитью и диким подорожником. Один... Прокричит жена: «А-я-яй... Сидишь, не найдешь себе работы!..» И опять — тишина и зной. «Дожился... Не нужен ни в хате, ни во дворе». Смотрел на розовый мир, который жил игриво и страстно, но возвращал себя к Марьиному скосу, к себе — мальчонке. Как никогда раньше, любовался и радовался: «Соловьишко!..» Не пел, не перелетал с ветки на ветку, а угадывал в себе соловья.

Чем выше от Марьиного скоса вел взгляд, тем меньше истинного находил в себе, с чем был рожден и чем должен был облагодетельствовать мир. Чем ближе подводил себя к небу, тем ближе, казалось, подступал к смерти. Не хотелось умирать, хотя и жизнь теперь уже была в тягость. Весь словно превратился в боль, и напрасно было искать врача, который бы смог освободить от этой боли. На какую мысль себя ни наводил, чувствовал, что они пронзают болью: болела душа — болели мысли.

.....

Бывают в жизни русского человека такие моменты, когда он ничего не хочет. Ни стакана водки, ни света, ни жизни, ни радости и ни горя. Бывают... В такие моменты он не жалеет себя, не плачет и не стонет — он словно останавливает себя во взгляде и в дыхании и будто окаменевают. Что это? нежелание в жизни себя? страх перед страшностью людей?.. Трудно сказать. В такие моменты русский человек не ищет ответов на эти вопросы, а сразу выводит себя из течения жизни и во всем проявляет с ней несогласие. И уверен, что во всем прав именно он, а не она, многоликая и многомерная, суетная жизнь. В такие мгновения никто не разубедит русского человека, не докажет его неправоту. Нет!.. Нет!.. И еще раз — нет!.. За этим праведным криком души русский человек ничего не слышит и не хочет слышать. Он слушает в такие моменты только себя, и он праведен в своем слухе и велик в своем почитании собственного «я», которое в нем в такие моменты, кажется, превышает высоту самого белого света. Позже русский человек отойдет, с чем-то согласится, что-то примет во внимание, даже в чем-то пойдет против себя. Но это будет позже, а не в момент его несогласного вдохновения. Отсюда идет вся сложность русского характера, вбирающего в себя и великость собственного человеческого

самоосознания, и милосердное почитание другого, такого же смертного, как и сам.

В последние недели и месяцы у Захара было особенно горько на душе, так горько, что не хотелось жить. Никто не радовал, не веселил сердце. На душу будто пала какая-то тьма. Темно... Так темно, как еще не было никогда в жизни. Ни в чем не находил поддержки и вдохновения. Был еще вроде живой, но все в нем словно умерло. Двигался, говорил, все делал по привычке, будто за долгую жизнь набрал скорость и вот пришло время остановиться, а он, и мертвый, — все еще двигался. Темень... Хотя над землей по-прежнему вставало солнце, поднимались ясные дни, но перед его глазами высилась ночь. Только она, и ничего больше.

В жизни Захара почти не было дней, когда бы его камнем к земле не давили тяжкие думы. Каждый час и каждый день думал о куске хлеба, но никто и никогда, как оказывалось, не ценил этого. И никогда не чувствовал его надрывных переживаний, которые десятки лет не оставляли душу. Переживания измочалили, лишили всего живого, что было в нем и что составляло его человеческую суть. В его душе от этого немилосердного напряжения будто порвались струны, которые раньше звучали, полнили жизнь музыкой, а теперь музыка словно умерла, оставила его страдать в горьком одиночестве. Захар страдал, вначале надрывно, теперь смиренно ожидая дня, когда всему придет конец. Власть-повинница не признавалась в своем страшном зле. Но Захар это зло чувствовал на себе каждый день. То не дала ему, фронтовику, трактор, чтобы вспахать огород, и теперь виси на лопате днями. А откуда силы? А не посадишь огород, как завтра жить? То не выписала воза сена, мол, надрывайся, старый дурак, ладной вожжами косу к плечу и к протезу. Погляжу, сычит, какой ты умный. Другие кинули партбилет, а ты на него, как и раньше, молишься. Молись, молись, еще на коленях приползешь, будешь просить кусок хлеба. Но посмеюсь, а не подам, герой... А на День Победы и вовсе плюнула в душу — не поздравила ни словом, ни открыткой. Мол, живешь, ну, и живи, а подохнешь, не очень буду убиваться... Одним коммунистом в мире станет меньше...

Фашиствовала власть. Но, размышлял Захар, мы сами ей в рот положили пальцы. Чего же теперь жаловаться, надо от вражины избавляться, и чем скорее, тем лучше...

В мире властвовала ложь. В устах оборотня-президента в устах министров-болванов и держиморд-губернаторов. Темень пала на землю. В вечерней дымке чернели города — не было света. Чернели глаза начальников — в их душах не было добра. Зло падало теменью и съедало жизнь. Захар слеп и глух от лжи. Лгали телевизоры, лгало радио,

лгали вещательницы-куклы, посаженные сатанистами возле мониторов и микрофонов. Кляли коммунистов, увольняли с работы, кричали о запрете партии и мыслей. Захар не соглашался с ложью, оспаривал ее своей душой и своей правдой, противостоял ей и не позволял нагло и безнаказанно верховодить. Она, власть, стремилась убить его, но пока он, а не она, владел большей силой. С утра до позднего вечера его душа не знала покоя, не позволяла ни одному слову лжи пройти порядки его оборонной совестливой души. Бывало, что обессиливал. Но с каждым рассветом опять занимал свое место несогласия и противостояния лжи.

Русский человек умеет держаться. Кажется, что власть заморозила в нем последние капли крови, и ему только и остается, что умереть, но нет. В самых, казалось, безвыходных ситуациях он находит выход, и при этом не изживает свои духовные силы, а, наоборот, приумножает их. Часто кажется, что испытания посылаются русскому человеку самим Господом Богом, чтобы он открыл таинственные богатства, о которых в других случаях мир и сам человек, может быть, даже никогда бы и не узнали. При этом божественные силы открываются в русском человеке, как правило, тогда, когда решается вопрос, быть ему или не быть, и когда никто другой, кроме него, на этот вопрос ответить не может. Касается это войны или мира, русский человек всегда открывается, оказывается в готовности постоять за себя, преодолеть лихолетье или смутное время, чтобы позже возвеличиться этим и дать шанс молодым поколениям и дальше чувствовать себя людьми.

Русский человек никогда земное зло не принимает, как данное Богом. Чаще всего его истоки видит во власти, которая изначально повинна в том, что осмелилась на земле взять на себя обязанности Бога и при том повелевает людьми не по-божески, а по-сатанински. Русский человек рассматривает зло, как неотвратимую неизбежность, поэтому со дня рождения и до самого последнего дыхания живет напряженной готовностью страдать. И это, наверное, есть основание для глубоких болевых рассуждений о жизни и добре, о смерти и зле. Наверное, поэтому русский человек всегда больше живет прошлым, чем будущим. В прошлом его страдания уже окрасили дни и годы, отделились от него, стали правдой, в которую он теперь поверил в полную силу, как в праведность своей боли, которая теперь уже навсегда стала характером времени, похожим на характер русского человека. А будущее, хотя мечтательные порывы русского человека, как правило, возвышенны и прекрасны — еще всего лишь предстоящее время, и никто с полной определенностью не скажет сегодня правду о характере его душевной боли, так как никто не знает, станет ли нынешняя

боль русского человека болью времени или она умрет в его душе, не встретив понимания мира и не почувствовав своей необходимости.

Захару второй день не улыбались пригорки, второй день не радовались дороги. Вторую ночь по небу молча ходили звезды и ни одна не проронила ни единого слова. Было чему удивиться и огорчиться. Может, не так бы убивался, если бы хоть кто-то проявил к нему интерес и внимание. Но, нет. Жена будто не замечала, и он чувствовал, что совсем поистратился в днях, что от него уже не исходило прежней силы и прежней радости. Душа тихо и обижено плакала. Опостылел всему миру. Не винил жизнь, но и не упрекал себя. Все было, и все прошло. Отболело, отстрадало сердце. Ничего теперь не трогало душу, не вызывало желаний и не звало к жизни. Раньше, будто кто-то невидимый, но всесильный, все время находился впереди, пристально следил за каждым днем и каждым душевным движением. И словно только и делал, что вдохновлял: «Давай, Захар, еще капельку! Напрягись, и вот оно, твое счастье». Поддавался искусству жить, любил таинственный зов и доверялся ему. Верил: действительно, еще немного, еще год-другой, а там, все изменится. Не может не измениться.

Есть в русском характере эта царственная вера — авось! Вроде ни на чем не основанная, ничем материально не обеспеченная и никакой земной властью не подкрепленная. Но она, эта царственно-земная русская вера в «авось», не поселяется кем-то, а естественно рождается и утверждается русской душой. В этом рождении и утверждении живут и наитие, и радость, и вера, и сверхсчастье, предождаемые душой. И все это царственно свято, все это никем не привносится в русскую душу, а вдохновенно рождается ею, чтобы вначале величественно воссиять в своих надеждах, а позже мучительно и долго разочаровываться в себе. И в то же время опять накапливать в душе невиданную энергию для нового мечтательного взлета, в котором — а вдруг! — является главной подъемной силой, вдохновляющей русскую душу на новые надежды и богатырские дела. Все сметь!.. До всего дойти!.. И все понять!..

Мы ведь часто верим, будто все лучшее, чему положено случиться в нашей жизни, произойдет именно завтра, когда станем лучше себя нынешних, так как злое время пока не позволяет быть самими собой. Каждая душа это знает по себе, но хранит тайну, словно боится испугать заветное, чем мы живем и на что возлагаем самые сокровенные надежды.

Верил Захар... Он неистово и азартно переливал себя в работу. Надрывался на косовице, выкладывался на плотницких работах, сгорал в жарких скирдовках, истрачивал себя до самого краешка и никогда не

подпускал свою душу очень близко к рубежам, с которых в нем начинался будто другой человек. Тот, особый и приберегаемый на завтра, о котором он лишь временами догадывался, но которого таил в себе, твердо зная, что день для того, послерубежного человека, еще не пришел, но, наверное, непременно придет. Только бы хватило сил на все, что предстояло сделать.

Есть в русском человеке эта стихийная всемогущая святая вера. Он часто не знает, на чем она держится, даже не задумывается над этим, так она естественна в его душе. Русский человек с ней рождается и с ней умирает. И, наверное, поэтому жизнь и смерть русского человека не имеют себе подобных.

Именно вера делает русского человека особенно мужественным, неповторимо нежным и беспредельно страстным. Она всегда осязаема, касается это судьбы родимой земли или родного дома, сердечного товарища или смертельного врага. Русский человек всегда божественен, целен в своих надеждах и неотступен в намерениях. Правда, в последнее время проклятая власть пытается унижить русского человека, представить пьяницей и лодырем, тугодумом и неучем, получить в конце концов раба, бессловесного и выгодного ей во всех отношениях. Сатрапная власть нахально теснит русского человека на задворки жизни, старается изжить в нем благородную праведность, позорит неработой и голодом, нагло лишает побед и ненавидит его мудрую святость, которая, может, только еще и осталась на земле в русской восторженной и гордой душе.

.....

Желто, горячо горела земля, ее огонь доставал до самого неба, и оно тоже бралось огненными сполохами, озарялось теплом и радостью. Казалось, что все земное в это осеннее время полностью и безоговорочно принималось небом, наполнялось им и торжествовало. Захар согревался в эти огненно-восхитительные дни, душа его тоже будто просвечивалась насквозь, как лист на столетнем дубе Избицкого взгорка. Руки, высохшие за лето в трудной работе, легчали, лишались тяжелой усталости, вдохновлялись, чутко касались спелых гроздьев калины, глаза зарели, пронимались во всю глубину синей легкостью задумчивого осеннего неба.

Захар словно горел, во всем земном и небесном находил согласие, все земное и небесное во всем поддерживал и всему был будто сыном и братом. Все вокруг него и в высоте имело вечные дни и секунды, и он, неотделимо сгорая в земном и небесном полыхах, тоже дышал вечностью, везде и во всем оставлял свой жаркий взгляд, как знак человеческой вечности.

Велик в такие дни русский человек. А красота его, кажется, — вровень с красотой вечности. В эти редкие величественные минуты говорят чувствования, которыми переполняется душа. Есть в этом святом осеннем полыхе что-то высшее, божественное, что изначально присуще человеку, но что редко выявляется в земной многогрешной жизни. Всесильность русского человека в эти отдохновенные минуты несомненна и всевелика. Как никогда прежде, именно в эти мгновения русская душа необъятно открывается себе и миру всем своим ясным и всесильным огнем и призывает к себе всю красоту мира, рождаемую Богом и так всесильно принимаемую взглядом и слухом.

Пройдет день-другой, и спадет огненная волна тепла и откровенности. Спадут с вековых и молодых дубов и поддубков листья, как золотые звезды, и сразу особой синей светлостью, смешанной с расставанной грустью, наполнятся душа и небо. И Захар опять больно почувствует, что и с его души словно сорвался золотой лист. А сколько их еще осталось, никто не скажет, да и зачем знать. Захар еще долго будет держать во взгляде желтую землю, как яблоньку, и спелое небо, как краснобокое яблоко. И будут они долго его пьянить летом и жизнью.

А жизнь уже безлисто будет зреть перед глазами, и беззвездным будет ему являться небо. Отгорели на земле листья и жизни, а в небе — звезды и дальние млечные пути-дороги, растаяла синь, ушло тепло — все на земле и в высоте будто прогорело, и пошли по небу холодные темные тучи и будто понесли пепел, обдавая холодом и неизвестностью все живое и трепетное. Пепел... Хватит ли сил в русской душе и на этот раз, чтобы из всего прогоревшего и выставшего опять родилась жизнь звезд и листьев, огня и дыхания. Выходило, что веками такие силы всегда находились, но кто скажет, как все будет на этот раз.

Короткозаряден высоким накалом русский характер. Русская душа откровенно выявляет свое удивление красотой мира в какие-то мгновения, но живет красотой всю жизнь, омаливая ее и молитвенно вознося выше собственной скромной жизни.

.....

Русский человек предельно откровенен, своей открытостью он словно свидетельствует об уважении к жизни и о постоянном долге перед ней. Этой высшей мерой доверия русский человек возвеличивает жизнь, и при этом сам является величиной, определяющей истинное величие земной жизни. Русский человек стремится в чувствовании жизни быть понятным, и наверное, по этой причине его душа всегда являет тайну, в которой живет нечто, что всегда больше сказанного. И это нечто чувствуется и в улыбке, и в суровом взгляде русского

человека, ничего другого не остается, как благородно согласиться с его тайной и не пытаться ее разгадать.

.....
Каждую осень отлетали печальные клинья журавлей и диких уток и будто уносили с собой неповторимую часть души Захара. Когда-то любовался летом птиц и души не касалась тоска. Наверное, молодость мнилась вечной. Позже уже не было прежней радости и взмахи крыльев болью отзывались во взгляде. Видел синий край, грезилось, что приближался к нему, и верилось, что скоро должен был и сам действительно вскинуться и устремиться за птицами.

Вот и сегодня в отлет влекла неумолимая сила. Не противился ей, направлял всего себя к птицам, словно за горами и морями ожидала встреча с самым главным, к чему таинственно стремился всю жизнь. Временами грезилось, что летел — то над красным боярышником, то над красными рябинами, а то над красными лесами и красными взгорками. И верил, что когда-то уже бывал здесь, многое узнавал и многому удивлялся. Бывает так в жизни, когда вдруг кажется, что словно уже жил в земной жизни и жил в краях, которые теперь влекут всевластной глубинной памятью. Случалось, что Захар в этом далеке явственно видел райские кущи, сжинал соловьиные песни, признавал цветущие и поющие миры, которые сразу принимала душа. Сегодня, как и сто, и тысячу лет назад, ало горел закат, охватывал красными полыхами глаза и землю и ничему дневному не оставлял места. Одинокая фигура высокого старика была высвечена закатным огнем. При шаге и взмахе рук вокруг путника вспыхивали блески. Казалось, что старик не шел, а летел, высекая своей высокой скоростью небесные искры, — на юг!..

На юг!.. Захар покорялся внутреннему зову, ни разу в жизни не пошел против праведника, который жил в душе и никогда не ошибался в земных решениях. Теперь Захар направлял себя вдаль, к рдеющей синеве, белым морским берегам, царственным цветам, полнящим иссиня-безоблачный мир желто-горячими и бело-розовыми лучами. Направлял и чувствовал, как преображался в торжествующей чистоте, как все оттаивало и мерзлота словно спадала с души и сердца, а целительная ясность наполняла всего возвышенными взглядом и дыханием.

Сторонил взгляд от городских зарешеченных окон, железных дверей с огромными многоствольными засовами.

На юг!.. С холодного полюса — на желанный. С севера — на юг. Пока еще совсем не умерла душа, не окаменело сердце, не ослеп взгляд и не погубился слух. Туда, куда спешат птицы, чтобы набраться сил и опять вернуться на родимую землю.

На юг!.. В рай, где счастье растет, а не тает, где мир торжествует, а не плачет. Где добро празднует свой вечный праздник и где человеческого в человеке становится с каждым днем больше.

На юг!.. К истинному самому себе, к правде, которая всегда должна быть в судьбе, как звезды в небе. К намоленным берегам и к истокам, где русская душа возрождается, а не умирает.

На юг!.. От злых царей и несправедной власти, вослед за птицами и небесами. Успеть долететь в божественный край живым, а не мертвым. К самым близким и дорогим, отлетевшим тысячи и миллионы лет тому назад. Туда, где русские люди не плачут и не страдают в распяты, где им открываются степные просторы и где их души признаются себе в своей божественности.

На юг!.. Где рождаются звезды, где все праведно, и русская душа возвышается до ангельской святости. И где русский человек возгорается звездой и сияет, как вечное солнце.

На юг!.. От холодеющих домашних очагов, страдающего мира, от смертного горя и ненавистной звериной власти. От людей, принудивших собственные души покоряться несправедливости, поклоняться сытым богам и божкам, мириться с окаянным злом и беспросветно терпеть, ни на что больше уже не надеясь и ничего святого не ожидая в жизни. От бесславия и предательства, от слепоты и сытых утех, от позора бесславных дней и наглости бандитствующих тиранов, от политических мошенников и сатанистских протитутток-депутатов.

На юг!.. К возлеянной надежде, осуществлению ожиданий, к правде, в которой все искренне и красиво. К цветущим землям, поющим рекам, к молодым дорогам и радостным звездам. От нынешнего несправедливого мира, временного в днях и смуте, во зле и неправде. К себе!.. Вечному... Открытому, как солнечный свет, и всесильному, как утренняя роса. К себе!.. В намоленный мир воскрешения, в сияющие дни радости, вечного цветения чувств и взглядов.

В небе вспыхивали искры, птицы светились, верилось, что они летели по трассе, которая была огненным отражением земной дороги, по которой теперь шел старик. Огненные полыхи заката, верилось, устремлялись за птицами и пылающим стариком. Казалось, что весь мир спешил в обетованный край вечной радости: на юг.

.....
 Моя душа тоже будто летела вместе с птицами. А я, как и оставленная птицами земля, неподвижно стоял на крутом Андреевом скосе и будто медленно умирал.

На юг...

В каких ликах и в каких землях снова появятся Захарова и моя души, чтобы страдать и здравствовать? и появятся ли они вообще когда-нибудь?..

На юг...

Я прощался с птицами и будто с самим собой.

.....
На юг!..

РОЗОВО ЦВЕЛ РЕПЕЙНИК

— Эх!..
В этом — эх! — был весь дядя Миша. Замах имел на великую жизнь, а растрчивал себя по пустякам. Но иногда его «эх!», казалось, прорвет плотину будничной жизни и он выйдет в иной мир, который где-то будто его ожидал и для которого он словно был рожден и предназначен.

Сейчас осень. На срезах и крутых выступах Меловой горы рдеют желто-огненные кусты орешника. На острие взгорков они кажутся особенно жаркими, будто их огонь раздувает верховой ветер и поэтому они так полыхают, словно изгорают окончательно до самого суглинкового основания.

Вокруг вольно, сине, далеко окрест величественно стоят леса, ясно дышат небеса, не шумят дороги, хотя белостенные хаты и теперь светятся на их остовах трепетными листьями, как желтые желуди на богатырских дубах в Заломном лесу.

— Эх!..

В этом «эх!», не сказанном душой, а выдохнутом ею на Меловом синегорье, со всей очевидностью угадываешь истинного себя, о котором в будние дни словно и не заходит речь. И будто это душевно великое «эх!» только и живет в сердце для того, чтобы иногда в золотую пору осени или синеподснежниковой весны напомнить человеку о его сокровенной радости — о жизни.

Жизнь... Вот она, мать-жизнь. Вся перед душой и перед глазами. Живи, радуйся. Красота-то какая!.. Замираешь в дыхании, тишишь шаги и боишься оторвать взгляд от чарующих осенних далей. Живу!.. Эх!..

А дяди Миши давно уже нет. Так давно, что порой кажется, будто все сто лет. Как давно нет и того проулка, на котором жил герой-фронтвик и на котором розово цвел репейник.

И все же...

И все же живет и тревожит душу его мечтательно-небесное «эх!»...
— Эх!..

И в душе сразу эхом отзывается звон косы, и отзывается так звонко и остро, что тут же видятся и Протасов луг, и белосрезные прокосы, и зеленые стенки высокого камыша, и тихие ручьи в вековых окружьях красного клевера и желтой буркун-травы, и, конечно, зрится-видится он, незабвенный дядя Миша. И конечно, — разгоряченный, высокий, в белой, как и небо, полотняной рубашке, с потеками жаркого на щеках пота и с зеленым полыховым огнем травного отражения в молодых глазах.

Эх!..

И зимний заснеженный лес, седой, как столетний дед Карпо, морозным ознобом пронимает насквозь руки и сердце. И тут же белый холод плавит трелевочные мускулистые цепи, оттесняет его, как сугробный снег с узких просек Заломного леса. Лошади белые, тоже будто седые, но это не снег держит их в упряжке, а наплывная горячая белая пена, истекающая из-под уздцов и с покатых боков. Бугристые кряжи буравят комелевыми отпилами сугробы, снег вздымается, вьюжно сеется, юркий лещинник строптиво сторонится морозной кряжевой силы, как мальчишки мужиков-кулачников, не видящих в горячем пылу ничего, кроме своих противников. И тут же, посреди снежной роздыми, в полыньях морозного света, высится он, дядя Миша. Шапка сбита набекрень, фуфайка будто влита в его богатырские плечи, сидит крепко и надежно, как кожа на дубовой почке в лютый мороз. Он, кажется, трелюет не только один кряж, а сразу все, которые курятся в снегу, пробиваются сквозь мороз, проламывают лесную тишину и через мгновение сбиваются один к одному на поляне, чтобы, мнит-ся, отдышаться от жаркой чащобной трелевки. Как и он, дядя Миша, который уже сворачивает сигарку, чиркает огнем и затягивается морозной сладостью на полную грудь.

— Эх!..

И жито золотом вспыхивает на звенящих грабках, лучащихся, кажется, сильнее самого солнца на Царевом скосе. Ну и колос, мама дорогая, а зерна — вровень с орехами в четырехгранных барышках в Вялом лесу. Колос спешит к колосу, и ряд будто не спадает к стерне, а небесно летит над срезами, словно боится наколоть свои босые хлебные ноги. «В этом году, дал Господь Бог, будем с хлебом». Радует-ся сердце, стебельные лучи на выносе хлеба в ряд вспыхивают жарким огнем и освещают радостью, кажется, весь людный мир. И его, дядю Мишу, верится, летящего вместе с грабками и косой навстречу к хлебу, как жаворонок навстречу к солнцу. Глаза светятся, как зерна

в колосе, улыбка разливно истекает по молодым морщинкам, размывает их и золотит лицо, как весенние задорные ручьи размывают рвы и рытвины на Красной горке и осолнечивают ее небесный лик.

— Эх!..

И топор так споро гонится за щепой, что она, хотя и убегает, но все равно никак не может убежать от матицевого кряжа и от очередного ударного бело-пенного всплеска, который будто вяжется за ней, как волна в Донце вяжется за каждой очередной волной.

Глаз — алмаз. Шнуровая линия и меловой отбив не для него, дяди Миши. Он кажется неспешным в разгоне и в ударе, но топор так ровно ведет по кряжу тесовую стенку, что верится, будто сам Всевышний благословляет матицу на вечную жизнь, а не дядя Миша.

— Эх!..

И безбрежная синь Кипячих взгорков небесно касается цветущих яблонь, бело бьющих райскими фонтанами до самого солнца.

Пахнет... Так пахнет, что верится, остановились даже степные дороги, хотя, казалось бы, уже все повидали на своем долгом веку. Но вот оказывается, что чары яблоневого цветения заворожили и их души и заставили еще раз удивиться земной неповторимой жизни. Пахнет...

Молодой мед проступит в звездах, как в ячейках светлоокой вошины, позже, а сейчас лепестковый яблоневый свет мерцает в синеве, и кажется, что и небеса, как и яблоневый Кипячий скос, цветут, благоухая родниковой чистотой и звездной святостью.

И видится сердцу — цветет и дядя Миша. И так же — бело и небесно. Его шрам совсем не пугает душу, он кажется маленьким месяцем-молодиком на его почти мальчишеском лице, как на небе.

Пахнет...

Сердце знает, что за его огненным шрамом спряталась война, как немец за бруствером траншеи на Сотницкой горе. Спряталась и вроде не стреляет, но на душе так больно, что хочется кричать и плакать. «Да стреляет!.. Стреляет...» Но, нет же, дядя Миша улыбается, и молодой месяц вольно и неунывно светится в высотах его души, как в небе.

— Эх!..

И я вижу позывалок, живущих красными, синими, розовыми и голубыми цветами лент, в золотистых венках, стройных, высоких, полных по самые края глаз красотой и веселостью.

Свадьба...

Дядя Миша — жених. Столы, столы... Прямо во дворе... И стаканы, такие большие, почти как мы, мальчишки. И все граненые, новые. И небо над селом тоже во всем новом, нарядном, одето, можно сказать, с игопочки.

— За жениха и невесту! — пьют столы.

— За жениха и невесту! — луна идет от Сурковских скосов и Протасовых холмов, и верится — верится! — что и они тоже поднимают граненые стаканы и пьют за молодых.

— За жениха и невесту! — деды вроде не поднимают глаз, но все видят и все слышат, чем живет свадьба. С их лиц, изрытых морщинами, как земля траншеями, сочится чистый и мудрый свет, он радостный и величальный, в нем — все правда и все любовь: женится фронтовик.

У невесты косы, как Протасовы ручьи. Она вся небесная и вся — как звездочка рядом с месяцем-молодиком — с дядей Мишей и с его шрамом, полыхающем сейчас огнем, кажется, над сердцем Насти и всем сельчанским осенним миром.

— Эх!..

Фуфайка тяжелой теменью стягивает плечи, предплужник норовит вырваться из межпырейного мира кореньев, глаза болят от бесконечной черноты провальных борозд, руки будто приросли к держакам плуга, как ветки к стволам дуба. Еще шаг, и душа, кажется, совсем ослепнет от черноземной ночи, но — надо пахать, земля ведь и так не знала плуга целы-ы-ых четыре года — война! И дядя Миша кружит со своими бычками на Дальней Грани — то восходит на высокой верхушке скоса, как солнце, то словно закатно прощается, спускаясь, как и оно, к Поповскому лугу.

Тяжко...

Но — надо!.. Эх! — надо. Как надо!.. В селе — бесхлебье. В душах — Победа, а в глазах — голод.

Сорок шестой и сорок седьмой годы страшно встают к небу, как обеззерненный колос.

Хочется есть.

Черноземные отвалы дальнеграневской земли временами ему кажутся ломтями ржаного хлеба.

«Не упасть бы...» Он остерегает себя и тихо покрикивает на бычков: цэбэ, Лысый, цэбэ...

А кто-то уже испек хлеб, — солнце ему мнится паляницей хлеба на небесной скатерти выси, и он про себя со сладкой надеждой думает: «Скоро и мы наедемся... Скоро... Не может быть, чтобы наша земля нас не прокормила...»

— Эх!..

Розово... Розово цвел репейник. Пчелы солнцами светились над розовым цветом, сияли, их сладким гулом наполнились земля и небо, проулки изливно поднимались к Хроликовым холмам, там будто взлетали и устремлялись в небо. А он, дядя Миша, пропитанный насквозь

сладким солнцем, шел по проулку и плакал. Он шел один, а за ним, метрах в десяти-пятнадцати, шли бабушки Аксинья и Дарья, Ефросинья и Мария, деды Гремякины и Кузнецовы, Шляховы и Лазоревы, шли вдовьи слезы — тетки Варя и Зина, Катя и Груня, и еще, еще, шли, чтобы помянуть его мать-матушку — Полю-Полюшку.

И было в тот день дяде Мише двадцать шесть лет, и был он теперь круглым сиротой на всем белом свете.

А ей, тетке Поле, не было еще и пятидесяти...

Мы, мальчишки, сыновья павших на войне отцов, не могли терпеть слез. Но ему, дяде Мише, — мы все прощали...

Господи, как же розово цвел репейник. Так розово, что потом уже никогда не было такого розового зарева над нашими душами и родимыми терновскими проулками.

— Эх!..

Моя душа тоже рвется к небесам радостного вдохновения, которыми наполнилось сердце дяди Миши. Рвется... Но, кто знает, достигнет когда-нибудь тех высот откровенного жизнечувствования, которые ведал он, простой вроде мужик, знавший наизусть любую работу в земной многотрудной жизни. И наделявший ее такой музыкой, от которой словно открывались небеса и на землю сходило божественное благо, которое будто тоже поддавалось магии призывного — эх! — и озаряло в нем добро, совестливо и всегда встающее в его работе, как свет в лике всемилостивого Господа Бога.

— Эх!..

Живем — пока рвемся к высотам всенебесной души. Как дядя Миша...

ГИМН СУКОННОМУ ПЛАТКУ

В суконном сером платке выросло не одно поколение. Его шерсткость, рождающая тепло, радовала сельчан-сирот, которые, кажется, только потому окончательно и не замерзли в жизни, что был он, платок. В миллионах хат по всей русской земле еще висят портретные карточки, окаймленные черными самодельными рамками. С этих фотографий смотрят взрослые детские глаза, в них столько беззащитной нежности и столько надежд, что сразу и весь проникаешься их чувствами и собственное сердце начинает учащенно биться, словно оно узнало себя на этих фотографиях.

Туго... Очень туго стянуты платки на девчонках-подростках. Так туго, что верится: им от этого тяжело и горько. Но в то же время их лица кажутся божественными, преисполненными внутреннего небесного света и мудрой святости, которые могли быть рождены в их душах и в их глазах лишь военными и послевоенными днями, полными горя и надежд, света и тьмы, всерадостного чувствования победы и неподъемной утратной боли.

Святые... Кажется, что это кричит не моя собственная душа, а свято утверждают сами божественные небеса. И при виде их ликов слезы горько выступают из глаз, а душа прозревает все больше, чтобы теперь уже все видеть в глазах девчат-ангелов и ничего и никогда не забыть из увиденного и почувствованного. И не потому ли мне часто деревенские хаты кажутся мавзолеями, в которых живет само бессмертие нашей русской жизни и нашей русской души. Господи!.. — шепчет и теперь моя душа, — сохрани их и возвеличь. Шепчет, как и тогда, когда я знал этих святых Настен и Екатерин, Василис и Татьян, Марин и Аксиный. Когда видел их на росных родимых холмах и взгорках, когда они солнышками-бусинками боярышника и шиповника атели на крутых склонах, когда поднимали взгляды к небу и молили Господа Бога о его благосклонности к дальнейшей судьбе матерей-вдов, родимых дедов и бабушек, братьев и сестер. Когда казалось, что на земле остались лишь они, святые великомученицы и великомученики, и когда воистину верилось, что если кто и способен в будущем обеспечить счастливую жизнь, то только они.

Их подняли в рамные небеса портретов мудрые руки матерей, подняли, чтобы всегда видеть перед собой будущую жизнь, чтобы каждый раз при встрече с дочерьми взглядом вдохновляться и преодолеть утратную боль о безвременно ушедших — отцах и мужьях.

Столько лет минуло, а суконный платок и нынче в памяти больно режет взгляд горем, все еще и теперь черной каймой обрамляет и всю землю, и каждое женское лицо, знавшее то горестное время и видевшее его собственными глазами.

Серый суконный платок... Он был во всей той жизни участником и свидетелем. Когда собирали орехи под Хрестком, то расстилали его под лещинником, трусили орешины, и на платок градом сыпались желто-горячие орехи. Послевоенные урожаи бывали невиданными. Как говорили сельчане: под Хрестком уродило море орехов.

Море...

Когда собирались вместе, чтобы отдохнуть и ссыпать орехи в мешки, то садились полукругом, и опять же — садились на платки. А когда готовились уходить из леса, то набрасывали платки на правое плечо,

завязывали концы под левой подмышкой, и тогда мешок не так резал плечо, и не так надсадно ныла спина, еще раньше уставшая от надрывной косовицы и непосильной скирдовки.

Весной, когда расцветала черемуха в Сурковских садах, креп в силе и поднимался всякий скосный раст, находили воскресный день, который вместе собирал подружек-вдов, и они опять на цвет травы простилали платки, садились и пели печальные и радостные песни. И песню о синем платочке тоже. И часто в этой песне плакали, так как она напоминала больше о счастливой предвоенной жизни, когда еще были живы их красавцы-мужья, когда рождались дети и когда все еще жили великой надеждой на великое счастье. Теперь было иное время и иным миром жили их души. Серый суконный платок теперь согревал на морозе и прятал ночами слезы. Он черно застил Дни, черным окоемом охватывал молодые лица и траурно полнил взгляды.

И белую глину со Старицы носили в этих платках. Глина была очень тяжелая, но белая, как сатин.

Тетка Варя Кугатова никогда в жизни не снимала суконный Платок с головы. Он словно беда сидел на ее умной голове и зимой, и весной, и при лете березового желтого листа, и в расчетный час цветения Протасовых и Избицких лугов. «Это мой неразлучник», — говорила она и часто плакала: дети все быстрее выросли — счастье приходило в душу. Казалось, что настанет день и оно совсем потеснит утратную боль. Но — боль до самой смерти умывалась в слезах этой ее радости.

Пропитанный всеми бедами, пахнущий всеми радостями, платок верно и надежно служил свою, тоже нелегкую, службу. Он словно с радостью впитывал запахи сладких молодых весенних дождей и пьянящие запахи дикой клубники, укушенной дедом Трофимом на подлеске Казенного леса.

У суконного платка была такая же судьба, как и у женского послевоенного поколения. Он знал радость щедрого взгляда ячменя и жита, не чистых, литых, а отходных, вывезенных из половы. Но — спасительных в сорок седьмом голодном году.

Суконные платки были поменьше, побольше и очень большие. Все мое село ходило в больших суконных платках, и может, поэтому часто думалось, что у нас горя больше, чем у других.

Нас, мальчишек и девчонок, в то послевоенное время будто освещали суконными платками, словно вощеницей, божественные иконы. Помню, как мама укладывала меня во время носки дров отдохнуть на теплом скосе Матвеевого угора. Платок был теплый, добрый, пах мамой, летом и синим небом. И верилось, что ничто мне не грозило во всем белом свете — рядом была мама...

Мама...

Помню... Мне часто снилось, что даже солнце ходило по небу в суконном платке, точно в таком, в каком ходила мама.

И когда я навечно уходил из родного дома, то бабушка Аксинья махала мне вслед таким же суконным платком. Я уже подходил к Яружкам, а бабушка все стояла на высокой погребнице и все прощалась и прощалась. Платок казался мне солнцем в ее руках: она желала мне, сироте, счастья. Она верила, что счастье возможно...

Я плакал и не видел перед собой ничего. Я уходил, чтобы уже никогда не вернуться к себе.

Тогда я еще не знал, что буду всю жизнь идти к себе, к тому, уходящему, но так, наверное, и не дойду. И что каждый раз при воспоминаниях родимого мира буду вдохновляться памятью о бабушке и о ее суконном платке, теперь уже не провожающем меня, а верится, постоянно зовущем в край, где взошла моя душа и встало мое солнце.

Ворожить ходили тоже в этих платках. Каждый раз шли с надеждой, что карты вот-вот обрадуют душу и сердце — скажут совсем другое, не то, что прежде говорили об убитых и пропавших безвести. Но каждый раз карты в землянке Хори Корчагиной неумолимо ложились на свои горестные места, а женские слезы опять вырывались из глаз, не соглашаясь с утратной вестью о крестовых королях и бубновых валетах.

На все праздничные и будние дни он был един, возможно, что разница была лишь в том, что в праздники суконный платок накрывали наверх другой стороной.

Особенно черным он казался в дни похорон, когда горе словно окрашивало его в самые невыносимо печальные цвета.

Зато сколько радостного смысла таил он в себе, когда мама возвращалась из Крутого леса, снимала с плеч тяжелую вязанку сушняка, а потом развязывала на груди узел и медленно садилась прямо на дорожник посреди двора. Уже по запаху яблок-медовок и груш-лежалок можно было догадаться, какое богатство ожидало нас, так нетерпеливо лнущих к маме и к ее гостинцам. В такие минуты казалось, что нет ничего в целом мире душистее и приятнее суконного платка, отдающего запахами дикого хмеля и ореховой спелостью. А когда мама радостно приглашала нас брать яблоки, пробовать орехи и угощаться грушами, то платок и вовсе казался скатертью-самобранкой, посланной нам, верилось, самим Господом Богом.

А когда мама полоскала белье в морозном Сурковском ручье, то холодно становилось не только моим рукам, но и душе. А она, став на колени и прямо на стылый лед, жарко дышала, словно не просто

выполаскивала наши рубашонки, а пыталась сдержать поток ручьевой воды, чтобы согреть наши одежки в родниковом сильном огне. Жаркое дыхание мамы, казалось, касалось Хмелевого пригорка, недалекого белого лещинника, стылых чащ и далеких взгорков Крутого леса. И конечно, меня, окруженного со всех сторон маминым теплом. В это время бахрама ее суконного платка виделась уже не такой тяжелой, колюче-оградной, как еще совсем недавно, в ней теперь словно светилось что-то небесно легкое, и морозный невесомый оком чем-то походил на вощеницу в окладе иконы святой Девы Марии.

Святая...

Помню, как в этих суконно-горестных платках и хоронили праведниц-стахановок. Помню, как в белый гроб, словно и само Дерево испугалось молодой смерти и потому так побелело, положили Катечку Васищеву — двадцатилетнюю красавицу-песенницу. Похоронка не позволила ей жить дальше, хотя жизнь ей изначально, наверное, обещалась счастливая и долгая. Но...

Помню... И пока живу, буду жить этой памятью, данной моей душе нашей нелегкой жизнью.

Когда они, наши матери-вдовы, снимали суконные платки, то сразу обнаруживалась их неповторимая красота. И оказывалось, что они совсем молодые, почти девчонки, и что седыми и горестными их делали лютые холода и проклятая война. А когда в горячих разговорах они на время забывались, то их лица розовели, возвращали себе свой истинный цвет, а когда еще сбрасывали на плечи тяжелые темные косы, то от них невозможно было отвести взгляд — они становились неузнаваемо красивыми и поэтому совсем незнакомыми для нас, мальчишек.

Миллионноликая жизнь пронесла этот платок по миллионноверстым дорогам родимой земли, доверяя ему самое горькое и праведное, молодое и счастливое, минутное и вечное, чем жила в те утратные годы великая женская душа. И даже теперь, столько лет спустя, этот род платка все еще живет, и значит, все еще тяжело и больно живет человеческая душа. Особенно — деревенская, которая ничего не выбрасывает из стареньких сундуков, а все хранит, как наряд, с которым душа соглашалась и тогда, и теперь, больше страдая, чем радуясь.

Этому суконному платку надо, наверное, поставить памятник, чтобы зримо и на все века запечатлеть святой образ наших молодых матерей-вдов, поднявших к жизни нас, сыновей, дочерей-красавиц, и не утративших веры в свое и в наше возможное счастье.

Он, суконный платок, верой и правдой служил в любом деле. Им матери принаряжали дочерей, им укрывались зимой на холодных

подмостках, в него завязывали килограмм-другой фасоли или орехов, яблочек-крышанок и пять-шесть десятков яиц, и несли на базар в город, чтобы купить нам, мальчишкам, к Пасхе рубашонку и штаны, а сестренкам — платице и белых на весну ленточек-бантиков.

Никто и никогда теперь уже не скажет, сколько он впитал сиротских слез, сколько принял на себя детского горя, какими путями только ни шел, чтобы в поездах и в госпиталях отыскать слепых и безногих сельчан, лишенных войной рук и обезреченных страшными контузиями.

Его суровые концы женские руки стягивали в узел и на затылке, и под самым подбородком, и вверху на макушке головы, и подводили подмышки, и стягивали на спине.

Он был соткан из суконных ниток и был суров в цвете и, казалось, в характере, как и само время.

Суровый суконный платок... В нем — небесным огнем горят детские, девичьи, материнские глаза. И — душа...

Он проживет войну, еще десятки лет, им будут укрывать первых послевоенных детей-младенцев, им еще будут накрываться молодые солдаты-фронтовики и их жены. Он увидит первые поцелуи девчонок со сверстниками-подростками, познает радость тихих летних ночей и красоту бесснарядных рассветов. Но вместе с этим он еще долго не будет оставлять вдов и сирот — отцов и матерей, жен и детей, он будет страдать вместе с ними и все помнить.

Им, этим грубым суконным платком, была, казалось, укрыта и Озеровка, и весь родимый край, и вся великая страна, воюющая с немцами. Он был всей своей суровостью похож на солдатскую шинель, и вся великая женская красота воевала в нем, страдала и мучилась, крепясь и все преодолевая, чтобы победить.

Вот уже и моя жизнь идет к концу, а мне все еще очень часто снится прикосновение платка. Вместе с его суровой шерсткостью душа росла, его теплом согревалась, на его долговечность полагалась.

Был он всегда суровый, как само время, и всегда нежный, как мамины руки. Бывает, что иногда и нынче вдруг увижу точно такой же платок на сельской женщине, случается это чаще всего на базаре, и душа сразу будто встрепенется, заволнуется, и очень многое вспомнится. Вспомнится то, что живет всегда, но что особенно больно ощущает в душе при таких случайных встречах.

РОДИНА

Родина...

Как мечталось, что когда-то, когда буду всемогущим и всевластным, поднимусь к звездам и оттуда осматриваю всю свою родимую землю — всю Терновую, я возрадуюсь — наберусь новых сил для ее возвеличивания. И тогда и сейчас Терновая мне казалась и кажется бескрайним миром, который можно обозреть лишь с небесной высоты. Обозреть и еще больше порадоваться красоте, в которой родился и какой больше нет нигде в мире.

Как мечталось... Не поднялся, обидел красоту, которая, наверное, надеялась, что именно я расскажу людям о ее восхитительном очаровании и божественном целомудрии. И все же, все же... Находясь в окружении солнца и ясных дней, трав и звезд, я убедился, что моя родина — это центр мира, вокруг которого вращается вся земная жизнь. И чтобы ее понять, надо понять мир моей родины. А чтобы коснуться моей души, необходимо понять душу моей родины...

Моя дорогая земля, вековые леса и золотые купола степных курганов, всесветные дороги и неповторимые небеса. Росы, освятившие душу, дали, поразившие болью сердце, солнце, благословившее на страдания и радости.

Сложен человек, надменным упрощением мы обижаем себя и всесветный мир. Неизведанна и многозвездна жизнь, но для каждой судьбы — своя. Со своим летом и крыльями, своей силой любви и совестливости, добра и веры. Своя, как храм, в котором Бог имеет свой неповторимый лик, а его голос — родственную душе окраску.

Стою посреди синей бескрайности, волен везде быть и дышать небом. Но только здесь — я родной сын, только здесь — мне все родное до слез, до боли, до крика души и сердца. Только здесь — чувствую свою земную великость, идущую от отца и матери, дедов и прадедов. Здесь я — признанный и почитаемый всем живым миром. Здесь — всесильный центр моей души и моих глаз, знающих стаи синих подснежников и ключи диких уток, моего сердца, помнящего всегда молодые рассветные зарницы и закатные волшебные красные сполохи. Здесь — спасительный огонь, который никогда не гаснет в душе, страстно живет в ней, то в образе желтеющего леса, то расцветающего белым и красным клевером луга. Живет тихими несмирненными августовскими звездами, неостановимыми июньскими луговыми ручьями, теплом майских стежек и грустью мечтательных поднебосводных излучин. В этом негаснущем огне я вижу то цветущие яблони на угоре и белые хаты на скосе, то взгляд обжигают темные землянки и четы-

рехгранный кнут лютого объездчика. А то вдруг в мою душу врываются соловьиные трели, песенно пьянят, зовут в молодой мир, откуда мы все родом, но который теперь у каждого живет своей неповторимой жизнью. Часто вижу мальчишек, наше небо, грустного деда и радостную бабушку. И часто мне почему-то кажется, что не я, а моя родина, моя родная земля, знает обо мне все и помнит обо всем, что было в моей долгой и нелегкой жизни. Это помогает жить, чувствовать себя не сиротой в мире, а сыном, знать, что есть в жизни сила, которая всегда поддержит и никогда не предаст. Великая это сила, и не будь ее, кто знает, как бы я жил на земле.

Родина...

Род мой, как родник, который не перенесешь в другое на земле место, не заставишь его прожить иную жизнь, не наделишь новой судьбой, новыми именами и лицами. И все, что есть в моей душе святого и доброго, идет от родимого дома, от отца и мамы, родимых окон и сельчанских глаз.

И вот — я на родине. Слева — душа мамы, справа — дорога и все-светная вольность. Живу!.. Синим подснежником бьюсь о небо, осенний холод в моей немолодой душе тает, отступает, чувствую, что весною и будто — вот-вот зацвету.

Здесь — мои корни, здесь — все ярче и светлее, праведнее и бес-смертнее. Здесь все вечно, сюда всегда стремлюсь, как к истинному самому себе. Здесь не нужно ни перед кем красоваться и представлять не собой. Родину никто не может изменить и переиначить, и это делает душу устойчивой в изменяющейся жизни. Родина — есть начало, нетленная величина — вечность, дающая силы, постоянно напоминающая, какой в действительности есть жизнь.

Родина...

Мне часто хотелось улететь в мир родины, туда, где начался я — мой взгляд и мое дыхание. И я, бывало, улетал. Но с каждым годом путь туда становится все труднее, потому что во многом и сам становлюсь другим. Как далеко я ушел от того мальчишки, который плакал о погибшем отце под журавлиным небесным курлыканьем, который плавал в ручьях и птицей вскидывался на цветущие пригорки леса. Который чистой каплей росы светился на лесных тропках и пел соловьем в белых склонных садах диких взгорков. Как далеко... И как безвозвратен теперь этот золотой мир, в который я рвусь и о котором помню, которым живу, но который теперь уже лишь был и которого больше никогда не будет. Я это осознаю, но согласиться не могу и, наверное, не смогу никогда. Пока есть я, этот мир не только был, но и есть, и пока буду я — будет и он. Это осознание в какой-то мере,

конечно, успокаивает, но боль от понимания того, что все проходит и прошедшее невозможно вернуть, повергает в несогласие. Мы есть, а нашего мира — уже нет. И кто его различит в наших немолодых глазах? кто восторжествует в его свете так, как торжествовали мы?

Прошедшее никогда не обременительно, так как от будущего его никогда не отделяют никакие пороги. Болею, если теряюсь в мире, если забываю себя и — стежки на родину.

Родина — это всегда самый светлый край, в нем живут самые добрые люди. И — на родине всегда много солнца. Это — великость понимания жизни и смерти, добра и зла, любви и ненависти. Это — мир, который явился однажды, чтобы быть уже до самой смерти. И наверное, перед самой смертью блеснет перед моими глазами и душой ее огонь, и, поди, легче станет на последнем дыхании. Думаю, что вдохновенный свет родины не оставит меня, своего сына, в трудном одиночестве, к которому ведет нас мир, хотя сам постоянно стремится к многолюдью.

В каждом дыхании моих дней билась и бьется страстная и всеохватная мысль: пусть моя родина пребудет вечно! Пусть не погаснут в небе звезды и не померкнет солнце, цветут хлеба и поднимаются ввысь песни жаворонков, дышат ивы и не слабеют в силе богатыри-дубы. Пусть на земле вечно будут царствовать люди, мои дорогие сельчане, праведные душой и чистые сердцем!..

Живу и дышу тобою, родина...

СВЯТОЕ

Родимая земля...

И умирать буду, а ты, наверное, все будешь стоять перед глазами, как моя родимая мама. И мне легче будет с тобой в прощальный час. Не сиротой я жил на белом свете и не в сиротстве оставляю после себя белый свет.

Никогда в жизни я не клял ни солнце, ни травы, не обижал дороги и родники, не серчал на небо и звезды. Я всегда радовался живому миру и жил с ним, как, наверное, живут звезды с нескончаемым небом, как срубы с родниками.

Родимая земля...

Часто бывает так больно, что едва сдерживаю в душе слезы, а еще чаще — не сдерживаю, плачу, каюсь, что часто жил в разлуке с тобою. И уже в который раз признаваясь тебе в любви, чувствую, что и в этом сердечном порыве больше живет сыновьей боли, чем радости.

Редко, очень редко я припадал устами к твоим росным травам, редко восхищался родниками и звездами, редко беседовал с дорогами и стежками и уж совсем редко останавливался перед твоими цветущими хлебами и яблонями, чтобы порадоваться райскому диву и, не тая душевного порыва, воскричать сокровенное — люблю!..

Я больше всего любил родимую хату и мамин божественный лик, святые таинственные ручьи на Протасовом лугу и небесные родники под лесным пригорковым Хрестком.

Я больше всего любил синие терновские дали и цветущие буркунные пригорки, романтравные голубые скосы и белоклеверные окружья Хролового озера.

Я сильнее всего любил левадные розовые зацветья, пение терновского соловья и осеннее прощальное курлыканье журавлиных ключей...

Все это — больше всего и сильнее всего — безвозвратно ушло. И душа, находясь нынче на высотах поднебесных лет, лишь мысленной памятью видит терновской благословенный мир. Но вернуться в райскую жизнь уже не может и, конечно, — не сможет никогда.

От осознания этого — невозможно! — становится на душе еще больнее, а на сердце — еще грустнее. Ведь все — все! — золотое и небесное, святое и земное — все! — все это было. Оно жило, дышало, смеялось и плакало, торжествовало и горевало, светилось в небесах и дышало в моих глазах. Было... А теперь — все осталось за далью синих далей, словно ушло в иные миры, к другим сердцам и душам, чтобы спустя какое-то время оставить их, как оставило когда-то нас, теперь уже подчас даже сомневающихся в реальности того далекого сказочного всемирносердного мира.

Родимая земля...

Особенно великой в своей кровной родственности она становится к старости. Старость ведь намного зримее к своей родимой земле, чем молодость.

Молодость всегда спешит. А в спешке, известное дело, в душе не может жить та пристальность, которая необходима, чтобы по-настоящему увидеть божественную суть родины.

В старости — да. Старость мудра памятью, и эта память по-детски наивно-божественна, остра во взгляде и глубока в чувствованиях, не уступающих в эмоциональных порывах цветущей молодости. В старости душевная пристальность светла, и в этой всевеликой светлости все прошлое предстает во всем своем величественном и неповторимом мире. И предстает так, что душа, согласно убеждая себя, что если это и будет ее последнее желание, то она согласна, чтобы это желание

осуществилось. А потом... О последующем душа словно не думает, настолько сильно ее желание опять почувствовать себя в лучах непревзойденной силы и непревзойденной красоты молодости.

Родимая земля...

Она все чаще видится в снах, словно не только моя, но и ее душа стремится ко мне навстречу.

Господи, я молюсь на все — на все! — родимое и дорогое. Лучших небес, чем терновские, я не знал в жизни. Яснее и откровеннее звезд, чем терновские, мое сердце не встречало в жизни. Благороднее белоключевых лугов, чем терновские, моя душа не видела нигде. Горячее желтых буркунных пригорков и синих роман-травных склонов, чем терновские, мой взгляд за все годы моей жизни не нашел больше нигде на всей земле. Родимая земля...

За всю жизнь мои руки так и не узнали горячее мужских рукопожатий, чем в терновском родимом мире. А губы — не встречали слаще поцелуев терновских девичьих душ.

Все родимое теперь боготворит моя душа, на все родное молится, всему радуется и всем живет.

Родина...

Господи, как часто я просил тебя, чтобы твоя великая милость оставалась в моей душе до самых последних земных дней. Милость, милосердно вдохновлявшая меня в самые черные дни моей нерадости на дальнейшую жизнь, когда казалось, что не только больно смотреть на белый свет, но и дышать. И твоя всевышняя милость всегда снисходила ко мне. И я, откровенно признаваясь себе, как слаб бываю подчас в невзгодных днях, вдохновлялся во всем тобой — немеркнущим светом старичанских небес, избицкой синью озер, жаворонковыми нескушанскими песнями, свечением серебряных терновских рассветных рос, золотым цветением дальнеграневского жита, запахами хатенной меловой артемовской побелки, сладостью озеровского хлеба, подходящего в дежах, скромной величиественностью всесветных облаков и порывами неостановимого молодого сурковского ветра.

Во всем моя душа чувствовала твое присутственное дыхание, и всегда твое дыхание праведно открывалось перед моим сердцем, словно я был твоим единственным и родимым сыном.

Родина...

Как оказалось, стариковская мудрость в итожной зрелости велика в первую очередь восторженной ясностью детского отчаянного всеочарования, а уже потом — всем остальным, что тоже важно, но не настолько, как то явление восходящего всерадостного озарения души и сердца — явленного в мир «я», — как солнца.

Родина...

Даже в чудотворные дни моя душа не предавалась праздным размышлениям, хотя иногда хотелось мечтательно возвыситься, поставив свою судьбу в центр всего вселенского мироздания. Но тут же мое сердце огорчительно и больно сжималось, а пристальный взгляд совестливо и праведно окружал мою судьбу со всех сторон похоронками, красными жестяными звездами, божественными ликами матерей и отцов, дедов и прадедов, погостовой скорбью и утратной — утратной! — болью. И в такие земные мгновения, даже вроде в чудотворные дни, во мне на какое-то время словно мерк светоносный мир, и душа моя глубоко и полно опечаливалась великой печалью, которой, как оказывалось, по самые края души полна моя незабвенная терновская родина.

В такие мгновения мне казалось, что я жил не собой, а всем тем и теми, кого убила война, забрал голод, испепелила злость, обезножила жестокость, обезьязычила власть, обескровила нелюбовь, унизило предательство и раздавила измена.

Я болел в такие мгновения, и ничто мне не было мило. Я ходил, потому что надо было ходить. Я дышал, потому что надо было дышать. Я даже улыбался, потому что надо было улыбаться. Но в действительности в это горькое и печальное время я жил теми, кого уже не было на моей родине, и тем, что случилось по воле не Господа, а дьявола.

Родина...

С годами я все зримее и все неотступнее вижу родимые дали, опять чувствую на губах сладкую прохладу родниковой воды и августовского неба, опять живу неумной страстью родимых полевых дорог и пригорковых стежек. Опять... Опять все близкое и дорогое возвращается моей душой мне, и я лгну ко всему родимому, в котором родился, которым жил и к которому теперь снова обращаю свой взор, как к святыне, которая божественно чиста и молитвенно безупречна в своей доброте и в своей совестливо-праведной славе.

Родина...

Восходно и закатно встают и сгорают в моем сердце белые дни, как листья на дубах в Звенящей осенней чаще. Но, удивительное дело, взгляд от этого не становится слабее. Наоборот, все мне видится так ясно, так здравственно и величественно, и я свято верю, что вес, наконец, вечереет в земной жизни, но только не моя родина.

Не вечереет багюшка-лес, не вечереет матушка-нива, не вечереют глаза отца-фронтовика и мамы-стахановки. Не вечереют росы на Малаховых склонах, не вечереют песни в душах терновчан и терновчанок, не вечереют родники в Подхрестковом терновском царстве, не

вечереют терновские дали, зовущие к себе мою душу и сердце, как и много-много лет тому назад.

Родина...

Все отнимаемо в мире жизни, но только не родина. Даже самый лютый враг не может взять мою родину осадой и приступом, не может насильно извлечь из ее души драгоценные солнца, которыми она щедро одаривает мое сердце. Не может... И потому, что я во все времена своей жизни свято стою на ее защите, — я никому и никогда не позволял и не позволю усомниться в ее божественной небесности. Я умирал вместе с ней и возрождался, я всегда чтил ее как Господний дух, дарованный мне раз и навсегда.

Я всегда знал, что все враги побеждаемы, если сердце живет родиной, если и само сердце есть родина, вдохнутое в меня вместе с рождением самим Господом Богом.

Родина...

Господень мой терновской светоносный мир. К нему теперь уже не иду, а всегда лечу, чтобы вдохновиться его бессмертной жизнью, которая уже навсегда стала и моей.

Лечу, чтобы опять насытить душу протасовскими росами, остудить сердце муромскими ветрами, утолить жажду бескрайними гремичинскими небесами, успокоить взгляд сурковскими ручьями, утешить шаги неисходимыми избичанскими дорогами, ободрить слух соловьиными трелями, наработать руки в июльской косьебе.

Лечу, чтобы опять словно изначально родиться в наиболее чистой чистоте первородных дней и мгновений. Родиться и опять почувствовать, как и в далекую пору восторженного явления в земной мир, высокость и святость роман-травы и солнца, рос и дорог, слов и улыбок, родников и лесов, полей и песен, стариков и детей, цветов и весен. Родиться и опять вдохнуть восторженную всевеликость родины, которая, оказывается, ни в чем не изменила своего отношения к моей душе и к моему сердцу, которая, возможно, единственная на свете ни разу не отступилась от моих глаз и от моего слуха, которая всегда была во мне всем, что знали мои душа и сердце.

Родина...

Она никогда не упадет звездой и не сгорит в безбрежном терновском небе. Нет... Она будет всегда, пока бьется сердце. И даже тогда, когда мое сердце остановится, родина, верится, по-прежнему будет здравствовать, чтобы вечно помнить о моем дыхании и о моей к ней любви.

Я верю в это и пока живу — радуюсь: у меня есть Родина. И пока она есть — есть и я. И буду...

Драматургія

Леонід
ТОМА

ЖІНКИ САМОТНЬОГО ПОЕТА

(Драматична хроніка однієї ночі)

Дійові особи:

1. *Поет Борис Задорожний*
2. *Мати*
3. *Іраїда, актриса пенсійного віку*
4. *Марта, ексцентрична, національно-стурбована особа*
5. *Вікторія, гіперреактивна жінка, закохана в Поета*
6. *Яценко, Яценко — ангели-клони*

(Освітлено частину квартири, хаотичне нагромадження книжок, великий тумбовий старого типу стіл. На ньому два телефонних апарати — чорний сучасний і білий в стилі ампір. На стіні ще два апарати. У смугастій піжамі за столом, обхопивши голову, сидить Поет. Десь вісім разів б'є невидимий годинник. Поет підводить голову, знімає трубку одного з апаратів.)

ПОЕТ. Дзвонити нікуди, усі забули. Кому сьогодні потрібен старий самотній поет? Люди, наче хмара пацюків, побігли за своїми шматками.

Комета наближається. У її хвості смертельні для людства віруси. Суцільні катастрофи, знову пробудилась Етна, учора прорвало стояк на кухні. У телевізорі віртуальні образи президентів і кілерів, рекетирів і повій. *(Наспівує «Повій, вітре, на Україну, де покинув я дівчину, де покинув карі очі, повій, вітре, опівночі». Плаче)*

Уже десять років, як померла мама. Десять років! Десять років я на плоту у відкритому океані. Угорі зірки, унизу хвилі. Учора знову схопило серце, помреш, ніхто й не помітить. Усі стали жити непомітно. Сторожко сидимо по своїх норах, потім швидко вискакуємо, хапаємо свій шматок — і назад! На вулицях бомжі і наркомани. Під асфальтом — кабелі. Перегризуть їх пацюки, зі звалищ переселяться в міста. Цивілізація пацюків!

Вони залізуть у ванни, клозети, перешеретують усі книги, почнуть вриватися в спальні, у власному ліжку не врятуєшся. Потім настане час мутації людини з пацюком. Не Людинобог, а Людинопацюк. Він буде фантастично витривалим, плодовитим, стійким до радіації і канцерогенних речовин. Не треба багато місця для житла — круглі компактні помешкання на глибині десяти метрів. Зручні сірі скафандри, рукавичка на пазурах (*встає*).

Знову понесло...

(Раптом різко дзвонить телефон, швидко бере трубку, жіночий голос украдливого, приемного тембру).

ГОЛОС. Слухай — на миску борщу, пачку йохімбе...

ПОЕТ. Ви кому дзвоните?

ГОЛОС. Ти ще й розігруєш, старий розпутнику!

ПОЕТ. Що ви собі дозволяєте, я...

ГОЛОС. Ти старий розбещений сатир, який робить вигляд...

ПОЕТ. Та який вигляд? Ви що — сказались!? Я... я поет.

ГОЛОС. Ну, звичайно, ти складаєш тепер сексуальні балади, ти ж у нас голова, літературний бос.

ПОЕТ (*кидає трубку*). Якась маячня.

(Знову дзвонить телефон)

ГОЛОС. Якщо ти ще раз кинеш трубку, я спалю твоє вонюче кубло разом із твоєю жирною курвою. Ти мене знаєш, а тепер слухай. Якщо ти допився до чортиків, то з'ясовую ситуацію. Дзвонить тобі Іраїда, і якщо ти мене не зустрінеш завтра після шостої, то я обнародую твої фотки із сауни. Ото буде сміху! Покеда, лицемір! (*У телефонній трубці лунають короткі гудки, Поет стоїть вражений*)

ПОЕТ. Якась маячня.

(Знову дзвонить телефон, бере трубку)

ПОЕТ. Ах, це ви, Вікторіє! Ну, дуже приємно. Ви читали мої вірші? Ну, це ви занадто! Я більше традиціоналіст. Ах, любов... Ну, про це по телефону не скажеш. Так. Починаючи з античної традиції... Ну, що ви! Ми можемо тільки відродити їх, але хіба ви не бачите, який зараз час? Так. Ви запам'ятали — пацюча цивілізація! Так. Це моє думання.

Я його нікому не нав'язую. Ну, ні. Платонічна любов, це все-таки вигадка, середньовічне перекручення, так би мовити... Усі ми, звичайно, люди! *(сміється)* Ну, що ви, я не такий молодий, але ж головне єство, бо людина живе настільки, наскільки себе відчуває. Зустрітись? Бачите, я не готовий, Але... про що мова... давайте без умовностей. Знаєте, люди мистецтва... так, до зустрічі!

Такий чудовий, майже дівочий голос. Цитує мої вірші напам'ять, знає мої думки щодо «пацючої цивілізації». Ну, а чому б і ні? Доля часто обирає несподівані шляхи.

(Знову лунає телефонний дзвінок, це Іраїда)

ІРАЇДА. Ну, ти опам'ятався, зарозумілий лицеміре!?

ПОЕТ. Та ви з глузду з'їхали!

ІРАЇДА. Даю слово — спалю. Я не жартую. Отже, на тому ж місці через годину.

ПОЕТ. Це вже стає цікавим, де ж те місце?

ІРАЇДА. Біля прохідної театру.

ПОЕТ. І як я вас побачу?

ІРАЇДА. Я буду в тій же чорнобурці.

ПОЕТ *(приймаючи умови гри)*. А як...

ІРАЇДА. Із чорною сумочкою в руках, чудо ти дивне.

ПОЕТ. Ну що ж...

ІРАЇДА. Отож. Ну все. У мене репетиція.

ПОЕТ *(кладає трубку)*. Ну й вечір сьогодні! Ну, а чому б не піти, правда, голос прокурений, гне таке арго, аж вуха в'януть. Але така й справді спалити може, піду. А що — ризик у коханні — благородна справа. Та й надокучили істеричні шанувальниці з платонічним присвистом. *(Дивиться на себе в дзеркало)* Хто ти такий? Відомий самотній поет, головний редактор журналу, лауреат, ну, не молодий, але ж послужний список є. А вона пікантна жінка. Було ж таки — і Крим, і Рим, і мідні труби... Напишу їй вірша, пляшечка винця в мене є. Та чи ж були ми козаками? *(випинає груди, розвертається)* Уперед — і горе Годунову!

(Знову дзвенить телефон)

ПОЕТ. Ну, це вже занадто! *(рвучко бере трубку)* Вам кого? А, це ви, Марто! Даруйте, не впізнав! Мітинг? Та ні! Сьогодні ніяк не можу, Симпозіум... засідання художньої ради в театрі. Так, я член ради... Та зустрінемось, звичайно. Адресу ж ви мою знаєте, приходьте, тільки перед цим подзвоніть. Ні, я виступати на цьому вечорі не буду. Так, я невірний... Але ж і сприймати нові вірування, ні, даруйте... Я люблю нашу історію і знаю Даждбога, але ще були Перун, і Смарггл, і...

Я читав ваші статті, симпатизую, у журналі нашому дамо, але, даруйте. А пацюки (*сміється*)... ну, це мій філософсько-літературний виплід. Я в житті не такий песиміст, як у цьому, так би мовити, есе.

Ну, чому ви гадаєте, що я ненависник жінок? Навпаки, тобто ваше сприйняття дещо прямолінійне. Людські почуття — це заплутані лабіринти, й не завжди знайдеться Аріадна, яка могла б вивести з такого лабіринту.

...Так, занадто. Я уявляю вас ось такою Жанною д'Арк у латах, на коні, вона веде військо короля на штурм. Марто, розумієте. Зайві порції політики шкодять ліричному організмові. Та я не відмовляюсь і щиро підтримую українське відродження, але життя є життя. Інколи треба наступати, а буває і відступити, щоб переформувати ряди, проаналізувати... Якщо хочете на тому вечорі читати мої вірші — не заперечую, але без коментарів. Ну, ми вже домовились. Можливо, завтра. Тільки обов'язково подзвоніть перед цим. Ну що ви, я не такий уже діяч, але, звичайно, нашу культуру знаю. Хто сказав? Ну і не звертайте уваги. Мало, що можуть сказати. Ну, все, у мене чайник закипів. До зустрічі.

ПОЕТ. Така концентрація жінок і все якесь загадкове. Які вони? Ну, от, скажімо, ця Марта. Рішуча, енергійна, з нинішніх діячок, але такого типу жінки — це плоскогруді солдати, для них головна насолода — бій. Будь з ким, будь-де, будь із якого приводу. Але нехай уже зустрінусь, бо ще пришиє неповагу до національної культури. Та й недурна. «Пацючу цивілізацію» прочитала уважно.

Вікторія — оце чисто лірична душа, про це кажуть її анемічно-психотропні вірші, і, як видно, жінка особливих пристрастей. Такі стають секретарками в активних академіків або очолюють гуманітарні інститути. Як правило, у них від кохання до службового столу — один крок.

А оця пригода з Іраїдою! Хто б міг подумати, що у своєму віці побіжу на побачення з жінкою, яку знав колись притьмом? Але ж інтрига! Чому серцеїд Гузуватий не пропустить жодної спідниці, а я маю вести пуританське життя? Так у нього ще дружина дома, а я самотній, звітую тільки перед собою і більше ні перед ким. Так, у нього коханок вистачає. І кожній шоколадочку, цукерочку, квіточку, на листочку писне епіграмку, привітання не забуде відправити. Одним словом знає, що робить. А що?

Рицарські часи давно минули, серенади для прекрасних дам проспівано, написано монблани віршів... А Гузуватий вирішує проблемку просто — частіше стукаєш — частіше відкривають. А прочитав «Пацючу цивілізацію» — і ні біса не зрозумів. Почав, кретин, доводити,

що людина ніколи не об'єднається з пацюком. На повному серйозі. І це голова творчої спілки! Господи! Куди ми докотились зі своєю пацючою демократією!? Ну, усе, пора! Треба йти!

(Швидко одягається й умикає приймача. Голос диктора: зараз перед вами виступить поет Борис Задорожний. Вірші у виконанні автора. Прислухається. «...і скоро з верб полине лист осінній...») Ну що ж — уперед!

(У цей час на менш освітленій частині сцени виникає темний згорблений силует старої жінки. Вона хрипло кашляє, а потім сідає оддалік у крісло. Це померла мати Поета).

МАТИ. Як він живе? Ні борщу, ні вареничка йому ніхто не зліпить. І жінки — таке все щось. Справжню знайди й не відпускай. *(По-правляє власного портрета над диваном)* Про все забула, нічого не пам'ятаю, а про нього пам'ятаю, тому й спокою нема. Між тим, і цим душа перебивається, от тепер чую — ноги болять. Така слаба стала — папірця не зрушу. І пора, пора йти, а все не піду. Ще б трохи. Він чуйний, але боїться пливти на глибоке, бовтається ближче до берега. Усе то на зірки дивиться, то на березу під вікном і часто не бачить нічого. Не дивно. На очах пелена, або сльози. Пора йти. Піду. Ні, ось ще подивлюсь — тут десь подушечка з голками була. Ага, ось вона. Не загубив. *(Вішає на стінку)* Хай на місці буде, а то не знайде вранці. Кудись пішов, пора й мені *(зникає)*.

(Чутно голоси, загорається світло. У проїмі дверей Поет із жінкою. Це Іраїда. Вони про щось жваво розмовляють і голосно сміються. Уривки голосів: ти уявляєш — не впізнав! Гузуватий? Та оддалік, може, помилилась. У кімнаті з'являється з Поетом красива чорнява жінка в чорнобурці з лакованою сумочкою).

ІРАЇДА. Так, у тебе тут пуританщина аж пре. Недарма навіть голос мій забув!

ПОЕТ. Ірочко, та вже стільки минуло. З нашого інституту.

ІРАЇДА. Та ми ж стрічались два роки тому на ювілеї Гузуватого. Я й пісні склала на твої вірші.. Невже і це забув? А скелі Карадагу, а пахощі жасмину, а наша печера на Ай-Петрі? І це забув?

ПОЕТ. Ірочко, ти ж знаєш, останні двадцять років я тільки з мамою, спочатку хворіла, а потім...

ІРАЇДА. Знаю, вибач.

ПОЕТ. І все-таки, кому ти дзвонила?

ІРАЇДА. У мене тут подруга живе, ветеринарша, а в мене собачка Лінда, дверима ліфта придавило ніжку. Ти б побачив, як вона плаче...

ПОЕТ. Ти самотня?

ІРАЇДА. Тю, дурний! Та кажу ж тобі, зі мною Лінда. А в театр ти не ходиш, слава Богу, грала і граю.

ПОЕТ. Уяви, сиджу дома, як гриб, навіть пересадити нікому. Сиджу та й думаю — ну піду в театр, треба сорочку прасувати, штани, тее...

ІРАЇДА. Ну, я за тебе візьмусь!

ПОЕТ. І все-таки, кому ти дзвонила?

ІРАЇДА. Ти поет чи слідчий? Я ж тобі казала, ти мене знаєш, як я не люблю...

ПОЕТ. Ну все, усе. Така ж, як і раніш, тільки що — і закипаєш. Мабуть, тому й сама?

ІРАЇДА. Здогадався, навіщо мені мужик, який постійно стирчить у квартирі? Куріння Лінда не переносить, я сама виходжу в коридор, а випивону — ні на нюх! Один прийшов до мене під парами, то довелося вранці купувати нові штани. Та й що там? У мене раніше заробіток був не те, що в цих зашмараних мужичків, які п'ють всяку гидоту. А через те, що з них за користь? Або спить, або верзе небиліці, який він боєць, а то гірше починає співати. За це Лінда й зовсім розірвати може.

ПОЕТ. Ну, а як же печера на Ай-Петрі й пахощі жасмину?

ІРАЇДА. Борисе, давай чесно. Ми тоді молоді були, вірили, що поезія, театр — це вищі емпіреї. Пам'ятаєш на мені джинсове платтячко, яке через місяць стало зовсім біле від сонця й моря. А ти носив чудні рогові окуляри і, пробач, труси з квіточками. А ще ми курили кубинські сигари і потім балділи. А потім ти... До речі, уже тоді в тобі зароджувались риси статевого розбійника, пішов за продуктами в село і тобі там набили піку.

ПОЕТ. Ірочко, ти ж знаєш, як було? Вони попросили закурити і я дав сигару. А якийсь п'яний молодик мало не захлинувся міцним сигарним димом. Ну і...

ІРАЇДА. А чому тебе привела ця тілиста єврейка? Ти їй теж пропонував сигари?

ПОЕТ. Вона просто підняла мене непритомного й допомогла добратися. Вона теж була із цієї компанії, але, бач, є люди...

ІРАЇДА. Слабо віряться, але облишмо це (*кидає погляд на телефони*) Що це в тебе? Ти що — колекціонуєш телефони? Який кайф!

ПОЕТ. Ну, є така маленька слабкість, знаєш, сидиш тут, як пень...

(Іраїда ходить по квартирі, зупиняє погляд на портреті матері)

ІРАЇДА. Мама?

(Поет киває, пауза).

ІРАЇДА. Уяви, дітей у мене нема. І... не буде.

ПОЕТ. І мені в цьому не пощастило.

ІРАЇДА. Тобі не пощастило, бо ще тоді, як ми приїхали з Криму з мене рвали твого сина крючками! (*ридає*)

ПОЕТ. Ірочко, але ж ти сама...

ІРАЇДА. Так. Сама, бо ти був тоді...

ПОЕТ. Але ж ви їхали на гастролі за кордон! Ти сама казала...

ІРАЇДА (*витираючи очі*). Грубий жорстокий мужлан, що я могла тобі сказати? Що люблю? Що хотіла повіситись? Що випила пачку снотворного? Що?!

ПОЕТ. Вибач. Ти ж знаєш, як доля обійшлась зі мною. Юля пішла від мене давно, а оце два роки тому вона померла в Москві.

ІРАЇДА. Поїхала я на ті зарубіжні гастролі...

ПОЕТ. Ну так, про тебе тоді писали.

ІРАЇДА. Побачити Париж і померти. Виступали ми там у якомусь заштаному театрику. Я грала Антігону... Ах, як давно все це було! Крим. Антігона, молодий поет у рогових окулярах, маячня якась.

(Згори на сцену спускаються, тримаючись руками за рухомі петлі, двоє. Світло падає так, що видно лише їх силуети на примарно освітленій сцені. Коли вони торкаються ногами підлоги, світло змінюється. Перед глядачем — двійники.

ПЕРШИЙ. Добряче турнули нас із небес!

ДРУГИЙ. Хто з нас клон — я чи ти?

ПЕРШИЙ. Щоб з'ясувати, нам достатньо вплутатись у будь-яку земну історію. Той, хто з нас клон, обов'язково буде мавпувати першого. Але яке це має значення для нас, а для людей тим більше? Сьогодні тисячоліття розтріскуються як первісна Гондвана, але люди не змінилися: вони люблять і ненавидять, умирають за правду і брешуть. Одним словом, усе те саме.

ДРУГИЙ. Ну, не скажи. Вони вже самі опанували клонування. Вівці, телята з однієї клітини...

ПЕРШИЙ. У тім то й справа, що вони пішли нашим шляхом — мати тільки виношує дитину, як звичайний інкубатор. А тут, в Україні мати — то зовсім інше. Ну от сьогодні ми козаки, завтра перекинемось яничарами чи ландскнехтами, але переступити священне коло, окреслене Матір'ю, ми не зможемо. Та к бісу філософію! Давай познайомимось з веселим самотнім епікурейцем-поетом. Поезія і спосіб життя поета — річ синтетична і часом несподівано весела.

ДРУГИЙ. А й справді, глянемо впритул на цих диваків, а водночас переконаємося, хто з нас клон, а хто — ні!

ПЕРШИЙ. А для зручності спілкування оберемо прості українські прізвища, припустимо, для мене підійде прізвище ЯЩЕНКО, а для тебе — ЯЦЕНКО.

(Світло поволі гасне, і два силуети піднімаються вгору, тримаючись руками за петлі. Ліхтар повільно й спорадично вихоплює на сцені деталі квартири одинокого Поета. Телевізор з купою на ньому книжок і газет, кілька старих стільців,

хаотично розставлених по кімнаті, диван з ординарним базарним килимком. Над ним фотографічний портрет матері в українських рушниках, стіл з порожніми пляшками і нехитрою закускою. Світло посилюється й скоцентровується на дивані, де під зім'ятою ковдрою вимальовується голова Поета. Спочатку чутно сигнали вхідного дзвінка, потім голосний стукіт у двері. В освітленому квадраті дверей Іраїда з гітарою.

ІРАЇДА. Борю, знову?

ПОЕТ. Та ти знаєш, тут зайшли обмити премію, дали тому бездарю Гузувату.

ІРАЇДА. Так і будеш мене тримати у дверях?

ПОЕТ. Боже мій, Іро! *(Умикає світло, стає видно всі інші деталі запусненої холостяцької квартири)*

ІРАЇДА. Подивись на себе, чудо!

(Поет вивчає свій одяг, а потім із сумом цитує себе самого)

Ой, гірка у мене доля, ой гірка!

То ж не можу я без огірка.

І жінки мене забули й Спілка,

То ж не можу я і без горілки.

ІРАЇДА *(гідливо змахує крихти зі стільця, сідає)*. Борисе Івановичу, ти не велика дитина, ти — велике немовля. Пам'ятаєш, ти давав мені текст твого нового вірша, я тут музику підбрала, а ти...

ПОЕТ *(знаходить на стільці синій смугастий халат, перевтілюється, як може)*. Ірочко, ти розумієш, мусив я тому Гузувату руку потиснути, а він же графоман і нездара, ну, прийшли ми з хлопцями до мене, а на душі так, наче олії напився. Узяли ось напроти дві пляшки... Ти ж знаєш цього Гузуватого, зараз він, падлюка, український патріот, Господа Бога прославляє, а ми ж усі знаємо, що він стукач і з партбюро не вилазив. Ну...

ІРАЇДА. Завівся. Хоч би на мене глянув *(демонструє свій ошатний одяг, біле з чорним)*. Сьогодні в мене знаменний день, нарешті наказом директора мене звільнили з театру. Такі актриси, як я, непотрібні.

ПОЕТ. Тварюки нечувані! Та ми завтра сформулюємо листа, підключимо громадські організації, невже це мерзотник Цимбалюк? Та ми...

ІРАЇДА. Борю, не треба, завтра вранці ти прокинешся і спокійно підеш у свій журнал. Там у тебе є мерзотники не менші, як Цимбалюк, ти їм тиснеш руки, розповідаєш про свої сни. І про жінок!

ПОЕТ. Іро, ти ж чудово знаєш, що я самотній, як замерзлий на дереві грак, як старезний на вітрі вітряк...

ІРАЇДА. Є ще одне слово, яке римується зі словом «вітряк»...

ПОЕТ. Іро, ну ти жорстока, клянусь мамою *(він повертається у бік материного портрета)*. У мене в серці щось на зразок «чорної

діри», а я колись тобі казав, що гласить достовірний науковий факт — якщо уявний мандрівник перетинає радіус Шварцшільда в «чорній дірі», він побачить усе майбутнє нашого всесвіту.

ІРАЇДА. А тебе не цікавить наше минуле, наші почуття, які ти перетворив на тривіальний секс, як ти клявся мамою, що ми будемо жити разом? Чи тобі теж треба перетинати цей сраний радіус!

ПОЕТ. Поета образити може кожний, а от матеріально допомогти...

ІРАЇДА. Не блазною, ти відомий український поет, приймаєш мене в цьому мерзенному гадючнику, мене, яку твій дружок Цимбалюк виставив із театру, мене, яка зіграла все від Христі до Аріадни!

ПОЕТ. Цимбалюк ніколи не був моїм другом, ну чого ти, Ірочко. А мої почуття — ти ж знаєш...

ІРАЇДА. Ще раз поклянись своїй мамі!

ПОЕТ. Іраїдо, кинь. Ти знаєш, де мене поховати. Біля мами на Пісках, там і місце є. Як ти могла таке сказати? Ти, яка знала маму... Ти знаєш, у мене нічого нема...

ІРАЇДА. Борисечку, ну знаю, не треба, таке життя, зриваєшся ізцепу. Як буває моя Лінда, душевна собачка, але буває підступна, як цей твій дружок Цимбалюк *(починає заводитись)*. І ця твоя божевільна Вікторія, яка підкидала на прохідну театру істеричні записочки «Боря мій, я всіх розтерзаю, хто доторкнеться до нього!» О, Боже мій! Шекспір з борщем! О, я не витримаю, ідіотка! Та їж свого Борюнчика з маслом і запивай смолою. Ось він сидить у позі патриція, жалюгідний комедіант, борець за національну культуру! Клянусь, зараз відчиню двері і там з пучком цвинтарних квітів поетеса Вікторія! *(Відкидає вбік гітару і біжить до дверей, ручко відчиняє їх. У світловому провалі дверей стоїть Вікторія з букетом жовтих лекоїв. Іраїда істерично сміється)*

ІРАЇДА. Який у біса Шекспір! Це Беккет, Йонеску і наш Митрофан Петльований разом узяті. Браво!!

(Німа сцена. Вікторія стоїть, соромливо опустивши голову, Поет робить спробу ступити в бік дверей. У цей час різко лунають телефонні дзвінки, Іраїда театральньо зводить руки вгору)

ІРАЇДА. Срана Мельпомена! Подивись на цю сцену! Біжи, Борюнчику, це дзвонить, без сумніву, Марта. Запроси її на цей фантастичний бенефіс. Хай завтра ця кобиложопа українократка розкаже про цей випадок на мітингу, або звернеться до самого Даждьбога, щоб прислав вам з Америки заокеанське дрантя!

(Поет біжить у сусідню кімнату до телефона, не забуваючи щільно зачинити двері. Це кімната з письмовим столом і стелажми книг, на столі — телефон, знімає трубку, злякано шепоче)

ПОЕТ. Мартусику, ти що? Куди ти дзвониш? Це ж божевілля, у мене Іра... Що, що? Виступити про безпринциповість комісії з премій, написати статтю про Гузуватого? Марто, ти знаєш мою думку про цю падлюку, але ж нам треба на журнал хоча б тисяч десять гривень... Я — ренегат? Щоб ти скисла! Гузуватий без стуку входить у кабінет самого Маслюченка. Ми поховаємо наш журнал, український журнал! Та ти божевільна, Марто! При чому тут наші взаємини? Я — головний редактор!

(Не помічає, як двері за його спиною потихеньку відчиняються і заходить Іраїда. Поет продовжує телефонну бесіду)

Що? Скільки звільнили? Десять акторів? Ну, це нечувано! Мерзотники! Озвірілі люмпени! Що, що?! Демонстрація? Я ж через тиждень мушу йти на прийом до нашого голови Вірченка, вибивати папір на найближчі півроку... Як — ну що? Куди нам діватися без паперу?

(Заду подає голосну й уїдливу репліку Іраїда)

ІРАЇДА. Так, без паперу й до туалету не підеш!

(Поет як ужалений розвертається, телефон падає на підлогу)

ПОЕТ. Ірочко, так же можна трясучку заробити! Мені тут дзвонять у справах.

ІРАЇДА. Які це справи в намаханій шльондри Марти! Сексуально-психологічні! Ну, а демонстрацію ти, звичайно, пропустиш, тобі ще треба десь влаштувати поетесу Вікторію, вона стоїть у тій кімнаті — принесла свої нові переклади твоїх віршів. Може нам усім лягти разом? Ото вже буде Шекспір з Пафнутієм Хлистуновим! Комедіант і боягуз! Що — слабо з двома жінками в постіль повалитись, так у тебе їх не дві — бери більше, треба майструвати спеціального дивана.

(Розвертається і йде назад. Поет тихо піднімає телефонний апарат, вішає трубку й плентається слідом. Світло в кімнаті натомість виключене, горить лише настільна лампа. На стільці біля столу сидить Вікторія в купальнику і меланхолійно промовляє віршами до жовтих левкоїв, які стоять у кухлі з-під пива)

ВІКТОРІЯ. Квіти останньої любові,
Які збрала я так рано.
А він моєї випив крові
Й душі моєї був тираном.

А він топтав мої привіти,
А доля віником змītала.
І я пішла сама від себе,
Куди ж йти, не запитала.

А я любила, як уміла,
 Розлучниця розбила злая.
 Мені підрізала не крила,
 А душу всю пошматувала!

(Вмикається світло. На порозі стоять Поет і Іраїда, Іраїда голосно і театраль-но аплодує)

ІРАЇДА. Віват, король! Оце по-нашому! Так їх треба клятих люби-ти! Люби своїх, щоб чужі духу боялись.

(Поет підходить до Вікторії, яка томно і меланхолійно підводить голову)

ПОЕТ. Вікторіє Станіславівно! Ви не в лазні й не на пляжі! Я ка-тегорично вимагаю, щоб ви негайно одягнулись і покинули це по-мешкання. Я вас не запрошував. Я не потерплю безглузлого шанта-жу! Звертайтеся до лікаря й у Лігу сексуальних реформ! (*заводиться, стає в позу римського сенатора*) Це занадто! Я маю свій духовний і моральний суверенітет і нікому не дозволю знущатись над поняттям родинного гнізда. Клянусь...

ІРАЇДА. Мамою.

ПОЕТ. Іро, ти мене ще не знаєш!

ІРАЇДА. Дозвольте доповісти, пане поете-поручнику, знаю! Хто, хто, а я знаю!

ВІКТОРІЯ. Я зараз піду, не думайте, що я божевільна, наш знайо-мий лікар-психолог сказав, що в мене віртуальні реакції, помножені на амбівалентність гіперреактивності. Я всього-на-всього принесла оці квіти на могилу нашого кохання. Я їх несла, а вони помирали, закривались їх невидимі очка, зупинялося невидиме серце. Вони помирали, як діти, як зарізані діти. Вони тяглися до мене своїми руч-ками й просили водички, а я йшла пустелею і спотикалась об каме-нюки. Дивіться, як вони сплять, я налила водички, а вони не п'ють, я засвітила світло, а вони не бачать його. Скоро вони перетворять-ся на тіні (*голос її божевільно-гнівно зростає*). Це ви порізали їх!! Ви — віртуальні привиди, Бориса нема. Він пише вірші й ріже їх сталевим ножем! Хто йому вклав до рук ножа? (*Оглядається і зу-пиняє погляд на Поеті*) Борисе Івановичу, я зараз піду, але ще один віршик.

ПОЕТ (*виходить із заціпеніння*). Віто, ви ж доросла жінчина, а по-водитесь, як дівча. У мене не хата-читальня!

ВІКТОРІЯ. Тільки чотири рядочки...

ПОЕТ. Давайте рядочки і йдіть к свиням, нарешті!

ВІКТОРІЯ. Я виховую маленьку троянду,
 Ніколи не б'ю її,

А вона плаче, як собача,
А часом виє, як людина.

ПОЕТ. Вікторіє Станіславівно! Я категорично прошу одягатись, у мене термінова робота!

ВІКТОРІЯ. У мене є ще переклади ваших віршів.

ПОЕТ (*хапається за серце*). Хто припинить це катування?

(Вікторія тихо піднімається, згортає одяг у клунок і зникає)

ПОЕТ. Іро, що я можу зробити? Я її не запрошував!

ІРАЇДА. Борисе, а як тобі її вірші?

ПОЕТ. Ну, це любительство, а до того ж, вона трохи з поворотом. Ну й екзальтованість з клімактеричним присвистом.

ІРАЇДА. Ти цинік, Борисе, ти старе самодостатнє гівно, горілка в тебе є?

ПОЕТ. У холодильнику ще дві пляшки, приховав їх у морозильнику від тих побутових п'яниць Яценка і Яценка. Пожерли в мене всі сосиски (*порядкують удвох за столом*).

ІРАЇДА. Ну, Борю, ти пропусти, а я перекину чарочку, я ж тепер не тільки самотня, а й цілковито вільна пенсіонерка-бонбоньєрка. Перехожу на утримання нашої держави, яка утримує армію, міліцію. А театр? Велике цабе! Є кіношка. Є, як правильно зауважила поетеса Вікторія, віртуальні привиди. Нічого, вони ще затанцюють нам залізного гопака! Срані комедіанти! (*На очах у неї навертаються сльози, вона одним махом випиває чарку*) Борисе, дай щось загризти!

ПОЕТ. Біжу! Ось одне яблучко знайшов. (*Кладе на стіл велике червоне яблуко*)

ІРАЇДА. А... найкрасивішій. Пам'ятаєш на Олімпі цю сцену — злючка-богиня, якась там слаба на передок Ерінія, пише на яблуці — найкрасивішій і дає тягу. А богині перегризлися між собою, пішли на суд до Паріса й спалахнула Троянська війна.

ПОЕТ. Ірочко, ти закуси.

ІРАЇДА. Мовчи, дамський угодник (*п'яніє все більше*). Знаємо тебе! Закусуй, а в самого на думці — хай п'є баба — дорога до постелі буде коротша! Що, вгадала?

ПОЕТ. Іро, яка ти буваєш іноді...

ІРАЇДА. Вульгарна!

ПОЕТ. Ну, не це, а ...

ІРАЇДА. Прямолінійна!

ПОЕТ. От-от, сам це я й хотів сказати.

ІРАЇДА (*регочеться п'яним сміхом*). Ти казав коли-небудь правду?

ПОЕТ. Ти ж знаєш мій принцип — ніколи не казати правду і від інших не вимагати цієї химери.

ІРАЇДА. То що ж — брехати?

ПОЕТ. Давай запитання.

ІРАЇДА. Ти мене любиш?

ПОЕТ. Якщо я скажу — ні, це буде не так, якщо скажу так — ти все-одно мені не повіриш.

ІРАЇДА. Скотина, казуїст. До тебе прийшла жінка, яка підбрала музику на твої слова. Слова хороші, хоч писала їх дворушна скотина. Дай гітару, комедіанте!

(Поет подає гітару Іраїді, вона проводить рукою по лобі, зосереджується і з неї раптом злітає п'яний флер, співає)

Була в душі ти у моїй
В її печерах і глибинах.
В її провинах і таїнах,
А більш бувати там не смій.

Була в очах ти у моїх
Як скельце люстра чарівного.
Я бачив світ, я вірив слову,
Цвітінню весен молодих.

Була ти у чуттях моїх,
У вирі шалу золотого.
Коли грозових хмар облога
У ополонках золотих...

На горах кіммерійських сплять
Дві тіні наші розіп'яті,
Мов ненароджені, прокляті,
Що не навчилися літати.

Із тіней вийшли, із печер,
Неждані відання й наслання.
Зникай, як райдуга остання, —
В душі нема тебе тепер.

Тепер наповнила вода
Її печери і глибини...
Криштальна осінь, хуртовина.
У білім платті молода.

(З останнім акордом повторює «молода», потім відкидає гітару й ридає)

ІРАЇДА. Це ти, ти поховав наше кохання, хіба ти не цілував оці груди?! *(розриває газову блузку, під якою голі сліпучо-білі груди)*

ПОЕТ. Ірочко, у мене у серці «чорна діра», я самотній...

ІРАЇДА. Поцілуй мене, збанкрутілий комедіанте, Борисечку, хто нас порятує *(ридає, світло поступово гасне. Ліхтар вихоплює з темряви деталі кімнати Поета й урешті зупиняється на дивані, де обнявшись лежать коханці. Потім Поет потихеньку звільняє руку з-під голови Іраїди, вона вві сні перевертається до нього спиною. Світло зосереджується на його обличчі. Поет умикає тихий запис диктофона, на плівці його вірші, що звучали по радіо, музика Равеля).*

А я люблю вас, як раніш, так трепетно і юно,
Мов не залізний вік тепер і ми ще молоді.
І менестрелі в джинсах знов торкають перші струни,
І ми співаєм «Місто мрій», удвох, як і тоді.

І ви щаслива, без сивин, в короні чорних кіс,
У вас гітара на руках і келих на столі.
І я люблю, як і раніш, я вас у серці ніс,
І ми зустрілися тепер навіки на землі.

А там, де гасне чорний пруг,
Де все втрачає зміст,
Там розберуться і без нас — ми любимо — і все.
Ми той останній, восени, зелений чистий лист,
Що пам'ятає лиш весну, її в собі несе.

(Голос диктора, що веде радіопередачу: свої вірші читав відомий український поет Борис Задорожний, а зараз пісня на його слова у виконанні актриси Іраїди Бунчук. Звучить пісня у виконанні Іраїди)

От ми і зустрілись,
От ми і зустрілись.
Я хотів сказати... скільки я хотів!
Ти на мене тихо, пильно подивилась...
Що ж, я розумію. Не потрібно слів.

Музика Вівальді,
Музика Вівальді,
Тільки ритм у серця зовсім не такий.
Голочка на стерео гостра, наче скальпель,
Сонця диск червоний крутять літаки.

От ми і зустрілись.
 От ми і зустрілись.
 Тільки вже нерано,
 Борозенки білі креслять літаки.
 Кришталева осінь обретає грані,
 Оберта години, місяці, роки...

(Поет повільно встає з ліжка, одягає халат, підходить до столу, тихо наливає склянку. Випиває й задумливо дивиться на кухню, де стоять жовті левкої Вікторії. На очах у нього сльози. Звертає погляд на портрет матері, знаходить свічку, запалює. Тихо, щоб не розбудити Іраїду, підходить зі свічником до портрета матері)

ПОЕТ. Мамочко, де ти!? Між якими зірками ширяє тепер твоя душа, моя рідна, а я от стою на землі й нема нікого, щоб зрозумів. Кожна душа — маленька індивідуальна пустеля. Мамочко, замов за мене слово перед Богом, щоб поселив він спокій у мою душу, прийде час і ляжу поруч з тобою на Пісках, і піду за тобою в золоту хурделицю зірок. Мені страшно, мамо. Моя душа покривається зроговілим панцирем. Як страшно, як страшно, як страшно, коли вас ніхто не чекає! Ніхто звідти не повернувся, може, ти там зустрілась з батьком, якого замордували в Сибіру божевільні від крові люди. Може, йде він до тебе і дивиться невидючими очима і руки простягає. Бачив я позавчора сойку біля твоєї могили, може, то була твоя душа? *(Повертається зі свічкою до столу, ставить її біля жовтих левкоїв)* Бідна Віта, як глибоко вона відчуває, не знаю вже, як і стримався. Але ж звикне, то буде ходити, може, і щодня, а Гузуватий усе це використовує проти мене й проти журналу. Скаже, зв'язався з шизофреничкою, а Марта розплеще це по всьому місту, а то ще й на мітингу озвучить. Але апетитна лошиця, на такій і всю ніч проскакаєш — витримає. Ударилась у РУН-віру, якісь ведичні обряди, кат його знає. Та й спецслужби продовжують діяти, дивись, роздивись, де сірий, а де білий. Думаєш, біле, а воно в білому простирадлі літає — привид, сірий — ударив носом, а під ним — біле.

(На дивані піднімається Іраїда й дивиться на ручний годинник)

ІРАЇДА. Старий сатир, ти міг би мене розбудити раніше, опів на дванадцятю. Лінда там мені вже всі килими перегризла.

ПОЕТ. Ірочко, ти так солодко спала.

ІРАЇДА. З тобою солодко спати та гірко прокидатись, де моє обмундирування? Ще й напоїв. Підступний ошуканець. У голові джмелі гудуть. Завтра в теа... Отакої, я й забула, я ж тепер вільний птах, пташечка-канаречка.

ПОЕТ. Ірочко, ми завтра з Мартою підготуємо листа від її громадської організації «Українократія» і від нашого журналу. Ми обов'язково...

ІРАЇДА. Ой, кінчай, Борю, нести ахінею. Ти біологічно полохливий і навіть, коли я піду, ти будеш сам боятись лишатися у квартирі. Ось, побий мене грім, до тебе завалить Марта, їхні «кратисти» якраз сьогодні волхвують. Не здумай лізти з нею в ліжку, вона тиняється по всьому місту.

ПОЕТ. Ну, що ти... ти ж знаєш, як я...

ІРАЇДА. Знаю, знаю, як ти, знахабнілий самець, драв її у своєму кабінеті, а в сусідньому будинку люди мало з вікон не повипадали.

ПОЕТ. Це підла брехня! Її розпускає Гузуватий, щоб набрати на мене компромату, а її...

ІРАЇДА. Що — її?

ПОЕТ. Ну, з нею був наш відповідальний секретар.

ІРАЇДА. Так це — правда?! Ну й колективчик, а я, коли почула, подумала, що це ваш богемний фольклор. Вам замість столів треба терміново поставити ліжка й кожному, хто заходить до редакції, вручати пакет презервативів! Розглінні падлюки, «борці за ідею»! Це ваші «борці за ідею» витурили мене з театру і в мене нема чим годувати Лінду!

ПОЕТ. Ірочко! У мене є курячий паштет, я його приховав у дверцятах холодильника, візьмеш. Ти так прямолінійно сприймаєш, наш відповідальний хотів завести з нею серйозні стосунки.

ІРАЇДА. З Мартою?! Та ви показалися! Хай іде на вокзал, де стоять вагони-готелі і там заводить серйозні стосунки, а ще краще на Сумську до казино «Експрес». Що ви знаєте про серйозні стосунки! Ви вдивляєтесь не в обличчя жінки, а її, пробач на слові, зад.

ПОЕТ. Іро! Ну це тобі не личить, ти актриса і актриса першорядна. Ти...

ІРАЇДА. Подай мої шмотки, комедіанте, це ти мені блузку розпахавав?

ПОЕТ. Та що ти, Ірочко, це ти ж сама.

ІРАЇДА. Ну що ж, значить, ще грати я вмю (*одягається*). Щоб поприбирав усе, ще раз побачу — начувайся, ти ж усе-таки не босяк. А це що? А це? (*починає розвалювати стоси книжок і паперів*)

ПОЕТ (*розначливо кидається до неї*). Іро! Тут усе складено по номерах! Це заготовки до статті про національне примирення.

ІРАЇДА. Примирення кого з ким?

ПОЕТ. Усіх з усіма.

ІРАЇДА. Може, мене з харцизякою Цимбалюком?

ПОЕТ. Ірочко, не можна так буквально сприймати, якщо ми не збережемо єдність...

ІРАЇДА. Єдність овець і вовків? Це щось нове, про це вже, здається, казав Володя Ленін.

ПОЕТ. Не згадуй при мені імені цього бузувіра і міжнародного бандита! Мій батько загинув у Сибіру, а мати все життя тремтіла, коли вночі стукали у двері. Я не потерплю!

ІРАЇДА. Може, й ім'я диявола не згадувати? Та заспокойся, ти демагог зі стажем, не буду згадувати, тільки ти мені з Цимбалюком та Маслюченком роботу знайди.

ПОЕТ. Я вже казав.

ІРАЇДА. Казала-мазала, усе, я йду.

(Робить крок до дверей, і тут на порозі з'являється Марта. Пауза. Потім Марта кидається до Іраїди)

МАРТА. Шовіністка! Відьма! *(Іраїда з розгону відважує її гучного ляпаса. Марта хапається за серце й падає, Поет розпачливо кричить)*

ПОЕТ. Ви що — подуріли? Що ти зробила? У неї серцевий напад!

ІРАЇДА. Нічого. Не переломиться. Це в театральному проходять на перших курсах.

ПОЕТ. Вона патріотка! Вона має право на критику!

ІРАЇДА. Пішов ти... Я в театрі українською говорила двадцять років тому, у мене Лінда гавкає по-українському!

ПОЕТ. Ти... Ти ... цинічна...

ІРАЇДА. Не лементуй, дай їй горілки!

(Поет кидається до столу, тремтячою рукою наливає склянку)

ПОЕТ. Що робити? Вона вдарилась головою!

ІРАЇДА. Давай сюди *(вливає Марті в рота ковток горілки, та отямлюється)*.

МАРТА. Відьма! Шовіністка!

ІРАЇДА. Ну от тобі твій скарб, а я пішла. Слава Україні і всім її апостолам! *(зникає)*

МАРТА. Що робила тут ця шовіністична повія?

ПОЕТ. Та перестаньте психувати! Що я вам — стрілочник? Вона принесла мені гітару!

МАРТА. Борисе Івановичу, ви, відомий український поет, приймаєте оцю москальку?

ПОЕТ. Марто, вона родом з Богодухова, прізвище Бунчук, говорить українською мовою. Не перегинайте палку. Не відштовхуйте від себе людей.

МАРТА. Я так і знала!

ПОЕТ. Що ви знали?

МАРТА. Ага, уже на «ви»! Тепер все ясно, вельмишановний Борисе Івановичу! Ясніше не буває. Так ось де ваша національна ідея! А я так вірила... тобі...

ПОЕТ. Марто, та кинь психувати — вона принесла гітару й узяла для собаки курячий фарш.

МАРТА (*зірко посміхаючись*). Це в той час, коли народ живе на картоплі, собаці курячий фарш... А в мене з учора ріски в роті не було!

ПОЕТ. Та заспокойся! Чому так пізно і без дзвінка?

МАРТА. Затримала нас міліція на мітингу, посадили в кутузку. Ну, мене головний генерал знає. Я почала вимагати телефон. Подзвонила, мене відпустили, а додому добратись жодної копійки нема. А до тебе... до вас... два квартали. Думаю, піду до вас... до тебе.

ПОЕТ. Ну й молодець, я тут приткнув каструльку з варениками, а то пожерли все. Зараз повечеряєш та й розкажеш, що на тому мітингу (*піднімає Марту, причому її ноги відверто оголюються, несе до дивана*). Полеж, а я пошукаю вареники. (*Іде на кухню до холодильника, дзвентить там каструлями і сковородами. Марта рвучко піднімається на дивані, засовує руку під подушку і виймає велику рогову жіночу заколку. Із шаленством кидає її й потрапляє у віконне скло, істерично кричить*)

МАРТА. Шлюха!! Бабник!!!

(Поет убігає з каструлькою в руках)

ПОЕТ. Марто, що з вами? Що це все сьогодні на мою голову?!

МАРТА. Підніміть (*показує у бік вікна*) заколку цієї шовіністки й повіі.

ПОЕТ. Яка заколка, що за нісенітниця?

МАРТА. Заколка біля вікна.

ПОЕТ (*шарить по підлозі*). Ах, оце (*роблено сміється*) Та це ж заколка моєї мами, таких тепер і не носять, вона випала з шафи, а я...

МАРТА. Поклали під подушку?

ПОЕТ. Тут справа така...

МАРТА. Ви всі мамині речі складаєте під подушку?

ПОЕТ. О, згадав! Ми тут трохи випили, думаю, ще впаду, як наступлю на цю заколку, а так уранці вийму...

МАРТА. Знову брешете, вигадуете (*бурхливо ридає*), ніхто мене не розуміє, я така самотня в національній боротьбі. Мене обдурюють усі, і навіть ви, якого я боготворила, на якого сподівалася... Повішусь!

ПОЕТ. Марто, Господь з вами! Та я клянусь...

МАРТА. Мамою? Заколку якої ви так надійно сховали?

ПОЕТ. Марто, не забувайте, що є теми, які я не раджу зі мною обговорювати. Я не потерплю знущань над родинним гніздом (*стає в позу римського сенатора, тримаючи каструльку, як шолом*). Я не потерплю знущання над моїм моральним суверенітетом, над святинями, які освячені віками. Ви забуваєтесь. Я український поет, який готував відродження, а не шарлатан і не харцизяка!

МАРТА. Борисе Івановичу, ну не треба, ви ж знаєте мої нерви, я теж усе офірувала справі. Але ж я жінка (*починає ридати*). Я не можу уявити, що в цьому ліжку, де ви мені читали про матіюлу, могла лежати ще якась жінка. Не можу!!! (*заходиться у риданнях*)

ПОЕТ. Марто, я клянусь... Та щоб ви скисли! Перестаньте негайно ридати, тепер таких заколок не носять, ідіть ви, нарешті, к свиням! Це зрозуміло дитині!

МАРТА (*довірливо*). Ви мене не... обманюєте?

ПОЕТ. Я ж уже казав, що нікому не кажу правду і ні від кого її не вимагаю. Киньте морочити голову химерами!

МАРТА. Пробачте... я дурна... Тільки скажіть... ви... ви... мене любите?

ПОЕТ. Якщо я скажу «ні» це буде не так, якщо я скажу «так» — ви все-одно мені не повірите.

МАРТА. Ну, ви такий дивний і такий розумний...

ПОЕТ. Будете їсти вареники?

МАРТА (*крізь сльози*). Поцілуйте мене.

(Поет цілує Марту, вона міцно охоплює його руками й валить на диван, каструлька з варениками летить на підлогу, світло гасне).

(Ліхтар висвітлює деталі квартири. На дивані сплять коханці. Поет вмикає нічник, тихо встає. Марта спить тривожно, але міцно, часто стогне й говорить вві сні пристрасно, але невиразно. Поет прибирає з підлоги вареники, бере одного і, тихо всміхнувшись, кладе його Марті під подушку. Сам же спрямовує світло нічника на портрет матері. Потім дістає з комода українську сорочку, справжню старовинну з блакитними волошками. Одягає. Сідає до столу)

ПОЕТ. Мерзенні книжки, вони з'їли моє життя, вони знищують свіжість сприйняття (*повертає погляд у бік портрета матері*). Я перетворився в резигнуючого неможливого, для якого можливе — непотрібне, а потрібне — неможливе. Ось я одяг сорочку батька. Тридцять сьомого року він одягав її востаннє на день роковин революції. А вона поїла своїх дітей. О, як плакала тоді мати, як кидалась бігти невідомо куди! А вночі нарвала якогось зілля, загорнула в цю сорочку й поклала на дно скрині. А потім вже пізніше сказала, що то була сон-трава, щоб приспати серце батькові. Щоб не боліло йому там.

(Підходить до портрета)

ПОЕТ. Мамо! Чи ж так мені й судилося нікого не любити, чи в мене в серці устілка з паперу?

(Марта уві сні невиразно «у-бити очу!» Поет обережно будить її)

ПОЕТ. Чого тобі, Марто? Ти так стогнеш, чи не вбити когось хочеш?

МАРТА. Борисе, ні, снилось мені, що йду я в прозорій зеленій воді, а на острівку сидить сива жінка та й питає мене: чого тобі, Марто? Може, пливти хочеш чи пити хочеш? А я й кажу — любити хочу! Тоді вона засміялась, волосся в неї почорніло, очі заблискотіли вогнем. «А що ж даєш за любов?» А я дивлюсь — стою гола у воді та й плачу. Тоді вона й каже: на тобі сорочку, чого це ти виставилась гола, засміялась та й щезла.

ПОЕТ. Ну от, наб'єте в голову всякої рунвірівської блекоти та волхвування, та ці даждьбоги і свароги, воно й верзеться казна-що.

(Марта раптом звертає увагу на його білу сорочку, підхоплюється, як уражене струмом, майже кричить)

МАРТА. Оце знак, знак Даждьбожий! Ти, Борисе, у білій сорочці, це чудо, це явлене чудо! Звершився сон і понеслось до зірок моє заклинання!

ПОЕТ. Та ти хоч одягнись, тобі ж поки Даждьбог не дав сорочки (*напівгола Марта соромливо закриває груди*).

МАРТА. Борисе, ну як ти можеш, ти повір один раз і будеш брати енергію безпосередньо від сонця, у космосі твоя душа спілкуватиметься з предками! Звідки ця сорочка?

ПОЕТ. Це сорочка мого батька, його взяли у тридцять сьомому.

МАРТА. Знову знак! Хто тобі вказав, що треба одягти сорочку?

ПОЕТ. Та ніхто не вказав, взяв та й одяг. Захотілось.

МАРТА. Опам'ятайся, Борисе Івановичу! Це всесвітні сили, ми провідники їхньої волі!

ПОЕТ (*іронічно*). Там під подушкою не знайдеться більше жодних аксесуарів? (*Марта блідне і спадає з лиця*)

МАРТА. А що?

ПОЕТ. Та нічого, просто так.

(Марта з кам'яним лицем засовує руку під подушку, витягає звідти вареника. Поет голосно регоче, Марта закриває руками лице і починає ридати).

МАРТА. Мені ніхто не вірить, усі мене ображають, а ти одверто з мене насміхаєшся. Я не витримаю, накладу на себе руки. Я не можу так жити. Ти мене не любиш.

(Поет, як може, втішає її)

ПОЕТ. Та одягнись, застудишся, ти ж сама хотіла вареників, там ще лишилися.

МАРТА (*крізь сльози*). От завжди так, я тобі відкриваю душу, ти входиш у серце, а тоді... Краще б ми не зустрічались, не було б цієї муки!

ПОЕТ. Та кинь побиватися, Марто! Ти ж знаєш, що слово «люблю» нічого не означає.

МАРТА. Це для тебе не означає!

ПОЕТ. Означає.

МАРТА (*крізь сльози*). Тоді скажи...

ПОЕТ. Що сказати?

МАРТА. Скажи, що означає...

ПОЕТ. Ну, означає...

МАРТА (*заливаючись слізьми*). Я так і знала!

ПОЕТ. Та що ти знала, скажи нарешті!

МАРТА. Я знала, що ти мене не любиш! Ой, як гірко, коли тебе так обдурюють!

ПОЕТ. Та що я повинен сказати, щоб ти скисла!

МАРТА. Сам знаєш (*втирає сльози*). Ти ніколи не любив, я просто іграшка для тебе, а в мене отут — рана (*показує на серце*).

ПОЕТ (*починає нетямитись*). А в мене «чорна діра», у мене флюс і здуття живота!! Та що ж це зрештою!?

МАРТА. Не кричи на мене, я цього не витримаю. Ти насміхаєшся наді мною, а я от записала на диктофон те, що говорили на мітингу на підтримку звільнених акторів і висловлення недовіри комісії з літературних премій, яка віддала перше місце блюзніру і графоману Гузуватому.

ПОЕТ. Оце інша справа. Пробач, Марто, зараз такий час, що якби не сміявся, то вовком вив би.

(Марта виймає із сумочки диктофон і вмикає його. Крізь тріск і шум пробивається густий баритон промовця: акторів не можна звільнити. Їх може звільнити тільки смерть! А такі, як Цимбалюк, не можуть заліпити глевким вареником постсовецької брехні рота демократичним силам... (тріск наростає, чути голоси: «Це ж Кролевський, корифей, який із нього корифей, заткни рота, московський підбріхувач»). А та шароварник задрипаний! (відновлюється голос промовця) Ми не допустимо свавілля і звернемось до Верховної Ради, щоб наші товариші були відновлені в театрі. Україна ще тільки виходить на торований шлях, але це вже не та Україна (знову тріск і кризь нього проривається тонкий жіночий голос). Якщо театр — це храм і його закривають, або ж ставлять на коліна, то що ж це за країна? Тут знову — укотре? — закривають храми.

МАРТА. Ну, одним словом усе йшло, як належить, і от виступає холоуї Гузуватого...

(Тріск, а потім чіткий півнячий голос: «Вас хочуть збити з пантелику ті несвідомі літератори, які самі хотіли отримати премію. Завдяки Гузуватому видали книжки понад десять письменників, ми видавали допомогу...»)

МАРТА. І тут я не витримала й почала продиратись до трибуни. Мерзота! Завдяки Гузувату! Ці кошти надала Рада демократичних профспілок. Мене схопили за руку, а я заїхала сумочкою в пику якогось менту. Ну мене й потягли, на допомогу кинулись наші хлопці, позабирали і їх, тепер треба витягати з кутузки. Одним словом, треба негайно йти в міліцейське керівництво, писати листи протесту, а як ні — прийдемо до відділку міліції і будемо пікетувати...

ПОЕТ. Та ти просто Жанна д'Арк, молодець, але я б не ходив з плакатами, є чинні засоби. Законні.

МАРТА. У незаконні ти бачиш закон?

ПОЕТ. Згоден, але я борюсь іншими методами.

МАРТА. Ти великий і талановитий, але кожен бореться, як уміє.

ПОЕТ (*подумки*). Здається, так казав колись Ленін, після пострілу Каплан (*уголос*). І то так, стривай, я тобі зараз знайду гроші на таксі, тобі ж піляти через усе місто.

МАРТА. Спасибі (*починає плакати*). Хочеш швидше позбутися?

ПОЕТ. Та Бог з тобою! У мене тут таке діло, можуть зайти...

МАРТА. Боїшся?

ПОЕТ (*роздратовано*). Та не в цьому діло!

МАРТА. У цьому! Ми ніколи не одружимося, це я знаю напевно, але ж і чекати не буду. Я відомщу, пересплю з ким знаю!

ПОЕТ (*кричить*). Не хочеш — іди пішки! Кобила з воза!

МАРТА (*ридаючи*). От візьми мене та й заріж, але не муч! Я теж людина! Ти талановитий і великий — а я беззахисна жінка! Знущайся з мене!

ПОЕТ (*у розпачі*). Куди подітись? Що це на мою голову? Я ж тільки хотів допомогти!

(Марта раптово дивиться на ручний годинник)

МАРТА. Опів на третю ночі! Усе, мені кінець. О четвертій до мене прийде Іван писати плакати.

ПОЕТ. Ну, так береш гроші?

МАРТА. Борисе Івановичу, ви справжній джентльмен, я віддам гроші негайно (*бере гроші й зникає*).

(Поет підходить до вікна, за ним освітлена вуличним ліхтарем гойдається на вітрі береза. Десь чути гул автобуса)

ПОЕТ. Ця берізка була зовсім мала, а тепер, бач, четвертий поверх переросла. І, мабуть, мене переживе, хтось інший буде дивитись на неї з цього вікна... (*Повертається до портрета матері*) Мамо! Як же знайти, на що б спертися? Ти десь там, де холодно блимають зірки, і нема там ні любові, ні печалі, початку і кінця. А твій син самотній,

але ти не можеш прийти до нього і втішити його. Прийди до мене хоча б уві сні. Бо сниться мені якийсь напіврозвалений будинок, на купі битої цегли скавучить біле цуценя. Потім з нього постає біла береза. Хочу погладити стовбур — провалюється чорною дірою, а всередині кишить гаддя. Цю березу посадила навпроти нашого вікна ти, ось вона вже й переросла наше вікно, і тебе пережила. Пережити... Що це? Пережити кого, навіщо, на який час. Просто жити. Це звідки і куди, від якої точки до якої? У якому просторі йде та лінія життя?

Ти була простою вчителькою і вчила дітей. Навчи ж мене, як жити нині, може ТАМ тобі відкрили той секрет, ту незбагненну таїну. Чи бачиш ти звідти мене і цю березу, і наш дім? Дивись, хитає її вітер, зірки переблискують крізь крону. Може, одна з тих зірок — то твоя душа, яка летить на нашу землю? Чи є там пам'ять про неї? Бо ж сказано, що там ні пам'яті, ні печалі, ні любові... Але ж Бог — це любов, а любов може подолати простір і час. Ключі вічності — у кого вони? Коли Творець одмикає двері Буття? Кому? Людський пісок...

(Повертається до столу. Наливає чарку горілки)

ПОЕТ. Вип'ю, щоб не снівся той сон (*дивиться на табло електронного годинника*). Третя ночі.

(Підносить стакан до губ, і тут лунає тихий стукіт у вхідні двері)

ПОЕТ. Це мені здалося?

(Стукіт повторюється. Поет йде відчиняти, у передпокої вмикається світло, і двоє в шкірянках — рудий — це Яценко, другий чорний, як циган, — Яценко прослизують до передпокою).

ЯЩЕНКО. Борисе Івановичу, ми тут тихенько...

ПОЕТ. У мене не готель.

ЯЩЕНКО. Зайшли до Гузуватого...

ПОЕТ. Так і ночували б у нього, у мене вже все випили.

ЯЩЕНКО. Гузуватий дав літру власного самогону.

ПОЕТ. Пийте його самі!

ЯЩЕНКО. Борисе Івановичу, навіщо ви так? Гузуватий — не вершина літератури. Але він просив передати вам, що він домовився про видання вашого вибраного, а також про бенефісний концерт Іраїди Бунчук. У Києві добився в самого Маслюченка!

ПОЕТ (*вагаючись*). Ну, проходьте. А чому ж він так пізно спровадив вас додому?

ЯЩЕНКО. Шерше ля фам! Жінка Гузуватого на дачі, а до нього має прийти знайома. Несподівано подзвонила. Ось і довелось рвати кігті.

ПОЕТ. Знайома?

ЯЦЕНКО. Хи-хи, ну, самі розумієте... *(Поет рвучко кидається в сусідню кімнату, гарячково набирає номер, довго тримає трубку, де лунають гудки, вигукує)*

ПОЕТ. Іраїда? Та де ж кінець брехні?

(Набирає інший номер телефону, довго тримає рубку, чутно п'яний жіночий голос: якого?! Це голос Іраїди. Поет кидає трубку на стіл і повільно бредє у вітальню. За столом уже сидять Яценко з Яценком. На столі велика пляшка)

ЯЦЕНКО. Борисе Івановичу, Гузуватий просив тільки поставити ваш підпис під колективним листом, який захищає честь і повноваження преміальної комісії. Тільки ваш підпис.

ЯЦЕНКО. І зовсім уже по секрету. Наступна премія — ваша.

(Поет мовчки сам наливає з пляшки питво і, нічого не сказавши, п'є навхильці)

ЯЦЕНКО. Так що передати, Борисе Івановичу?

ЯЦЕНКО. Лист у мене в портфелі.

ПОЕТ *(погаслим голосом)*. Давай, гнидо, підпишу.

ЯЦЕНКО. Так-так. Гни-да. Частка «гни» означає гнути, а частка «да» — стверджує, що так і належить! Ви — неперевершений лінгвіст, Борисе Івановичу!

(Яценко виймає з портфеля листа й кладе на стіл, тут же добуває ручку)

ПОЕТ. А чому паста червона? Це ж офіційний підпис!

ЯЦЕНКО. Дорогий Борисе Івановичу. Для таких документів червона паста — не перепона.

(Поет ставить підпис, і раптом його погляд падає на кухоль з-під пива, де стоять жовті левкої Вікторії. Вони посохли і звисились вниз)

ПОЕТ. Порізані діти... А чії? У мене нема дітей і, очевидно, не буде. Я порізав їх раніше, ще під серцем. От їх і нема. І не буде.

ЯЦЕНКО. Гузуватий казав, що премія буде безпремінно! А він тримає слово!

ЯЦЕНКО. Ох, вибачте, Борисе Івановичу! Це мій недогляд. Ви поставили свій підпис навпроти прізвища Цимбалюка, директора театру. Це я, п'яна тварюка, недогледів. Можна ось тут!

(Знову підсовує лист Поету. Обережно, наче ніж, передає ручку. Поет знову ставить підпис)

ЯЦЕНКО. Спасибі сердечне, ви наш живий класик. То ж вип'ємо за... за взаємоперетікання душ, так би мовити... *(Поет сидить, схиливши голову, два літератори, переморгнувшись, випили. Вивертають чорні шкірянки червоними підкладками догори. Поет підводить голову, але не помічає метаморфози)*

ЯЩЕНКО. Борисе Івановичу. Зараз дійшли ми до ручки, а колись же були часи... Виїзди на природу, зустрічі з трудящими, заміські пікнічки. Ех!

ЯЩЕНКО. Тоді була своя правда. Але ж була! Ще Шевченко писав: у своїй хаті своя правда і сила, і воля. Ну, заносило трохи... Та кого не заносить?

ПОЕТ. Заносило снігами в Сибіру — що, забули!?

ЯЩЕНКО. Елементарний історичний відстійник, коагулянт суспільної економічної відносності. Діалектична протипага соціальним біфуркаціям. Декабристи теж потрапляли до Сибіру. А якими чистими звідти приходили? Ленін штудіював Канта саме в Шушенському, а Надія Костянтинівна писала власним молоком між рядками!

ПОЕТ. А потім довелось писати кров'ю, мій батько...

ЯЩЕНКО. Батько... А ви знаєте, навіть там Лесь Курбас поставив у табірному будинку культури свої кращі речі! Микола Зеров переклав «Метаморфози» Овідія, Флоренський там напряду спілкувався з Вищим Розумом. Звідти приходили загартовані люди, вони вмирили з криком «За Сталіна!», як Йона Якір. Ми не повинні забувати цього! Хто забуває минуле, той не гідний майбутнього! До речі, про це сказано в «Торі». Ми торували путь до кращого майбутнього, але, захопившись, проїхали зупинку. А в історії воно завжди так — щастя-нещастя, захоплення-осуд, суд-пересуд.

ПОЕТ. Куди вас несе? Та що я — проти? Так, ми мали досить пристойну систему соціального захисту, медицина, освіта. А які вареники були в Ірпені! А ціна — 23 копійки. Але ідея збанкрутувала. Чому була відкинута релігія? Кастрація системи народних цінностей, голодуха 33-го. Ні, досить. Клянусь... *(підводить голову і довго дивиться на портрет матері)*

ЯЩЕНКО. Вареники по 23 копійки. А як нас приймали на Севані? Коньячок, офіціанточки... ух! А як ви купалися в тазу із сухим вином, а секретар обкому мив вам голову?

ЯЩЕНКО. А міграція населення? Захотів — їдь до Москви, чи й на саму Колиму...

ПОЕТ. От-от.

ЯЩЕНКО. А на Колимі. Пам'ятаєте, як ви купалися у гарячому джерелі, а потім читали в клубі поему «Вінок жінок»?

ПОЕТ. «Вінок зірок». Так. Читав. У нас були орієнтири, ми вірили в те, що писали. Ми писали про те, в що вірили. Ми вірили в те, що ніхто не вірив, ми писали про те, що ніхто не писав, ми гасали. Лементували... Зірки — вони вічні, вони висять над нами, а ми до них ідемо.

А вони скрізь... Їх он як багато. Що таке наша зарплата сьогодні? Смішно сказати: 30 пляшок горілки (*дрімає*).

ЯЩЕНКО (*наливає всім*). А які буди демонстрації! З прапорами, гаслами, жінками, пляшками... Стоїш на трибуні зі службовою перепусткою, а внизу народне море. Хіба тепер... Десяток бігає зі строка-тими прапорцями. Галасують. Борисе Івановичу, ну ще по одній!

ПОЕТ. Але ж слова було сказати не можна, цензура, «залізна завіса».

ЯЩЕНКО. Ну от підняли «залізну завісу», а звідти — СНІД, американська кіношна непотріб, блювотина абсурдизму, клінтонізму, маоїзму і даосизму, канцерогенно-патогенезно вонючого ексгібіціонізму. Людина має знати свої зірки. Вони отам (*підносить руки догори, видно, як там висять дві петлі, що ними спускались на сцену клони*). Соціальний петлізм — ось що сьогодні.

ЯЩЕНКО. А піонерські багаття, — було, розпалиш та піонервожа-ту покличеш. Річка, благодать...

ПОЕТ. А який тоді Дінець був, а риба? Покажіть мені, де риба? Риба гние з голови. От і загнилась, матері його ковінька. Скільки риби згни-ло! Хоч би свиням віддали, а то все поскидали у вигрібні ями. Ціла країна — вигрібна яма. Паскуди!

А які були зірки! Червоненькі, блимають собі, як дівчатка на-провесні, і на могилах блимають. (*Звертає погляд на портрет матері*) Мамо! Я біля вас калину посадив. Які ж то пиріжки були з калиною! Було, залізеш у запічок, а вони гарячі. Духмяні. А з медом! А притрушені маком! Було, як притрусисш, як натрусисш попелу цілу діжку, а там — і зірки, і морква, й огірочки. А яблука, червоні райські яблука! Таких тепер уже нема! Вони тепер цвітуть у раю!

(Під час монологу Поета двоє ще раз вивертають свої піджаки. Цього разу вони в білому)

ЯЩЕНКО. Борисе Івановичу! У раю тепер не те, що було раніш, ходиш, бувало, у так би мовити, негліже, пташки співають. Сонечко блищить.

ЯЩЕНКО. Не було тоді ще сонечка.

ЯЩЕНКО. Так, це я заговорився. І от приходять до мене Єва і каже: «А ви мені он те яблучко зірвіть». А в мене тверда домовленість, кому які яблука давати. Ну, але жінка просить, як не даси? Дав на свою голову. Ну й пішло! Погода різко змінилась, довелось шукати якісь шури, а шуру добровільно ніхто не віддає. А при такій погоді од-ними яблуками не прохарчуєшся. А даром ніхто біфштексів з влас-ного м'яса не дає. А коли того й того треба, а ніхто просто так нічого не дає, починає псуватися характер. Ну й, бувало, зопалу наговориш

дурниць, а якийсь педант ще й запише це на пергаменті. І (прошу звернути увагу) не бере до уваги те, що автор був знервований, що, може, випив трохи...

ЯЩЕНКО. Тоді ще цього не було...

ЯЩЕНКО. Так, так, це я заговорився, Ну так ось, напише такий, а потім тебе викликають і ставлять на вид, а можна й сувору догану заробити.

ЯЩЕНКО. А то ще й з партії викинуть.

ЯЩЕНКО. Тоді ще цього не було. Не перебільшуйте, дядьку. Але киднути могли. Летиш, бувало, до землі та й думаєш — навіщо яблука давав? А зірки палахкотять, а небесні сфери сяють (*звертається до Поета*). І — прошу записати в протокол — жодного парашута. Тільки крила та хітон...

ПОЕТ. Який такий хітон!? Ви що — діти, рвати яблука, де здумається та ще й роздавати їх сумнівним жінкам? Ось тут треба шукати загадку. Треба було сказати, що воно — зелене.

ЯЩЕНКО. Та казав, казав. Чого я тільки не казав. Давай — і все тут.

ПОЕТ. Треба було викликати охорону.

ЯЩЕНКО. Тут діло таке. Воно то й можна, але скажуть, сам не справився. Галасуєш на весь всесвіт.

ЯЩЕНКО. Тоді його ще не було.

ЯЩЕНКО. Ну, ось так. А до того ж та жінка піде та й розкаже, що в райському саду поставили якогось солдафона, який не вмів із жінками розмовляти. Можуть і замінити, поставити іншого. А сад — він один, ніде такого більш нема. Геніальні селекційні роботи, гідропоніка, генна інженерія, мутації квазіпростору, гравітаційний...

ЯЩЕНКО. Тоді цього ще не було!

ЯЩЕНКО. Одним словом, Борисе Івановичу, жінкам доводиться поступатися.

ПОЕТ. Отут уже чиста правда. Зачиниш двері — влізе у вікно (*підходить до вікна*). Ось наша береза. Вона, як білий сад, а крізь гілля зірки мерехтять. Де моя зірка?

(Двоє вивертають свої піджаки, вони знову в шкірянках. Поет повертається до столу й сідає, схиляється на руки, опускає на них голову)

ЯЩЕНКО. Думаєш, спить?

ЯЩЕНКО. Напевне, ми ж із ним ще тоді три пляшки роздушили. А як він лаяв Гузуватого! А той — Іраїді бенефіс! (*регочуть*)

ЯЩЕНКО. Та як же він буде проти бенефісу, коли вона в нього жінка номер один! Уміє Гузуватий цінувати красу.

ЯЦЕНКО. Ти бачив, як вона спочатку на нас поглянула? А коли сказали про бенефіс та випили шампані — де все й поділось! Як вона співала! Чудо!

ЯЦЕНКО (*притишивши голос*). На слова Бориса Івановича, слова чудові, пам'ятаєш?

Я завтра в церкву не піду,
Там будуть милого вінчать.
А я не втерплю та й заплачу,
То будуть люди примічати...

ЯЦЕНКО. Власне, підпис нашого класика нічого принципово не вирішує, усе й так уже зроблено. Але Гузуватий чомусь безпремінно хотів, щоб його підпис стояв.

ЯЦЕНКО. А щоб знав!

ЯЦЕНКО. Мовчи! Не твоє діло, давай потихеньку вийдемо. Свое ми зробили, а Борис Іванович хай відпочине. У нього сьогодні важка ніч (*згори опускаються дві петлі, двоє чіпляються за них і повільно піднімаються вгору*).

ПОЕТ (*піднімає голову. На очах у нього сльози*). Ти хотів правди? Ось вона! Їж лопатю! Геть звідси, на повітря, світ за очі, геть!!!

(Гарячково одягається, накидає пальто, хапає зі столу пляшку і з розмаху розбиває її об підлогу. Біжить у передпокій і рвучко відчиняє вхідні двері. У золотому проломі дверей стоїть Вікторія зі жмутком посохлого бур'яну)

ПОЕТ. Віто! Звідки ти?

ВІКТОРІЯ. Принесла левкої, бо ті ж, напевне, померли... А ці не помруть, бо жили й під снігом. Вони там не вмерли, вони просто спали глибоким летаргічним сном. Вони й зараз сплять, тому вони такі колючі й чорні. Вони примерзли, бідолашки. Борисе Івановичу, дайте їм відігрітись, і вони розквітнуть.

ПОЕТ (*вражено відступаючи*). Вікторіє! Та ви марите! Хіба ж це левкої?

ВІКТОРІЯ. Вони сховались в іншу подобу, інакше б їх люди зрізали і продали на базарі. Думаєте, я марю? Я марила раніше, коли зрізала левкої, жовті левкої, а тепер я не марю. Я вас люблю. (*Посміхається*) Не вірите?

(Поет бачить, що її трусить від холоду, і він накидає на неї своє пальто, проводить до кімнати. Вона кидає погляд на засохлі левкої в кухлі з-під пива)

ВІКТОРІЯ. Бачите. Я КАЗАЛА ПРАВДУ. Хоч я знаю, ви не любите правду, мене не любите. Я зустріла тих двох, вони піднімались по сходах. Вони мене злякались, бо в мене в руках були ці квіти. Вони не

люблять квітів, не розуміють їх мови, шкіра затягнула їм носи, вуха. Вона вже вросла їм у мозок. У вас знайдеться трохи кави? Ви ж знаєте. Я люблю бразильську.

ПОЕТ. Віто, лягайте відпочиньте, ви явно не в собі. Й мені сьогодні сумно і страшно, і самотньо. Давайте поставимо ваші левкої у воду (*виймає посохлі квіти і ставить пучок бур'яну у келих*). Вони ще розцвітуть.

ВІКТОРІЯ. Наш знайомий лікар каже про мою гіперреактивність, а в мене навпаки — загальмованість. Я боюсь поспішати — що там попереду? Учора мені подарували годинника (*виймає сувенірний подарунковий пісковий годинник*). Ось подивіться, як спішать піщинки! Пересипались — і кінець. Перекидаємо годинник навпаки. Знову спішать піщинки! І знову кінець! Туди-сюди, туди-сюди — ото й усе життя. Я не поспішаю. Не думайте, що я хочу вас запхнути до піскового годинника.

ПОЕТ. Віто! Мене вже самого кілька разів перекидали туди й сюди. Пісковий годинник: Христа розп'яли так, а апостола Петра — вниз головою. Приходили ці двоє у шкірі. От вони й розп'яли мене догори ногами.

ВІКТОРІЯ. Я знаю, що ви мене любите. Ось ваші рядки:

Була в очах ти у моїх,
Як скельце люстра чарівного,
Я бачив світ, я вірив слову,
Цвітінню весен молодих.

ПОЕТ. У вас є кращі вірші, Віто, повірте мені. Але ж вірш — це відбиток відбитка, це кімната дзеркал. А що там за дзеркалом? Що там?

ВІКТОРІЯ. Не треба про дзеркала, я їх боюсь. Краще обніміть мене, як тоді... Тоді була весна з якимось туберкульозним рум'янцем, ви пашили теплом...

ПОЕТ (*обнімаючи Віту*). Усе буде гаразд. От побачиш, усе буде гаразд. Протриматися б тільки до ранку.

ВІКТОРІЯ. То де ж ваша кава? Ви знову обдурили мене! (*Голос її зривається*) Я хочу знати — ви теж пісковий годинник. Униз-догори, туди-сюди. Марта мені казала. Що ще в ті часи, коли боги жили з людьми, час не перевертався, як пісковий годинник. Він плинув вгору й одночасно вниз. Одночасно! (*Дивиться на підлогу*) Скалки? Що тут розбилосся?

ПОЕТ. Так, випадковість.

ВІКТОРІЯ. Випадковість? Хіба в цьому світі щось відбувається випадково? Невже я у вас випадково? Невже випадково люблю вас?

Знаю, це розбилося ваше дзеркало, ви ж казали про кімнату дзеркал. От і розбилося! *(Задоволено сміється)* Не треба ховатися за дзеркало, воно крихке і не захищає. Дасте каву?

ПОЕТ. Уже йду *(виходить готувати каву. У цей час Вікторія встає й підходить до вікна. За ним із шумом гойдається береза. Швидко виймає бур'ян з пивного кухля і тихо виходить, не стукнувши дверима. За кілька хвилин поет входить з чашкою кави, здивовано оглядається)*

ПОЕТ. Віто, де ти?

(Раптом чутно шаркаючі кроки, і до кімнати входить Мати)

ПОЕТ. Мамо! Як ви зайшли?

МАТИ. Та двері не зачинені, як завжди, ось я і зайшла.

ПОЕТ. Каву оце зварив.

МАТИ. Ой ні, синочку, борщику б з'їла, хіба ти забув, що я кави не п'ю?

ПОЕТ. А я вас кликав, мене теж на Пісках поховують.

МАТИ. Не поспішай туди, синку, там свої клопоти.

ПОЕТ. Там? Ні спогаду, ні печалі...

МАТИ. Борщик є?

ПОЕТ. Та лишив трохи в холодильнику.

МАТИ. То принеси.

(Поет виходить, мати знаходить віник і підмітає бите скло)

МАТИ. Кликав... Бачила і чула, а тільки ноги болять, ніяк через оградку перелізти. А він так і живе. Усе питає, як жити. І там питають, бо дорозі немає кінця.

(Поет вносить каструльку з борщем, наливає в тарілку)

ПОЕТ. Та киньте, мамо, я сам.

(Мати сідає до столу)

МАТИ. І ото так ти живеш, жінку так і не вибрав. Усе парубкуеш. Якесь скло під ногами. А що то за жінку я зустріла на сходах?

ПОЕТ. Вікторія.

МАТИ. Тендітна, тут у вас важко їй.

ПОЕТ. А там?

МАТИ. Там ще важче, бо все починається тут, колись бачила, сорочку батькову одягав.

ПОЕТ. Зустрічала його там?

МАТИ. Зустрічала. Подякував, що сорочку зберегла. Додому про-сився та не виходить.

ПОЕТ. Не бачив я батька... Який він?

МАТИ. Такий як і ти, тільки молодий.

ПОЕТ. Такий я самотній, мамо. І поплакати ні з ким.

МАТИ. Поплач зі мною.

ПОЕТ (*крізь сльози*). Якби ж я знав, що так доля обернеться! Якби ж знаття!

МАТИ. Вона ще не повернулась, а як повернеться, то тебе не застане.

ПОЕТ. Чи там я зустріню вас?

МАТИ. Обов'язково. Тільки ми все вже сказали тут. Там дорога. Дивишся звідти сюди і бачиш тільки дорогу. Не забувай, що ти в — дорозі. Як будеш іти — нічого не бійся й не зупиняйся. От я прийшла до тебе, тепер мені ще гай-гай скільки дороги доточать. Але ж ти кликав.

ПОЕТ. Кликав, мамо.

МАТИ. Пора вже й повертатись. (*Поет кидається до неї*) Посидь, прибери тут усе й лягай спати, двері на ніч зачиняй. За борщик спасибі, не забув, як я варила. Мовчи. Мені ще далеко йти.

ПОЕТ. А прийдете ще?

МАТИ. Ми зустрінемось.

(На сцені блукаючий ліхтар. Поет спить на дивані під портретом матері. Раптом прокидається, вмикає світло і гарячково пише, потім читає:

Тече річка, тече річка,
 За водою шум пливе.
 Гасне сонце, наче свічка,
 Все, що гасне, все живе.
 Стоїть хата, біла хата,
 Вітер двері одкрива.
 Сидить мати, моя мати.
 Сива, сива голова.
 Десь пішли сини та дочки
 На чотири сторони.
 Лиш тополя серед ночі,
 Та ще вітер вороний.
 Сидить мати, моя мати,
 Вітер двері одкрива.
 Та нема вже кого сватать,
 І женити теж нема.
 Ніч надходить, біла хата,
 Понад яром синь води.
 Біля хати батько й мати —
 Молода і молодий.

Переклади

Дана
ПІНЧЕВСЬКА

ДЕСЯТЬ ПЕРЕКЛАДІВ

Євгенія РІЦ
(з російської)

Земля кричить від ходи
зими.
Ми
з тобою
душа з повітрям.
Душа та повітря однакові, — ні, єдині, —
у них двох, ні, у обох, за душею ані грошей, ні чину.
Натягни між пальцями всю її атмосферу,
це гостре повітря, бавовняні нитки.
Вухо притискається до грудної клітини,
ніби спина до хвіртки.

Оригінал:

Евгения РИЦ

Земля кричит под стопой
Зимы.
Мы
С тобой
Как душа и воздух.
Душа от воздуха неотличима —
У обоих, нет, у обеих, за душой ни шиша, ни чина.
Натяни меж пальцев зимнюю атмосферу,
Её колкий дух, шерстяные нитки.

Ухо приникает к грудной клетке,
Как спина к калитке.

Михаїл АЙЗЕНБЕРГ
(з російської)

Тільки те, що сльозами вмито,
не змивається. Так ось, брате.
Та кому це я? Хто ж то
З'ївся поїдом так, що і сам не радий?

Якщо де діра — закричить в діру,
Він один закликає пацючі нори.
Почекай, давай, рукавом зітру
всі закляття злі, зайвий досвід скорий

Затягну і сам зачаклюю круг,
День убито і сон придушено.

Дай мені, залиш право з перших рук
не візьмемо, не відпустимо, не порушимо.

Так я тихий і так я тихий.
Не вертаюсь ані силою, ані в пів сили.

Врятуй і помилуй братів моїх
І мене і моїх
спаси і помилуй

Оригінал:

Михаил АЙЗЕНБЕРГ

Только если слезами полито,
не смывается. Так-то, брат.
Да кому это я? Кто это
Съеден поедом так, что и сам не рад?

Если где дыра, закричит в дыру
Он мышинные закликает норы
Дай-ка я, смотри, рукавом сотру
уговор недобрый и опыт скорый

Затяну и сам заколдую круг
День потерян, и сон придушен

Дай мне право из первых рук
Не возьмем ничего, не отпустим и не нарушим

Так я тих, но и так я тих
Не повернусь ни силой и ни полсилой

Спаси и помилуй братцев моих
и меня и моих
спаси и помилуй

Сергій ШЕСТАКОВ
(з російської)

допоки грудень обважнілим птахом
вливає час в спустошені бокали
горять повсюдно знічені бекари
у жерсті листя стрілянина страху

тремтять лілових променів бутелі
летиція які чужі в нас лиця
лети сніжок допоки ще летиться
живи хороший поки не збудили

Оригінал:

Сергей ШЕСТАКОВ

пока зима медлительней гусыни
вликает время в полые бокалы
горят окрест безумные бекары
листвы калёной выстрелы густые

дрожат лучей лиловые бутылки
летиция у нас чужие лица
лети снежок пока ещё летится
живи дружок пока не разбудили...

Євгеній РЕЙН
(з російської)

МАНДРІВНА ЖАБКА

Опівночі я повернувся до свого будиночку в приморському парку
І побачив, що на порозі на мене чекає деревна жабка.
А може, й ні, не деревна, — я на цьому погано знаюсь.
Просто її спинка була розмірежена дрібним симетричним малюнком
раніше нічого подібного я ніколи не бачив.
Я прочинив двері, і чемпіонським стрибком
вона перескочила на мій килимок.
Я увімкнув лампу й навів на жабку стовп світла.
Жабка не йшла.
Можливо, вона щось хотіла мені довірити,
принесла важливу звістку, передчуття чи прогноз погоди.
Можливо, я мусив про щось здогадатись,
керуючись мереживами її візерунків, — про це та про інше?
Марно.
Так я дивився, нездогадливий, втомлений, зарозумілий
на земноводну вісницю з болота та парку.
Тільки тепер здогадуюсь, що я міг здаватися їй
дивної породи мандрівним деревом,
про котрих деревні жабки знають більше, ніж такі дерева самі про
себе.

Оригінал:

Євгеній РЕЙН

ДРЕВЕСНАЯ ЛЯГУШКА

В полночь я вернулся к своему домику в приморском парке
и увидел, что на пороге меня ждет древесная лягушка.
А может, и не древесная (я в этом плохо разбираюсь) —
просто спинка ее была в мелком симметричном узоре
прежде я такого никогда не видел.
Я открыл дверь, и чемпионским прыжком она перескочила ко мне на
коврик.
Я зажег настольную лампу, навел на лягушку круг света.
Не уходила лягушка.

Быть может, она что-то хотела мне доверить,
принесла важную новость, предсказание, сводку погоды?
Быть может, я должен был догадаться по симметрии ее узора
о том и об этом?

Тщетно.

Глядел я, недогадливый, усталый, надменный
на земноводную вестницу из болота и парка.
Теперь-то я догадываюсь, что мог показаться ей бродячим
деревом
какой-то особой породы,
о которой лягушки знают больше, чем сами про себя эти
деревья.

Ася АНІСТРАТЕНКО
(з російської)

ЛІТАЧОК

Ні, ніхто не позбавляв тебе голосу, — хто б зумів на землі.
Це ти лежиш на спині, у високій густій траві,
і дивишся на реактивний обумовлено білий слід
обумовленого літачка в обумовленій синяві.

Тут, на денці трави, — штиль, а вище парить теплом.
Дуже тихо, і своїх співрозмовників не збереш до пуття.
Це твій вік, і більше нічого, нащо викрикувати надлом,
альтернативне життя.

І тільки з його вмістилища, — сни, у яких зовсім не те,
ти й сам не занадто той, а взагалі невідомо хто,
прокидаєшся, переляканий, і повітря хапаєш ротом
говориш собі, — навчись уживатись з собою, а з ними — потім.

а все решта — це те ж повітря, і все це кудись тече,
і ніхто не стоїть за плечем, не говорить, пиши, мов, ще,
хіба що донька питає, — потім, коли підросте,
якщо взагалі читатиме.

Ти однаково ще не знаєш, що там далі: прийде гроза,
і літак попаде у неї, сяде сонце, застигне трава,
або продаси козу, або знову купиш козу,
набереш під козу кредитів чи попадеш під трамвай, —

хай радист, що всередині, відпочине від голосів,
він-то знає: будь-яка тиша ненадовго, на сто хвилин,
трохи довша, аніж у небі видно смуги від літаків,
і набагато коротша, ніж пам'ятаєш химерний сон.

Оригінал:

Ася АНИСТРАТЕНКО

САМОЛЕТИК

нет, никто не лишал тебя голоса — кто бы мог на земле.
это ты лежишь на спине, в высокой густой траве,
и смотришь на реактивный предсказуемо белый след
предсказуемого самолетика в предсказуемой синеве.

здесь, на донце травы, — штиль, выше травы — парит.
очень тихо, все неотложные собеседники разошлись,
это возраст, и не о чем, незачем выкрикивать изнутри
альтернативную жизнь.

все ее вместилище — сны, в которых совсем не то,
ты и сам там не слишком тот, а неведомый конь в пальто,
просыпаешься, очумелый, воздух хватая ртом,
говоришь себе: блин, научись уживаться с собой, с другими — потом.

а остальное — тот самый воздух, и все куда-то течет,
и никто не стоит за плечом, не твердит, мол, пиши еще,
разве что дочка спросит, когда чуток подрастет,
если вообще прочтет.

все равно не знаешь, что дальше. самолет попадет в грозу,
солнце зайдет за тучу, под спиной остынет трава,
ты решишься продать козу или снова купишь козу,
наберешь под козу кредитов и грянешься под трамвай,

пусть радист, что внутри, отдыхает от голосов.
он-то знает: любое затишье не дольше, чем полчаса,
лишь немногим дольше, чем в небе держится полоса.
и намного короче, чем помнится странный сон.

Данил ФАЙЗОВ
(з російської)

Втомляться риби, шукаючи їжу в воді.
Сіримі перами рушать до темного берега.
Сіримі мордами в пошуках власних америк
сунуться в камінь, в осоку. І більше ніде
їх не побачиш. Чи легко твоїм плавникам?
Ти, пам'ятаєш, і в юності так утікала від хижих,
що перекидалась із легкої здобичі, з їжі
в ту, найстрімкішу із птахів цієї ріки.

Що нам теперішнє? Вийшли з глухої води,
Стали в піску, де вчимося незнаному слову.
Кола в воді це оплачуть у болісній змові,
мовчки, як стиха зникатимуть наші сліди.

Оригінал:

Данил ФАЙЗОВ

Рыбы устанут искать пропитанье в воде.
Серыми перьями двинутся к темному берегу.
Серыми мордами в поисках рыбьей америки
Сунутся в гальку, в осоку. И больше нигде
Их не увидишь. Легки ли твои плавники?
Помнишь, ты в юности так уходила от хищных,
Что превращалась из легкой добычи, из пищи
В самую быстрюю птицу великой реки.

Что настоящее? Выйдем из мутной воды,
Тронем песок и научимся странным глаголам.
Только круги на воде будут плакать от боли,
Молча глядеть, как стираются наши следы...

Анна ГЛАЗОВА
(з російської)

як знайдеш в лісі того, хто спить
відними йому руки з повік,
відкоти камінь з колін.
Думай йому
те, що є.
Візьми на себе його тягар,
віднесеш до моря.

він спить несе видихає
темний спокій.
Він візьме з тебе слово
приголомшеними ніччю вухами
і поверне, рак до мушлі,
простір у твій жадібно
вдихаючий рот.

Хай пам'ять,
коли відкотилась,
повертає приливи листю,
під деревами чути
і крихітний шум.

Оригінал:

Анна ГЛАЗОВА

как найдёшь в лесу спящего,
отними ему руки от век,
откати с колён камни.
думай ему
то, что есть.
положи на себя его груз,
отнесёшь к морю.

спящий носит на выдохе
тёмный покой.
он возьмёт с тебя слово
оглушёнными ночью ушами
и вернёт, рак в ракушку,
пространство в твой жадно
вдыхающий рот.

пусть память,
когда откатилась,
возвращает приливы листе,
под деревьями слышен
и маленький шум.

Галина ІЛЮХІНА
(з російської)

СНІГ

Ніч засиплеться снігом, ясним, і м'яким, і даремним,
і засвітиться тихо в просторах квадратах дворів.
Зранку рушить з порогу котрийсь з пішоходів непевних,
акуратно прошиє слідами цей свіжий покрив.
А потому потягнуться інші, кривіші, — усі ці,
поза чорний паркан, за страшний, мов невдалі рядки,
той, за котрим дорога (о, слава дорогам Росії)
всє в вибоїнах й ямах, веде невідомо куди.

Вечір все розбере, перемісить розмоченим хлібом,
перетворить красу в сито сотень потворних проріх.
Так хотілося б чуда. На трішки, до ранку хоча би.
Скоро випаде сніг. Я упевнена, випаде сніг.

Оригінал:

Галина ИЛЮХИНА

СНЕГ

Ночью выпадет снег. Неуверенный, мягкий, творожный,
станет тихо светиться, заполнив квадраты дворов.
Постояв на пороге, с утра пешеход осторожный
аккуратно следами прошьет этот свежий покров.

И потянутся строчки — прямые, кривые, косые, —
огибая забор, что чернеет года и года,
за которым дорога (о, слава дорогам России),
вся в ухабах и ямах, ведет неизвестно куда.

Вечер всё обнажит, перемесит в унылые хляби,
превратит чудеса в решето некрасивых прорех...
Я хочу волшебства. На чуть-чуть, до рассвета хотя бы.
Скоро выпадет снег. Обязательно выпадет снег.

Станіслав ЛЬВОВСЬКИЙ
(з російської)

СИНГАПУР

недоречно ніде тропічне місто в котрім подих колишніх боліт
перемішаний з випарами океанічного йоду хто тут твоє щеня
і твоя дитина
лев котрого знудило пісним в солоне під темним дощовим
небом
імперія з її зайвими плавниками собаки зайвими крилами риби

кладовище велосипедів її композитор мартинов при вході в музей

люди твоя всі п'ять мільйонів що лежать поночі у ліжках
люди твоя ліхтарики в темряві посеред солоної водяної пустелі
задуха у місті під серцем твоїм де щоранку кров'яна орхідея квітне
твої діти мружаться і залишають дім шукають місце де можуть жити

стіни розходяться протоки провулки дзвенять корабельні склянки
ти не час і не місто ти не людина і не тварина ти не держава
твої орхідеї горять червонястим йодом під темним небом котре не знає
рівно о шостій твої ясноокі клерки випліскуються з офісного
розтікаються гарячою чорною рідиною та стікаються у північному
довоенної і пливуть де зелена гавань джерело довічної амальгами
світання
кварталу
заході мапи

це тільки твої застигають так легко крикливі бабки у теплій миттевій
ти один плавниками важкого старого лева водиш у передсвітанковій
і тихій воді.
слюді.

Оригінал:

Станислав ЛЬВОВСКИЙ

СИНГАПУР

неуместный нигде тропический город в котором дыхание бывших
перемешано с гарью с океаническим йодом кто твой щенок и ребёнок
лев излёвывающий пресное в солёное под тёмным дождливым
у империи бесполезные плавники собаки и бесполезные крылья рыбы
болот
небом

кладбище велосипедов её композитор мартинов на входе в музей

люди твоя все пять миллионов лежащие в тихих ночных постелях
люди твоя фонарики в темноте посреди соляной водяной пустыни
душный город под сердцем твоим расцветает кровяная орхидея под
утро

щурясь дети твои покидают дома ищут место для собственной
жизни

раздвигаются стены проливы проулки звенят корабельные
склянки

ты не время не город не место ты не человек не животное и не
государство
орхидеи твои алым йодом горят под не рассветающим не
темнеющим небом
ровно в шесть ясноглазые клерки твои выплёскиваются из
офисных зданий
растекаются горячей чёрной водой а потом стекаются к северо-
западу карты
довоенной плывут где зелёная гавань родник мировой
амальгамы

это только твои так легко застревают стрекозы крикливые
в тёплой мгновенной слюде.
ты один плавниками тяжёлого дряхлого льва шевелишь
в предрассветной и тихой воде.

Пётр МАУР
(з польської)

СОЙФЕР

нині не думав про тебе, ані навіть не снів.
нині наснився середньовічний ченець;
низько схилений над книгою, майже зовсім не
видний обрис людської постаті.

ченець.
сойфер,
котрий в набожній зосередженості множить
вже раз продуману думку, копіює
вже сказані кимось слова.
його долоня зляканим голубом
зникає у сутінках, де чорнильним пером

закінчує розділ, повний божественних значень.
 нічого більше про нього не знаю.
 не знаю, чи відчуває холод або утому,
 голод чи біль, чи страх
 (здається, тремтів, хоча, можливо, світло свічок,
 стривожене вітром, так пломеніло, справляючи враження
 руху).
 нічого більше сказати про нього не можу,
 хоча хотів би.
 хотів би знати,
 чи можлива безмежна покора стосовно слова?
 чи особистість здатна вся цілковито вичерпатись
 в оздобленні ініціалу?
 чи дійсно можливе проявлення нових світів
 між прадавніми, кам'яними віршами?
 що суттєвіше, —
 збільшення думки
 чи увічнення жесту?

ні, не думав про тебе нині,
 ані навіть не снів.

Оригінал:

Piotr MAUR

KOPISTA

nie myślałem o tobie dziś ani nawet nie śniłem.
 Dziś przyśnił mi się średniowieczny mnich;
 nisko pochylony nad księgą, nie do końca
 widoczny, zarys ludzkiej postaci.

Mnich.
 Kopista,
 który w nabożnym skupieniu pomnaża
 już raz pomyślaną myśl, powielił
 wypowiedziane już słowa.
 Jego dłoń jak spłoszony gołąb
 znika w półmroku, gdzie zamacza pióro
 kończąc akapit pełen boskich znaczeń.

Nic o nim więcej powiedzieć nie mogę.
Nie wiem, czy czuł chłód albo zmęczenie,
głód albo ból, a może strach
(zdaje się, że drżał, choć może raczej to światło świec;
poruszone wiatrem płomienie sprawiały wrażenie ruchu).
Nie o nim więcej powiedzieć nie mogę,
choć chciałbym .
Chciałbym wiedzieć;
jak możliwa jest bezgraniczna pokora wobec słowa?
Czy indywidualność może całkowicie wyczerpać się
w ozdobnym inicjale?
Czy jest możliwe przemycenie jakichś nowych światów
pomiędzy prastarymi, kamiennymi wierszami?
Co jest bardziej pierwotne:
pomnażanie myśli
czy utrwalanie gestu?

Nie,
nie myślałem o tobie dziś
ani nawet nie śniłem.

Александр
МЕДЯНИК

Миклош РАДНОТИ
(с венгерского)

ПОРТРЕТ

Мне двадцать два. Осенним днём
так выглядел Христос; в то время
он белокурым был, ещё
без бороды, и все девицы
о нём мечтали по ночам!

СУМЕРЕЧНАЯ ЭЛЕГИЯ

О, сумерек нетяжкие грехи:
минутные приятности безделий;
колышутся вершины сонных гор
младенцами в вечерней колыбели.

Шумы дневные уплывают вдаль,
и в шёпоте хожу, предавшись лени,
и тусклый свет, бегущий по следам
кошачьим, образует сгусток тени.

Прах досточтимых предков суть трава,
цветы и травы, что растут повсюду;
вокруг меня разлитый аромат,
обычен страх в подобную минуту.

В рябом дыму акаций череда —
молчащая и сумрачная стая —
и недвижима более луна
на вздетом пальце робко восседая.

Вечерний мир, приветствую тебя!
Осела пыль, не пощадив бурьяна;
и дремлет ожидаемая смерть
в моём уютном сердце постоянно.

Оригинал:

Radnóti MIKLÓS

ARCKÉP

Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakálla, szőke volt és lányok
álmodtak véle éjjelenként!

ALKONYI ELÉGIA

Ó, alkonyoknak könnyű vétkei:
semmittevés és pillanatnyi csönd;
az álmos hegyek fejére lassan
az este ringató folyókat önt.

A nap zaja elúszik messzire,
lépek s mintha suttogásban járnék,
fut macskatalpain a tompa fény,
halvány árnyat szül a vastag árnyék.

Régi halottaimnak húsa fű,
fű és virág s mindenhol meglelem;
vékony illatukkal álldogálok,
s oly megszokott immár a félelem.

Fodrozó füst az ákácok sora,
a hallgató sötét rájukhajolt,
elógurul és tétován megáll
föltartott ujjamon a lomha hold.

Esti béke, téged köszöntelek,
 az úton nehéz napom pora száll;
 lassú szívemben ilyenkor lágyan
 szenderg a folyton készülő halál.

Шеймас ХИНИ
 (с английского)

Оригинал:
Seamus HEANEY

**МОСБОН:
 ДВА СТИХОТВОРЕНИЯ**

**MOSSBAWN:
 TWO POEMS IN DEDICATION**

Посвящаю Мери Хини

For Mary Heaney

1. Солнечный свет

1. Sunlight

Солнечное было отсутствие.
 Раскаленный металл
 колонки во дворе,
 медовая вода

There was a sunlit absence.
 The helmeted pump in the yard
 heated its iron,
 water honeyed

в подвешенном ведре,
 а солнце стояло
 сковородкой, что остывает,
 прислоненная к стене

in the slung bucket
 and the sun stood
 like a griddle cooling
 against the wall

каждого долгого дня.
 Так руки её мелькали
 над противнем,
 а раскаленная плита

of each long afternoon.
 So, her hands scuffled
 over the bakeboard,
 the reddening stove

направила свой жар
 туда, где она стояла
 в запорошенном мукой фартуке
 под окном.

sent its plaque of heat
 against her where she stood
 in a floury apron
 by the window.

Вот она сметает муку
 с доски гусиным крылом,
 вот сидит, отдыхает,
 с ногтями забеленными

Now she dusts the board
 with a goose's wing,
 now sits, broad-lapped,
 with whitened nails

и такими же ножками:
немножко передохнуть,
пока лепёшки подойдут
под тиканье двух часов.

А вот и любовь,
словно ковш лудильщика:
света поток
в закром.

and measling shins:
here is a space
again, the scone rising
to the tick of two clocks.

And here is love
like a tinsmith's scoop
sunk past its gleam
in the meal-bin.

2. Картофелеводы

На расстояньи словно сотен лет..
Гляди же, Брейгель, их узнаешь точно!
Под изгородью сели, но в просвет,
Сквозь жерди, дует ветер, как нарочно.
Картофель режут посевной. Ростки
Из клубней пробиваются на волю,
Как будто ниток шерстяных мотки.
Неспешно разрезают на две доли:
Молочный цвет в ладони промелькнёт,
А в центре — водянистость тёмных пятен.
Как раньше — соблюденье круглый год
Традиций календарных. Труд приятен.
На фоне ив, желтеющих вблизи,
Нас, безымянных, ты изобрази!

2. The Seed Cutters

They seem hundreds of years away. Brueghel,
You'll know them if I can get them true.
They kneel under the hedge in a half-circle
Behind a windbreak wind is breaking through.
They are the seed cutters. The tuck and frill
Of leaf-sprout is on the seed potatoes
Buried under that straw. With time to kill,
They are taking their time. Each sharp knife goes
Lazily halving each root that falls apart
In the palm of the hand: a milky gleam,

And, at the centre, a dark watermark.
 Oh, calendar customs! Under the broom
 Yellowing over them, compose the frieze
 With all of us there, our anonymities.

Чеслав МИЛОШ
(с польского)

ГРЕЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ

У меня борода густая, глаза прищурены,
 Как у тех, кто знает цену
 Видимых вещей. Молчу, как и надлежит
 Мужу, который ведаёт, что человеческое сердце
 Способно больше вместить, чем речь.
 Родную страну, жильё и должность высокую
 Покинул я не корысти ради, и, не ища приключений.
 Не чужестранец я на кораблях. У меня
 Простое лицо мытаря,
 Купца, или воина, не выделяющее меня в толпе.
 Не против я, чтобы отдавать честь надлежащую
 Местным божествам. И ем то, что другие.
 Это, собственно, всё, что могу поведать о себе.

Вашингтон, 1948

МАРИЯ МАГДАЛИНА И Я

Семь духов нечистых Марии Магдалины,
 Изгнанных из неё молитвой Учителя,
 Взмывают ввысь летучими мышами,
 Тогда как она, поджавши ногу и согнув
 Другую в колене, сидит, уставившись
 На пальцы ноги и ремешок сандалии,
 Словно впервые видит эдакую диковину.
 Тёмные кудри завиваются в кольца
 И укрывают ей спину, почти как у мужчины крепкую,
 Спадают на плечи в тёмно-синем платье,

Под коим фосфорицирует нагота.
 Лицо немного грузное, шея, матовый голос,
 Трудный, чуть охрипший, готовый отозваться.
 Но не отзовется. Пребудет так
 Между началом телесным и иным —
 Надеждой — вовеки. А в уголке картины
 Инициалы художника, который её желал.

Оригинал:

Czesław MIŁOSZ

PORTRET GRECKI

Brodę mam gęstą, oczy przesłonięte
 Powieką, jak u tych co znają cenę
 Rzeczy widzialnych. Milczę jak przystoi
 Mężowi, który wie, że ludzkie serce
 Więcej pomieści niż mowa. Rodzinny
 Kraj, dom i urząd publiczny rzuciłem
 Nie żebym szukał zysku albo przygód.
 Nie jestem cudzoziemcem na okrętach.
 Twarz pospolita, poborcy podatków,
 Kupca, żołnierza, nie różni mnie w tłumie.
 Ani się wzbraniam oddać cześć należną
 Miejscowym bóstwom. I jem to co inni.
 Tyle wystarczy powiedzieć o sobie.

Washington D. C., 1948

MARIA MAGDALENA I JA

Siedem duchów nieczystych Marii Magdaleny
 Wygnanych z niej modlitwą przez Nauczyciela
 Unosi się w powietrzu lotem nietoperzy,
 Podczas gdy ona, z jedną nogą podwiniętą,
 Drugą zgiętą w kolanie, siedzi zapatrzona
 W wielki palec jej stopy i rzemień sandału
 Jak gdyby po raz pierwszy dziw taki widziała.
 Jej włos kasztanowaty zwija się w pierścienie

I okrywa jej plecy, silne, prawie męskie,
 Kładąc się na ramieniu w ciemnomodrej sukni,
 Pod którą nagość jej fosforyzuje.
 Twarz jest ciężkawa, szyja głos matowy,
 Niski, jakby ochrypły, przygotowująca.
 Ale nie powie nic. Na zawsze pomiędzy
 Żywiołem cielesności i drugim żywiołem,
 Nadzieją, tak zostanie, a w kącie obrazu
 Inicjały malarza, który jej pożądał.

Богдан-Игорь АНТОНЬЧ
(с украинского)

Из цикла «ВИТРАЖИ И ПЕЙЗАЖИ»

1. Осень

Дозревает долгий день, как яро яблоко,
 льются листья с лип,
 вьётся воза скрип,
 подле леса кругом ходит выклик зяблика.

Палится в закате солнца неба палуба,
 вот отара в отаве,
 сизой мглистости яви,
 в яслях яра ясна астра травит ястреба.
 Пьяно пиано на пианино трав
 ветер заиграл.
 Спелют дни все меньшие, тихи,
 поют по полночи петухи
 и
 ости, ясени,
 рой ос
 и вот
 уж осень
 и
 о
 осень
 ень
 нь.

4. Коломыйка о ранней весне

Веет ветер, веет буйный, веет за горою,
мороз ходит, мороз бродит под руки с весною.

В речке рыбы, в поле глыбы дождя с неба просят,
роса росит, туча хмурит небо в краску проса.

Помазал дороги ливень раскисшим болотом,
роет плуг броду, мужицким пахнет поле потом.

Серо утро ночь расколет, сна порвутся нити.
Серый труд выходит в поле играть на трембите.

8. Идиллия

На побережье реки отара овец белоснежных,
тучами ветер играет, белою гривою неба,
сивую морось туманов пока не выжмёт он нежно;
белый облак на склоне горы приседает, как лебедь.

Ров с водой, златопёрые рыбки решили плескаться.
Где реальности грань, где фантазии мир *non est certum*^{*}:
в Тускулуме на рундуке мраморном добрый Гораций
к грациям пишет поэму, внимая... радиоконцерту.

Оригінал:

Богдан-Ігор АНТОНІЧ

З циклу «ВІТРАЖІ Й ПЕЙЗАЖІ»

1. Осінь

Дозрівають довгі дні, як ярі яблука,
лине листя з лип,
плине воза скрип,
коло лісу колом ллється вигук зяблика.

Палиться під захід сонця неба палуба,
от отара в отаві,
сизі мряки сиваві,

^{*} Non est certum — неуверенно (лат.).

в яслах яру ясний ястер ятрить яструба.
 П'яне піано на піаніні трав
 вітер заграв.
 Спіють дні все менші, нерівні,
 п'ють по півночі півні
 і
 ості, осокори,
 рій ос
 і ось
 вже осінь
 і
 о
 осінь
 інь
 нь.

4. Коломийка про провесну

Віє вітер, віє буйний, віє за горою,
 мороз ходить, мороз бродить під руки з весною.

В річці риби, в полі скиби дощу з неба просять,
 роси росять, хмари хмарять небо в барву проса.

Помазала шляхи злива розкислим болотом,
 плуги риють плай, мужицьким пахне поле потом.

Сірий ранок ніч розколе, згасне сон на квіті.
 Сірий труд виходить в поле й грає на трембіті.

8. Ідилія

На побережжі ріки отара овець білосніжних,
 вітер торсає хмарами, білою гривовою неба,
 поки сивої мряки туманів, мов жито, не вижне;
 облий облак на облаз гори присідає, мов лебідь.

Плоский горбок, злотолюскі рибоньки плюскають в рові.
 Де є дійсності грань, де уяви є світ *non est certum**:
 в Тускулум добрий Горацій на рундуку мрамуровім
 пише поему до грацій і слухає... радіоконцерту.

* *Non est certum* — непевно (лат.).

Критика та есеїстика

Юрій
БАРАБАШ

«Я МУШУ НА ГОГОЛІ ЗУПИНІТИСЬ НАДОВШЕ...» Гоголівський дискурс як осердя концепції «чотирьох (трьох) літератур» Михайла Драгоманова

Йдеться про розлогу літературно-публіцистичну розвідку Михайла Драгоманова «Література російська, великоруська, українська і галицька», надруковану з продовженням на шпальтах львівського щодокадного часопису «Правда» за 1873–74 роки. З назви розвідки видно, що автор досліджує — у ракурсі якщо не вповні порівняльному, то в кожному разі зіставному, — чотири пов'язані поміж собою, але, на його думку, автономні, слов'янські літератури. Додам, що Драгоманов залучає до своїх міркувань також матеріал з польського письменства, є посилання на факти з літератур чеської та сербської. Усе це можемо, з певним припущенням, визнати за підстави для означення статті як компаративістського славістичного дослідження.

Проте розгляд праці Драгоманова в цьому — компаративістсько-славістичному — аспекті не передбачений задумом моєї статті. Зауважу лише, що практичне застосування Драгомановим компаративістського підходу до реальної діалектики культурно-історичного процесу, а взявши ширше — до національно-культурологічної проблематики не випадає визнати за успішне. Порівняльно-літературний, властиво, назагал *літературний* аналіз як

такий помітно заступлено в його розвідці соціологічним, етичним, загальногуманітарним дискурсом, публіцистичним елементом, естетичний критерій у дослідженні «текстових світів» (скористаюся одним із термінів когнітивного літературознавства) практично відсутній. Попри те, що стаття містить низку цікавих, гідних уваги спостережень і думок, у цілому вона відбиває слабкості й суперечності світоглядних позицій Драгоманова, його федералістські інтенції та забарвлені європейським космополітизмом ліберально-конституціоналістські ілюзії; впадає в око очевидна недооцінка (щоб не сказати більше — неґація) автором національного чинника.

Залишмо, однак, розгляд цих питань до іншого разу. Тепер виходимо з того, що статтю про «чотири (три) літератури» від початку не замислювалося Драгомановим ні як компаративістську, ані як славістичну. Нагадаю, що стаття була надрукована у Львові, в Галичині, й це аж ніяк не є випадковим. Імпульсом для її написання і наскрізним мотивом була полеміка з двома галицькими літературними партіями — «народовцями» і «москвофілами». Вони, як відомо, ворогували поміж собою, але для Драгоманова рівною мірою неприйнятні були погляди та постави тих і тих. Неприйнятні концептуально, передовсім ставленням (дарма що різноспрямованим) до російської літератури, потрактуванням її характеру, суті й цілей та — у висліді — суті *своєї* літератури та її цілей. У «народовців» це їхній регіональний ізоляціонізм, упереджене, однобічне уявлення про російську («московську») літературу й під цим оглядом — про історію та шляхи розвитку літератури української як «підмосковської». У «москвофілів» навпаки — провінційний панрусизм, ґрунтований на вельми приблизному знанні предмета й поганому його розумінні, вибіркова орієнтація на консервативні течії в російській літературі, на слов'янофільський «московський партикуляризм», «ташкентство», «катковщину».

Такий — якщо дуже коротко — контекст, у якому в Драгоманова постає тема Гоголя, точніше, гоголівський дискурс.

* * *

Саме так — *дискурс*; цей термін наразі є доречним і коректним. Коли Драгоманов каже: «Я мушу на Гоголі зупинитися надовше...»*, він має на увазі, річ ясна, не максимальне насичення тексту статті посиленнями, згадками, гоголівськими асоціаціями, паралелями тощо;

* Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х томах. Т. I. — К., 1970. — С. 119. Далі цитати зі статті наводяться за цим виданням, посилання на сторінку дається в тексті у квадратних дужках.

перед нами не просто така собі *сукупність* фактів і свідчень Гоголевої «присутності», а репрезентативна та *системна* послідовність «висловлювань» (у семіотичному значенні цього поняття), котрі, за Е. Бенвеністом, «прив'язані до мовця», тобто виражають його поставу та цільову настанову. Гоголівський дискурс у Драгоманова виконує *фокальну* функцію; не надто великий за обсягом, відносно автономний структурний компонент тексту й водночас питома складова «великого» дискурсу всієї статті, він фокусує в собі як її вузлові проблеми, так і вразливі моменти, отже, є суттю, «осердям» авторової концепції.

Зупинюся на найважливіших, про мене, пунктах.

1+2=3. Тут одразу ж потрібне застереження щодо словосполучення «чотирьох (трьох)» у наголовку нашої статті, словосполучення, яке могло видатися читачеві трохи дивним, якщо не чудернацьким.

Справа в тому, формула «чотири літератури» лише почасти, у суто *кількісному* плані, відповідає текстовій реальності. Але провина тут не моя, «провина» Драгоманова, котрий спершу саме *так* поклав наперед цю формулу назвою своєї праці (як пам'ятаємо: російська, великоруська, українська та галицька, або $1+1+1+1=4$), а потім, перемикнувши розмову в *концептуальну* площину, замінив «чотири» на «три» ($1+2=3$). Четверта з означених спершу літератур, галицька, залишилася в статті на маргінесі, по-перше, з огляду на свій австро-угорський статус (отже, зміна вмотивована не внутрішньою логікою проблеми, не етнічними та культурно-історичними чинниками, а суто зовнішніми геополітичними обставинами), по-друге, галицька література виступає в Драгоманова в ролі «хлопчика для биття», як об'єкт критики за провінційність, за відсталість од російської літератури, або літератури Російської імперії.

Зупинімося на останніх словах. Нехай читач не подумає, що я елементарно помилився, заплутався в означеннях — «російська», тобто «русская», і «загальноросійська», імперська. Так у Драгоманова. До своєї концепції «трьох літератур» він підступається якраз від цього питання, понятійного, термінологічного. Уже на самому початку статті Драгоманов суворо нарікає «народовцям» за те, що вони, слідом, як він вважає, за поляками, «поспішили поділити Росію на Московщину, або Росію, і Русь, або Україну» [92] й, відповідно до такого поділення, підкреслюють засадничу різницю поміж поняттями «русин», «руський» і «русский» (москаль). Залучаючи собі в одностайності М. Костомарова та П. Куліша (у яких, одверто сказавши, й справді можемо знайти і «наше русское отечество», і «одностайність руську»), Драгоманов підкреслює, що сам він поняттям «русский», або «росіянин», об'єднує «усіх слов'яно-руських жителів Росії, як білорусів, малорусів і великорусів» [103]. Звідси й виводиться — що по-своєму логічно —

його концепція, згідно з якою літературна просторинь Російської імперії *єдина*, усе це, властиво, і є література російська (русская), або «всеросійська», або «обща», а в її рамцях існують ще дві локальних, «місцевих» літератури, які «входять» до російської, — великоруська та малоруська. Перша, російська, за Драгомановим, запліднена прогресивним європейським досвідом і ліберально-космополітичними ідеями й тому в *справжньому*, глибинному, а не поверховому сенсі, є народною; інші дві, великоруська та малоруська, — *простонародні*, етнографічні, регіональні, це, суттю, *нідлітератури*.

У цьому пункті й виникає в тексті статті постать Гоголя. Драгоманов упевнений, що саме Гоголь ідеально вписується в його «тріаду», і не просто вписується, а своєю творчістю і долею мовби «оречевлює» її, утілює в літературну реальність, баʼ більше, у певному сенсі породжує цю схему. З одного боку, питома інтегрованість Гоголя в першу з трьох літератур — російську, «общу», для Драгоманова є очевидним і незаперечним фактом; Гоголь — «батько реалізму і живої народності у літературі російській» [107], «батько критично-соціального і народно-реформаторського напрямку у російській громаді і літературі» [126–127]. З другого, «Гоголь же, і іменно своїм приципом реалізму, положив міцну основу і центробіжним напрямкам у літературі російській — великоруському і малоруському» [118–119].

Про малоруський, тобто український, «напрямок», за виразом Драгоманова, скажу нижче. Наразі хочу звернути увагу на думку дослідника про інспіраційне значення творчості Гоголя, зокрема його ранніх повістей, для тієї літератури, що її він називає «великоруською». «Гоголь своїми малоруськими повістями перший увів у літературу російську місцеві (українські) типи з простонародною мовою, перший живо змалював простонародний побит, котрий до того коли пробувавсь у панську літературу, то більш невольно...» [127]. Драгоманов нагадує, що Крилов, хоча й почав писати байки значно раніше, ніж Гоголь заявив про себе, усе ж «найлуччі свої щиро великоруські байки написав вже після малоруських повістей Гоголя...» [там само], тобто, виходить, майже за їхнім взірцем. Далі Драгоманов вибудовує цілу шерегу явищ російської літератури з «простонародного побиту», що, на його думку, виникли під впливом або безпосередньо Гоголя, або його «толкователя» (термін Драгоманова) — Белінського: від Кольцова і Даля до Островського, який, мовляв, «генетично <...> увесь <...> з його комедіями і драмами з купецько-великоруського побиту» вже закладений в образах великоруських купців «у “Ревізорі” і “Женитьбі”» [128], від «Пісні про купця Калашникова» Лермонтова до «Записок мисливця» Тургенева та «Коробейників» Некрасова. Про Крилова

як буцімто мало не Гоголева учня та послідовника годі й говорити, але ще більше сумнівів викликає запропоноване Драгомановим штучне розділення російської літератури на «всеросійську» та «великоруську», простонародну. Таке розділення важко визнати справедливим по відношенню до Лермонтова, Тургенева, Островського, Некрасова (автора, як відомо, аж ніяк не тільки «Коробейників»); недаремно воно викликало недвозначну незгоду Івана Франка: у статті «Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.» він висловив жаль, що Драгоманов «не встерігся <...> від надто поспішних і наскрізь ненаукових розрізень (напр., розриваючи Тургенева на російського і великоруського, Гоголя — на південно- і общеруського писателя і т. д.)»¹. Щобільше, таке «розривання» об'єктивно веде до локалізації, завуження дійсного впливу Гоголя на російську літературу, до спрощення, «сплощення» цієї проблеми. Прецінь, навряд чи ми погодимося з тим, нібито значення «Ревізора» та «Мертвих душ» для російської (а не «великоруської») літератури визначається насамперед образами купців (у першому випадку) та мужиків (у другому).

«Наш» чи «не наш»? Кілька років тому в Москві на базі трьох велими солідних наукових закладів відбулася міжнародна наукова конференція, тему якої було означено так: «Як поділити Гоголя? Російська, великоруська та українська культура в XIX–XX ст.»^{*}.

Якщо взяти тільки другу половину формулювання, може видатися, що задум шановних організаторів конференції лежить у річці концепції «трьох літератур» Драгоманова. Насправді це зовнішня схожість, а суть цілковито різна. Бо одне діло намагатися (що й роблять деякі учасники конференції) мах-мах і *розрубати* гордіїв вузол суперечностей, яким є «випадок Гоголя», й зовсім інше, точніше сказати, протилежне — докладати зусиль, щоб *розв'язати* цей вузол.

Для Драгоманова Гоголь письменник поза сумнівом російський; проте не менш очевидним і засадничо важливим є для нього той факт, що Гоголів талант зріс на українському ґрунті, і Драгоманов хоче збагнути діалектику такого складного поєднання, оцінити й зрозуміти, як саме увіходить до творчості російського письменника українська складова, український етноментальний та етнокультурний субстрат.

Щодо «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Миргорода», що їх відразу ж одностайно було визнано новим явищем у російській літературі, то з ними питання виглядає доволі ясно. Драгоманов згадує дискусію між М. Максимовичем і П. Кулішем, яка розгорілася за десять років до нього, на рубежі 50–60-х років, з приводу місця і ролі етнографічного елемента у «Вечорах», і в цій дискусії рішуче стає на бік Максимовича,

^{*} Див.: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/gogol.htm>

вважаючи, як і той, що Кулішеві закиди Гоголеві в недостатньому знанні українського народного побуту і традицій є безпідставними.

Важливіше, однак, думка Драгоманова про те, що Гоголь «не перестає бути українцем» [120] не тільки в українських за матеріалом і тематикою раних повістях, але й у чисто російських «Мертвих душах», у створеній ним галереї сатиричних типів, узятих із життя російської провінції. Щоправда, цю заввагу Драгомановим не розгорнуто й не аргументовано, але присутнім є вже те, що її висловлено було в гоголезнавстві, якщо не помиляюся, *уперше*. Наступний крок у цьому напрямку зробить Франко; показово, що саме в листі до Драгоманова (21 лютого 1881 р.) він нарікає на те, що все друковане новішими роками в Росії про Гоголя «радіше тикає його яко чоловіка, яко поета, а вже, звісно, найменше яко українця...».

Отже, Драгоманов, як пізніше Франко, акцентує складну, нетривіальну, проте цілком реальну діалектику такого феномена, як «геніальний українець у російській літературі»; у цьому був перспективний і телеологічний сенс, який, на жаль, не було потрібною мірою усвідомлено й осягнуто гоголезнавством — і російським, і українським; а останніми десятиліттями воно й зовсім загрузло в малопродуктивних словозмаганнях на тему «наш Гоголь чи не наш?», кому він «належить»^{*} і як його «поділити».

Наче наперед передбачаючи ці квазінаукові дискусії, Драгоманов пише: «Гоголь застається досі не тільки самим великим писателем російської літератури, але і характерним виразителем української натури...» [124]. Цей полемічний пасаж спрямовано було проти «доктринерства українофільської ортодоксії», яка називала Гоголя «перекинчиком», що забув рідну мову та рідний ґрунт, і тому відмовлялася визнавати його «нашим». І сьогодні слова Драгоманова можуть бути адресовані такій самій національно-радикальній «ортодоксії», яка, щоправда, поміняла вектор свого ставлення до Гоголя на протилежний; тепер він «наш» і *тільки* «наш», тепер його викреслюють з російської літератури, оголошують *українським* письменником або в крайньому разі «ділять» на двох Гоголів — українського («нашого») і російського («не нашого»)...

На жаль, Драгоманов не взяв до уваги *іншу* ортодоксію — імперсько-шовіністичну, для якої (включаючи і щирих симпатиків гоголівського таланту) українство письменника від початку було не більше, як кумедною «малоросійською» екзотикою, гідною лише «фырканья»

^{*} Г. Грабович якось зауважив, що слово «належати» взагалі недоречне, коли йдеться про письменника, воно-бо пов'язане з поняттям «власності», яке не тичеться творчості; письменники (наразі Гоголь) не *належать* до тієї або тієї літератури, а «*вписуються*» в неї, подібно як святі можуть вписуватися в календарі й канони «ворогуючих сект»².

і «прысканья»... Сучасне — новоімперське, так зване православне — гоголезнавство далеко войовничіше та категоричніше: відкидаючи геть проблему українства Гоголя як просто собі «вигадану сепаратистами», воно оголошує його не тільки «чисто» (тобто без найменших домішок чи, нехай Господь милує, «помаранчевих» відтінків) — «чисто русским писателем», а ще й «чисто русским человеком».

Настільки далеко Драгоманов, за всієї його прохливості, не міг заглянути...

Гоголь і українська література. Т. Г. Шевченко. Пам'ятаємо, що, за Драгомановим, саме Гоголь інспірував («положив міцну основу») виникнення в надрах російського літературного процесу «малоруського» — поряд з «великоруським» — напрямку, інакше сказавши, української літератури [див.: 118–119]. Твердження само по собі більш ніж сумнівне — українська література, звичайно ж, не від Гоголя пішла, проте наразі звернімо увагу на інше: *якою* бачить цю літературу Драгоманов? На його думку, українська література не має самостійного статусу, вона «появилась усередині російської» [144], отже, перед нею не може бути іншого шляху, «ніж та, у основі космополітична (?! — Ю. Б.) дорога, по котрій йде більшість освіченої громади у Росії» [152–153]. Під цим оглядом Драгоманов різко критикує погляди й творчу практику тих, кого він називає «українофілами», ба' «націоналістами», уважаючи нічим не обґрунтованими їхні претензії на «історичну національність» (іронічно-зневажливі лапки належать Драгоманову. — Ю. Б.) [158], на її самотність, відрубність од сусідньої, словами П. Куліша, «заесманської», тобто російської літератури.

Як же виглядає Гоголь на тлі подібним чином трактованої Драгомановим української літератури? Вельми й вельми суперечливо.

Спочатку Драгоманов зазначає, дарма що надто лаконічно, що «народолюбіє» Гоголя було закорінене в притаманній українській літературі традиції гуманізму та народності; він каже про плідний вплив творчості письменника на «батьків і дідів наших, сучасних Гоголю, Квітці і т. д.» [119]. При цьому Драгоманов навіть не зупиняється перед очевидними перебільшеннями: «...Не було нікого — де у чому й досі нема кого, — хто б змалював деякі боки життя українського, як Гоголь» [120], «...Україна не мала ще другого сина, котрий би так повно виразив у собі дорогі боки її народного духу» [121].

Однак у подальших розмислах Драгоманова питомий зв'язок поміж Гоголем та українським красним письменством губиться. Гоголь цілковито й беззастережно вписується у рамці «російсько-європейської», «общої» літератури, яка пішла прокладеною ним дорогою, «усе розширюючи її» [163], при цьому вона рішуче відмовилася від «малоруського»

сентименталізму та романтизму, тоді як література українська «не могла вслідити за цим прогресом російської і великоруської літератури» [153–154]. Російська література, уважає Драгоманов, утвердилася як «не патріотична, а космополітична по принципам, ідеалам і по методу» [134], як «найменш узько-національна, найбільш космополітична з усіх слов'янських» [135]. Література ж українська, намагаючись зберегти свій патріотизм і свою національну відрубність, пішла шляхом «етнографічного доктринерства» (П. Куліш), українського романтизму, провінційної «гофманщини» (О. Стороженко), націоналістичної тенденційності, поєднаної з «етнографічним дилетантизмом» (І. Нечуй-Левицький). Якоюсь мірою виїмком з цього ряду Драгоманов визнає Марка Вовчка, авторку «Народних оповідань», та й то лише тому, що то був, як він вважає, радше «мимовольний рефлекс російської літератури школи Тургенева» («хоть і доволі оригінальний»), ніж «чисто самостійний прояв прогресу українських ідей і літератури» [157]. Прикмет такого прогресу Драгоманов не знаходить в українській літературі з її провінційним патріотизмом, що визначило її схожість «з західним слов'янофільством — чеським, польським, сербським, т. є. стало націоналізмом» [151]. «...Майже скрізь у Слов'янщині ми бачимо, що молодше покоління після Шафариків, Палацьких, Гаїв, Гавлічків і т.д. одличається моральною бідністю і науковою мілкотією», причиною чого, підкреслює Драгоманов, є їхній «національний патріотизм» [134].

При цьому, пише Драгоманов, українці у своєму національно-патріотичному захопленні «думали, що йдуть <...> дорогою Шевченка, коли не розличали, що є у посліднього основного, а що побічне, що сильне, а що слабо і старе» [163]. Вони (українці) не розуміли, що в Шевченка «сильніший бік не у тому, що він плаче за колишніми “бунчуками і булавами”, не у тому, що він лає ляхів і москалів, а що кляне панів і своїх, котрі гірше чужих розпинають меншого брата» [155].

Так накреслюється в статті Драгоманова шевченківська тема, і то не просто як паралельна гоголівській, а (чи не вперше в українському літературознавстві) як компаративістська тема «Гоголь і Шевченко». Порівняння, однак, одразу ж трансформується в супротистояння, в *опозицію* «Гоголь vs Шевченко». Ця опозиція має значною мірою прихований, опосередкований характер, вона закамouflьована численними застереженнями, компліментами на адресу Шевченка за його «народолюбіє», соціальну гостроту та етичний максималізм; до того ж її пом'якшено не позбавленим лукавства засобом переводу критичної «рейкової вилки» від самого Шевченка в бік його нездар-епігонів. Ба' більше, Шевченка оголошено прямим Гоголевим наступником: «...У малоросійських повістях Гоголь — прародець Шевченка...» [121]. Проте далі мотив

тягlosti не дістає розвитку, навпаки, на перший план виходить момент *конфронтації* двох мистців. Один із них, Шевченко, зі своєю гайдамачиною, «регіональною» малоруською народністю, з плачем за козацькою славою та всіма її зовнішніми атрибутами, — Шевченко, на думку Драгоманова, «вже не міг одвічати» [116] ідеям і запитам нового часу, він дедалі більше «запутувався у політичних і національних ідеях і ідеалах» [123], тоді як Гоголь став провідною постаттю, «батьком» реалізму й народності в «общій» російській літературі.

Треба визнати, що інтуїтивно Драгоманов уловив внутрішню контрверзу проблеми «Гоголь і Шевченко», проте витлумачив він її спрощено й однобічно, без урахування складності цієї проблеми, ставлення великих мистців одне до одного і — найголовніше — їхніх реальних біографій, життєвого шляху та духовно-світоглядної еволюції кожного. Візьму на себе сміливість сказати, що за *такого* супротиставлення, яке пропонує Драгоманов, програє, усупереч його наміру, зовсім не Шевченко, програє Гоголь. Бо, відверто сказавши, якщо хтось і «запутувався у політичних і національних ідеях і ідеалах», то вже аж ніяк не Шевченко, який у кінці життя із чистим сумлінням міг сказати, звертаючись до своєї Долі:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою*.

Фінальна драма. Чи міг щось подібне сказати про себе (й самому собі) Гоголь? Драгоманов відчуває і розуміє, що ні, не міг. Тому він воліє не заторкувати цього питання, адже в Гоголі, у його життєвій і творчій долі Драгоманов убачає втілення близької йому ідеї *компромісу*, неунікної згоди на «можливі уступки і шанування російського державно-культурного елементу, з котрим народіві нашому приходиться мати діло і прийдеться мати його ще більше, бо колонізація на Україну великоруського елемента, підстави державної центротяжної сили, може тільки вбільшуватись з часами...» [178].

* До Шевченка та його творчості Драгоманов звертався неодноразово, зокрема, в розвідці «Шевченко, українофілі і соціалізм» (1879), в інших працях. При цьому він найчастіше акцентував — у полеміці з апологетами поета і зі своїми опонентами — його, як він вважав, національно-історичну «обмеженість», невідповідність новим вимогам часу, «брак соціалізму», що викликало зустрічну, часом вельми різку, критику. Особливою непримиренністю щодо цього відзначався Д. Донцов, він оцінював Шевченка і Драгоманова як принципових антагоністів і вважав останнього взірцевим представником т. зв. українського «провансальства» з його «хуторянським універсалізмом» та «парафіальним кругоглядом»³. Тема «Драгоманов і Шевченко» тут спеціально не розглядається.

Справедливість вимагає звернути увагу на очевидну відтінь дво-значності в цьому висловлюванні, особливо в другій його частині, де сама згадка про «колонізацію на Україну великоруського елемента» і про тенденцію збільшення «державної центротяжної сили», попри вдавану нейтральність тону та виваженість формулювань, криє в собі прихований негативний підтекст. Невдовзі після статті про «чотири літератури» Драгоманов видає в еміграції дві брошури — в 1876 р. «По вопросу о малорусской литературе», потім, року 1878-го, — «Література українська, проскрибована урядом російським», назва якої промовляє сама за себе (кажуть, цією брошурою цікавився К. Маркс). Згадаймо, що це збіглося — ясна річ, не випадково — зі з'явою Емського указу, який накладав, додатково до ганебно знаменитого Валуєвського циркуляру 1863 р., жорсткі обмеження (практично заборону) на вживання «малоруського наречія» та видання української літератури. Як бачимо, еволюція в ставленні Драгоманова до «державної центротяжної сили» йшла в бік радикалізації.

Та в статті про «чотири літератури», що про неї наразі йдеться, ще домінує ліберально-федералістська обережність, іще не подолана ілюзорна надія на корисність «можливих уступок», на компроміс з імперією, і шлях Гоголя, його — визнана й продекларована ним самим — «дводушність» уявлялися Драгоманову не тільки неминучими, але й плідними для української літератури.

Чи відчуває, чи розуміє Драгоманов, що ціна цього компромісу надто висока — це криза, заламання, втрата мови, «ґрунту», ідентичності, відхід од ідеалів «батьків і дідів наших»? Що Гоголь уповні сплатив таку ціну, й у цьому й полягала його духовна драма? Причім це була не суто особиста драма, поготів не «гріх Гоголя»⁴, це була драма національного засягу, «непоправна втрата і біда», бо справді-таки «сто переможних армій Гоголя примножили силу імперії, а отже, ослабили Україну». Інша річ, що гадати, що би було, «якби М. Гоголь став українським письменником і зробив для розвитку української прози те, що для російської...»⁵, — то даремна праця в душі нашого улюбленого «якби ж то...»; Гоголь є таким, який він є, яким зробила його зла українська історична доля, і на це нема ради.

Отже, усе-таки — чи відчуває, чи розуміє все це автор статті про «чотири літератури»? Мабуть, відчуває, але, здається, не розуміє, ще не готовий зрозуміти. Не заперечуючи самого факту фінальної Гоголевої драми, Драгоманов намагається дати їй *своє* пояснення. Він убачає причину у відпочатковій безплідності національної ідеї, що її він отожднює з «українським націоналізмом». «Можна жаліти, — пише Драгоманов, — чому Гоголь забув опісля народ спеціально український»,

і тут-таки додає: «Але щоб йому український націоналізм дав багато помочі на рішення тих питань, що пекли його душу, — не думаю. Ні у народу, ні у традиціях старини Гоголь не знайшов би одвіту на те, як зробити, щоб не було того болота, котре бачив він перед собою...». Навіть питомий «порив до волі», на думку Драгоманова, був у народній свідомості «запутаний містицизмом» [123]. Це той самий містицизм «отців Матвіїв», котрі «погубили і Гоголя». Драгоманов тут має на увазі «Вибрані місця із листування з друзями», цю Гоголеву книжку він поціновує в душі горезвісного листа Белінського, виданого їм, до речі, 1880 року в Женеві окремою брошурою.

Утім, міркування Драгоманова на цю тему суперечливі. То він прирівнює «релігійний містицизм» до «ізувірства духовних совітників» Гоголя, передовсім отця Матвія, які врешті «добивають великого гумориста» [122], то цей самий термін вживає для означення духовного напрямку, що на ньому Гоголь «шукає ідеалів», як шукали їх «Скородода, наші кобзарі і сам Шевченко» [там само]. Ім'я і образ останнього як носія національної традиції, пов'язані з ним асоціації раптом набувають у Драгоманова зовсім іншого, ніж раніше, емоційного забарвлення і зовсім інакше, в співчутливо-позитивному плані, співвідносяться з Гоголем. Тепер, на останній грані свого життя, Гоголь постає для Драгоманова — погодьмося, доволі-таки несподівано, всупереч попереднім міркуванням — як «голова, у котрій помістились і ті козаки й дівчата, що і любов звать “правдонькою”, це “Перебендя”, це той же Шевченко, которий більше всього боїться “прожити гнилою колодою”, та ще удобавок це голова, у котрій помістились усі ті голови, що зложили віками приказки, пословиці і пісні українські, котрі так часто крізь сміх плачуть» [122–123].

Маємо ще одне характерне свідчення внутрішньої амбівалентності гоголівського дискурсу Драгоманова, що відбиває як душевну й духовну роздвоєність об'єкту дослідження, так і світоглядну суперечливість самого дослідника.

2012

Покликання:

- 1) Франко І. Збір. творів: У 50 т. Т. 32. — К., 1981. — С. 207.
- 2) Грабович Г. Гоголь і міф України / Сучасність — 1994. — № 6. — С. 77.
- 3) Див.: Донцов Д. Націоналізм // Донцов Д. Твори. Т. I. — Л., 2001; його ж: Шевченко і Драгоманов (1939) / Слово і час. — 1992. № 6; його ж: Дві літератури нашої доби. — Торонто, 1958 (перевид. — Л., 1991).
- 4) Сорока П. Голос із затіння. Літературні денники. — Українська літературна газета. № 6 (64). 23.03.2012.
- 5) Там само.

Ігор
МИХАЙЛИН

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ РОМАН В АФОРИЗМАХ

(Рецензія на книгу: Брюгген В. Блокноти / Володимир Брюгген; 2-е вид., доповн. — Х.: Майдан, 2012. — 338 с.

Здійсною мрію — подати свою рецензію «Блокнотів» В. Брюггена. Тим паче, що й нагода для цього видатна — поява другого видання першої книги (тому) «Блокнотів», яка вперше з'явилася 2001 року в Тернополі, а потім під цією назвою вийшло ще три книги в 2003, 2007 і 2010 роках. Не буду говорити, що в літературному житті Харкова ці книжки стали найбільш видатною подією. З двох причин.

Причина перша — радісна. Особисто для мене цей час позначений появою багатьох істотних явищ: посмертними виданнями книжок П. Василенка, знайомством з епопеєю М. Олефіренка «Пора цвітіння терну», окремі книжки якої вже побачили світ, виходом роману В. Пенчукова «Дорога в один кінець». Інші читачі могли б цей список продовжити.

Причина друга — сумна. Усі ці книжки (між ними і В. Брюггена) виходили такими мізерними накладками, що навряд чи можна про якусь із них говорити як про видатну подію. Навіть літературну. На жаль, навіть найбільш прикметні явища не набувають належного чи сподіваного громадського резонансу, не рецензуються в пресі (регіональній чи всеукраїнській), не присутні в радіопередачах чи телевізійних програмах, не стають предметом обговорень на читацьких конференціях. Можливо, у мене

з'явиться багато опонентів, але я скажу те, що думаю: у літературному житті Харкова в 2000-х роках не було видатних подій.

Але не можна заплющити очі на те, що «Блокноти» В. Брюггена зібрали найбільше відгуків у літературній критиці. У вступному слові «Від автора» сам В. Брюгген перелічив тих осіб, які в той чи інший спосіб висловлювалися про його «Блокноти». У нього вийшов довгий список: Світлана Йовенко, Євген Баран, Максим Розумний, Микола Шатилов, Михайло Стрельбицький, Тамара Логачова, Петро Сорока, Микола Жулинський, Іван Дзюба, Дмитро Павличко, Юрій Барабаш, Юрій Щербак, Леонід Новиченко, Анатолій Макаров, Лариса Масенко, Віталій Коротич, Семен Журахович, Григорій Поженян, Петро Гопченко, Леонід Тома.

У цьому ряду вершиною дотепності, адекватною до самих «Блокнотів», є «мальована рецензія» Юрія Щербака, на якій зображений автор, запряжений у воза, що на ньому громадаються три томи «Блокнотів». Не поступається малюнкові й жартівливий напис: «БЛОКноти, пройшовши БЛОК-пости сучукрліту, стали БЛОК-бастерами. Від БЛОК-нотів народився А. БЛОК, БЛОК-ЮТ, БЛОК-хін etc., etc. (...) «Війна і мир» — дилогія. БЛОК-ноти — трилогія (див. енциклопедію БЛОК-хаузен і Єфрон)». Приємно сказати, що сьогодні «Блокноти» — уже не трилогія. Рецензована книжка — п'ята, що вийшла у світ під такою назвою.

Попри наявність висловлювань багатьох видатних осіб сучасності скласти скільки-небудь поважне літературно-критичне уявлення про «Блокноти» важко. Хтозна — як аналізувати афоризми як жанр? Виявляється, у філологічній науці просто не напрацьована методика: що підлягає розглядові, коли мова йде про афоризми, — рівень змісту, розмаїтий до безмежності, рівень образної репрезентації, внутрішній інтелектуальний сюжет, що виникає в ланцюжку записів, «таїна вполченого слова» (як сказала б Наталка Маслова)?

Висловлю загальне спостереження: найлегше в літературознавчих працях аналізується епічна творчість. Там, де є сюжет, події, герої, які здійснюють учинки, розмовляють між собою, змагаються за досягнення певних цілей, там легше будувати літературознавчі концепції. Та й читацьким попитом проза користується істотно більшим, ніж усі інші різновиди літератури. Значно менше досліджень присвячується ліриці. Думається, з причин складності самого поетичного світу та ліричного героя. Ще менше — драматургії. Існує стале уявлення, що її тексти призначені взагалі не для читання, а для вистави на сцені. Публіцистика й літературна критика — то взагалі маргінеси в наукових інтересах літературознавців. Важко пригадати якісь поважні наукові

праці про цю безумовно так само самодостатню частину літературного процесу.

Досить поглянути неозброєним оком на структуру дисертацій, які захищаються в Україні з літературознавчих дисциплін, щоб переконатися в тому, що тут існує досить усталена шкала пріоритетів. Для такого жанру (різновиду творчості), як афоризм, у літературознавчій ієрархії цінностей просто немає місця. Їх ніхто не досліджує з тієї простої причини, що в нас обмаль майстрів цього жанру.

І раптом з'являється В. Брюгген зі своїми п'ятьма томами афоризмів... Читаюча публіка заворожена. Тим більше, що всім зрозуміло: афоризми — то аж ніяк не масова література. Це не пригодницький роман, розрахований на поглинання масовою людиною. Ні! Його «Блокноти» — то елітарна література, розрахована на втаємничених, читачів із розвиненими навичками філософського мислення, смаком до парадоксів, відточених у своїй точності висловлювань. Та й авторитет автора додав жару й надихнув видатних учасників літературного процесу на висловлювання про «Блокноти». Усі в один голос говорили про «Блокноти» як про видатне явище в нашій духовній культурі, перелічували попередників автора — відомих творців афоризмів (серед них — Ф. Ларошфуко, Б. Паскаль, В. Розанов, С. Є. Лец), називали «Блокноти» головною книгою автора, а його самого — народженим для цієї однієї книги.

Попри те, що багато критиків все ж давали тематичний огляд «Блокнотів», найбільш відверті з них зупинялися перед цими книжками з подивом. Найбільш точно загальне враження від них висловив Євген Баран у рецензії на попередню книгу «Блокнотів», у якій написав: «Якщо відверто, то я не знаю, що сказати про цю книгу, її потрібно читати». Він же, відгукуючись на ще ранішу книгу «Блокнотів», відзначив: «Ніяк не можу зрозуміти, що ж мене притягує у ній». Подібну думку висловив професор філософії Петро Гопченко в рецензії на третій том збірки афоризмів: «Невдячна справа рецензувати твори, в яких кожне слово “стріляє”, кожне речення гранично насичене змістом». І в той же час кожний з авторів, що виступав у ролі критика, «брався за перо» з внутрішньої потреби; тобто мав на меті репрезентувати книжки не тільки для читачів, але й домогтися внутрішнього упорядкування своїх думок про них.

Мені ж здається, що афоризм — різновид ліричної творчості. Він постає у свідомості автора як вираження його внутрішнього світу, суб'єктивного бачення природи, суспільства й людини, є наслідком його тривалих роздумів над природою сущого, буття. Важко уявити юного афоризмотворця (хоча сам В. Брюгген пише афоризми від

кінця 1950-х років). Для успіху в цій галузі потрібний великий життєвий досвід, який автор узагальнює в афористичному висловлюванні, потрібна довга життєва дорога, що лишилася позаду, а також величезні знання світової і своєї власної культури, які лягають як підмурівок в основу власного мислення.

У цьому сенсі немає нічого дивного, що майстром афористичного жанру став літературний критик, — бо це людина, яка все життя читала й читала, а потім писала про прочитане; і все це стало для неї професією. Прочитане відбивалося у свідомості й народжувало власну рецепцію життя, культури, літератури. Його критичні статті, есеї, рецензії про І. Муратова, В. Мисика, Ю. Шовкопляса, Р. Третякова (навмисне називаю тільки харківських авторів), зібрані в книжках «Земля і люди», «Близький берег долі», «Зерно і сходи», «Люди і книги», «Прозріння», гідно репрезентують літературний Харків в українському й світовому культурному просторі. У підзаголовку до останньої книги автор скромно назвав уміщені тут праці літературно-критичними етюдами.

Але В. Брюгтен як творча індивідуальність виявився більшим, ніж літературний критик. Він прекрасний перекладач із французької, англійської та польської мов. А про його знання й професійне використання української й російської можна й не говорити. У цих мовах і культурах він почувається як удома. Ось лише один запис з останнього тому «Блокнотів»: «Дві рідні мови, дві улюблені дитини. Тільки одна — більш пригнічена, загнана, забита, тому й потребує більших турбот». Це висловлювання можна прийняти як мотивацію видання п'ятої книжки «Блокнотів» українською мовою, тоді як попередні три томи вийшли російською. Очевидно, автор демонструє реальність своєї турботи про мову слабшу, пригнічену. Ця книжка упорядкована не хронологічно, а тематично. Її розділи — то публікації афоризмів В. Брюгтена в різноманітних українських і російських часописах. До них від додав кілька нових розділів, створених уже після виходу попередньої книжки у 2010 році.

От ця невмістимість В. Брюгтена в амплуа літературного критика й породила його внутрішню потребу вести афористичний щоденник. Особливість його афористичної творчості полягає в тому, що його висловлювання мають не епічний, а ліричний зміст і характер. Простіше кажучи, вони не про третіх осіб, а про самого себе. У них — не розповідь від третьої особи про зовнішній світ, а розповідь від першої особи про світ внутрішній. У них присутнє потужне авторське «Я», а це і є головною ознакою лірики. «Предметом лірики, — говорив В. Белінський, — є внутрішня людина». Зрозуміло, що така внутрішня

людина — головний герой «Блокнотів». Це справжній ліричний героєм афоризмів В. Брюггена. І ця людина (Автор!) і є найбільш привабливим образом (справжнім героєм) цього щоденника. Це за його спостереженнями й думками ми стежимо з неослабною увагою. Це за його життям ми вимірюємо себе, історію, зіставляємо суспільно-політичні явища з подіями його життя.

Нам стає близьким простір, у якому він екзистенційно переживає своє буття: Астрономічна вулиця, де він отримує неастрономічні гонорари, снить на балконі, його поїздки на велосипеді харківськими лісами, відвідання джерела в Саржиному яру, звідки він привозить цілющу воду, а ще — Київ, Ірпінь, Коктебель, біостанція під Феодосією, Старий Салтів, Москва... Концепт дороги стає для «Блокнотів» чільним способом вираження авторської свідомості.

Чим приваблює В. Брюгген як автор «Блокнотів»? Мені здається, що відвертістю непересічної особистості. У якомусь афоризмі він написав: бувають твори такі мілкі, як калюжа, у них не можна пірнути. Додамо: бувають люди так само мілкі; у них не можна впірнути. А В. Брюгген — глибокий, у нього занурюєшся з головою, впірнаєш з насолодою, з очікуванням спілкування з масштабною людиною нашого часу.

В. Брюгген сам знає собі ціну і встановлює масштаб своєї особистості. «Три критики, — записав він, — формувалися в один час у трьох містах — Ваня Дзюба в Києві, Юра Барабаш у Москві, Володя Брюгген — у Харкові, і я все життя відчуваю цю особливу особисту триєдність». Можна було б (і це зробив один критик «Блокнотів») зауважити авторові певну нескромність, самолюбівання. Що заважає мені приєднатися до такого зауваження? Зростання рівня незнання (рос.: «невежества») в суспільстві. У ньому все меншає коло людей (осіб), знаючих, компетентних, здатних до зіставлень і визначень реальних масштабів. В. Брюгген просто не розраховує на це, тому й сам пропонує такі оцінки, які бажано почути від інших.

Я навіть додам до цього таке. Навіть якщо за масштабом критичного мислення В. Брюгген виглядає скромнішим за своїх київського й московського друзів-колег (що й говорити: немає в нього таких праць, як «Інтернаціоналізм чи русифікація?», «Тарас Шевченко», які є в Івана Дзюби, чи книжок про М. Гоголя та Г. Сковороду, які є в Ю. Барабаша), але «Блокноти» прирівняли його до них.

Отже, масштаби особистості визначили інтерес до того, як ця особистість сприймає світ, про що думає, як формулює й висловлює свої погляди.

В. Брюгген належить до типу сквородинівської людини. Для неї і у XVII столітті не було достатніх умов для існування, а в XX і XXI —

й поготів. Але В. Брюггену вдалося реалізувати своє життя під гаслом: «Світ ловив мене, але не спіймав». У 38 років він покинув працювати на посаді, перейшов на творчу роботу й відтоді годується зі своєї творчості. Він не дав скувати себе родинними обов'язками, що дало йому можливість будувати життя виключно за своїми вподобаннями.

Уявіть собі привокзальний майдан. Люди з валізами, клунками, випадково зібрані в ситуативний натовп. Кафе на площі, куди пасажири забігають похапцем перехопити бутерброд, випити склянку чаю. Але один між ними — індивід, який нікуди не їде, а лише спостерігає за довкіллям, за метушною людського мурашника. Це й буде В. Брюгген.

Перший рівень його спостережень — то рівень життя. Цей рівень включає в себе міркування про тіло, рід, стать, самотність, час, лінощі, природу, радість життя, кохання, творчість, політику й політиків, Україну й Росію. Іншими словами, предметом «Блокнотів» є вся дійсність без будь-яких винятків і обмежень. Але якщо жанр афоризму має за предмет чуже життя, то тільки В. Брюгген зробив його предметом свого життя. Усі його афоризми автобіографічні. «Блокноти» із цього погляду можуть бути потрактовані як автобіографічний роман в афоризмах — цілком невідомий у літературі жанр.

Написавши це, я відразу задумався: а «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, сенсація минулого (2011) року, хіба не споріднені з традицією «Блокнотів» В. Брюггена? І чи не автобіографічний дискурс лежить в основі цього роману — так само з претензією реалізуватися в жанрі щоденника в афоризмах. Недарма невдовзі після його появи в критиці була висловлена думка про те, що кваліфікувати цей твір слід швидше в межах публіцистичного, а не власне художнього мислення. «Блокноти» В. Брюггена і «Записки» Ліни Костенко — то твори, безумовно, споріднені за оптикою бачення світу й за типом головного героя. Тільки В. Брюгген не ховається зі своїм авторським «Я», він навіть не прагне створити зі своїх записів художній твір, знаючи, що зараз найбільший читацький інтерес викликає література «non fiction», без вигадки, орієнтована на документальну достовірність.

Предметом «Блокнотів» є думка. І вона належить В. Брюггену. Дуже часто він говорить про себе у першій особі. Але нерідко адресує свої інтенції другій особі (однини й множини), формулює їх ніби поради стороннього, рекомендації до вибору (засад) поведінки. І навіть тоді, коли говорить від третьої особи, то все одно ми розуміємо, що й тут він розповідає про себе. Навіть тоді, коли афоризми набувають загального значення і формулюються як неозначено-особові чи безособові речення, то все одно в них зосереджено власний досвід автора, який

він виносить на суд Іншого. Це все він пише про себе, хоча й не вживає займенника «Я».

Для думки байдуже, які події реального суспільно-політичного життя вирують навколо. Вони належать до віртуального світу, який, як свідчать новітні дослідження, наділений високою мірою самостійності; понад те — утягує в себе реальність, домінує над нею.

Для автора найбільша неймовірність у житті й найбільша цінність — це саме життя. Воно не потребує створення умов для щастя. У ньому можна бути щасливим без усяких умов. Щастя полягає в постійному передчутті щастя. Воно міститься в поточному моменті, не має протяжності. А люди метушаться, щоб надати йому протяжності, закріпити назавжди. Коли ж це їм не вдається, вони стають глибоко нещасні. Шлях до щастя — книжка, культура. Не захищений культурою звіріє. Порожні люди ховають у телевизор свою безпорадність і порожнечу. Грають у ящик заживо.

Природа не тільки навколо нас, вона всередині нас. Людина визначається своїм природним статусом, характером. Завдання полягає не в тому, щоб змінитися, а в тому, щоб змиритися із собою. Концепція лінощів у В. Брюггена не така проста, як може здатися на перший погляд. Лінощі — це гарантія ненасильства над собою; гарантія того, що особа не буде примушена (й на рівні внутрішніх спонук) до чогось собі огидного.

Торік на своєму творчому вечорі, де мені на прохання автора довелось (з приємністю) головувати, В. Брюгген говорив про лінощі як про свою домінуючу рису характеру. Він навіть походження «Блокнотів» пояснював лінощами писати більш поважні тексти. Спеціально для тих, хто йому повірив, можу запропонувати такий запис: «Азарт критика: будь-яку книжку перетворити на статтю. Як у юного Чехова — будь-який предмет перетворити на оповідання. Лише в останні роки я не почуваю більше такого азарту». А тепер уявіть: кожну прочитану книжку перетворити на статтю — і лінощі. Ви зрозуміли, що азарт і лінощі — дві речі несумісні? Автор у певному сенсі грається з нами, розігрує нас; він *homo ludens*; він прагне, щоб ми спочатку самі зрозуміли, а потім і підказує нам: не плутайте лінощі з нудьгою, не нудне робити не лінується.

З афоризмів В. Брюггена можна без кінця будувати такі й подібні характеристики автора. Але варто вчасно зупинитися, щоб уникнути спокуси переписати до рецензії усю його книжку.

Жодна ситуативна політична подія неоприсутнена в «Блокнотах». Але говорити про цілковиту відсутність політики як теми не доводиться. Вона присутня (зрештою, як і все інше) на рівні філософських медитацій.

Будучи етнічним росіянином, про що неодноразово заявляв на сторінках «Блокнотів», В. Брюгген критично сприймає той тип держави, який створила Росія й нав'язала залежним від неї народам (включно з українцями). «Радянська (російська) влада обожноє владарювати над злиденними й пограбованими, — відзначив він, — оскільки об незалежних і багатих вона негайно поламає зуби в силу своїх дурошів і підлоти. Та їй вистачає хитрошів для розтління душ. Загалом Росія витворила дегенеративно-ритуальний тип держави, що означає поклоніння порожньому місцю й нахабне право привласнювати права інших. Держава-злодій, держава-грабіжник. Та все ж (у наш час) це краще, ніж держава — кат і вбивця».

Унаслідок такого сусідства, століттями запроваджуваних інституційно асимілятивних процесів «українці почуваються контрабандистами на власній землі. До цього призвели їх гримаси історії і вади своєї вдачі». «Росія спотворила ставлення українців до їхньої власної, української історії та культури». «Україні ще належить завоювати саму себе. І вона це зробить».

На цьому тлі як суперечливе щодо попередніх думок зустрічається судження: «Слабка, слабка українська “громада”... Ніяк не може утвердитися у власній країні. І не тільки тому, що польські й російські володарі стинали кращі голови народу, винищували й розбещували його надіяльнішу й продуктивну частину, не даючи сформуватися національній еліті в різних сферах політичного й громадського життя. Але також і тому, що величезна кількість українців виявляє дивну байдужість до своєї історії, незбагненну пасивність, а незрідка й відразу до власної мови, яка б допомогла їм закріпитися на етнічній карті світу».

На мій погляд, саме це, подане в останньому записі спостереження, — свідчення того потужного негативного впливу Росії як імперської, тоталітарної держави на українську свідомість. Чи ж варто приписувати усім українцям згадану байдужість? Куди ж вона дівається, як тільки українці опиняються на еміграції і в умовах демократичних держав створюють і свої громадські організації, і пресу, і книжкові видавництва, і театри, і наукові установи? Очевидно, ця думка до кінця ще не додумана В. Брюггеном.

Другий рівень спостережень В. Брюггена — то рівень культури, літератури, художнього слова, мистецтва читання. Література для автора цілком ворожа побуту: література — неповторність, побут — суцільна повторюваність. Для того, щоб переміщатися в простір неповторного, урочистого, святкового, людина повинна читати.

Але не такі загальні міркування виходять на перший план у цій книзі, а спостереження над творчістю конкретних письменників. Мої

попередники, що писали про «Блокноти», вже встигли дати таким записам про літературу спеціальну назву — міні-рецензії.

При цій нагоді хочу поділитися із читачами таким спостереженням. Будучи сам активним читачем, я останнім часом відчуваю гостру невдоволеність від новинок світової літератури — романів Діани Сеттерфілд «Тринадцята легенда», Мюріель Барбері «Елегантна їжачиха», Ольги Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих». Часто вони репрезентуються як світові бестселери, що тримаються на вершинах хіт-парадів у багатьох країнах світу. Береш їх до рук з певними читацькими очікуваннями і переживаєш гірке розчарування від порожнього змісту, примітивних сюжетних ходів, психологічної невиправданості поведінки персонажів.

З гіркотою думається: невже у світовій літературі ні про що писати, як тільки пережовувати вже давно зужиті й виплюнуті сюжетні формули й характеротвірні схеми. Хто з наших українських читачів відкладе «Столітнього Якова» В. Лиса, «Чорного Ворона» В. Шкляра, «Музей...» О. Забужко чи того ж «Самашедшого» Ліни Костенко, щоб читати невиразну й безбарвну прозу, яку чомусь у європейських країнах називають «бестселером»? Європейська людина живе в достатку, її життя минає серед побутових зручностей, її потреби практично негайно задовольняються. Саме це розмірене, нормативне життя не може правити за предмет літературі, яка потребує пристрастей і конфлікту, змагання характерів, постановки та розв'язання проблем, своєї художньої філософії. Утративши достойний предмет відображення, така література перетворюється на купу банальностей, зібрання примітивних характерів і сюжетних схем.

Не без подиву я зустрів у В. Брюггені свого однодумця. Він досить критично сприймає ті зразки, які Захід вважає визначними для себе. Французький класик ХХ століття Луї Селін розуміється ним як «старомодний» автор; його мову «захарашують монотонні повтори», він «нецікаво пише любовні взаємини». «Подорож на край ночі» — «нудна»; «автор нанизує дрібні статичні описи, не піклуючись про захопливу динаміку. Його головний герой (оповідач) — якийсь механічний предмет серед мигтючої пістрявості обставин».

Роман «Нестерпна легкість буття» Мілана Кундери дістає таку характеристику: «крім назви, хорошого в книзі небагато. Писати почуття він (письменник, — І. М.) просто не вміє. Любовні пригоди героя неприродні й сміховинно одноманітні».

По Пауло Коельо В. Брюгген «пройшовся» в аспекті вже згаданих мною міжнародних «розкруток»: «Який жалюгідний рівень сучасних міжнародних “розкруток” творчих людей! — відзначив він. — Поглянув

на витвори прісновідомого Пауло Коельо (“Диявол і сеньйорита Прім”). Напівдитячі казочки, написані напівдитячою мовою. Дітям незрозуміло, а дорослим нудно».

Дісталосся від В. Брюггена зарубіжним авторитетам в галузі естетики. У Жака Дерріда «куці думки, а говоріння довге. Це як затяжний дощ, який сіється в дальній стороні». Його «схоластичний задум позбавлений особливого змісту». Якби його коло ідей викласти прозою мовою, то вийшло б разів у десять коротше і у стільки ж разів цікавіше. «А вже нудьга від такого читання безмірна».

У Шопенгауера «цілі сторінки диктуються міщанським самовдоволенням людини, яка живе на батькову ренту. Філософія має бути відчужена від такої смішної прямолінійної залежності. Суб’єктивний досвід у ній повинен перерости в хід об’єктивних міркувань. Скворода — філософ у *чистішому вигляді*, ніж Шопенгауер» (виокремлено В. Брюггеном. — І. М.).

Не буду говорити, що це загальна оцінка західної літератури. Я звернув увагу тільки на те, що викликає інтерес сміливими й правомірними судженнями. Але поруч можна зустріти високі оцінки, наприклад, Жана Кокто, у якого зустрічається, на думку В. Брюггена, «фантастична зачарованість словами, невимовна свіжість і гострота суджень». Він творець моди, який ніколи не виходить із моди.

На цьому тлі українські автори постають не тільки як майстри слова, але й народні трибуни, які в слові будують свою вітчизну. «Поет із пекла» Михайла Слабошпицького — «сплав історично вірогідних картин і проникливих психологічних замальовок письменників та створених ними книг». Тут подані зримі, рельєфні постаті Осьмачки, Косинки, Підмогильного. «І зміст, і форма праці Слабошпицького переконливо засвідчують зрілість української літератури, давно нею заявлену й багатократно підтверджену в творчості представників як діаспорної, так і “материкової” української культури».

Поезія Володимира Свідзінського неспростовна, як схід і захід сонця; вона невід’ємна від природи. Це поезія певної історичної епохи, але й — література поза всяким часом. «Пластика словесного малюнка Володимира Свідзінського бездоганна, краса й місткість його української мови сягає ступеня виснажливої досконалості, його стилю притаманна вся повнота індивідуальної неповторності».

Читаючи повість (роман) Агатангела Кримського «Андрій Лаговський», В. Брюгген відзначив, що автор «чудово відтворює могутність несвідомого, здатність малювати свою власну картину світу врозріз з реальністю, витісняючи й замінюючи її». Творові властиві тонкий

(і актуальний) психологізм, щедрість і яскравість пейзажних, побутових, етнографічних барв.

А книга Соломії Павличко про А. Кримського «викликає захват глибиною, усеохопністю, особливою “сферичною місткістю” аналізу, а ще — прекрасним літературним стилем, далеким від понурої наукоподібності».

Знову ж таки, наведені оцінки не означають їх одноманітності. Наприклад, доволі критично сприймає В. Брюгген доробок Павла Загребельного, відзначивши про цього автора, що якби він писав у десять разів стисліше, то й життя його творів, можливо, було б удесятеро довшим.

Я мимоволі захопився цитуванням, хоча обіцяв собі, сідаючи писати, що буду утримуватися від цього. Але зі мною сталося те, що й з іншими критиками, які писали про «Блокноти»; вони поглинули мене; у якийсь чаклунський спосіб втягнули у свій світ.

Попри цілком природні еківоки, загальний тон і настрої зіставлень світових бестселерів з українськими книжками розв’язується на користь українських книжок. Читання їх збагачує, зміцнює читача морально, повертає йому вкрадену в нього українську національну ідентичність.

Коли перегортаєш останню сторінку цієї чарівної книги, то відчуваєш раптом порожнечу навколо себе: як, це і все, а далі! З автором не хочеться розлучатися як із цікавим ненав’язливим співрозмовником.

Завершу афоризмом, наслідуючи В. Брюггена: його «Блокноти» — то інтелектуальний наркотик: читаєш і читати хочеться.

Від імені читачів скажу: коли ж вийде у світ наступна книжка, авторе? Ми чекаємо наступної зустрічі з Вами.

Читайте у другому числі
«КВАРТАЛІВ»

*Літературно-художнє
видання*

Поезія

Олександра КОВАЛЬОВА
Владимир СТАРИКОВ
Антоніна ТИМЧЕНКО
Віктор КИРИЧЕНКО
Віктор КУЛИК
Наталья МАСЛОВА
Дана ПІНЧЕВСЬКА
Ігор ОРЖИЦЬКИЙ
Володимир ШОВКОШИТНИЙ
Світлана СМОЛЕНСЬКА
Ніна СУПРУНЕНКО
Ольга ТІЛЬНА
Алексей КОВАЛЕВСКИЙ
Александр МЕДЯНИК
В'ячеслав РОМАНОВСЬКИЙ

КВАРТАЛИ

*Альманах
Харківської обласної організації
Національної спілки письменників
України*

На обкладинці використано картину
художника Володимира Носаня

Технічний редактор: Є. Онишко

Проза

Люцина ХВОРОСТ
Александр «Фоззи» СИДОРЕНКО
Зиновий САГАЛОВ
Григорій САВЧУК
Анна СЕЛЮТИНА
Оксана БОЙКО
Валентина ОВОД
Віталій КВІТКА

ББК 84(4УКР)
К 32

К 32 **Квартали:** Альманах Харківської обласної організації Національної спілки письменників України. — № 1. — 2012. — 288 с.
ISBN 978-966-372-501-3.

Сатира та гумор

Володимир СУБОТА
Олексій АУЛОВ

Переклади

Олександра КОВАЛЬОВА
Ирина ПОЛЯКОВА (ГЛЕБОВА)

© Авторські тексти, 2012

Критика та есеїстика

Леонід УШКАЛОВ
Володимир БАЦУНОВ
Ігор МИХАЙЛИН
Володимир БРЮГТЕН

Підписано до друку 25.10.12. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 18. Зам. № 13-61.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1002 від 31.07.2002 р.

Видання і друк ТОВ «Майдан»
61002, Харків, вул. Чернишевська, 59
Тел.: (057) 700-37-30
E-mail: maydan.stozhuk@gmail.com

Мемуари

Василь БОРОВИЙ
Василий ОМЕЛЬЧЕНКО